STEPHEN KINZER

EZBER BOZMAK

İRAN, TÜRKİYE VE AMERİKA'NIN GELECEĞİ

İletişim

STEPHEN KINZER Ezber Bozmak
İLETİŞİM

STEPHEN KINZER • **Ezber Bozmak**

STEPHEN KINZER Ödül kazanmış bir dış muhabir olarak Türkiye, Almanya ve Nikaragua'da *The New York Times*'ın büro şefliğini ve *The Boston Globe*'un Latin Amerika muhabirliğini yaptı. Northwestern ve Boston üniversitelerinde ders verdi. *The New York Review of Books*'a ve başka dergilere katkıda bulunmaktadır. *The Guardian*'da köşesi vardır. Halen Boston'da yaşamaktadır. *Darbe* (İletişim Yayınları, 2007), *Şah'ın Bütün Adamları* (İletişim Yayınları, 2004), *Hilal ve Yıldız* (İletişim Yayınları, 2002) ve daha birçok kitabın yazarıdır.

Reset. Iran, Turkey, and America's Future
© 2010 Stephen Kinzer
Bu kitabın yayın hakları Aslı Karasuil Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Henry Holt and Company'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 1568 • Bugünün Kitapları 125
ISBN-13: 978-975-05-0862-2
© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2011, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Defne Topaç
DİZİN Özgür Yıldız
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

STEPHEN KINZER

Ezber Bozmak

İran, Türkiye ve Amerika'nın Geleceği

Reset
Iran, Turkey, and America's Future

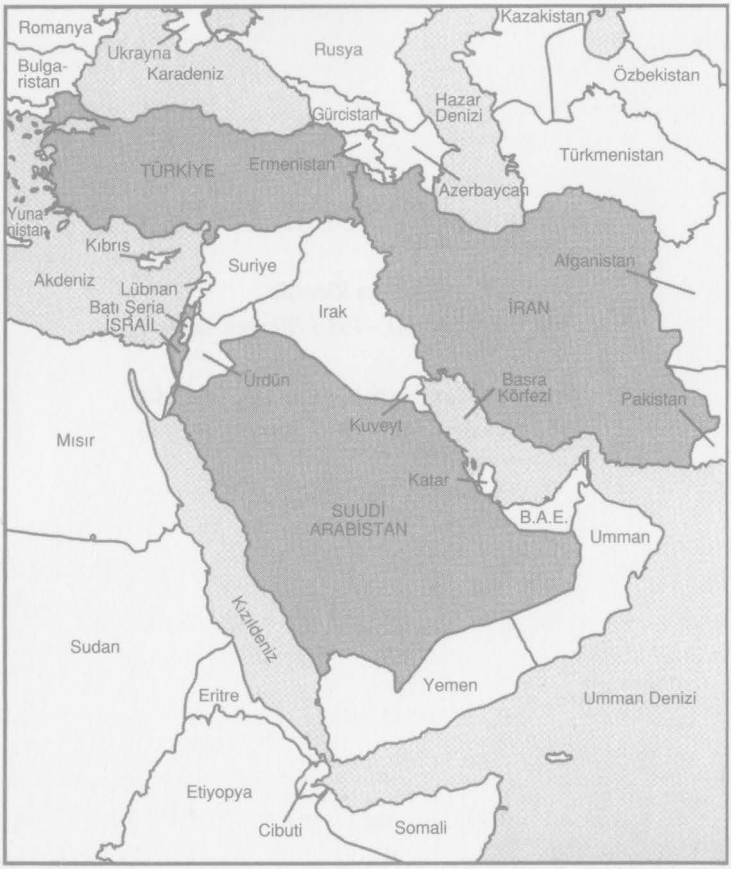
ÇEVİREN *Sulhiye Gültekingil*

iletişim

BÜYÜKBABAM VE BÜYÜKANNEM İÇİN

Abraham Ricardo
1882 (Amsterdam) - 1945 (Bergen-Belsen)

Jeannette Margaretha (De Jongh) Ricardo
1891 (Amsterdam) - 1945 (Bergen-Belsen)

Romanya
Ukrayna
Karadeniz
Rusya
Kazakistan
Bulga-
ristan
Özbekistan
Hazar
Denizi
Gürcistan
TÜRKİYE
Ermenistan
Türkmenistan
Azerbaycan
Yuna-
nistan
Kıbrıs
Afganistan
Suriye
Akdeniz
Lübnan
Batı Şeria
İSRAİL
Irak
İRAN
Ürdün
Basra
Körfezi
Pakistan
Kuveyt
Mısır
Katar
SUUDİ
ARABİSTAN
B.A.E.
Umman
Kızıldeniz
Sudan
Yemen
Umman Denizi
Eritre
Etiyopya
Cibuti
Somali

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 9

Giriş 11

BİRİNCİ BÖLÜM
Halk İçin, Halka Rağmen

1 **Gerçek Hayat ve Gösterinin Ruhu** 29

2 **Hayalleri ve Gölgeleri ile Gittiler!** 41

3 **Başka Çaremiz Yok, Yetişmeliyiz** 71

İKİNCİ BÖLÜM
Şerefli Bir Adımız Olmadı Hiç

4 **Tuhaf Yaşlı Büyücü** 101

5 **Dünyaya Yozlaşma Tohumlarını Saçanlar** 131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Çok Uzaklarda

6 Kazandın, Seni Kel Kafalı Orospu Çocuğu 161

7 Böylesine Sarmaş Dolaş 193

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Kapı Ardına Kadar Açık

8 Birlikte Nereden Geliyorlar 215

NOTLAR 241
ALBÜM 257
KAYNAKÇA 267
DİZİN 285

Teşekkür

Bu kitap için araştırma yaptığım Ortadoğu seyahatim sırasında birçok insan aklını ve kalbini bana açtı. Onlardan bazılarına danıştıktan sonra isim isim teşekkür etmemeye karar verdim. Bu kitaptaki bazı fikirler ve sonuçlar belli yerlerde hoş karşılanmayabilir. İsim isim belirtmek yazdıklarımı bana yardım edenlerin onayladığı anlamına gelebilir. Onları tuhaf bir durumda bırakmaktansa hepsine birlikte teşekkür etmeyi tercih ettim. İranlı, Suudi Arabistanlı ve İsrailli arkadaşlarım, siz kendinizi biliyorsunuz. Yazdıklarım hakkında ne düşünürseniz düşünün hepinize teşekkür ederim.

Vardığım sonuçların görüşmüş olduğum kişileri rahatsız etmeyeceği tek ülke Türkiye. Bu yüzden, bana çok zaman ayıran, kavrayışı yüksek üç araştırmacıya teşekkür etmekte kendimi özgür hissediyorum: Gökhan Çetinsaya, Ziya Öniş ve Ergun Özbudun. Türkiye ile ilgili meselelerdeki akıllı yorumculardan biri olan sevgili arkadaşım Şahin Alpay özellikle çok yardımcı oldu.

Bazı arkadaşlarım bana çok sıcak evsahipliği yaptılar: İstanbul'da Anne ile Cem Kozlu ve Riyad'da Hüsam El-Geylani. Onlara çok borçluyum.

Bölümler ortaya çıktıkça James Stone, David Shuman, Fari-

ba Amini ve James Linkin kısa, öz ve sansürsüz yorumlar yaptılar. Birçok yeteneği olan editör Elmira Bayrasli de. Müsvedde ortaya çıktığında Times Books'un editoryal direktörü Paul Golob tarafından kuvvetlendirildi.

Özel eleştirmenlerim arasında en beklenmedik olanı kız kardeşim Jane'di. Bu projeye başladığımda gerçek ve keşfedilmemiş yeteneğinin müsveddelere editörlük yapmak olduğunu söyleyerek beni şaşırttı. Haklı olduğu da ortaya çıktı. Yazımla ilgili şiddetli, çok detaylı ve onaylamaz yorumlar yaptıktan sonra şu cümleyle taltif edilmemi önerdi: "Usta bir hikâye anlatıcısı, özellikle de öyküden anlayan ablası onu kısmen sıkıcı olan öyküsüne can katmaya zorladığında."

Northwestern Üniversitesi'ndeki seçkin öğrencilerimden biri, Benjamin Armstrong, araştırma asistanım olarak çalıştı ve ne kadar değerli olduğunu gösterdi. Veri tabanlarındaki ustalığından çok daha önemli olan, bu proje için duyduğu şevk ve odaklandığı konulara gösterdiği ilgidir. Jason Joven, fotoğrafların yerleştirilmesinde ve açıklayıcı haritaların zahmetli bir şekilde çizilmesinde Ben'e yardım etti.

Sadık kitap ajansım Nancy Love her zamanki gibi kavram aşamasından doğumuna kadar bu kitabın yönetimine yardım etti. Oak Park, Illinois ve Truro Massachusetts'teki kütüphaneciler daima yardım ettiler, kaynak buldular.

Northwestern Üniversitesi, Buffet Uluslararası ve Karşılaştırmalı Araştırmalar Merkezi tarafından yönetilen Keyman Aile Fonu'nun cömert yardımlarını gördüm. Keyman ailesine olduğu kadar Buffett Merkezi'ni dünya meselelerinin araştırıldığı canlı bir merkez haline getirenlere de şükran borcum var: Andrew Wachtel, Hendrik Spruyt, Brian Hanson ve Rita Koryan.

Bu kitap üzerinde çalıştığım sırada Northwestern ve Boston üniversitelerindeki fakülte arkadaşlarım çok anlayış gösterdiler. Yakın akrabalarım ve uzaklarda yaşayan arkadaşlarım da. Hepinize teşekkür ediyorum.

Giriş

Açlıktan kırılan şehrin üzerinde tan ağarmaktayken kadim Tebriz'in sokaklarında tüfekler ve el yapımı bombalarla donanmış ürkek okul çocukları sessizce yol almaktaydılar. Aylar süren kuşatmanın ardından gelen açlıktan dolayı iyice zayıflamış ve hatta birçoğu hastalanmış olan bu genç insanlar, her şeye rağmen, İran'ın demokrasi mücadelesinin öncüleri olduklarının farkındaydılar. Hepsinden önemlisi, onların ilham kaynağı takipçisi oldukları genç bir adamdı. O, diğer gerilla liderleri gibi başkaldırmış bir subay ya da eşkıyalıktan vatanseverliğe geçmiş biri değildi. O, kökü eskilere dayanan İranlı mücadelecilerin çizgisinden de gelmiyordu. Bu mağrur ve kadim topraklarda olabilecek en aykırı devrimciydi: Adı Howard Baskerville'di, Nebraskalı 24 yaşında bir öğretmendi.

Gelgelelim ne liderlerinin ilham verici varlığı ne de yakınlardaki Sahand dağlarından gelen canlandırıcı bahar esintisi, bu çocukları ve genç adamları o günün, yani 20 Nisan 1909'un, ölecekleri gün olduğuna ikna etmeye yetti. Günün ilk ışıklarıyla harekete geçen Baskerville'i yüz kişi takip ediyordu. Bir saat sonra şehir duvarına yaklaştıklarında peşindeki adam sayısı bir düzineden azdı. Baskerville yine de devam etti.

Tebrizli vatanseverler, taptaze İran demokrasisini ezerek bat-

makta olan Kaçar monarşisini geri getirmeyi hedefleyen karşı devrimcilere direnmekteydiler. Kralcı güçler direnen şehri kuşatmıştı. Kuşatmanın etkisi korkunçtu; açlık ve hastalıktan hergün insanlar ölüyordu ve birçok insan sadece ot yiyerek yaşamaya çalışıyordu. Eğer birisi bir yolunu bulup kuşatmayı kırar, yakınlardaki bir kasabaya ulaşıp yiyecek ve ilaçla geri dönebilirse hayatta kalabilir ve direnişi sürdürebilirlerdi. Baskerville bunu denemek için gönüllü oldu.

Yola çıkmadan önce Amerikalı bir arkadaşı "Dikkatli ol" diye yalvardı, "Biliyorsun kendi başına değilsin."

"Değilim," dedi. "Ben İran'a aidim."

Nebraska Kuzey Platte'ın düzlük bir kasabasında dünyaya gelen ve Güney Dakota Black Hills'de büyüyen, Presbiteryen vaizlerin oğlu ve torunu olan Baskerville şehitlik mertebesi için imkânsız bir adaydı. Gençliğinde dindar, ağırbaşlı ve Princeton Üniversitesi'ne kabul edilecek kadar çalışkandı. Orada din tahsili yaptı, binicilikte uzmanlaştı ve epeyce başarılı bir boksör oldu. Woodrow Wilson tarafından verilen "Hukuk İlmi" ve "Anayasal Devlet" derslerini aldı. Kısacık ömrünü şekillendiren demokrasi tutkusunu harekete geçiren de Wilson'un dersleri oldu.

1907'de mezun olduktan sonra, Baskerville, Princeton İlahiyat Fakültesi'ne devam etmeyi erteleyerek bir süre misyoner olarak çalışmaya karar verdi. O senenin sonbaharında, efsaneye göre Cennet Bahçesi'nin içinde kurulmuş, Zerdüşt peygamberin doğum yeri olduğu sanılan, tarihi ikibin yıl önceye uzanan kuzeybatı İran'daki Tebriz'e vardı. Oradaki American Memorial School'da karışık sınıflara –derslerine oğlanlar kadar kızların da devam etmesi konusunda ısrarcı oldu– tarih, geometri ve İngilizce öğretti. Aynı zamanda okulun tenis antrenörlüğünü ve binicilik öğretmenliğini de yaptı. Öğrenciler tarafından sahneye konulan *Venedik Taciri* piyesini yönetti ve ilk Şükran günü vaazını Sir Walter Scott'un şu coşkulu dizesiyle sonlandırdı:

"Burası benim yurdum, benim vatanım!"
Demedi hiç kendi kendine,
Şimdi ruhu can çekişiyor ölü iken bedeni.

Baskerville'in öğrencileri bu sözleri dayanılmaz derecede acı verici bulmuş olmalılar. Kyros, Darius ve Kserkses gibi cesur kralların önderlik ettiği büyük bir imparatorluğun mirasçısı olan bu zavallı ülke, yıllardır sefih bir hanedan tarafından kötü bir şekilde yönetiliyor ve açgözlü dış güçler tarafından talan ediliyordu. 1907'de Britanya ile Rusya, Pers ülkesini –bu tarihten sonra İran olarak bilinecektir– "etki alanları"na bölen bir anlaşma imzaladılar. Britanya ülkenin güneyini, Rusya ise kuzeyini aldı. Bu anlaşmayla sonuçlanan pazarlıklara hiçbir İranlı katılmadı, hatta haberdar dahi olmadı.

Ama 20. yüzyılın başları emperyal güçler dönemi olduğu kadar coşku, isyan ve ayaklanma dönemiydi de. Boerler, Güney Afrika'da Britanya kuvvetlerine ağır kayıplar verdirdiler. Rus isyancılar, Çar II. Nikola'yı anayasayı yürürlüğe koymaya zorladılar. Rusya-Japonya savaşı, Avrupalıların sonsuza kadar Asyalıları hâkimiyet altında tutmasının bir kader olmadığının altını çizerek, Japonya'nın zaferi ile sonuçlandı.

Bu yıkıcı olaylar İran'da fark edilmeden geçip gitmiş değildi. Yumuşak başlı Kaçar hanedanına ve hizmet ettiği dış güçlere yönelik öfke, protesto dalgalarını ateşledi. 1906'da bu protestolar hayal bile edilemeyen bir hedefin, demokratik devrimin gerçekleşmesini sağladı. Yedi asır önce Kral John'un Magna Carta'yı imzalayarak yaptığı gibi Şah Muzafferüddin de ödün vermeye zorlandı. Anayasanın, seçimlere gidileceğinin ve bir parlamentonun kurulacağının ilan edilmesine izin verdi. Yeni anayasada basın ve konuşma özgürlüğü garanti altına alınıyordu, parlamentonun onayı olmadan hükümdarların anlaşma imzalaması veya borç para alması yasaklanıyordu ve yurttaşların kanun karşısında eşit olduğu kabul ediliyordu.

Şah Muzafferüddin anayasayı isteksizce kabul ettikten kırk gün sonra –belki de bu sebepten dolayı çektiği ıstıraptan– vefat etti. Çağdaşlarından biri tarafından "Pers tahtının itibarını nesiller boyu lekeleyen sapık, namert ve ahlaksız bir canavar' olarak betimlenen, oğlu ve halefi, Şah Muhammed Ali bu yeni demokrasiden nefret ediyordu. Yıkıp yok etme azmiyle parlamentoyu lağvetti ve ardından, 3 Haziran 1908'de, Rusların ko-

muta ettiği silahlı birlikleri parlamento binasını bombalamaya gönderdi. Birçok vekil öldü.Tüm ülkede protestolar başladı ama şah bunları zalimce bastırdı. Tek boyun eğdiremediği şehir, Rusya ve Türkiye'nin sınır komşusu olmasından dolayı yıllardır demokratik fikirlerin ülkeye girip yayılmasının ana kapısı konumundaki Tebriz oldu.

1909 yılının başlarında şahın askerleri Tebriz'i kuşattığında Howard Baskerville oradaydı. İçgüdüsel olarak anayasa davasının yanında yer alıyordu ve akşamlarını şehri savunan savaşçılara yemek götüren gönüllü ekiplerle geçiriyordu. Yavaş yavaş bunun yeterli olmadığı sonucuna vardı. Anglo-Rus Anlaşmasının imzalandığı haberi Baskerville'i çok öfkelendirdi. Öğrencilerine yaptığı konuşmalarda, ikiyüzlü olduğu ve bir yandan yavan demokrasi nutukları atıp bir yandan da demokrasi mücadelesi veren İranlıların katledilmesini desteklediği gerekçesiyle hor gördüğü İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e verip veriştiriyordu. İranlı yakın arkadaşlarından biri olan Hüseyin Şerifzade, Tebriz direnişinin liderlerinden biriydi. Şerifzade katledilince Baskerville'in öfkesi yeni boyutlara ulaştı. 1909'un baharında gönüllülerden bir kuvvet oluşturmaya ve İran demokrasisinin savunmasına katılmaya karar verdi.

Okuldaki son gününde öğrencilerine, "Şehrin açlıktan kırılan insanlarının hakları için mücadelesini sınıfın penceresinden sakince izleyemem" dedi.

Birkaç gün sonra, Tebriz direnişinin önderleri için verilen bir yemekte konuşma yapması istendi. "Savaştan nefret ederim," dedi onlara. "Savaş, ancak iyi bir şey için yapılıyorsa haklıdır, bizim durumumuzda bu, şehrin korunması ve anayasal özgürlüğün savunulmasıdır. Bu amaçlar için ölmeye hazırım." Dinleyiciler alkışlayarak "Baskerville çok yaşa!" diye bağırdılar. En sevdiği "Ülkem Sensin" adlı şarkının koro bölümünü söyleyerek dinleyicilere cevap verdi.

O sıralarda vaktini öğrencilerine savaş sanatını talim ettirmekle, akşamlarını da el yapımı bombalarla ilgili ansiklopedi maddelerini incelemekle geçiriyordu. Bu durum Tebriz'deki Amerikan konsolosu Edward Doty'yi dehşete düşürüyordu.

Bir gün Doty talim yaptırdığı gençlerin önünde Baskerville'e, "Bir Amerikan vatandaşı olarak bu ülkenin iç politikasına karışmaya hakkının olmadığını sana hatırlatmak mecburiyetindeyim" dedi. "Burada bir devrimci olarak değil, bir öğretmen olarak bulunuyorsun."

Baskerville ise, "Hakları için savaşan insanların çektiği acıyı ilgisizce seyredip öylece duramam," diye cevapladı. "Amerikan yurttaşıyım ve bununla gurur duyuyorum ama aynı zamanda da bir insanım."

19 Nisan 1909 gecesi American Memorial School'un müdürü Peder Samuel Wilson ve İran'da doğmuş olmanın yanısıra İran halkını tutkuyla seven karısı Annie ile son yemeğini yedi. Yemekte süt içtiler ve bir adamın savaşa gitmeden önce son içecek olarak süt istemesinin komikliği üzerine şakalar yaptılar. Birkaç saat sonra Baskerville yüz gönüllü ile buluştu ve Tebriz'in dış mahallelerine doğru yolculuklarına önderlik etmeye başladı. Her geçen dakika bir avuç dolusu adam dayanamayıp yok oldu.

Baskerville devam etti. Şehir duvarını tam geçmişti ki bir kurşun başının yanından vınladı. Ateşle cevap verdi, pusudakinin geri çekildiğinden emin olunca ateşi kesti. İşte bu ölümcül hatasıydı. Oğlanlara işaret vermek için elini salladığında pusudaki tekrar ortaya çıktı ve iki el ateş etti. Kurşunlardan biri Baskerville'in kalbini delip geçti ve onu öldürdü.

Ertesi gün Annie Wilson, Baskerville'in anne babasına yazdığı acı dolu onaltı sayfalık mektupta, "Oğlanlar onu taşıyarak telaş içinde geldiler, hepimiz hıçkırıyor ve ağıt yakıyorduk" diye yazdı. "Onu kendi odamıza taşıdık, kendi yatağımıza yatırdık. Kan gömleğini kızıla boyayarak göğsüne ve sırtına akıyordu. Bayan Vannemen'le birlikte bu sevgili vücudu yıkadık... Siyah takım elbisesini giydirdik, bu üzücü işlemler bittiğinde güzel ve asil görünüyordu; ağzı kararlılığını ifade eder gibi sımsıkı kapalıydı ve yüzünde ebedi istirahatın dinginliği vardı. Annesi adına alnını öptüm. Düğme deliğine karanfil takıldı ve çelenkler hazırlandı. Çocuklarımız artık çiçeklenmeye başlayan badem ağaçlarının çiçekleri ile bir haç, bir de taç yaptılar. Va-

li geldi, üzüntülerini bildirdi, 'Adını kalplerimize ve tarihimize yazdı' dedi."

Baskerville'in tabutunu seyretmek için binlerce insan sessizce toplaştı. Onaltı adet çelenkle kaplı tabut Tebriz sokaklarından geçerek Presbiteryen kilisesine vardı. Baskerville'in uğruna öldüğü, savaş halindeki parlamentonun liderlerinden biri, Seyyid Hasan Takizade, konuşmacılar arasındaydı.

"Genç Amerika, genç Baskerville'in şahsında genç İran Anayasasına bir kurban verdi" dedi ciddiyetle.

Baskerville'in ölümünden beş gün sonra Tebriz düştü. Şah taraftarı birliklerle Rus müttefikleri şehre taarruz ettiler ve bulabildikleri tüm direnişçilerin silahlarını ellerinden aldılar. Ama zaferleri uzun sürmedi. Tebrizliler sağlıklarına kavuşur kavuşmaz demokratik yönetim için mücadelelerine kaldıkları yerden devam ettiler. İran'daki başkaları gibi... Mücadele ulusal bir harekete dönüştü ve sonunda Şah Muhammed Ali'nin karşı devrimi başarısızlığa uğradı. 16 Temmuz 1909'da, Baskerville'in şehit düşmesinden sadece üç ay sonra, tahttan çekildi. Parlamento yeniden toplandı, anayasal hükümet yeniden kuruldu ve İran demokrasiye doğru yürüyüşüne kaldığı yerden devam etti.

Howard Baskerville bugün İran'da saygın bir figürdür. Bazı okullara ve caddelere onun adı verilmiştir. Tebriz'deki Yüksek Mahkeme binasının salonlarından birinde Baskerville'in bronzdan yapılmış büstü hâkim bir mevkide durmaktadır. Altındaki plakette, "Howard C. Baskerville - Vatansever ve Tarih Yazan" ibaresi vardır.

Baskerville sadece bir İran kahramanı olmanın üstündedir. İranlıları Amerikalılara bağlayan ortak değerlerin cisimleşmiş halidir. Birçok Ortadoğu ulusu varlıklarını daha ortaya koymadan çok önce, Anayasa Devrimi modern fikirleri İran'a getirmiştir. Bu fikirler, dünyanın en problemli bölgesinde, Birleşik Devletler'le hemen tüm komşularından daha fazla ortak noktası olan bir ulusun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

* * *

Bu bölgede İran'ın uzun demokrasi mücadelesi tarihini paylaşan tek ülke Türkiye'dir. 20. yüzyılın başlarında İranlılar isyan ederek işbirlikçi monarşileri tahttan indirdiler. Aynısını Türkiye de yaptı.

Türkler arasında eşitlikçi fikirlerin yayılması 19. yüzyılın başlarına kadar uzanır. 1839'da aydın bir kişi olan Osmanlı Sultanı Abdülmecit, *Tanzimat* olarak bilinen, dinine veya kimliğine bakılmaksızın tüm yurttaşlara uygulanacak medeni hakların da içinde olduğu bir dizi reform ilan etti. Reform dönemi, 1876'da anayasanın ilan edilmesi ve ardından parlamento seçimlerinin yapılmasıyla doruğuna ulaştı. Ama yeni sultan Abdülhamit bir yıl içinde anayasayı askıya aldı. Parlamentoyu kapattı ve bundan sonraki otuz yıl boyunca ülkeyi fermanlarla yönetti. Muhalefeti bastırdı, bir casus ordusu çalıştırarak ülkeyi felç etti.

Paris'te ve diğer Avrupa şehirlerindeki radikal Türk gruplarıysa demokrasi ateşini canlı tuttular. Komiteler oluşturdular, gazeteler yayınladılar ve geçmişteki devrimleri incelediler. Bir kısmı 1896'da padişahı devirmeye çalıştı. Başarısız oldular ama onların radikal fikirleri birçok genç vatanseveri etkisi altına aldı.

Bu idealistlerden biri de büyük amaçlar peşinde koşan harp okulu öğrencisi Mustafa Kemal'di. 1902 yılında Osmanlı askeri akademisine girdikten sonra ülkeye Avrupa'dan gizlice sokulan broşürleri okumaya başladı. Hatta o ve bir avuç askeri öğrenci kendi gizli gazetelerini yayınlamaya başladılar. Bu durum çarçabuk açığa çıktı ve cezadan kurtulmaları, kendisi de rejimden hoşnut olmayan harp okulu komutanının sayesinde oldu.

Mezun olduktan sonra Mustafa Kemal'in başı tekrar belaya girdi. Voltaire ve Tolstoy'un kitaplarını okuyan illegal bir hücreye katıldığı ihbar edildi. Askeri hapishanede birkaç hafta geçirdi. Sonunda hoşgörülü bir yargıç, hatasını gençliğine vermeye razı oldu. Serbest bırakıldı ve Şam'a sürüldü.

Mustafa Kemal o zamana kadar sadece canlı ve kozmopolit şehirleri tanıyordu. Çeşitli kültürlerin biraraya toplandığı, çoğunlukla Türklerin ama aynı zamanda Yunanlıların, Musevi-

lerin yaşadığı, Avrupa'dan ve daha uzak yerlerden insanların da gelip yerleştiği Yunanistan'ın ikinci büyük şehri Selanik'te doğup büyümüştü. Askeri öğrenci olarak, dünyanın çeşit çeşit başkentleri arasında en büyüleyicilerinden biri olan İstanbul'da yaşamıştı. Yeni görevine giderken yolda "Ortadoğu'nun Paris'i", havası enerji ve heyecan yüklü Beyrut'a uğramıştı. Şam ise bunların hepsinin aksine ıssızdı, eski Arabistan'ın uyuşuk kalbiydi. İnsanlarının çoğu binlerce yıldır ataları gibi yaşıyordu: cahil, katı bir tutuculuk ağına yakalanmış, dış dünyadan etkilenmeden ve dış dünyanın varlığından habersiz olarak. 24 yaşındaki Mustafa Kemal'e Şam itici geldi. Daha sonraları "her şeyiyle kötü" bulduğunu yazacaktı.

Biyografisini yazanlardan birine göre, "Hayatında ilk defa, hâlâ Ortaçağın karanlığında yaşayan bir şehri tanımıştı". "Şam ölü bir şehirdi. Karanlık bastığında yürüyüş yaptığı dar sokaklar ıssız ve sessizdi. Evlerin yüksek duvarlarının ardından tek bir ses gelmiyordu. Bir gece kahveden gelen müzik sesini duyup şaşırdı. İçeriye baktı, demiryolu inşaatında çalışan İtalyan işçilerle dolu olduğunu gördü. Mandolin çalıp şarkı söylüyor ve karılarıyla, kız arkadaşlarıyla dans ediyorlardı. Askeri üniformasıyla içeri giremezdi. Ani bir istekle eve gitti, üzerini değişti, yasaksız ve keyifli Batı zevklerini paylaşmak için geri döndü... Mustafa Kemal Şam'da kendini hapiste gibi hissediyordu. Zincirlerini kırmayı, can çekişen toplumuna hayatiyet kazandırmayı çok istiyordu. Tabii ki çare siyasi hareketteydi."

Şam'ın arka sokaklarında dolaştığı bir gün, okumasını söktüğü Fransızca kitaplar satan bir dükkâna rastladı. Kitapların arasında romanlar ve toplumsal eleştiri koleksiyonları vardı.

Şaşırarak "Sen nesin" diye sordu kitapçıya, "tüccar mısın yoksa filozof musun?"

Anlaşıldı ki, kitapçı ikisi birdendi. Birkaç gece sonra, dükkan sahibi Mustafa Kemal'i evine davet etti. O da kendisi gibi düşünen bazı subayları yanında götürdü. Saatlerce konuştular. Subaylardan birinin ağzından "devrim için ölmeyi" arzuladığı kaçtı. Mustafa Kemal'in fikri farklıydı.

"Amacımız ölmek değil" dedi sade bir biçimde. "Amacımız devrimi başarmak, fikirlerimizi hayata geçirmek."

1905 yılının sonbaharında Mustafa Kemal ve az sayıda mücadele arkadaşı, mutlakıyeti devirmeyi ve halkın kendi kendisini yönetmesini hedefleyen *Vatan* adında gizli bir topluluk kurdular. Takibeden birkaç ay boyunca Mustafa Kemal, görünürde askeri görev gereği seyahat ederek Osmanlı'nın ileri karakolları Yafa, Beyrut ve Kudüs'te *Vatan*'ın kollarını oluşturdu. Hepsi devrim için savaşmaya ant içti ve bağlılıklarının sembolü olarak tabanca öptüler.

Kısa bir süre sonra, subay tayinleri sırasında Mustafa Kemal doğduğu şehre, Selanik'e gönderildi. Dünya üzerinde çok az yer Selanik gibi gizli tertipler geleneğine sahiptir. İki bin yıl önce Aziz Paul gizli Hıristiyan hücrelerini burada kurmuştu. Şehir o günden beri her çeşit entrikacıya, hayalciye ve isyancıya ev sahipliği yapmıştı. Mustafa Kemal'in devrimci topluluğu ve diğerleri, yurt dışında Jön Türkler olarak bilinen, İttihat ve Terakki Cemiyeti adlı koalisyonda biraraya geldiler. Yeni üyeler, gerçek Selanik gelenekleri uyarınca, gözbağı, kılıç ve yeminin de içinde olduğu özenli ritüellerle cemiyete kabul edildiler. Hatta üzerinde "Kardeşlik, Hürriyet, Eşitlik, Adalet"* yazan bir hilal ile kısa ömürlü 1876 Anayasası'nı temsil eden bir kitabın yer aldığı arına tasarladılar.

Çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu devrim ateşiyle alev almıştı. Birçok şehirde halk bazen ürün kıtlığı gibi yerel meselelerle ama daima sorunlarıyla yakından ilgilenen ve çare bulan bir devlet talebiyle protestolar yapıyordu. 1908'in ilkbaharında birkaç hafta içinde Osmanlı toprakları olan Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit'in kaybedilmesiyle öfke daha da arttı.

Aynı ilkbaharda Selanik'te birkaç yüz asker Osmanlı otoritesine baş kaldırdı, cephanelikleri yağmaladılar ve dağlara çıktılar. Sultan Abdülhamit oradaki komutanından ayaklanmayı bastırmasını istedi ama komutan katledildi. Bunun üzerine padişah merkezden birlikler gönderdi. Gidenler isyanı bas-

(*) Aslı, "Uhuvvet, Hürriyet, Musavat, Adalet" – ç.n.

tırmakta başarısız oldukları gibi dahası muhalif güçlerin safında yer aldılar.

Jön Türkler çok becerikli bir biçimde bu protestoları tek talebi olan birleşik bir harekette bir araya getirdiler. Talep şuydu, padişah otuz yıl önce kapattığı parlamentoyu açacaktı. İçlerinden bir grubun monarşiye gönderdiği ültimatomda padişah farklı düşünüyorsa "kan dökülecek ve hanedan tehlikede olacak" uyarısında bulunuluyordu.

Sınırın ötesindeki İranlı kardeşleri gibi Türkler de mutlakıyetten bıkmış ve Avrupa'nın özgürlük, kendi kendini yönetme ve insan hakları fikirleriyle aşılanmışlardı. Sultan Abdülhamit maiyetindekilerden birçoğunun da bu fikirlerden etkilendiği gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Tahtını tehlikeye atmaktansa yeni parlamentonun seçilmesine izin verdi. Bu, mutlakıyetin parçalanarak yok olmasıydı. İstanbul zafer şenlikleriyle patladı.

Yazılı kaynaklardan birine göre, "Şehrin imamları, rahipleri ve hahamları kolkola neşeli bir biçimde nümayişlere katıldılar. Minarelerden gelen ezan sesleri kilise çanlarının sesine karışarak Jön Türk devrinin şafağını kutladılar."

Türklerin hayatı neredeyse bir gecede değişti. Gazeteler, makaleleri padişahın sansürcülerine göndermeye son verdiler. Yasaklanan kitaplar yeniden satılmaya başladı ve kitapların sayfalarından fırlayan yıkıcı fikirler kışkırtıcı siyasi haykırışlara dönüştü. Uzun zamandır sömürülmekte olan işçiler greve gittiler. Genç, feminist bir yazar olarak Halide Edip, Kadının Yükseltilmesi Cemiyeti'ni* kurdu, İstanbul ve diğer şehirlerde Müslüman kadınlar yollarda peçesiz dolaşmakla kalmayıp siyasi toplantılara katıldılar ve baskı grupları oluşturdular. "Allahın yeryüzündeki gölgesi" şeklinde yüceltilen padişahın gücü unufak oldu.

Bir nesilden fazla bir zamandır oy vermesine izin verilmemiş olan Türk halkı 1908 seçimlerine akın etti. Yeni parlamento debdebeli törenlerle toplandı. Birkaç ay sonra kendini "Ha-

(*) Aslı, "Teâlî-i Nisvan Cemiyeti" – ç.n.

reket Ordusu" olarak adlandıran demokratik rejime bağlı birlikler padişah yanlısı karşı devrimi bastırdı. Bu olay kabaran reform dalgasını daha da körükledi.

28 Nisan 1909'da bir dizi coşkulu ulusalcı konuşmanın ardından parlamento –bir Ermeni, bir Yahudi ve iki Müslüman olmak üzere– dört üyesine tarihi bir misyon verdi. Dört kişi Yıldız Sarayı'na gittiler, içeri girmeyi talep ettiler ve "halkın" padişahın istifasını istediğini bildirdiler. Padişahın boyun eğmekten başka bir seçeneği yoktu.

Birkaç saat boyunca Sultan Abdülhamit daha küçük fakat yine de lüks bir saray olan, yıllardır hanedanın istenmeyen mensuplarına altın bir hapishane görevi görmüş Çırağan Sarayı'na gönderileceğini zannetti. Ama o gece, subaylar derhal sürgüne gideceğini bildirdiler. Oğullarından ikisinin ve bir avuç cariyenin eşliğinde bir arabaya bindirilip tren istasyonuna götürüldü ve Selanik'e sürgüne gitti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşlar kaybettiği, "Avrupa'nın hasta adamı" haline geldiği ve demokrasinin bastırıldığı otuz yıl boyunca iktidarda kalmıştı. Yaşlı ve halsiz erkek kardeşi yerine geçti ama bundan sonra Osmanlı sultanları göstermelik olmanın ötesine geçemediler.

1908 Jön Türk devrimi ve Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden bir yıl sonra Türklerin hiç görmediği bir biçimde reform patlaması yaşandı. Siyasi partiler kuruldu, yeni dergiler, gazeteler çıkmaya başladı, padişah ailesinin serveti kamulaştırıldı, iş hayatını düzenleyen kanunlar yapıldı, birçok kasabada bankalar açıldı, yollar, köprüler inşa edildi, eğitim bütçesi altıya katlandı ve kızların okula gitmesi teşvik edildi. Parlamentoya daha fazla yetki verecek şekilde anayasaya ek yapıldı. Jön Türkler her şeyden fazla devletin esenliğiyle meşgul oldukları için demokrasiden sakındılar ve istedikleri anda kamunun özgürlüğünü sınırlamakta tereddüt etmediler. Her şeye rağmen devrimleri köklüydü. Muhtemelen en büyük başarıları gelecek yıllarda radikal olarak yeni bir düzeni yaratacak olan vizyon sahibi vatanseverler nesline ilham vermiş olmalarıdır.

Bütün bu kargaşa Türkiye tarihinin sonucuydu ve komşu İran'daki ayaklanmayla doğrudan bir bağlantısı yoktu. Yine de iki ulusun aynı zamanda demokratik devrimi yapmış olmaları bir tesadüften ibaret değildir. Howard Baskerville'in Tebriz'de öldürüldüğü gün Hareket Ordusu'nun subayları padişahın iktidarına karşı savaşıyorlardı. Birkaç ay içinde, inanılmaz bir biçimde, Türkler ve İranlılar kendilerini sefih monarşilerinden kurtardılar. Özgürlüğe giden yolları aniden ve çok parlak bir şekilde aydınlandı.

İran ile Türkiye'nin yüzünü demokrasiye dönmesinin üzerinden bir asır geçti. İstikrarsız gelişmelerin olduğu bir yüzyıldı. İranlılar ve Türkler demokrasi yolunda çeşitli zaferler kazandılar ama aynı zamanda kanlı yenilgilerin acısını da çektiler. Uzun mücadele deneyiminden dolayı her iki halkta da demokrasi algısı ve özlemi gelişti. İşte bu yüzden Amerikalılar için iyi birer ruh eşidirler.

Türkiye ile İran'ın tarihi, demokrasinin her yerde kök salabileceğini, bunun nesiller boyu süreceğini gösteriyor. Bir anayasa ilan edip seçimleri yapmakla demokrasi hayata geçirilemiyor. Demokrasi bir olgu değildir. Dünyayla yüzleşmenin bir yoludur, hayatı her yönüyle ele almaktır. Gerçekleşmesi ancak uzun yılların tecrübesiyle mümkün hale gelir. Müslüman Ortadoğu'da bu tecrübeye sahip sadece iki ülke vardır: Türkiye ve İran.

Türkiye dünyanın en demokratik Müslüman ülkesidir. Bunun yalın kanıtı da İslam ile özgürlüğün yan yana gelişebilmesidir. Yıllardır NATO'nun üyesidir ve Birleşik Devletler'e sıkı bağlarla bağlıdır. Bugünlerde tarihinin en tutkulu diplomatik projesine girişmektedir: bölgesel çelişkilerin diyalog ve uzlaşma yoluyla çözülmesini sağlayacak otorite olma arayışı. Türkiye'nin bu tarzı, Amerika'nın global siyasette işbirliğine daha açık yeni yaklaşımı ile tam uyum içindedir.

Ortadoğu'daki diğer Müslüman ülkeler arasında sadece bir tanesinin daha kalbi demokrasi için tutkuyla atmaktadır. Sa-

dece bir ülke, bir gün aniden Türkiye'deki politik özgürlük seviyesi ile rekabete girişecek hale gelebilir, hatta geçebilir bile: İran. 2009'daki şaibeli seçimler sonrasında İran'da meydana gelen protesto patlamaları şiddetli bir biçimde bastırıldı ama bu ülkede demokrasi idealinin köklerinin derinlere indiği teyid edilmiş oldu. Orada teokratik yönetim altında canlı bir sivil toplum serpilmektedir. Dünyada hiçbir nesil genç İranlılar kadar demokrasiyi iyi anlamış ve onlar kadar coşkuyla arzulamış değildir. Onların bu şevki, gelecekte İran ile Birleşik Devletler arasında kurulacak sağlam ilişkinin temelini oluşturan değerler köprüsünün bir parçasıdır.

Her ne kadar bu iki ülke çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir düşmansalar da ikisi için de hayati olan ortak çıkarlar söz konusudur. İkisi de istikrarlı bir Irak, istikrarlı bir Afganistan ve istikrarlı bir Pakistan istemektedirler. İkisi de El-Kaide ve Taliban gibi radikal Sünni hareketlere karşıdırlar. İkisi de Rusya'nın Ortadoğu'daki etkisini sınırlamayı istemektedirler. İran'ın çökmekte olan petrol altyapısına büyük yatırım yapma ihtiyacı vardır, Amerikan şirketlerinin de bunu yapabilecek donanımı.

İran'la anlaşmaya varmak kültürel olduğu kadar siyasi sebeplerle de kolay değildir. Tahran'da yeni bir rejimin ortaya çıkması da çok gerekli olabilir. Ama bu iki ülkenin politik kültürleri ve stratejik çıkarları öylesine örtüşmektedir ki, mantık ikisini de aynı yöne doğru itmektedir.

Türkiye, İran ve Birleşik Devletler'i birbirine bağlayan bir işbirliği iki sebeple mantıklıdır: ülkeler aynı stratejik ilgileri, halklar da aynı değerleri paylaşmaktadırlar. 21. yüzyılın cazip "iktidar üçgeni" budur.

Eski üçgen –gerçekte iki ayrı ilişki, Birleşik Devletler'in İsrail ile ilişkisi ve Birleşik Devletler'in Suudi Arabistan'la ilişkisi– Soğuk Savaş sırasında Washington'un çıkarlarına iyi hizmet etti. Ama istikrarlı bir Ortadoğu yaratamadı. Aksine, bölge şiddet, nefret, terör ve savaşla hırpalanmaktadır. Stratejik sebeplerden dolayı olduğu kadar ekonomik sebeplerden dolayı da Birleşik Devletler bölgede söz sahibi olmak zorundadır. Birleşik Devletler'in ikilemi basitçe şu şekilde söylenebilir: Ameri-

ka, Ortadoğu'da istikrar istemektedir ama politikaları ters etki oluşturmaktadır. Amerika başarısız olan politikalarını hangi yeni politikalarla değiştirebilir?

İşte bir cevap: Önce Türkiye'yle daha da yakın bir ortaklık inşa et ve gelecekte de demokratik bir İran'la. İkinci olarak, hem Birleşik Devletler'in hem de onların uzun dönemli çıkarlarına hizmet edecek şekilde –karşı çıksalar bile– İsrail ve Suudi Arabistan'la ilişkileri yeniden şekillendir.

Hem tarihi sebeplerden dolayı hem de güvenli bir İsrail olmadığı sürece bölgede barış sağlanamayacağı için Birleşik Devletler'in İsrail'e özel bir şekilde davranması gereklidir. Ama Amerika kimi zaman İsrail'in güvenliğini zayıflatacak şekilde davranmıştır. İki ülke arasındaki bağ bozulmuştur. Bunun sonucunda, Birleşik Devletler'in İsrail'in uzun dönemli istikrarını sağlayacak politikaları başarısızlığa uğramıştır. Bunun yerine İsrail, yaygaracı iç politikasının esiri olmuş bir şekilde krizden krize sendelemektedir. Amerika'nın İsrail'in yanında durması doğrudur ama bugün yapmakta olduğu şekilde değil.

İsrail ile Filistinliler arasındaki çelişki, şöyle ya da böyle, dünyanın çelişkisi haline gelmiştir. Bu durum Ortadoğu'yu sürekli olarak istikrarsızlaştırmakta, ortaya çıkan krizlerin çözümünü bloke etmekte ve Batı'ya yönelik potansiyel tehditleri arttırmaktadır. Çok acı bir şekilde ortaya çıkmıştır ki, barışı sağlamak hâlihazırdaki taraflara kaldıysa barış olmayacaktır. Bu çelişkinin çözümü içerden çıkamaz. Ne İsrail ne de Filistin toplumu barışın gerektirdiği uzlaşmaları yapabilecek kültürel, siyasi, psikolojik ve kurumsal kaynaklara sahiptir. Çatışma paradigması hafızalara kazınmıştır.

Bir arkadaşı kendi kendini mahvetmesi için serbest bırakmak arkadaşlık değildir. Birleşik Devletler bu huyundan vazgeçip İsrail ile daha derin daha zengin bir ilişkiye girmelidir.

Suudi Arabistan ise Amerika'yı çok daha farklı bir problemle karşı karşıya getirmektedir. Washington'un bu dini krallığı bağrına basma kararı 20. yüzyılın en acayip kumarıdır.

Kurulduğu 1932 yılından beri Suudi Arabistan'ı yöneten aile iki hayati müttefikin desteğine güvenmektedir: Birleşik Dev-

letler ve Vahabi din adamları. Amerika için düzenli olarak petrol arz eden bir ülke ve savunma anlaşmaları için zengin bir pazardır. Radikal Vahabiler ise çok başka bir şey elde etmektedirler: ülkede katı bir dini düzen ve camilerle Kuran okumayı ve Amerika'dan nefret etmeyi öğrenen bir kayıp neslin eğitildiği dini okullar global ağına destek. Bu kadar büyük çelişkiler barındıran politikalar bir patlamayla sonuçlanacaktı. Patlama 11 Eylül 2001'de oldu. Ondokuz hava korsanının on beşi ve onları ölüme gönderen terör lideri Suudi idi.

Soğuk Savaş sırasında Washington'un Suudi Arabistan'la ortaklığı mantıklı görünüyordu. Suudiler hem şiddetle anti-komünist hem de anlaşılmaz bir biçimde zengindiler. Angola'dan Nikaragua'ya oradan Afganistan'a Birleşik Devletler Marksizmle savaşmak için para istediğinde Suudiler ödedi. Birleşik Devletler'e verdikleri mesaj şuydu: Çok paramız var ve sana istediğin kadar veririz. Sadece kendi krallığımız içinde olup bitenlerle yakından ilgilenme.

Soğuk Savaş'ın bitmesi Birleşik Devletler'le Suudi Arabistan arasına mesafe koydu. 11 Eylül saldırıları ise ilişkiye daha kuvvetli bir darbe vurdu. Amerika'nın, Suudi Arabistan'ın global terördeki rolünü görmezden gelmesini zorlaştırdı.

Suudi Arabistan ile Birleşik Devletler'in global siyasete bazı yaklaşımları ortaktır. İkisi de dış dünyaya şüpheyle yaklaşırlar, ikisi de kendi gücünü abartır, ikisinin diplomasisi de yumuşak olarak bilinmez. Öte yandan bu çöl krallığını Amerika'ya bağlayan hemen hiçbir değer yoktur. Ülke kraliyet tarafından baskıyla yönetilir, kadınların araba kullanması yasaktır, kızlarla erkeklerin çıkması yasadışıdır. Birleşik Devletler'le Suudi Arabistan sadece uygun olduğu için müttefik olmuşlardır, aşksız bir evliliğin taraflarıdır. 21. yüzyılda işbirliğine devam edecekler ama aralarındaki mesafe açılacaktır.

Amerika'yı İsrail'e ve Suudi Arabistan'a bağlayan bağlar bir anda değişmez. Yeni "iktidar üçgeni" –Birleşik Devletler, Türkiye ve İran– bir gecede kurulamaz. Amerika'nın güvenilir bir dostu olmak için İran'ın büyük değişiklikler yapması gerekecektir. O kadar olmasa bile Türkiye'nin de değişmesi gereke-

cektir. Tabii Birleşik Devletler'in de. Dünyamızın gelişmesi stratejik vizyona bağlıdır. Önce büyük bir kavram, bir hedef ortaya konulur. Hedef netleşince bütün taraflar o hedefe ulaşmanın yolları üzerinde yoğunlaşabilirler.

Dünyada, Ortadoğu'dan daha fazla bir stratejiye ihtiyaç duyulan ve derhal göze çarpan biçimde strateji yoksunluğu çekilen başka bir yer yoktur. Dış güçler –özellikle Birleşik Devletler– yıllarca bölgenin yasak çöllerinde, steplerinde ve petrol arazilerinde aşikar biçimde başarısız olan politikalarla sendeleyerek dolaştılar. Bu dönemde Ortadoğu kaynaklı tehditlerin aciliyeti ve korkutuculuğu düzenli olarak arttı. Hepsinin başarısız politikalara bağlanması sadece mantıksız değil fakat aynı zamanda çok da tehlikelidir.

Albert Einstein, deliliği aynı şeyi tekrar tekrar yapıp farklı sonuç bekleme olarak tanımlamıştır. Birleşik Devletler'in Ortadoğu'da yaptığı budur. Alternatif ne olabilir? Bu kitap bir alternatif sunuyor.

İlerleyen sayfalarda dünyanın bu en kolay alev alan bölgesinde Amerikan politikasının geçmişi araştırılıyor ve Amerikan politikasını sil baştan değiştirecek bir yol öneriliyor. Önce Türkiye ve İran'ın demokrasi için ne çok gayret ettiklerini gösteren modern tarihleri hikâye ediliyor. Sonra Ortadoğu'da iki eski ilişki inceleniyor: Birleşik Devletler'i Suudi Arabistan'a bağlayan ilişki ve Birleşik Devletler'i İsrail'e bağlayan ilişki. Bunlar bizi mantıki bir sonuca götürüyor, gerçi bu sonuç çok şaşırtıcı bulunacaktır çünkü Amerika'nın global hayallerinde tıkanmalara sebep olan dar politika seçeneklerinin çok ötesine geçilmektedir. Bu sonuç tarihin akışındaki mantıktan yola çıkarak geleceği gösteriyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

Halk İçin, Halka Rağmen

1

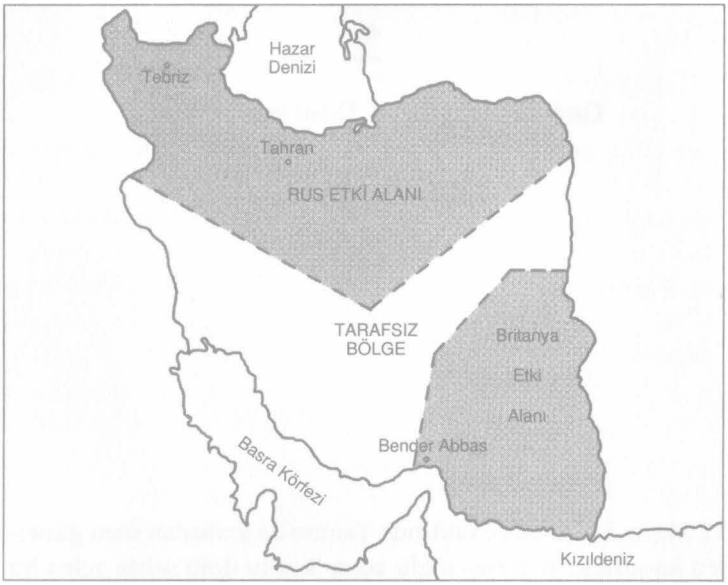
Gerçek Hayat ve Gösterinin Ruhu

12 Mayıs 1911, şafak vaktinde Tahran'da arabadan inen güneşten kararmış, üstü başı tozlu adam korku dolu şehre gelen bir kanun adamına benziyordu. Bir zamanlar mağrurken acınacak hale düşmüş bu ülkeye yardım için gelmişti. İki dış güç, Rusya ve Britanya, İran'ı aralarında bölüştüren bir "anlaşma" imzalamışlardı. Anlaşmayı hayata geçirebilmek için İran'ın genç parlamentosunu ezmeleri gerekiyordu. Parlamento üyeleri direnmek ve ülkenin demokrasisini korumak için ümitsizce bir yol arıyorlardı. Tek umutları olduğuna karar verdiler: bir Amerikalıyı istihdam etmek.

Buldukları kişi, Morgan Shuster, parlamentonun onun için özel olarak konumlandırdığı İran İmparatorluğu Hazine Sorumlusu pozisyonunda üç yıl çalışmayı kabul etti. Görevi, Ruslarla İngilizleri parlamentonun istekleri doğrultusunda davranmaya hukuk yoluyla zorlamaktı.

Bir Amerikalıya yönelmek İranlı demokratlar için mantıklı bir adımdı. Eski bir Britanya kolonisi iken zincirlerinden kurtulabildiği ve parlak bir biçimde kendi kendini yönetebildiği için –ki İran'ın da istediği buydu– Birleşik Devletler onların esin kaynağıydı.

Tarihçilerden birine göre, "Bu aşamada, Birleşik Devletler,

Britanya-Rusya uzlaşmasına göre (1907) Iran'daki etki alanları.

İran'ın uzun zamandır –anti-feodal, anti-kolonyalist, modern ama emperyalist olmayan– Batı'da bulmaya çalıştığı ortağa benziyordu. İran'a saygıyla davranacak yardımsever bir dış güç. 19. yüzyılda Britanya ve Rusya'nın üvey kız kardeşler olduğunu düşünürsek bu durumda Morgan Shuster ve Birleşik devletler yakışıklı prensti."

Sadece otuzdört yaşında olmasına rağmen Shuster'in kaotik ülkelerde işlerin düzenlenmesi sanatında etkileyici bir tecrübesi vardı. Genel Vali William Howard'ın emrinde çalıştığı Filipinler'de vergi sisteminin tasarımını yapmıştı. Ardından Küba'nın gümrükler müdürü olmuştu. Her iki görevde de çalışkan ve kesinlikle dürüst olarak tanınmıştı.

Sonraki yıllarda Shuster şöyle yazmıştı: "Atanmamdan önce İran'a gitmeyi hiç hayal etmemiştim ama Washington'daki İran maslahatgüzarı Mirza Ali Kuli Han ikna yeteneği ile şüphelerimi ortadan kaldırdı ve nihayetinde bizim kurumlarımıza ve iş

yapma yöntemlerimize sebatla inanan bu halka elimden gelen yardımı yapmaya karar verdim."

Tahran'a varır varınaz Shuster, beklenmedik bir etki yarattı. Yaptığı bir şeyden değil, yapmadığı bir şey yüzünden. Yabancılar çalışmaya başlayabilmek için normal olarak –dört yıl önce İran'ı "etki alanları"na bölmüş olan– Rusya ve Britanya'nın diplomatlarından izin alıyorlardı. Shuster bu adete aldırış etmedi. Parlamento için çalıştığına göre başka herhangi bir kimseye sadakat gösterrneyeceğini beyan etmiş oldu.

İşte bu Shuster'in yükselişinin ve düşüşünün başlangıcıydı.

Anayasa Devrimi'nden sonraki beş yıl süresince İran demokrasi yolunda dikkat çekici ilerlemeler kaydetmişti. İki seçim yaşamıştı. Şah yanlısı bir karşı devrimi –parlamentonun bombalandığı ve Howard Baskerville'in öldürüldüğü– yenilgiye uğratmıştı. Oy kullanma hakkı tanınmıştı. Dini azınlıklara parlamentoda kontenjan verilmişti. İki kuvvetli parti ortaya çıkmıştı. Biri kadın haklarını ve halkın eğitimini ön planda tutuyordu, diğeri ise tutucu dini değerlere öncelik tanıyordu.

Ama bu canlı demokrasi bir gölgeden ibaretti. Parlamentonun ülkenin bütünü üzerinde bir otoritesi yoktu. Britanyalı ve Rus işgalciler kanunları yok sayıyorlardı. Hâkim durumdaki emperyal güçlerle iddialı parlamento arasında bir çelişkinin ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Parlamentonun ileri gelenleri, Tahran'a varışından birkaç gün sonra kendisine ofis ve ev olarak tahsis edilen otuz odalı taş villada Shuster'i ziyaret ettiler. Onlara Filipinler ve Küba'daki çalışmalarına kılavuzluk eden ilkeyi burada da takip etmeyi planladığını söyledi: İstikrarlı bir devletin zorunlu temeli vergilendirmedir, dolayısıyla vergi tarafsız ve etkin bir biçimde toplanmalıdır. Hâlbuki İran'da birçok zengin toprak sahibi Britanya ya da Rusya'nın koruması altında yaşıyor ve merkezi hükümete vergi ödemiyorlardı. Ancak mecbur bırakılırlarsa öderlerdi.

Shuster, parlamentodan vergi kanununu tatbik etmeye tahsis edilmiş onikibin kişilik bir jandarma gücü oluşturmasını istedi. Parlamento kabul etti ve askere almalar başladı. Eğitilen ilk

birlik, vergisini ödemeyenlerin mallarını haczetmek üzere Rusya'nın etki alanına gönderildi. Bu, kaçınılmaz bir krizi tetikledi.

Harekete geçen Çar II. Nikola kuzey İran'daki Rus üslerine binlerce asker gönderdi ve parlamento işlere burnunu sokmayı kesmezse Tahran'ı işgal etmekle tehdit etti. Britanya da güneydeki garnizonlarını kuvvetlendirerek bu savaş tehdidine katıldı.

Shuster geri adım atmadı. Sonraki yıllarda yazdığına göre, parlamento "İranlıların isteklerini bu ülkedeki herhangi başka bir varlıktan çok daha fazla ve gerçek bir biçimde temsil ediyordu. Anayasal hükümeti kuşatan zor koşullar altında olabilecek en iyi temsilciydi. İranlıların büyük çoğunluğu tarafından sadakatle desteklenmesi varlığını haklı çıkarmak için tek başına yeterliydi. Ama Rusya ve Britanya hükümetleri devamlı olarak Tahran'daki temsilcilerinden bu imtiyazı ele geçirmelerini veya parlamentonun önünü kesmelerini talep ediyorlardı ve oniki milyon insanın hayatının, arzularının, meşgalesinin kolayca boyun eğdirilebilen rüşvetçi bir zalimin ellerinde olması hiç umurlarında değildi."

Son çatışma 9 Aralık 1911 günü öğle saatlerinde, Tahran'daki Rus büyükelçisinin ültimatomuyla başladı. Parlamento 48 saat içinde Shuster'i görevden almalıydı – ve ayrıca "onu, Rusya ile Britanya heyetlerinin onayını almadan yabancıları ilgilendiren herhangi bir göreve atamamaya söz vermeliydi."

Talebin bu denli açık bir biçimde yapılması birçok İranlıyı öfkelendirdi. Shuster'in demokrasiyi ısrarla savunması onları büyülemişti ve aniden bir ulusun hayallerinin cisimleşmiş şekli oluverdi. Yurtseverler onu savunmak için seslerini yükselttiler. Ülkenin en sevilen şairlerinden Arif Kazvini hislerini bir şarkıyla ifade etmişti:

> Hırsız hırsızlık için, eşkıya eşkıyalık için burada dostum,
> Shuster'in İran'dan gitmesine izin verirsek, verirsek eğer,
> Bütün dünya tarihimize güler,
> Ah hayat, ah dünyanın ruhu, ah gerçek hazine, ah ölümsüz zevk – ah Shuster!

Allahım seni burada tutsun... Sen bizim parçamızsın, sensiz nasıl yaşarız,
Ah Shuster?

Parlamento, Shuster'i görevden almaya karar verirse yabancı güçlerin İran'ı yönetmesini kabul etmiş olacaktı. Karşı koymanın sonuçları ise bilinemezdi ama kötü olacağı kesindi. Parlamento, 11 Aralık sabahı toplandığında tüm üyeler İran'ın genç demokrasisinin kaderini belirleyecek seçimi yapmak üzere olduklarını biliyorlardı. Shuster de oradaydı ve *İran'ın Boğazlanması* isimli dokunaklı hatıratında manzarayı şöyle tasvir etmişti:

> Öğleden bir saat önceydi, parlamento avlusu ve binaları canlı, heyecanlı kalabalıklarla doluydu, dinleyici bölümlerinde İran'ın ileri gelenleri ve yabancı heyetlerin temsilcileri vardı. Öğle vakti İran'ın bir ulus olarak kaderi tayin olacaktı...
>
> Derin bir sessizlik içinde öneri okundu. Bittiğinde kalabalığın üzerine bir sükut çöktü. Genci, yaşlısı, din adamı, hukuk adamı, doktoru, tüccarı, prensi yetmiş altı üye gerginlik içinde oturmaktaydı.
>
> Saygın bir din adamı ayağa kalktı. Zaman akıp gidiyordu ve öğleyin mesele bu oylamanın çok ötesine geçmiş olacaktı. Allahın hizmetkârı, kısaca ve meselenin özüne inerek konuştu: "Özgürlüğümüzün ve hâkimiyetimizin elimizden alınması Allah'ın emri olabilir ama yine de bunun altına imzayı kendi ellerimizle atmayalım!" Elleriyle bir hareket yapıp yerine oturdu.
>
> Sözcükler sade ama etkileyiciydi. Zalim ve zorba tiranın orada hazır bulunan gizli ajanlarının konuşmacıyı gözlemlediği ve ilerde işkence, hapis, hatta daha kötüsü için kayda geçirdiğini söylemek kolay, aynı zamanda da çok acı, şiddetle acı.
>
> Diğer milletvekilleri de konuşmacının izinden yürüdüler. Vakur bir biçimde çarçabuk oylamaya geçilerek –çünkü vakit daralıyordu– ülkelerinin onurunu kurtardılar ve zorlukla kazanılmış kendilerini yönetme haklarını ilan ettiler.
>
> Öğleden birkaç dakika önce sonuç alındı... Açık oylama bittiğinde din adamı ya da değil, genç ya da yaşlı herkesin kaderi

için ok yaydan çıkmıştı, kendilerinin ve ailelerinin güvenliğini tehlikeye atmışlardı. Başlarına gelecek olan terörü, ulusal saygınlıktan ve kaderini belirleme hakkından gönüllü olarak vazgeçmeye tercih etmişlerdi. Umutsuz ve mağdur bir halk tam ittifakla verilen bu cevabı Kuzey'den gelen koca cüsseli Ayının pençelerine fırlatmıştı.

Parlamento meydan okuyarak kendi yıkımına davetiye çıkarmış oldu. Rus birlikleri Tahran'a yürüdüler ve işgal ettiler. Rus komutan, Şah Ahmet'ten –daha doğrusu şah daha 14 yaşında olduğuna göre İngiltere'de eğitim görmüş şah naibinden– parlamentoyu dağıtmasını ve Shuster'i görevden almasını istedi. Emirler çarçabuk yerine getirildi. Hemen ardından da kederli ve görevine son verilmiş İran İmparatorluğu Hazine Sorumlusu evine dönmek üzere uzun bir yolculuğa başladı.

Shuster, "İran'da zevkle ve gururla yerine getireceğimiz vazifemiz ani ve çok tatsız bir biçimde nihayete ermiş oldu" diye yazmıştır. "Amerikalı ve İranlı üzgün arkadaşlarımızdan oluşan halkanın ortasında otomobile binmek üzere dururken sadece sekiz ay önce tam bu noktaya ilk gelişimi elimde olmadan hatırladım ve bir hastanın iyileşme ümidinin, çok çekmiş Müslüman bir halkın dünyadaki konumunu geri istemesinin sözde medeni ve Hıristiyan bir ulus tarafından ezilip yok edilmiş olması beni alt üst etti."

İran'ın ilk demokrasi deneyimi dış güçler tarafından ezilerek sona erdirildi. Ulusun kolektif bilincinde canlı bir iz bıraktı. 20. yüzyılın bu ilk yılları boyunca İranlılar demokrasinin ne olduğunu keşfetmişlerdi. Onu istiyorlardı – ve eğer kendilerini bir petrol ummanının üstünde oturuyor bulmasalardı ona kavuşabilirlerdi de.

William Knox D'Arcy, fotoğraflarda Viktorya dönemi seçkin davavekillerini andırırdı. İri cüsseli, yuvarlak yüzlü ve kalın bıyıklıydı. Ağzında genellikle pipo olurdu, yeleğinde de saat kösteği görünürdü. Gençliğinde Avustralya'daki altın madencile-

riyle çalışarak servet edinmiş ve ardından da o koşullarda her erkeğin yaptığı gibi parasının tadını çıkarmak üzere Avrupa'ya taşınmıştı. Bir aktrisle evlenip müsrifçe gezilere çıkmış, saraylarda yaşamış ve Grosvenor Square'deki akşam yemeği davetlerinde şarkı söylemesi için Enrico Caruso'yu tutmuştu. 20. yüzyılın başlarında ise parasız kalmaya başladı.

Ufukta petrol çağı yeni görünmüştü ama jeologlar Ortadoğu'nun zengin petrol kaynağı olacağını tahmin etmişlerdi bile. Britanyalı liderler İran'da petrol olup olmadığını merak ederlerken D'Arcy de kendisini yeniden zengin yapacak spekülatif bir proje arayışı içindeydi. Bu iki niyet kusursuz bir ortaklığa dönüştü.

İran'da petrol kuyusu açabilmek için, D'Arcy'nin, ülkeyi kâhinlerin yardımıyla yöneten, rejimini yabancılara imtiyaz satarak finanse eden hasta ve çürümüş Şah Muzafferüddin'den izin alması gerekiyordu. Britanyalı diplomatlar saray hiyerarşisiyle ilişki kurması konusunda ona yardımcı oldular. Diplomatların koruması altında, şahın kahvesini ve piposunu hazırlayan hizmetkârdan tutun Başbakana kadar saraydaki herkese rüşvet dağıttı. 1901 yılında imzalanan imtiyaz sözleşmesi, İran topraklarının neredeyse tamamında petrol arama, bulursa çıkarma, rafine etme ve satma hakkını münhasıran D'Arcy'ye veriyordu. Altmış yıl sürecek olan bu imtiyaz karşılığında, D'Arcy, 95.000 dolara karşılık gelen 20.000 poundu nakit olarak ödeyecek, üretime başladığında da aynı miktarda bir ödeme yapacak, gelecekteki kârlarının da yüzde 16'sını İran'a ödeyecekti.

Bir araştırmacıya göre, "Bu sözleşme daha sonraları 20. yüzyılın en önemli dökümanı haline gelmiştir. Altına imzasını koyanların bu sözleşmenin daha sonraki kaderini, büyük bir endüstriyel kompleksin doğmasına sebep oluşunu, tutkulu bir nefret uyandırmasını ve meydana çıkmasına sebep olduğu çelişkileri tahmin etmesi mümkün değildi."

Hayal kırıklıkları ile geçen yıllardan sonra 26 Mayıs 1908 günü sabah dörtte Mescid-i Süleyman'da D'Arcy için çalışmakta olan jeologlar büyük bir patlamayla uyandılar. Havaya pet-

rol fışkırıyordu. Petrol endüstrisi tarihinin en büyük buluşunu gerçekleştirmişlerdi.

İran'da petrol bulunmasını takip eden günlerde Büyük Britanya'nın deniz kuvvetleri bakanlığına getirilen Winston Churchill bu buluşun anlamını çok iyi anlamıştı. Ulusal ekonomilerin ve donanmaların petrol tarafından yani petrole sahip olan ülkeler tarafından yönetileceği bir çağın başlamakta olduğunu kavramıştı. Britanya'nın ise hiç petrolü yoktu, kolonilerinin birinde bile üretim yoktu. Churchill, Mescid-i Süleyman'da petrol fışkırdığını öğrendiği anda İran'ı kontrol etmenin yeni yüzyılda Britanya iktidarının bekası için anahtar öneme sahip olduğunu anladı. Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde D'Arcy'nin imtiyazının Anglo-Persian Oil Company adında anonim bir şirkete dönüşmesini ve Britanya devletinin şirketin hisselerinin yüzde 51'ini almasını sağladı.

"Talih bize en çılgın rüyalarımızın bile ötesindeki bir ödülü periler ülkesinden getirdi" diye yazmıştır Churchill. "Risk almanın ödülü hâkimiyet oldu".

Bunun bir abartma olmadığı daha sonra ortaya çıktı. Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefikler, Britanyalı devlet adamı Lord Curzon'un gözlemlediği gibi, "bir petrol dalgasının üstüne binerek zafere doğru yol aldılar." Bu durum Britanyalı liderleri İran'ı kontrol altında tutma konusunda hiç olmadığı kadar kararlı hale getirdi. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra İran'daki haklarından feragat eden Rusya'nın gidişiyle birlikte Britanya'nın eli daha serbest hale geldi. 1918'in ortalarında Britanya, İran'a dağılmak üzere 2500 asker gönderdi. Askerler yerlerine yerleşince Curzon, şaşırtıcı derecede tek taraflı "Anglo-Pers Anlaşması"nı ortaya çıkardı. Bu anlaşmaya göre, Britanya, ordusunu, hazinesini, iletişim sistemlerini ve ulaşım ağını kontrol altında tutarak İran'ı himaye altında bir ülke haline getirecekti. Anlaşmayı imzalayan İranlı üç yönetici cömert rüşvetlerle ikna edilmişlerdi. Ayrıca, "gerektiği durumda" Britanya'ya sığınabileceklerine de söz verilmişti.

1919 yılında dışişleri bakanlığına getirilen Hindistan'ın eski genel valisi Lord Curzon'a göre İran "dünyanın hâkimiyeti-

ni ele geçirme satrancının parçalarından" biriydi. Britanya'nın, ödeyeceği tüm bedele rağmen, onu elinde tutmasının gerekliliğini şöyle ifade etmiştir:

> Bütün bu görevi niye üstlendiğimiz ve İran'ı niye kendi haline bırakmadığımız, pitoresk bir çürümeye terk etmediğimiz sorulacak olursa bunun cevabı şudur: İran'ın coğrafi konumu, bizim oradaki çıkarlarımızın boyutu ve Doğu İmparatorluğumuzun gelecekteki çıkarları İran'da olup bitenlere arkamızı dönmemizi şimdilik –aynen son elli yılda olduğu gibi– imkânsız hale getirmektedir. Daha da fazlasını, bizi Asya'nın batı sınırlarının komşusu yapacak Mezopotamya'da manda yönetimini düşünmeliyiz. Himayemizdeki yeni ülke ile Hindistan İmparatorluğu ve Belucistan arasında kalan bölgede kötü yönetimin ateşten gömleğine, düşman entrikalarına, finansal kaosa ve politik huzursuzluğa müsaade etmemeliyiz. Daha da ötesi, eğer yalnız kalırsa İran'ın kuzeyden Bolşevik etkisi altına gireceğinden korkmak için her türlü sebep var. Son olarak, İran'ın güneybatı köşesine, Britanya donanması için üretim yapmakta olan ve dünyanın o parçasına komuta etmemizi sağlayan petrol arazileri biçimindeki büyük bir varlığa sahibiz.

Anglo-Pers anlaşması kamuoyuna duyurulunca İranlılar galeyana geldiler. Gazeteler, parlamentodan anlaşmanın onayını reddetmesini istediler. Politikacılar, kin dolu konuşmalarla anlaşmayı lanetlediler. Mollalar fetva yayınlayarak anlaşmayı onaylayan İranlının İslam düşmanı sayılacağını beyan ettiler. Savaş taraftarları anlaşmayı kabul eden rejime karşı savaş açacaklarına ant içtiler. Tahran'daki milliyetçiler, anlaşmayı destekleyen devlet görevlilerini katletmek üzere "Cezalandırma Komitesi" kurdular. Başbakanın dört yardımcısını öldürdüler ve başbakan istifa etti.

Britanyalı komutan Londra'ya gönderdiği bir yazıda şöyle dedi; "Görünen o ki, Anlaşmanın İran'da kabul görmediği Britanya'da fark edilmedi. Anlaşmanın gizlilik içinde sonuçlanması, (parlamentonun) buna dahil edilmemiş olması, genel seçimin

en dürüst olmayan biçimde yürütülerek (parlamentonun) safdışı bırakılmış olması, geleneksel düşman Rusya'yı aratmıyordu."

Rıza adlı askerin çocukluğu hakkında çok az şey biliniyordu. Mazandaran'ın Hazar bölgesinde muhtemelen 1876'nın baharında doğmuştu. Daha çocukken bir asker olan babasını kaybetmişti ve annesi onu da yanına alarak yaşamakta oldukları dağ köyünden Tahran'daki ailesinin yanına göç etmişti. Anlatılanlara göre, bu gidişleri sırasında tipiye yakalanıyorlar, Rıza ölesiye donuyor ama annesi bir sığınak bulup Rıza'yı ateşin yanına yerleştirince hayata geri dönüyordu.

Onbeş yaşındayken, dayısının teşvikiyle, ünlü Kazak Tugayının ileri karakoluna gitti, çalışmak için başvurdu. İri yarı bir gençti ve askerler onu içeri aldılar. İstikrarlı bir şekilde hizmet etti. Bir fotoğrafta Belçika elçiliğinin muhafızı olarak boy göstermektedir.

İran Kazak Tugayı, Şah Nasreddin'in St. Petersburg'u ziyareti sırasında Rus Kazaklarından etkilenmesinin bir sonucu olarak 1885 yılında kurulmuştu. Subaylarının bir kısmı ve askerleri İranlı olmakla beraber geleneksel olarak Rus subaylar tarafından yönetilirdi. Rıza tugaya katıldığında güçlü piyadesi, süvarisi ve topçularıyla sayıca onbin kişiyi bulmuştu. Savaşçılar, Kazak stili üniformalarıyla paçavralar içindeki ordu mensuplarından çok farklıydılar. Bu tugay İran'ın en önde gelen savaş gücü ve aynı zamanda siyasi gücün de merkeziydi.

1917 yılında Kazak Tugayı'nın kontrolünü ele alan Britanyalı subaylar Rıza'ya tepeden bakamıyorlardı. Dev gibi bir adamdı, muhtemelen İran'ın en uzun adamıydı. Haşin ve çiçek bozuğu olmakla beraber yine de kalın kaşları, pos bıyığı, küstah ve haşin çenesiyle göze çarpan bir yüzü vardı. Uzun zamandır askerdi. Yirmili yaşlarının başında isyancılara, savaş ağalarına, haydutlara ve kuzeyde Gilan bölgesinde gayri resmi bir devlet kuran sosyalist görüşlü gerilla ordusuna karşı saldırılar düzenlemişti. Düşmanları dakikada altıyüz kere ateş edebilen Maxim tüfeğiyle öldürmesi meşhurdu. Adamları ona "Maxim Rıza"

derdi. Her şeyin ötesinde korkusuz olmasıyla beğeni toplamıştı. Her zaman aktifti, her zaman saldırı konumundaydı, her zaman karşı saldırıya geçmek için hevesliydi. Britanyalı bir subay mektubunda onu, "meseleleri çarçabuk kavrayan birinci sınıf bir subay" olarak tanımlamıştı. Bir başkası onu, "gerçek hayat ve gösterinin ruhu" olarak adlandırmıştı. Efsanevi General Edmund Ironside, Britanya kuvvetlerinin komutanlığına gelir gelmez Rıza'nın Kazak biriminin Tebriz yakınında isyancıları bastırdığını duyup onunla tanışmak istedi.

"Boyu bir seksenbeşin üzerindeydi, geniş omuzları ve çok seçkin bir yüzü vardı" diye yazmıştır Ironside. "Kemerli burnu ve pırıltılı gözleri ona heyecanlı bir görüntü veriyordu. ... Sıtma nöbeti dışında hiç hastalanmamıştı."

Buluşma pek uygun bir zamanda gerçekleşti. Keskin bir muhalefetle karşılaşınca, Britanyalılar, İran'ı Britanyalı subayların ve koloni yöneticilerinin yönetmesini sağlayacak olan Anglo-Pers Anlaşmasını zorla kabul ettirmeye çalışmaktan vazgeçmişlerdi. Bunun yerine Britanya çıkarlarını kollayacak olan İranlılar üzerine oynamaya karar vermişlerdi. Tahran'daki Britanya elçisinin deyimiyle "reaksiyoner bir başbakan" bulmayı kararlaştırmışlar ve uysal bir gazeteci olan, yıllardır onların bordrosunda yer alan Seyit Ziya Tabatabay'da karar kılmışlardı. Tek eksikleri onu iktidara taşıyacak askeri kuvvetti. Ironside doğru adamı bulmuştu.

17 Şubat 1921'de, (artık sömürgeler bakanı olan) Winston Churchill ile Kahire'de buluşmadan bir gün önce, Ironside Rıza'yı çağırttı. Eğer bir darbe yapmayı ve –şahın kendisini değil ama– şahın hükümetini devirmeyi düşünürse Britanya'nın itiraz etmeyeceğini söyledi.

"Rıza'yla görüştüm ve Kazak Tugayı'nın sorumluluğunu ona verdim" diye yazmıştır günlüğüne. "Rıza'ya iki şeyi açıkça söyledim: 1) Beni arkamdan vurmamasını (utanç verici olacaktır ve devrimci parti dışında kimseye faydası olmayacaktır). 2) Şah'ı hiçbir şekilde tahttan indirmemesini. Rıza hemen söz verdi."

Britanya'nın arkasında bırakmak istediği takım buydu: Başbakan olarak Seyit Ziya ve Kazak Tugayı'nın komutanı olarak

Rıza. En azından resmi plan buydu. Gerçekte neler olacağını Ironside sezmişti.

İran'ı terketmeden önce günlüğüne yazdığı son notların birinde, "Millete önderlik edebilecek tek adam görüyorum. O da Rıza" diye yazmıştır.

Hareket geçmek için sahne hazırdı. 20 Şubatta Seyit Ziya adamlara dağıtılmak üzere Britanya'nın gönderdiği para dolu çantalarla Rıza'nın kampına geldi. Rıza paraları ve Britanya'nın gönderdiği yeni ayakkabıları adamlarına dağıttı ve onlara akşam yemeğinde buluşmak üzere emir verdi. Yemek bitince konuşma yapmak üzere ayağa kalktı.

"Sevgili yoldaşlarım!" dedi. "Gilan'daki durumumuzu kendi gözlerinizle gördünüz. Boynumuza kadar çamur ve pisliğe gömülmüş durumdayız. Bize kıyafet vermiyorlar ve maaşlarımızı ödemiyorlar. Burada unutulduk. Buna bir son vermeliyiz! Allah benden buna bir son vermemi istiyor!"

Gece yarısı Kazak Tugayı'ndaki altıyüz İranlı ile Tahran'a doğru yürümeye başladı. Savaşmaya hazırdılar fakat tan ağarırken şehre girdiklerinde onlarla savaşmaya gelen bir kuvvet ortaya çıkmadı. Öğle vakti kabinedeki bakanların çoğunu tutuklamışlardı ve Şah Ahmet'ten kendilerini İran'ın yeni hükümeti olarak tanımasını talep ettiler. Şahın direnecek durumu yoktu. Seyit Ziya başbakan oldu. Üç ay sonra Rıza onu kenara itip Tahran'ı terk etmeye zorladı ve görevi devraldı.

Tarihçiler, Rıza'nın iktidara gelişinde Britanya'nın rolünü hâlâ tartışmaya devam ediyorlar. Ne Tahran'daki Britanya elçisi ne de Dışişleri Bakanlığı Ironside'in manevrasını ve Rıza'nın adamlarına gönderilen para hakkındaki hikâyeyi onaylamıştır, hatta haberleri bile yoktur. Bir araştırmacının da yazdığı gibi, "İran güçlü ve otokratik bir lider için hazırdı, bir kurtarıcıyı umutsuzca arzulamaktaydı."

Rıza darbeyi yaptığında Ironside Kahire'deydi. Günlüğüne şöyle yazmıştı: "Bütün insanların hükümet darbesini benim yönettiğimi düşünmeleri hoşuma gidiyor. Çarpıtmadan söylemek gerekirse, galiba ben yönettim."

2

Hayalleri ve Gölgeleriyle Gittiler

Osmanlı ordusunda veya diğer ordularda yerinde rahat duramayan birçok genç subay gibi Mustafa Kemal de enerjisini eğlence âlemlerinde harcamaktaydı. İstanbul her ikisi için de sınırsız olanak sunmaktaydı. Bunlarla birlikte Kemal'in bir başka takıntısı daha vardı. Onu Kuran kursuna göndermek isteyen annesine isyan ettiği çocuk yaşlarından beri Müslüman, Osmanlı ve Ortadoğulu geleneklerle bağdaşamamıştı. Alternatifin ne olacağı konusunda da hâlâ emin değildi. Bundan dolayı, 1912 senesinde İstanbul'a döndüğünde, ideal arkadaşı kendisine çeşitli bedeni hazlar sunmakla yetinmeyip modern fikirlerin ve eylemlerin dünyasına pencere açacak birisi olmalıydı.

Bu kişi Corinne idi.

Cenova'da doğan, Paris Konservatuarı'nda piyano eğitimi almış, birçok lisanı akıcı bir şekilde konuşabilen, bir doktorun kızı ve bir Türk subayının dul eşi olan Corinne Lütfü duyusal zerafetin mükemmel örneğiydi. İstanbul'un Avrupalı mahallesi ve Batılı zevklerin kaleydoskopu Pera'da yaşıyordu. Kocasının ölümünden sonra yalnızlığa gömülmek yerine tam tersini yapmıştı. Evini şarkı, oda müziği, yeme, içme ve hepsinin ötesinde yoğun ve sınırsız sohbet için şehirli kozmopolitlerin toplandık-

ları bir salon haline getirmişti. Misafirlerinin çoğu Avrupalıydı ama aydın Türkler de hüsnü kabul görüyorlardı. Arkadaşlarından biri Kemal'i buradaki bir partiye getirdi. Hem canlı, neşeli ve çekici Corinne hem de salonun dumanlı havasında uçuşan sarhoş edici fikirler Kemal'i çarptı.

Corinne de aynı şekilde çarpılmıştı. Mertlik konusunda aşırıya kaçmak ve kadınlar konusunda da çekingen olmakla birlikte Kemal şarışın, açık tenli, bir hayli büyüleyici, yakışıklı bir erkekti. Görüntüsüne ve kişisel temizliğine takıntı derecesinde önem veriyordu ve bu hayatı boyunca da devam edecekti. Daha sonraki yıllarda banyo yapmak için savaş meydanlarında mola verdiği olacaktı. Tüm kayıtlara göre en çarpıcı özelliği bakışıydı. Onunla karşılaşan bir yabancının yazdığına göre, gözleri "insanı delip geçen buz mavisi"ydi. Bir başkasına göre ise gördüğü "en buz gibi, en delici" bakıştı. Baştan çıkarttığı bir kadının yazdığına göre ise göz bebekleri "o kadar açık maviydi ki neredeyse renksiz gibiydi; bakışları sizi delip geçen kör bir adama bakmak gibiydi sanki."

Kemal, Corinne'in temsil ettiği şeylerin peşindeydi: Osmanlının kırsal bölgelerinde gözlemlediği kasvetli durgunluğa radikal bir alternatif. Corinne'in etkisiyle romanlar okudu, Batılı müziği sevmeyi öğrendi, Fransızcasını geliştirdi ve hepsinin ötesinde ona göz kamaştırıcı yeni bir dünyanın kapılarını açan insanlarla tanıştı. Corinne onu İstanbul'daki *beau monde* ile, zevkler dünyasıyla tanıştırdı. Ama bu dünya aynı zamanda krallıkları yıkmakta olan siyasal patlamaların Avrupası'na da sıkıca bağlıydı.

Kemal yıllardan beri halkının geriliği ve cahilliği olarak gördüğü şeye öfkelenmekteydi. Bir eğitim çalışması sırasında Alman subayın onun savaş taktikleri konusundaki ustalığını övmesine, askeri yeteneklerinin ancak Türkleri "fanatiklikten ve entelektüel kölelikten" kurtarmaya yararsa kıymetli olacağı şeklinde karşılık vermişti. Sonra da birkaç keskin kelimeyle inandığı her şeyi özetleyen şu görüşünü ortaya koymuştu: "Türk milleti Batı'nın çok gerisinde kalmıştır. Esas hedef onu çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmaktır."

20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı ordusu bir dizi yıkıcı yenilgi yaşadı. Bizzat Kemal'in kendisi Libya ve Arnavutluk'u elde tutmak için yapılan başarısız girişimlerde birliklere komuta etmişti. Ardından 1912 Balkan Savaşı'nda Yunanlılar, Makedonlar, Bulgarlar ve Sırplar ayaklanarak Osmanlı idaresine son vermişlerdi. Bunlar beşyüz yıldır Osmanlı idaresinde olan bölgelerin de içinde olduğu yerlerdi ve Osmanlı'nın Avrupa'daki egemenliğine neredeyse son veren şaşırtıcı kayıplardı.

Sefil haldeki Müslüman göçmenler dalgalar halinde İstanbul'a akın etti ve onların kötü durumları şiddetli protestoları tetikledi. 23 Ocak 1913'te kızgın bir kalabalık Babıali'nin etrafını sardı, önceki yıl seçimleri kazanarak iktidara gelen iyi niyetli ama zayıf liberal rejime lanetler yağdırdı. İsyancılardan oluşan bir grup binaya girdi, savaş bakanını buldu ve öldürdü, o zamanlar Sadrazam olarak adlandırılan başbakanı da istifaya zorladı.

Ortaya çıkan iktidar boşluğunu, içlerinden bazılarının isyanı örgütlediği devrimci Jön Türkler doldurdu. İktidarı gaspedip karizmatik ve acımasız bir general olan liderleri Enver Paşa'yı öldürülen savaş bakanının yerine geçirdiler. Enver, parçalanmakta olan imparatorluğun diktatörü olarak ortaya çıktı, göstermelik bir sultanın altında ama esas iktidarı ellerinde tutarak üçlü yönetimin başına geçti.

Jön Türk hareketinde hiçbir zaman önemli bir pozisyona gelmemiş olan ve Enver'in dar görüşlü bir zalim olduğunu düşünen Mustafa Kemal, öfkeliydi ve tek başınaydı. Arkadaşlarından biri, Fethi Bey, Bulgaristan'a Osmanlı elçisi olarak atanınca Kemal'i askeri ataşe olarak oraya davet etti. Mustafa Kemal kabul etti. Hayatının sonraki dönemi, genç bir milletin kavuştuğu özgürlüğü kutlamakta olduğu Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da geçti. Sofya'nın nabzının yeni olasılıklarla ve hevesle atıyor olması Kemal'i ve arkadaşını çok etkiledi.

Bu iki enerjik diplomat çok ilgi uyandırdı ve o zamana kadar Türkleri sadece baskıcı olarak gören elitler tarafından topluma kabul edildiler. Kemal, Sofya'daki ilk günlerinde *Carmen* operasına gitti. O kadar etkilendi ki araya çıktığında tanıştırıldığı

Kral Ferdinand gösteriyi nasıl bulduğunu sorunca ağzından tek kelime döküldü: "Muhteşem!"

Sofya'da geçen onbeş ayında Kemal'i meşgul eden sadece sosyal aktiviteler değildi. Çok sayıda Bulgar Türkü'nün iş sahibi olması, karılarının sokaklarda çarşafsız dolaşması ve Hıristiyan komşularıyla birlikte yaşamaları onu şaşırttı. Birçok gün parlamentoda zaman geçirerek, tartışmaları izleyerek, hiziplerin taktiklerini inceleyerek ve etnik Türk temsilcilerin isteklerini maharetle dile getirişlerine özel bir önem sarfederek politikadaki ilk tecrübesini de kazanmış oldu. Hergün yeniden Türklerin yeni bir millet olarak doğması gerektiğine ve kaderin kendisini bunu sağlamak üzere seçtiğine emin oldu.

Corinne'e gönderdiği mektupların birinde, "Tutkularım var ve hatta çok büyük tutkularım var," diye yazdı. "Büyük bir fikrin başarısı ile bu tutkularımın gerçekleşmesi arayışındayım."

Gençlik yıllarından beri Kemal'in ruhunu şekillendiren, bazen patolojik sınırları zorlayacak kadar aşırıya kaçan, sarsılmaz bir kendine güven idi. Biyografi yazarları, öğretmenlerine karşılık veren ve disipline sert bir biçimde karşı çıkan, haşin, açıksözlü ve kendini beğenen bir çocuğu tasvir etmektedirler. Yoksul bir memur olan babası öldüğünde yedi yaşındaydı. Bir tarihçiye göre, annesi tekrar evlendiğinde "annesinin hayatındaki diğer erkeğe karşı kıskanç bir aşık" haline geldi. Aile evinden ayrıldı, bir akrabasının yanına taşındı ve yıllarca abartılı hayallerin süslediği iç dünyasında yaşadı. "Psikolojik biyografisi"ni yazan iki araştırmacıya göre, onu tarihteki uzun koşusuna sevkeden işte bu dönemde gelişen "kendini çok üstün ve muhteşem görme şekli"dir.

"Diğer insanlardan üstün ve arzularını kabul ettirme hakkına sahip benzersiz bir adam olduğuna inanıyordu," diye yazmışlardır. "İnsanları iki kategoride görürdü: hayranları ve takipçileri ile diğerleri yani kayda değer olmayanlar."

Avusturya-Macaristan tahtının varisi Arşidük Franz Ferdinand 28 Haziran 1914'te daha önceleri bir Osmanlı şehri olan Saraybosna'da katledildiği sırada Kemal Sofya'daydı. Hükümetinin takip edeceği yolu etkileme imkânı yoktu, her şey Enver

Paşa'ya bağlıydı. Babıâli'deki muhteşem ofisinde Enver tarihi bir yanlış hesap yaptı. Askeri konularda yıllarca Alman subaylara güvenmişti ve Birinci Dünya Savaşı patladığında Alman askeri gücüne duyduğu sınırsız güven kayzerin hızlı bir zafer kazanacağından emin olmasına yol açtı.

2 Ağustos'ta Boğaz'daki bir sarayda yapılan gizli törende Enver Osmanlı İmparatorluğu'nu Alman müttefiki yapan anlaşmayı imzaladı. Takip eden günlerde yurtdışındaki subayları geri çağırdı ve savaşa hazırlanmalarını emretti. Aralarında Mustafa Kemal de vardı. Enver'in ona verdiği görev hayatını ve Türkiye tarihini değiştirecekti.

Büyük Savaş patladığında Britanyalı kumandanların temel hedeflerinden biri İstanbul'un işgal edilmesiydi.

Deniz Kuvvetleri Bakanı Winston Churchill, Britanya Savaş Konseyi'ndeki arkadaşlarını uzun zamandır kayıplar veren Osmanlı ordusunun Britanya'nın yapacağı bir saldırıdan önce çökeceğine kolaylıkla ikna etti. Müttefik gemileri için yaptığı plan, stratejik konumdaki Çanakkale Boğazı'nı müsadere edip ardından da İstanbul'u ele geçirmek üzere kuzeye yol almaktı. Böylece Rusya'ya malzeme göndermek için yeni bir yol açılacak ve muhtemelen savaşın dinamiği değişecekti.

1915 yılının başlarında Müttefik savaş gemileri Çanakkale Boğazı'nı almak üzere ilk girişimlerini yaptılar ama Türk tarafının ateşi karşısında geri çekildiler. Boğazdan güvenli bir şekilde geçebilmek için bu silahları susturmaları gerekiyordu. Bunun anlamı boğaza tepeden bakan Gelibolu yarımadasına karadan saldırmaktı. Enver, altı Türk komutan tarafından desteklenen bir Alman generali yarımadanın savunmasıyla görevlendirdi. Anahtar konumdaki "hareketli tümen"e Yarbay Mustafa Kemal komuta ediyordu.

25 Nisan 1915 günü güneş doğarken Britanya, Avustralya ve Yeni Zelandalı askerlerin Gelibolu kıyılarına hücum ettiği Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı deniz çıkartmalarından biri başladı. Ağır Türk ateşi altında ve korkunç bir bedel ödeye-

rek –ilk binbeşyüz askerin sadece yirmi biri kurtuldu, sonraki üç günde de onbin asker öldü ya da yaralandı– iki sahili kontrol altına aldılar ve Türk ordusunun konuşlandığı kuzeye doğru ilerlemeye başladılar. İlerleme devam edince Türk birlik komutanları acil yardım çağrısında bulundular. Yakınlarda mevzilenmiş Kemal adamlarına mücadelenin sürdüğü tepelere hücum etmelerini emretti. Kendisi de başlarındaydı. Yolda dinlenmekte olan bir müfrezeyle karşılaştı. Kemal cephanesi tükenmiş, korku içindeki müfrezeye geri dönmesini ve gerekirse süngülerle düşmana karşı koymasını emretti. Adamlar tereddüt edince en meşhur emrini verdi.

"Ben size taarruz emretmiyorum ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar gelebilir."

Türkler Müttefik saldırısının önünü aldılar ve takip eden aylarda Churchill'in hayalini kurduğu kolay galibiyet tuhaf bir ölüm kulübüne dönüştü. Yüzbinlerce mermi atıldı. İnsanlar kokuşmuş siperlerde aylar geçirdiler. Binlerce kişi süngülerin ucunda can verdi. Savaş uzayıp gittikçe Kemal'in şöhreti de arttı.

Gelibolu seferinin kayıtlarından birine göre, "Mustafa Kemal çılgın gibi dövüşüyordu. Her yerde o vardı, çekmekte olduğu sıtma nöbetlerine rağmen yorulmak bilmiyordu... Teşhislerinde usta, kararlarında hızlı, onları hayata geçirirken enerjikti." Mustafa Kemal'in buradaki icraatları ona askeri deha statüsü kazandırdı. Mevcut başarısının sonraları Türkiye'nin bağımsızlığı için yapılan mücadeledeki başarısından daha önemli olduğu konusunda uzmanlar hemfikirdir. Çünkü Gelibolu'da yalnızdı, zekice tasarlanan manevralar yürütmek yerine doğaçlama yapmak zorundaydı.

Kolay bir zafer kazanacağı düşüncesiyle Gelibolu kıyılarına hücum etmeye başlamasından yaklaşık sekiz ay sonra, 19 Aralık'ta, Müttefikler yüz kızartıcı bir şekilde çekilmeye başladılar. Arkalarında kanla yıkanmış bir yarımada bıraktılar. Gelibolu'yu almak için yapılan başarısız girişimde kırkdört bin Müttefik askeri öldü. Gelibolu'yu savunan Türklerin kaybı ise iki katıydı.

Gelibolu'daki zafer, Kemal'in hayatının dönüm noktası oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan kahraman olarak çıkan tek Türk subayı oydu, İstanbul'un kurtarıcısıydı. Uzak düşleri nihayet gerçekleşmeye başlamıştı.

Biyografilerden birine göre, "34 yaşında askeri kahramanlık mertebesine yükselmesinden önce hakettiğini düşündüğü övgüyü alabilmek için her kapıyı çalmıştı. En sonunda Gelibolu Mustafa Kemal'i kahraman yaptı fakat başrolde olduğunu sandıysa hatalıydı... Kendisi için çok açık olan üstünlüğünün diğer kişiler tarafından kabul edilmesi lazımdı."

1915 yılının ilkbaharında Kemal, Gelibolu'da kendini kaybetmişken Enver'in üçlü yönetimi savaşla yıpranmış imparatorluğun diğer ucundaki bir krizle meşguldü. Ermeniler, asırlardır şimdiki Türkiye'nin doğusunda, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamaktaydılar. İmparatorluk çökmeye başlayınca bazı Ermeniler tarihi bir şans yakaladıklarını düşündüler. Militanlar silahlı çeteler oluşturdular ve beş Osmanlı vilayetinde Rusya'nın arkasında duracağı Ermeni devletini kurmak amacıyla isyan başlattılar. Önemli bir şehri, Van'ı, ele geçirdiler ve bazı şehirlere de saldırdılar. İmparatorluğun başındaki üçlü isyanı bastırmanın tek yolunun, isyana karışsın ya da karışmasın, tüm Ermenileri zorla Anadolu'dan sürmek olduğuna karar verdi. Aileler evlerinden koparıldı ve terketmeye zorlandı. Yüzbinlerce insan öldü ya da öldürüldü. Jön Türk önderleri, daha sonra Mustafa Kemal'in "utanç verici bir iş" olarak nitelediği, 20. yüzyılın en çirkin suçlarından birini işlediler.

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Kemal general rütbesine yükselmişti ve Mustafa Kemal Paşa olarak anılmaya hak kazanmıştı. Mahvolmuş ülke için bu yetersiz bir avuntuydu. Türkler savaşı kaybeden taraftaydı. Savaşın bitmesini takip eden günlerde bu felaketten sorumlu üç Jön Türk önderi bir Alman denizaltısında Karadeniz'i geçerek ülkeden kaçtı. Birkaç yıl sonra Enver Türk imparatorluğu kurmanın çılgın hayali peşinde koşarken Orta Asya'da öldürüldü. Ermeni tetikçiler Britanya ve Rusya gizli servislerinin yardımıyla diğer ikisini de sürgünde buldu ve katletti.

Jön Türkler gidince sadece dört ay önce kardeşinin yerine tahta geçmiş olan şaşkın vaziyetteki padişah Vahdettin yeni bir Sadrazam atadı ve onu Britanya ile teslim şartlarını görüşmeye gönderdi. İki taraf bir Yunan kasabası olan Mondros'ta demirlemiş Britanya zırhlısı *Agamemnon*'da bir araya geldi. Britanya çok sert şartlar öne sürdü ve başka seçeneklerinin olmadığını düşünen padişahın delegasyonu bu şartları kabul etti. Ateşkes şartlarına göre Osmanlı ordusunun büyük kısmı terhis edilecek ve İstanbul ile Arabistan'da Osmanlı hâkimiyetindeki toprakların kontrolü Müttefiklere verilecekti. Herhangi bir Türk bölgesinde ya da şehrinde "güvenlik problemleri" çıkarsa Müttefiklerin orayı işgal etme hakları olacaktı.

Kayıtlara göre, "Mondros ateşkesinin şartları Kemal'i şiddetle sarstı. Ateşkesin imzalanmasından sekiz gün sonra orduda kendisine bağlı grubun dağıtılacağı bildirildi... Haydarpaşa İstasyonuna vardığı 13 Kasım günü evine dönen mağrur kumandan için kara bir gündü."

Muhteşem Boğaz'ın Asya kıyısında, binyüz tahta kazık üzerinde bir Germen kalesi gibi yükselen, üç tarafı sularla çevrili, Almanlar tarafından inşa edilmiş Haydarpaşa tren istasyonu İstanbul'un en heybetli yapıları arasındaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'dan gelip istasyona ayak bastığı gün dışarıda hayretler verici bir manzara karşısında korku içinde afallamış bir kalabalık birikmişti. Yirmibeş kilometreyi bulan, o zamana kadar Boğaz'da görülmüş en uzun savaş gemisi konvoyu İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali amacıyla gelmekteydi. Üçbinbeşyüz askeri ve bahriyeliyi taşıyan çoğu Britanyalı ellibeş gemi, iki kıyıda afallamış halde toplanan kalabalığın arasından geçti. Birbirlerine o kadar yakın demir almışlardı ki deniz görünmez olmuştu.

Yenilmiş şehre gelen bu muzaffer savaş gemileri yüzünden Boğaz'da vapur trafiği durmuştu. Kalabalığın arasında Haydarpaşa'ya gelip de Avrupa tarafına geçmek isteyen ama geçemeyip bekleyenler vardı. Onlardan biri de Mustafa Kemal'di. Kalaba-

lığın arasında dolaşan ıstırap, korku ya da çaresizlik hislerinin hiçbiri onda yoktu. Tarihin akışı onun tarafındaydı. Uzun bir süre Britanya savaş gemilerinin geçişini sessizce seyretti. Sonra yaverine dönerek, "Geldikleri gibi giderler" dedi.

Her zaman olduğu gibi sabırsızdı, vapurların çalışmaya başlamasını beklemeye niyeti yoktu, yaverinden Boğaz'ı geçecekleri bir kayık bulmasını istedi. Avrupa tarafına geçince İstanbul'un en güzel oteline, Pera Palas'a, yerleşti. Otel muzaffer bir havada dolaşan Müttefik subaylarıyla doluydu. Onların orduları Büyük Savaşı kazanmakla kalmamıştı, İstanbul'a gelişleri sanki bir zamanlar Hıristiyanlığı ezecek diye korkulan ve Christopher Marlowe'un sözcükleriyle, "topraklarını dümdüz etmiş" olan "Türk"ün kaderini de mühürlemişti.

Can çekişen bir imparatorluğun işgal edilmiş başkentinden ne beklenirse İstanbul'da vardı. Kamu düzeni kalmamıştı, hırsızlar serbestçe dolaşıyordu. Sokaklar karanlıktı. Yiyecek bulmak çok zordu. Para değersizdi. Göçmen aileler sokaklarda, parklarda uyuyorlardı. Türkler bir süredir kötü kaderin onları ele geçireceğinden korkmaktaydılar ve işte bu olmuştu. Medcezir nasıl tersine çevirebilirlerdi?

Mustafa Kemal'in bir cevabı vardı: beni takip edin.

"Büyük bir otorite ve güç elde edebilirsem –bir anda aniden yapılacak– bir darbeyle milli hayatımızın ihtiyacı olan devrimi yapacağımı düşünüyorum," diye yazmıştır günlüğüne. "Çünkü başkalarının tersine, bunun insanların entelektüel seviyesini yavaş yavaş benim seviyeme yükselterek yapılacağına inanmıyorum. Ruhum buna isyan ediyor. Bunca yıllık eğitimden sonra, medeniyetleri ve toplumları bu kadar inceledikten sonra, tüm hayatımı istiklal peşinde koşarak geçirdikten sonra neden ben halkın seviyesine inmeliyim? Onları benim seviyeme yükselteceğim. Ben onlara benzemeyeyim, onlar bana benzesin."

Kemal bir süre Sultan Vahdettin tarafından Harbiye Nazırlığına atanmayı ümit etti. Böylece işgale karşı direnişi kolaylıkla örgütleyebilecekti. Fakat direnişin nafile olduğunu düşünen padişah onu bu göreve atamayı reddetti. Sonradan bunun bir şans olduğu ortaya çıktı çünkü bir süre sonra Britanyalılar

yüksek devlet memurlarını tutuklayıp Malta'ya sürgüne yollayacaktı. Şans, Kemal'e gülmüştü ve tarihte sayısız sonuçlar doğuracaktı.

Padişah'ın kabinesinde kendisine bir yer olmadığını anlayınca Kemal başka seçenekler aramaya başladı. 1919 yılının başlarında o ve aynı düşüncede olan bir avuç subay devrimci bir plan üzerinde anlaşmışlardı. Ama İstanbul'dan kaçıp Anadolu'ya gitmeleri gerekiyordu. Orada kendi ordularını kurarak karşı isyan başlatacaklardı.

Neden böyle radikal bir yol seçmişlerdi? Cevap ülkelerinin işgal edilmiş olması kadar basit değildi. Türklerin çoğu düzgün bir işgali kabul etmeye, tazminat ödemeye ve savaş galiplerinin geleneksel olarak yenilenlerin önüne sürdüğü cezaları çekmeye hazırdı. Ama orduları savaş meydanında yenilmemişti ve önderlerinin, Nazım Hikmet'in "Dört nala gelip uzak Asya'dan, Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan" diye betimlediği geleneksel anavatanları Anadolu topraklarında koşulsuz bir teslim olmayı kabul ettiğine inanmıyorlardı.

Müttefiklerin aklında ise kesinlikle parçalama vardı.

1918-19 kışında Türkleri "kanser" diye niteleyen Britanya başbakanı David Lloyd George diğer Müttefik liderlerini Anadolu'nun genel olarak parçalanmasını onaylamaya ikna etti. Britanya ile Fransa'nın topraklarının tamamı büyüklüğündeki bu bölge binlerce yıldır Türklerin anavatanı olmuştu. Lloyd George buradan bir ya da iki Yunan devleti, bir Ermeni devleti, muhtemelen bir Kürt devleti ve Fransa ile İtalya için geniş koloniler çıkarmayı istiyordu.

Bir tarihçinin yazdığına göre, "İlk şok geçer geçmez, Avrupalıların askeri işgali değil ama ülkeyi yerli Hıristiyan azınlıklara kaybetme ihtimali Türklerin halk direnişinin ortaya çıkmasına sebep oldu."

Pera Palas'ta tuttuğu süite para yetiştiremez duruma gelince Kemal birkaç kilometre ilerde üç katlı bir eve taşındı. Gizli hazırlıklar yaptığı kritik kışı orada geçirdi. Düzensiz olmakla birlikte askeri polis tarafından izlendi ve planını gizlemek için elinden geleni yaptı. Görevlerine sadık bir oğul ve kar-

deş gibi annesi ile kız kardeşini kendisiyle yaşamak üzere getirtti, üçüncü kata yerleştirdi. Hiç büyük bir toplantı yapmadı. Milliyetçi subaylar içmeye, eğlenmeye ve plan yapmaya tek tek geldiler.

Müttefikler, Anadolu'yu çepeçevre saran ilmiklerini kuvvetlendirmekteydi. Fransız birlikler Adana'yı işgal ettiler. İtalyanlar Antalya'ya çıktılar. Ruslar Kars'ı ve diğer doğu illerini ellerinde tuttular. Birçok bölgede muzaffer Hıristiyanlarla mazlum Müslümanlar arasındaki gerilim şiddete yol açtı.

Müttefiklerin Anadolu'yu parçalamak üzere attığı her adım daha fazla öfkeyi tetikledi. Türkler yavaş yavaş isyan fikrine alıştılar.

Bu tuhaf fikrin gerçekçi görünmeye başladığı bir an varsa o da 11 Nisan 1919 akşamı idi. Yüksek rütbeli Osmanlı subaylarından biri, General Kazım Karabekir, ertesi sabah Erzurum'da konuşlanmış bulunan 12.500 asker ve yirmiki topun bulunduğu dağıtılmamış son ordunun komutanlığını devralmak üzere İstanbul'dan yola çıkacaktı. Harbiye Nazırlığı'nda veda ziyaretlerini yapıp usulca bakanlıktan çıktı ve Kemal'in evine gitti. İki general Gelibolu'da birlikte savaşmışlardı ve birbirlerine güveniyorlardı. Karabekir başka kimseye söylemediği sırrı açıkladı: Erzurum'a padişaha ve onun Müttefik efendilerine hizmet etmeye gitmiyordu, onlarla bağını kesecekti. Kemal onunla buluşmanın bir yolunu bulmalıydı.

Kemal "Bu da bir fikir" dedi.

Birkaç gün sonra, Harbiye Nazırlığı müsteşarı İsmet Bey [İnönü], Kemal'i ziyaret etti ve aynı fikri tekrarladı. Birçok subayın memleketin parçalanmasına direnmeye arzulu olduğunu ve bazılarının da ortaya çıkacak devrimci bir önderi takip etmeye hazır olduğunu bildirdi. İki adam askeri üsleri ve silah depolarını işaretleyerek Anadolu'nun haritasını dikkatle incelediler.

Sonunda Kemal "Oraya gitmenin en iyi yolu nedir?" diye İsmet'e sordu.

"Kararını verdin anlamına mı geliyor bu?"

"Henüz bundan bahsetmeyelim."

"Bunun birçok yolunu bulabiliriz. Esas problem ne yapmak

istediğimize karar vermek. Neye karar verdiğini bana ne zaman söyleyeceksin?"

"Zamanı geldiğinde."

Mustafa Kemal yıllarca İstanbul'daki yönetici elite dahil olmaya çalışmıştı. Şimdi ise ters taraftaydı. İstanbul'da kapana kısılmıştı ve çıkmak için bir yol arıyordu. Britanyalılar sayesinde bir çıkış yolu buldu.

Türklerin Müttefik diktasına karşı isyan ettiği yerlerden biri de Karadeniz'in limanı Samsun'du. Müttefik komutanlar oraya gidip düzeni sağlayacak bir kuvvet sağlayamıyorlardı. Padişahtan kendi adamlarından birini göndermesini istediler. Mustafa Kemal'in İstanbul'daki varlığından rahatsız olan sadrazam padişahtan onu Osmanlı kuvvetlerine komuta etmesi yetkisiyle Samsun'a "müfettiş" olarak atamasını istedi.

Kemal sonradan Samsun'a yola çıkma emrini aldığı an hakkında şunları yazmıştır: "Ne muhteşem bir duygu! Talih bana güldü. Bunun tadını çıkartırken ne mutlu olduğumu anlatmak çok zor. Bakanlığı terk ederken heyecanla dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Tüm evren önüme uzanmıştı. Süzülerek yükselecek bir kuş gibiydim."

Subaylar ve bakanlarla yapılan veda yemeğinde fermanda tanımlanan faaliyet alanının genişliği üzerine homurdanmalar oldu. Kemal sadece "küçük bir alan"da faaliyet göstereceğine güvence vererek homurdanmaları bir kenara itti. Hazır bulunanlardan biri, genelkurmay başkanı Cevat Paşa, bunun doğru olmadığını hissediyor ve doğru olmamasını diliyordu. Yemekten sonra Kemal'i bir kenara çekti.

"Bir şey yapacak mısın?" diye sordu usulca.

"Evet," diye geldi cevap. "Bir şey yapacağım."

Ertesi gün öğleden sonra Kemal yola çıkmak için son hazırlıklarını yaparken İzmir'den şok edici bir haber geldi. Yunan savaş gemileri karaya yanaşmış ve yirmi bin askeri işgal kuvveti olarak boşaltmıştı. Onları desteklemek üzere Britanya ve Fransa gemileri açıklarda dolaşıp durmaktaydı. Türkler önce yıldırım çarpmışa döndüler, sonra kötü muamele altında ezildiler.

Britanyalı tarihçi Lord Kinross bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"Yunan siviller sokaklarda azametle yürüyüp Müslümanlara lanet yağdırdılar. Beyaz bayrak çekmiş Türk taburunun subayları elleri havada limandaki askeri gemiye götürülürken ayak takımı onlara taş atıyor, sopalarla vuruyor ve feslerini yırtıyordu. Fesini çıkarıp ayakları altında ezmeyi reddeden bir Türk albayı vuruldu ve öldü. Vali ve evlerinden alınan şehrin ileri gelenleri süngülerin ucunda rıhtıma götürüldüler. Sonrasında Yunan askerler raydan çıktılar ve yüzlerce Türk öldürüldü. Cesetleri limanın sularına atıldı."

İstanbul'daki son akşamında Kemal annesi ve kız kardeşine "önemli bir görev"e gitmekte olduğunu söyledi. Ayrıntıları öğrenmek istediler ama Kemal sadece civardaki bir bankaya onlar için para yatırdığını söylemekle yetindi. Ertesi sabah kaynaşmakta olan rıhtımda kurmay subaylarıyla buluştu ve Britanya'da yapılıp ömrünü doldurunca Osmanlılara satılan hantal *Bandırma* şilebine bindiler.

Bandırma 16 Mayıs 1919'un akşam üzerinde Samsun'a gitmek üzere demir aldı. Britanyalıların gemiyi batıracağından endişelenen Kemal, kendisinin ve arkadaşlarının sandalla ya da yüzerek kıyıya çıkabilmesi için kaptandan kıyıya yakın yol almasını istedi. Bir saldırı olmadı ama Kemal'in atanmasından gecikerek haberdar olan Britanyalı komutanlar şüphe içindeydiler. Bu kadar hassas bir göreve Gelibolu Kahramanının gönderilmesine güvenmediklerini bildirmek üzere temsilcilerini Sadrazama gönderdiler.

Sadrazam arkasına yaslandı, ellerini kavuşturdu ve "Çok geç kaldınız Ekselans," dedi. "Kuş yuvadan uçtu."

19 Mayıs günü bulutlu bir öğleden sonra hırçın denizin hırpaladığı *Bandırma* Samsun'a vardı. İskeleye yanaşmak tehlikeli olacağı için kaptan açıkta, çırpıntılı sularda demirledi. Kemal ve yanındakiler kıyıdaki karşılama törenine kayıklarla çıktılar.

Daha sonraki yıllarda doğum günü sorulduğunda Kemal "19 Mayıs 1919" diye cevap verecekti. Türk ulusu da aynı fikirdeydi ki 19 Mayıs Türkiye'nin ulusal bayramı olmuştur.

Hükümet huzursuzluğu bastırsın diye Kemal'i Samsun'a göndermişti ama o aksini yapmayı; Türklerin yeni başlayan

kızgınlığını Avrupa ordularını kovacak kadar güçlü bir devrimci harekete dönüştürmeyi planlıyordu.

Lord Kinross şöyle yazmıştır: "Gerek kendisinin gerekse ülkesinin istikbalinde kritik bir safhaya başlamakta olan Mustafa Kemal otuz sekiz yaşındaydı ve ondört yıl bilfiil hizmetle kendini kanıtlamış bir subaydı. Şimdiyse kendini bir siyaset adamı ve bir devlet adamı olarak kanıtlaması gerekiyordu. Hayal kırıklıkları ile geçen boğucu yıllardan sonra özlemini çektiği meydan okuma çarpıcı, heyecan verici ve net bir biçimde nihayet karşısına çıktı."

Yirmi yıl önce paranoyak Padişah Abdülhamit casuslar ordusu ile irtibatta olmak için Türk şehirlerini birbirine bağlayan telgraf ağını kurdurmamış olsaydı Samsun tecrit edilmiş bir yer olarak kalacaktı. Kemal bu ağın değerini bildi. Samsun telgraf idaresinde vatansever mesajlar, padişahın bakanlarına hakaret dolu mektuplar ve Müttefik işgaline karşı sert sözler yazdırarak saatler geçirdi. Bunların kopyasını gazetelere, yabancı elçiliklere, valilere, belediye reislerine ve askeri komutanlara gönderdi.

Britanyalılar, Kemal'in küstahlığı karşısında dehşete düştüler ve sadrazama onu geri çağırması için ısrar ettiler. Ferman çıktığında Kemal memleketin iç kısımlarına geçmişti. Jül Sezar'ın ünlü *"Geldim, gördüm, yendim,"* sözünü söylediği, meyve bahçelerinin şehri yeşil Amasya, isyanın ikinci safhasının tasarlandığı yer oldu. Kemal, Anadolu'nun her yanındaki direniş liderleriyle temasa geçti ve onların İstanbul hükümetinin yabancı denetimine girdiğini ve dolayısıyla yasadışı sayıldığını bildiren bir bildiriyi Türk halkı adına yayınlamalarını sağladı.

Kemal, Amasya'da üç yakın arkadaşıyla gizlice buluştu. Osmanlı bahriyesinin önceki komutanı Rauf Orbay, asker bir ailenin evladı Ali Fuat ve Filistin'de Osmanlı kuvvetlerine komuta etmiş olan Refet Bele. Onlara planını anlattı. Kemal'i desteklemek konusunda anlaştılar. Doğudaki birliklere komuta etmekte olan çekirdek kadronun son üyesi, Kazım Karabekir ise planı telgrafla onayladı. Bu beş kişi sonradan Amasya Genelgesi olarak bilinen bir bildirge yayınlayarak devrimin esas amacının Anadolu'nun Türkler tarafından yönetilmesi olduğunu ilan

ettiler. Parçalanmayı, mandayı, yabancı işgalini ve Hıristiyanlar tarafından yönetilmeyi kabul etmeyeceklerdi.

Genelgenin bir de gizli eki vardı. İmzalayanlar güvendikleri arkadaşlarına sözlü olarak bildirmişlerdi. Hiçbir direniş grubu dağılmayacaktı, hiçbir subay komutasını bir yabancıya devretmeyecekti, silahlar ve cephane teslim edilmeyecekti. Önlerinde savaş vardı.

Hükümet, Amasya Genelgesi'ne sert tepki göstererek valilerden ve belediye reislerine "asi, saygısız ve yasadışı örgütlerle" işbirliği yapmamalarını emretti. İki hafta sonra başka bir taktik denendi. Kemal'e İstanbul'a dönerse affedileceği teklif edildi.

Kemal bir telgrafla cevabını verdi: "Anadolu'da bağımsızlığımıza kavuşunca döneceğim ."

Bu olay üzerine Kemal'in ordudan kopuşu kaçınılmaz olmuştu. İstifasını gönderdikten kısa bir süre sonra ordudan atıldığını bildiren bir telgraf aldı. Yazılı tarihten önceki zamanlarda Hititler'le Urartuların başkenti ve Kserkses'ten Timurlenk'e kadar birçok fatih için bir ödül olan Erzurum'da yaptığı konuşmada, Kemal, orduya veda etti ve kendisini "kutsal milli amacımıza ulaşmaya" adadı.

23 Temmuz 1919 sabahında Erzurum Kongresi'nin delegeleri bir zamanlar Ermeni Okulu olan tek katlı binada toplandılar. Çoğu Karadeniz kasabalarının ve Doğu Anadolu'nun direniş gruplarının önderleriydi. Toplantı başlayınca Kemal dua edilmesini ve kurban kesilmesini istedi. Ayrıca padişaha sıcak bir telgraf çekilmesini önerdi. Bu oyunun bir parçasıydı. Bir ordu oluşturabilmesi için Türklerin uğruna can verebileceği iki kurumu, saltanatı ve halifeliği savunuyor görünmesi gerekiyordu. Esasında ikisine karşı da mesafeliydi.

Bir miktar muhalefete rağmen Kemal kendisini Erzurum Kongresi'nin kürsü başkanı olarak seçtirdi. Sonraki birkaç gün yaptığı konuşmalarda Müttefikleri ve onlara uyan İstanbul hükümetini itham etti. Diğer delegeler de aynısını yaptılar.

Nihai deklarasyonda, "Merkezi hükümetimiz milletimizin isteklerine boyun eğmek zorundadır." denildi. "Milletimizin isteklerini temel almayan kararların geçerliliği yoktur."

Altı hafta sonra Kemal ikinci "kongre"yi Sivas'ta topladı. Sadrazam, Kemal'i yakalamak için bunun uygun bir zaman olduğuna karar verdi ve Kürt aşiretlerinden oluşan bir kuvvetle şehre hücum etmesini valiye emretti. Kuvvetler toplandı ama vali son anda hücum etmekten vazgeçti.

Kemal yarım kalan planı öğrenir öğrenmez kabinedeki bakanlara bir telgraf çekti: "Sefiller, katiller, vatana ihanet edenler. Millete karşı yabancılarla ittifak yapıyorsunuz."

Sivas Kongresi'nde toplanan otuz sekiz delege, Erzurum örneğini takip ederek, Anadolu'nun bölünemeyeceği kararını benimsedi. Birkaç gün sonra, silahlı milliyetçiler Trabzon valisinin odasını basarak onu tutukladılar. İstanbul'un otoritesi zayıflamaktaydı. Sadrazam istifaya zorlandı.

İsyanı başlatmak üzere *Bandırma*'dan karaya ayak basmasının üzerinden dört ay geçtikten sonra Kemal hükümeti devirdi. İktidar, Osmanlı rejiminden onun ellerine doğru akmaya başlamıştı, bu hiçbir zaman da değişmedi.

Sadrazamın istifasını öğrendiğinde Kemal "Birinci safha sona erdi," dedi.

Kemal, Sivas'tayken Anadolu'daki koşulları inceleyen bir Amerikan delegasyonu oradan geçti. Kemal'le kapsamlı bir sohbet yapan ilk insanlardan biri delegasyonun başkanı General J. G. Harbord olmuştur. Karşısında, hoş siması "Çerkez ya da başka bir sarı kandan gelen ataları"nın varlığını belli eden "güce ve keskin zekaya sahip genç bir adam" buldu. İki saat konuştular. General Harbord, Kemal'e topladığı orduyla ne yapmayı ümit ettiğini sorunca Kemal bir an düşünceye daldı, sonra elinde tuttuğu tespihin ipini kopardı. Tespih taneleri yere yayıldı. Kemal eğildi, taneleri topladı, avucunun içinde tuttu ve misafirine gösterdi. Parçalanmış vatanı için yapacağı şeyin bu olduğunu söyledi.

General Harbord, samimiyetle, Büyük Savaş'ın galiplerini bu kadar kısa süre sonra yenmeyi ümit etmenin "mantığa ve askeri gerçeklere karşı" olduğunu söyledi.

"General söylediğiniz doğru," diye cevapladı Kemal. "Bizim durumumuzda yapmak istediğimiz şey askeri ya da başka şeylerle açıklanamaz. Ama her şeye rağmen bunun yapacağız."

İstanbul'daki yeni rejim milliyetçi hedeflere sempati duyuyordu. Yeni parlamento için seçime gidilmesi hakkında ne düşündüğünü sormak üzere Kemal'e bir temsilci gönderdiler. Birçok milliyetçinin seçileceğini tahmin ederek Kemal tam destek verdi. Seçim tam onun beklediği gibi oldu. Oluşumundan sadece bir hafta sonra Anadolu'nun parçalanmasını reddettiğini ve "tam bağımsızlık"ta ısrarcı olduğunu belirten bir karar yeni parlamentodan geçti. Bunu başka kararlar takip etti. Sonunda Britanyalıların sabrı tükendi. Parlamento liderlerini tutuklamak üzere asker gönderildi, hükümet binaları kapatıldı ve daha fazla meydan okumanın idamla cezalandırılacağı ilan edildi.

Kemal, ateşli bir telgrafta şunları söylemiştir: "Bugün Türk ulusu medeni melekelerini, hayat hakkını ve bağımsızlığını yani tüm istikbalini savunmaya davet edilmiştir!"

Birkaç gün sonra, 18 Mart 1920'de, parlamento gizlice toplandı ve yabancı işgali ile işbirliği yapmamak için belirsiz bir süre ara vermeyi oyladı. Mustafa Kemal bu oylamayı lehine çevirdi. Parlamento üyelerini tekrar toplanmaya ama İstanbul'da değil, karargâhını kurmuş olduğu Ankara'da toplanmaya zorladı.

Bu zekice bir hamleydi. Son Osmanlı Parlamentosu'nun seksenden fazla üyesi zorluklarla dolu yoldan at arabalarıyla Ankara'ya ulaştı. Orada direniş gruplarından gelen aşağı yukarı aynı sayıdaki delegeyle birleşerek yasal değilse de manevi olarak Türk ulusu adına hak iddia edecek Büyük Millet Meclisi'ni oluşturdular.

Tabii ki Britanyalılar savaş ganimetlerinden feragat etmeye, onu ordudan kovulmuş subaylarla gerillalardan oluşan hizbe vermeye hazır değillerdi. Omurgasız padişahtan eski sadrazamı tekrar göreve getirmesini istediler. Ardından da şeyhülislamın bir fetva yayınlayarak milliyetçi liderleri kâfirlikle itham etmesini ve bu kafirleri öldürmek için iman sahiplerini yüreklendirmesini sağladılar. Kemal, Anadolu'nun her yanından 250 imamın karşı fetva yayınlamasını sağlayarak yanıt verdi. Bu fetvaya göre ise, yabancılar padişahı tutsak etmişlerdi; iyi Müslümanlar yabancıların yönetimine karşı savaşarak sultanı kurtar-

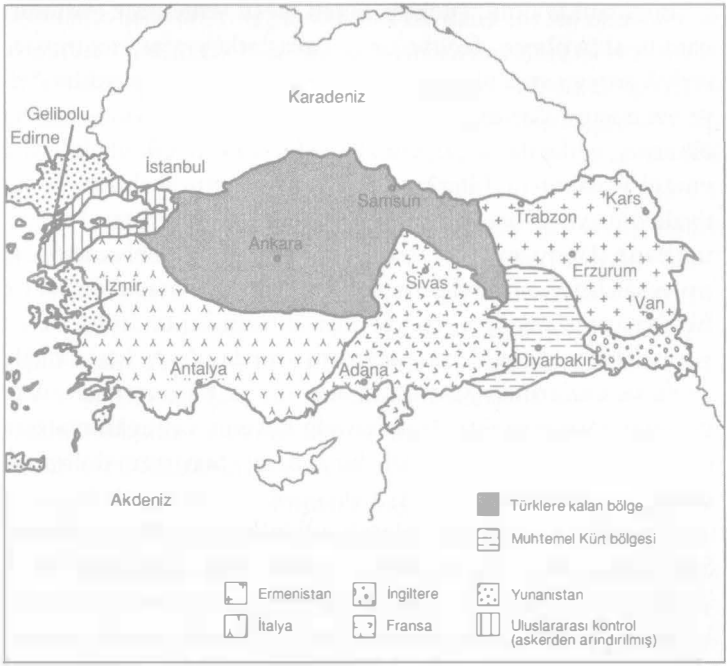
malıydılar ve bu olana kadar da İstanbul'dan gelecek bir fetvanın hükmü yoktu.

Büyük Millet Meclisi, ilk oturum için toplandığında Ankara uzak, çamurlar içinde küçük bir şehirdi. Mustafa Kemal'in hayat tarzı nedeniyle kendisine karşı belli bir hoşnutsuzluk vardı ama buna rağmen 120 kişiden 110'unun oyuyla başkan seçildi. Açılış töreni konuşmasında iktidarın iman edenlere ait olmasını söyleyen Müslüman ilkesini hatırlatarak Meclis'i ulus üzerindeki yürütme ve yasama yetkisini üstlenmeye zorladı. Delegeler fikir birliğine vardılar ve gölge hükümet olarak görev yapacak on kişilik bir komite kuruldu. Kemal'in hemen komite lideri olarak ortaya çıkması kimseyi şaşırtmadı.

O ana kadar Kemal'i ve arkadaşlarını muhalif ama sadece hükümete doğru yolu göstermek isteyen bir kuvvet olarak düşünmek mümkündü. Büyük Millet Meclisi kurulup da iktidara sahip çıkınca bir şüphe kalmadı. İstanbul'daki kabine Kemal ve diğer beş milliyetçiyi gıyabında yargılayarak ölüme mahkûm etti.

Türkiye'nin devrimi 150 yıl önce Amerika'nın yaptığı devrimle karşılaştırılabilecek bir şekil aldı. İsyancılar, Britanya iktidarını devirmek için biraraya gelmişlerdi. Mücadelelerini yönetecek illegal yapılar kurmuş ve içlerinden askeri cesareti kişisel karizma ile birleştirmiş bir önder çıkarmışlardı. İlkeleri arasında kendi kaderini tayin hakkı ve henüz tamamlanmamış olmakla birlikte vatandaş hakları yer alıyordu. İsyanı başlattıklarında zafer olasılığı belirsiz görünüyordu. Yıldırıcı üstünlüklere karşı savaşabilmelerini vatan aşkı sağladı.

Türklerin direnmekten aciz olduğunu zanneden Müttefik liderler toplanmakta olan isyancıların gücünü idrak etmekte tamamıyla başarısız oldular. 10 Ağustos 1920'de üst düzey diplomatlar Anadolu'nun parçalanmasının ıstırap veren detaylarını zorla kabul ettiren bir anlaşmayı imzalamak üzere Paris'in banliyösü Sevr'de toplandılar. İzmir civarındaki güzel Ege kıyıları, bir referanduma bağlı olarak, beş yıl içinde Yunanistan'ın parçası olacaktı. Doğu vilayetlerinde yeni bir Ermeni devleti ku-

Sevr Antlaşması'na (1920) göre Anadolu'nun paylaşılması.

rulacaktı. Kürtlere ait bir bölge olacaktı. İstanbul ve boğazlar "uluslararası denetim" altında olacaktı. Türklere ise orta Anadolu'nun geniş dağlık toprakları kalacaktı. Karadeniz'e erişimi olacaktı ama Ege'ye ya da Akdeniz'e olmayacaktı. Ordusu ellibin askerle sınırlandırılacaktı. Hazinesini Britanyalı, Fransız ve İtalyan bankerler idare edecekti.

Sevr antlaşması hakkında Kemal'in özlü tanımı şu olmuştur: "Meşum bir idam cezası." Birçok Türk gibi o da bu anlaşmayı sömürgeci Avrupa'nın anavatanı bölerek düşmanlar arasında paylaştırma bildirimi olarak algılamıştır. Oysa, korkusuz hakanların komutasında Asya'yı talan eden atlı savaşçılar ile tarihin en güçlü imparatorluklarından birini kuran Osmanlı fatihlerinin varisi olan bu gururlu halk kaderini uysalca kabullenmeyecekti.

"Budalalıkla dolu, suçlarla lekeli, kötü yönetimle çürümüş, paramparça olmuş, feci ve uzun savaşlarla yıpranmış imparatorluk parça parça olmaktayken Türkler hâlâ ayaktaydılar," diye yazmıştır Winston Churchill. "Göğsünde dünyaya meydan okumuş, istilacılarla çarpışmalarından zaferle çıkmış bir ırkın yüreği atmaktaydı. Ellerinde modern ordunun teçhizatı, başında da dört ya da beş önemli şahsın içinden öne çıkmış bir Kaptan vardı. Dünyanın kanun koyucuları Paris'in goblen kaplı, altın yaldızlı salonlarında toplandılar. Konstantinapol'de Müttefik donanmasının gölgesinde Türkiye'nin kukla hükümeti iş görmekteydi. Ama 'Türk anavatanı' Anadolu'nun haşin dağlarında ve ovalarında yaşayan fakir insanlar bu durumun sürüp gittiğini görmeyecekti. Açık havada kurulan ordugâhın ateşinde paçavralara bürünmüş aziz bir ruh, fair play ruhu dolaşmaktaydı."

Churchill'in "kaptan" olarak adlandırdığı Mustafa Kemal, Sevr Antlaşması'nı toparlanma nedeni olarak kullandı. Sürekli olarak siyasi tabanını güçlendirdi ve diğer generalleri kenara iterek büyümekte olan isyankâr ordu üzerindeki hâkimiyetini arttırdı. Savaş yaklaştığında iktidarı garantideydi.

Kemal'in çekirdek kadrosundaki tek kadın olan Halide Edip, "Bazen müstehzi, kimi zaman tahammülsüz ve olağandışı zekiydi" diye yazmıştır. "Müstebit davranabiliyordu. Kahramanlık şiirlerine düşkündü. ... Bir an mükemmel demagog olurdu, sanki ikinci George Washington, sonra Napoleon gibi davranırdı. Bazen zayıf ve aciz görünürdü, bazen de yüksek dayanıklılık ve yiğitlik gösterirdi. Bilgi, kültür ve eğitim olarak ondan daha üstün insanların etrafta olduğu bilinirdi. İncelikte ve özgünlükte onlarla yarışamazdı ama hiçbirisi de onun kadar canlı değildi. Diğerlerinin nitelikleri her neyse aşağı yukarı normal ölçüler içindeydi. Canlılık söz konusu olduğunda o normal ölçüler içinde değildi. Tek başına bu özelliği onu hâkim karakter yaptı."

Kemal savaşa hazırlanırken net bir avantajı fark etti. Çevresindekiler ulusun bir felaketin eşiğinde olduğunu düşünen umutsuz vatanseverlerdi. Ulusu savunmak için hayatlarını fe-

da etmeye hazırdılar. İşgal orduları ise uzun bir savaştan sonra yorgun düşmüşlerdi ve savaşmaya istekli değillerdi.

Kemal'in anlayışı buydu: Biz ölmeye hazırız, siz değilsiniz. Biz kazanmayı hararetle istiyoruz. Öyleyse kazanacağız.

Türklerin Kurtuluş Savaşı olarak adlandırdıkları savaş, 1920 yılının ortalarında üç cephede açıldı. Yetenekli bir asker olan Kazım Karabekir Kars'taki garnizonu ele geçiren kuvvetlerin başındaydı. Daha sonra sistemli olarak Rusları ve Ermenileri doğu Anadolu'nun dışına itti. Diğer kuvvetler ise Akdeniz'deki Fransız ve İtalyan garnizonlarını öyle amansızca taciz ettiler ki sonunda iki ülke de barış talep etmek zorunda kaldı.

Geriye Yunanlılarla onların Britanyalı hamileri kaldı.

Yunanlı komutanlar, Kemal'e bağlı asiler serbestçe dolaştığı sürece işgalin güvenli olmayacağının farkındaydılar. 1921 yılının başlarında atak davranmaya, Ankara'ya saldırıp isyancı kuvvetleri yok etmeye karar verdiler. Bu saldırıyı yönetmek üzere Atina'dan bizzat Kral Konstantin'in kendisi geldi. Türk kuvvetlerinden biraz daha büyük bir kuvveti, 126.000 askeri cepheye sürdü. Mühimmat olarak ise kesinlikle daha avantajlıydı: Türklerin 400 topuna karşılık 610 topları, yediyüz makineli tüfeğine karşılık dörtbin makineli tüfekleri, Türklerin dört uçağına karşılık onların yirmi uçağı vardı. Bu güçlü ordu Ankara'ya yaklaşmaktayken milliyetçi liderler gerekirse kaçma planı yapmaktaydılar.

Kemal ve arkadaşları, Ankara'nın yüz kilometre batısında, geniş Sakarya nehrinin bir kıvrımında durup beklemeye karar verdiler. Kuvvetlerini yerleştirirken yörede yaşayanlardan destek talep ettiler. Eli iş tutan her erkek verilecek görev için kendini kaydettirecekti, elinde nakliye aracı olanlar araçlarını orduya teslim edeceklerdi, tüm aileler ellerindeki silahları orduya teslim edecekler, ayrıca giyim, deri, un, mum ve sabunlarının da yüzde 40'ını orduya vereceklerdi. Bu arada, neyse ki, Kemal'in isyanını Britanya'yı zayıflatmanın bir yolu olarak gören Sovyetler Birliği'nin gönderdiği silahlar yetişti. Silahlar Karade-

niz koylarında gizlice gemilerden indirildi. Hâlâ dillerde dolaşan, efsane haline gelmiş hikâyelerde anlatıldığı gibi genellikle kadınların çektiği kağnılarla Sakarya'daki Türk kamplarına taşındı.

Yunanlı askerler saldırıya hazırlanarak nehrin batı yakasında bir ay geçirdiler. Zafer kazanacaklarından o kadar emindiler ki komutanları Ankara'da verilecek resmi ziyafete Britanyalı subayları davet etti. Yunanlılar kutlamaları planlarken Kemal'in adamları ateşli bir biçimde sığınakları ve siperleri kazıyordu.

Halide Edip şöyle yazmıştır: "Yunan ordusu uzun siyah bir ejderhaydı, yalayıp yutmak için büklüm büklüm Ankara'ya gidiyordu. Türk ordusu ise uzun bir büklüm boru gibi Sakarya'nın doğusunda, siyah ejderhanın Ankara'yı yutmasını engellemek için uzayıp duruyordu."

Yunan birlikler ilk saldırılarını 23 Ağustos 1921'de yaptılar. İlk dalgada stratejik bir dağın tepesini ele geçirdiler. Halide Edip'in yazdığına göre, Türk komutanlar afallamışlardı ve "kaderin en çirkin sonucunu" düşünmeye başlamışlardı. Şoku hazmetmeye çalışan Mustafa Kemal'e bakarken, Halide Edip'in hisleri şöyledir: "Sanki alınyazısının demir perdesi, bir tiyatronun alev almış perdesi gibi bir şey yavaş yavaş ama kaçınılmaz bir şekilde aşağı inmekteydi." Ama takip eden günlerde Türk komutan İsmet Paşa Yunanlı hasmı General Anastasios Papulas'ın taktiğinde bir defo sezdi. Papoulas ihtiyatlıydı, inatçı değildi, zafer yolunda ilerlemeye isteksizdi. İsmet, kendi taktiklerini bu sezginin etrafında şekillendirerek savaşın akışını değiştirdi. Yüz kilometrelik cephede yirmi bir gün ağır çarpışmalar yaşandıktan sonra Yunan ordusu çözüldü ve kaçmaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı standartlarına göre Sakarya'daki kayıplar mütevazı ama yine de korkunçtu: iki taraftan toplam dört bin civarında ölü ve yirmibin yaralı vardı. Sakarya sadece bir Türk zaferi değildi, savaşın dönüm noktası oldu. 1921'in o sonbaharında işgalci orduların Anadolu'ya el atma ümitleri Sakarya Nehri'nde boğuldu.

Bu zaferden sonra iki Türk subayı Büyük Millet Meclisi'nden Mustafa Kemal'e Müslümanların büyük savaşçıları ve Müslü-

man inancını savunanlar için kullanılan Gazi unvanının verilmesini istedi. İtiraz olmadı. Hayatının geri kalanında Kemal sıklıkla "Gazi Paşa" ya da "Gazi" olarak anıldı.

Her ne kadar Türkler Ankara'yı başarıyla savundularsa da Yunanlı düşmanları kadar perişan düşmüşlerdi ve onları takip ederek kovalayamadılar. Sakarya cephesi neredeyse bir yıl hareketsiz kaldı. Nihayetinde 26 Ağustos 1922'de Türkler tüm işgal alanındaki Yunan mevkilerine koordineli saldırılara giriştiler. Yunan subaylar gafil avlanmıştı. Ya Türklerin gücünü ya da bu gücü harekete geçiren tutkuyu sezememişlerdi.

Psikobiyografisini yazan birine göre, "Mustafa Kemal'in narsist kişilik yapısının, Gelibolu'da da olduğu gibi, önemli hücumları tek başına yönetirken çok büyük değeri vardı. Üstünlük duygusu, cesaret kırıcı gerçekleri görmezden gelmesini sağlıyordu ve başkalarının tasavvur edemediği başarıları gözünde canlandırabiliyordu. Aynı zamanda anavatanın ona teslim ettiği Türklerin şerefini kendinde cisimlendirmesini de sağlıyordu. Hiçbir şeyden yılmayan havası sayesinde Mustafa Kemal kendini ve birliklerini aşırı bir ümit ve vazife hissiyle doldurmaya muktedirdi."

Kemal'in taarruzu 30 Ağustos günü Türk topçuları Dumlupınar civarındaki Yunan mevkilerini harap ettiğinde zirveye ulaştı. Binlerce piyadesi süngülerin ucunda kovalanan Yunan ordusu korku içinde kaçtı. Bugün, Türkler, 30 Ağustos'u Zafer Bayramı olarak kutlarlar.

Dumlupınar'a girince Kemal komutanlarına, "Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir! İleri!" diye bağırdı.

Daha sonraki hafta boyunca Türk birlikler dalga dalga ilerleyerek Yunanlıları sürdüler. İki Yunanlı general Türklere esir düştü ve beş bin asker, beşyüz subay ve birkaç yüz makineli tüfekten oluşan orduyu teslim etmek zorunda kaldılar. Birkaç gün içinde hiziplerle bölünmüş ve düşman topraklarda uzun süren bir savaşla yıpranmış Yunan ordusu çöktü.

Yunanistan'ın iyi talihi aniden ve inanılmaz bir şekilde felakete dönüştü. Atina'daki hükümet düştü. Muzaffer Türk süvarilerinin ilk bölümü kısa bir süre sonra yalpalayarak İzmir'e

girdi. Dokuz gündür hiç ara vermeden at sürmüşlerdi, kaçmakta olan Yunanlılar köyleri ve yiyecekleri yaktığı için neredeyse hiçbir şey yememişlerdi.

Halide Edip'in yazdığına göre, "Adamlar ve atlar hayalet gibiydi. İkisinin de üzerinde bir damla et yoktu."

Ertesi gün, Gazi, sivil kıyafetler giyinmiş olarak açık bir arabanın içinde İzmir'e vardı. Şehrin Türk nüfusu onu sevinç içinde, çılgın tezahüratlarla karşıladı. Şehir kanlı bir kaosun içinde olduğu halde çok sayıda insan toplanmıştı. Toplumsal nefret en yüksek noktasına ulaşmıştı. Din kardeşlerinin Yunan ve Ermeni eşkıyalar tarafından öldürülmesini seyretmiş olan Müslümanlar evlerinden dışarı çıktılar ve intikam olarak Yunanlılarla Ermenileri öldürmeye başladılar. İşgal ile özdeşleşmiş olan Yunan Ortodoks başpiskoposu parçalanarak linç edildi. Onbinlerce Hıristiyan, Müttefik gemilerinin demirlemiş olduğu limana doğru çılgınca koştular. Sanki bu cehennemî manzarayı tamamlamak ister gibi yangın başladı ve tüm şehri silip süpürdü.

Britanya savaş gemisinden bakmakta olan bir gazeteci, "Denizin üstü bakırmış gibi parlıyordu," diye yazmıştır. "Yirmi farklı yerde hiddetli alevlerden oluşan volkanlar kıvrılarak yükseliyor, otuz metre yüksekliğe çıkıyordu. Ateşten perdenin üzerinde Yunan kilise kulelerinin, cami kubbelerinin, ev damlarının silueti görünüyordu."

Daha sonraki saatlerde İzmir nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ikiyüz binden fazla erkek, kadın ve çocuk Yunanistan'a gitmek üzere tahliye edildi. Yunanlılar şaşkındı. Britanyalılar da. Hiç kimse Türklerin böyle bir zafer kazanabileceğine inanmamıştı.

Britanyalı diplomatlar, Mustafa Kemal'le görüşmeme emri almıştı. Fakat zaferden kısa bir süre sonra İzmir'deki Britanya konsolosu sokakta ona rastgeldi. Konsolos ona Britanya ile Türkiye teknik olarak savaşta olduğuna göre şehirdeki herhangi bir Türk'ü tutuklamaya yetkisi olduğunu söyledi. Kemal hiç etkilenmedi.

Alaycı bir şekilde, "Siz Yunan ordusunu Anadolu'ya çıkaran

insanlar değil misiniz?" diye sordu. "Biz de Yunan ordusunu yenip topraklarımızdan atan insanlarız."

Latife Uşşakî isimli genç bir hanımın kendisini görmek istediğini öğrendiğinde Gazi henüz birkaç gündür İzmir'deydi. Önce hanımı geri çevirdi fakat onun genç ve modern giyimli olduğunu görünce içeri davet etti. Genç kadının yerel bir iş adamının Fransa'da hukuk öğrenimine ara vermiş, Fransızca ve İngilizceyi akıcı bir şekilde konuşan, entelektüel kızı olduğu ortaya çıktı. Bunların yanı sıra madalyonunda Kemal'in resmini taşıyan ateşli bir vatanseverdi. Uzun uzun konuştular. Daha sonra Kemal kumanda merkezini onun şehir dışındaki aile evine taşıma davetini kabul etti. Latife onun sekreteri ve yol arkadaşı oldu.

Lord Kinross, "Etkili tarzıyla Kemal'in sağlığını ve rahatını gözetiyordu," diye anlatmıştır. "Akıcı konuşması, tartışmaları, tavsiyeleri, geniş Avrupa kültüründen kaynaklanan fikirleriyle Kemal'in düşüncelerini harekete geçiriyordu. Etrafında birkaç erkek yerine burada konuşabildiği bir kadın vardı. Daha önce de yaşadığı bir ilişkiydi... Corinne Lütfü ile olduğu gibi. Ama Latife kendi ırkındandı ve onun kanını ateşliyordu. "Müsait", kolayca teslim olan kadınlara alışık olan Kemal ilişkiyi ilerletmeye çalıştı. Fakat Latife katı bir şekilde direndi. Onun karısı olabilirdi ama metresi olmayacaktı. O özgür bir kadındı. Bunlar onun ilkeleriydi."

Britanyalılarla pazarlık daha kolay olacaktı. Lloyd George, İzmir'deki felakete karşılık "Mustafa Kemal'in önünden kaçmamaya" yemin etti. Ama memleketindeki birçok insan tam da bunun tersini yapmak istiyordu. *Daily Mail*'in bir manşeti toplumun ruh durumunu aynen yansıtmıştı: "Bu Yeni Savaşı Durdurun!" Buna rağmen Lloyd George şartları zorladı. Siyasi tepki hükümetinin düşmesine yol açtı.

Müttefik savaş gemileri beş yıl boyunca İstanbul'da zaferle salındıktan sonra Britanyalılar Türkleri hâkimiyet altına alamayacaklarını farkettiler.

Gazi, yakınındaki insanlardan birini, Refet Bele'yi devrimci rejimin temsilcisi olarak Sultan Vahdettin'e iletilecek bir mesaj-

la İstanbul'a gönderdi. Boğaz'ın sırtlarına tünemiş Yıldız Sarayı bahçesinin içindeki İsviçre tarzı köşkte iki adam biraraya geldiler. Refet, ihtiyar adamı solgun ve korkmuş buldu.

Refet, "Hâlihazırdaki durum devam edemez efendim," dedi. "Biri İstanbul'da diğeri Ankara'da iki hükümetimiz olamaz. Olayların gücüne boyun eğmeniz ve milletimizin çıkarlarına aykırı olan bu ikiliğe hükümetinizin istifasıyla son vermeniz için yalvarmaya geldim."

Padişah itiraz etti. Refet'in bir telgrafla Ankara'ya bildirdiğine göre sultan "onların düşünme tarzından çok uzaktaydı." Kemal'in duymak istediği de buydu. Toplantıya çağırdığı Büyük Millet Meclisi'nden radikal bir adım atmasını; yüzyıllardır aynı hükümranlığa verilmiş halifeliği saltanattan ayırmasını, saltanatı ilga etmesini ve halifeliği "Osmanlı ailesinin en bilgili ve karakteri en sağlam olan ferdine" vermesini istedi. Bazı vekiller protesto ettiler. Padişahsız bir Türk devleti fikri onların kavrayabileceklerinin ötesindeydi.

Kemal cevaben Türk tarihinin ve bu tarihten çıkarılacak derslerin keskin bir özetini yaptı.

Vekillere hitaben şunları söyledi: "Efendiler, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye... verilemez. Hâkimiyet ve saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk Milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir... Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir."

Vekillerin tamamı aynı görüşte değildi. Bazılarına göre, sadece Osmanlı monarşisine alışık olan bir millet yerine ne geleceğini bilmeden bu kadar ani bir biçimde saltanatı kaldırmaya zorlanmamalıydı. Tartışma alevlendi. Kendisine karşı bir tepki olduğunu hisseden Kemal, taraftarlarını Meclisin bir kanadında aceleyle biraraya topladı. Ardından, söz alarak acil olarak açık oylama yapılmasını istedi. Bu, protesto feryatlarına yolaçtı.

Kayıtlardan birine göre, "Bazı vekiller oylamanın isim oku-

narak yapılmasını talep ettiler. Mustafa Kemal buna karşı çıktı. Taraftarları silahlıydı; içlerinden bazıları her şeyi yapabilirdi; kendisi istediği takdirde ateş edeceklerdi. Sesinde hissedilen tehdit tonuyla 'Eminim Meclis tam ittifakla kabul edecektir,' dedi ve taraftarları silahlarını kılıflarından çektiler." Bir gözü Mustafa Kemal'in üstünde olan oturum başkanı oylamaya geçti. Birkaç el havaya kalktı. Başkan, 'İttifakla kabul edildi!' dedi. Ondan fazla vekil protesto etmek için 'Doğru olamaz! Ben karşıyım!' diye bağırarak sıraların üstüne çıktı. Diğerleri 'Otur! Kapa çeneni! Domuzlar!' diye bağırıp yuhaladılar; karşılıklı ağız dalaşı ve hakaretler uçuştu. Bir pandomim oynanıyordu. Mustafa Kemal'in baş işaretiyle, başkan, gürültüden daha yüksek bir sesle kararı tekrarladı... ve toplantıyı kapattı. Etrafında taraftarlarıyla Mustafa Kemal Meclis'i terketti."

Ankara'daki devrimcilerin görevini ilga ettiğini öğrenen aklı karışmış padişah, Britanya yüksek komiseri Sir Horace Rumbold'u çağırdı ve tavsiye istedi. Sir Horace olabildiğince kibar bir biçimde Britanya'nın Ankara'daki muzaffer rejimle anlaşmak dışında bir seçeneğinin olmadığını ona anlattı.

Bu işin sonuydu.

10 Kasım 1922'de padişah, Sir Horace'a gönderdiği mesajda kaçmak istediğini bildirdi. Ertesi sabah saat altıda bir Britanya ambulansı yağmur altında Yıldız Sarayına ulaştı, çeşitli kayıtlarda "padişahın sadece hayaleti" ve "bir otomat gibi cansız ve ruhsuz" olarak tasvir edilen padişah ambulansa bindi. Boğaz'ın kıyısına getirildi ve Britanya'nın savaş gemisi *Malaya* zırhlısına götürüldü. Kaptan Malta'ya doğru yola çıktı. İstanbul geride gözden kaybolurken, 634 yıl süren saltanat sona eriyordu.

Gazi bu haberi öğrendiğinde "Hayalleri ve gölgeleriyle gittiler!" diye bağırdı. "Padişahı ve çürümüş Osmanlı İmparatorluğu'nu kovdum."

Devrimci liderler, padişahı tutuklamayı da düşünmüşlerdi ama en iyi çözüm buydu. Refet bu olayı öğrenir öğrenmez ikinci adımı attı. Padişahın kuzenlerinden biri olan, ressam, müzisyen, bahçe düzenlemeyle uğraşan ve liberal içgüdülerinden dolayı ailesi tarafından siyasetten dışlanmış veliaht Abdülmecit'i

çağırdı, ondan İslamın halifesi olmasını istedi. Abdülmecit kabul etti ve izleyen Cuma göreve başladı. Geleneksel giysiler ve kılıç yerine Batı tarzı bir giysi giydi. Törende çalınan tek müzik yeni bestelenmiş olan İstiklal Marşı oldu. Bir din adamı, geleneksel olarak Arapça okunan duaları Türkçe olarak okudu.

Müslüman dünyayı bu şekilde sarstığı için huzursuz olan Kemal dramatik bir kişisel tercih yaptı. Tanışmalarının üzerinden dört ay geçtikten sonra, Ocak 1923'te, Latife'ye derhal, hemen o öğleden sonra evlenmeleri gerektiğini söyledi. Latife iki günlük bir uzatma almayı becerdi. Kazım Karabekir ve Gazi'nin bir avuç yakın yol arkadaşının şahitliğinde basit bir tören yapıldı. Her ikisi de Türkiye'nin modernleşme projesi için ateşli bir tutkuyu paylaştıklarından dolayı bu evlilik uygun görünüyordu. Ama aralarında büyük yaş farkı vardı –Latife 24, Gazi 42 yaşındaydı– ve zor şartlarda geçirdiği uzun bekârlık yılları ve sert askeri komutanlık Gazi'yi ideal bir koca olmaktan uzaklaştırmıştı.

Biyografi yazarlarından birine göre, "Mustafa Kemal, Latife'yi bir birey olarak değil başarısının bir nişanesi olarak görüyordu. Latife ise idealindeki kahramanla evlilikten muhakkak ki büyük bir memnuniyet duymuştu ama onu bir insan olarak tanımaya pek istekli değildi."

Kemal, Britanya ile nihai barışı sağlayacak delegasyonu göndermeye hazırlanırken evlendiler. Türklerin savaş meydanındaki zaferi, nefret edilen Sevr Antlaşması'nı ortadan kaldırıyordu. Türkler yeni bir antlaşma için savaşan tarafların İzmir'de toplanmasını önerdiler. Fakat Lord Curzon görüşmelerin Türkiye topraklarında yapılmasına itiraz etti. Taraflar, İsviçre'nin Lozan kasabasında toplanma konusunda anlaştılar. Türk delegasyonunun başkanı İsmet Paşa çok güçlü bir konumdaydı. Türkler, Bağımsızlık Savaşı'nı ve onunla birlikte barış şartlarını zorla kabul ettirme hakkını da kazanmışlardı.

Bu gerçeğin isteksiz de olsa farkında olan Britanya 24 Temmuz 1923'te Türklere ödüllerini yani Anadolu üzerinde mutlak denetimi veren Lozan Antlaşması'nı kabul etti. Türkiye, Ege adalarının birçoğu üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçti,

daha sonra Irak'ın bir parçası haline gelecek olan Musul üzerindeki iddiasında fazla ısrarcı olmadı. Bunlara karşılık Türkiye, Batı Trakya'nın bir kısmını aldı ve böylece Avrupa'ya adımını atmış oldu.

Son müttefik subayı 2 Ekim 1923 günü İstanbul'dan denize açıldı. Arkalarında mahvolmuş, köklerinden koparılmış ama dış güçlerden kurtularak özgürleşmiş ve kendini yeniden inşa etmeye hazır bir millet bıraktılar. Dünya Türklerin anavatanını elinden zorla söküp almaya çalışmıştı. Türklerin isyan etmesi ve zafer kazanması dünyayı şaşırtmıştı.

İstiklal Savaşı kazanıldıktan sonra Gazi bir arkadaşına "Bunun bir son olduğunu, benim hedeflerime ulaştığını zannediyorlar," dedi. "Bizim asıl işimiz şimdi başlıyor."

3

Başka Çaremiz Yok, Yetişmeliyiz

Milyonlarca Türk, 30 Ekim 1923 günü şafak vakti top atışıyla uyandı. Karanlığı dağıtan toplar, Müslümanların üstünde daha önce hiç parlamamış olan bir güneşin doğuşunu müjdeliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından İslam tarihinde eşi benzeri olmayan bir ulus doğmuştu.

Birkaç saat önce Ankara'da İstiklal Savaşı'nın kahramanı Gazi Mustafa Kemal yıllar önce alıp da o ana kadar sır olarak sakladığı kararını açıklayarak Büyük Millet Meclisi'ni şaşkına çevirdi. Eğer Türkler modern dünyayla birleşeceklerse, dedi, modern bir siyasi sisteme sahip olmak zorundalar. Bu da anayasanın değiştirilmesini gerektirir. Nasıl olacağını da açıkladı.

Kemal'in önerdiği değişikliğe göre, "Türkiye devletinin hükümet etme şekli Cumhuriyettir. Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi tarafından seçilir."

Gazi'nin bu radikal adımı atıp atmayacağına dair söylentiler dolaşmaktaydı. Her şeye rağmen ulusu derinden sarsacak bir öneriydi. Türkler yüzyıllardan beri padişaha sadakatle koşullanmışlardı. Osmanlı hanedanı tahttan indirildikten sonra çoğunluk bir başka hanedanın onun yerini alacağını zannetti. İstiklal Savaşı'nı yabancıları kovmak için yapmışlardı, bir cumhuriyet kurmak için değil. Çok az kişi cumhuriyet istiyordu.

Bazıları bu fikri İslam karşıtı buluyordu. Mustafa Kemal bunları hiç önemsemedi. Değişiklikleri bir dizi becerikli manevrayla aklı karışmış Meclise kabul ettirdi.

Böylece bir Müslüman ülkede ilk defa cumhuriyet kurulmuş oldu.

Türkiye'nin bir başkanı olacağı karara bağlanır bağlanmaz ilk başkanın kim olacağını herkes anladı. Mustafa Kemal tek adaydı. Oy sayımında Kemal'e 158 oy çıktı, başka hiç kimseye oy çıkmadı, 100'den fazla da çekimser vardı. Birçok vekil ilerdeki günlerin getireceklerinden korkuyordu. Ama Kemal seçkin bir Türk kahramanıydı ve yurttaşları onun gösterdiği yoldan ilerlemeye hazırdı.

Halkın arzuları Kemal için bir şey ifade etmiyordu. Türkiye nüfusunun sadece çok küçük bir yüzdesinin onun tahayyül ettiği radikal projeyi destekliyor olması umurunda değildi. Türklerin ne yapması gerektiğini biliyordu ve bunları yaptırtmaya kararlıydı. Kendi partisinin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, sloganı "Halk İçin, Halka Rağmen" idi.

Başkan olarak seçilmesini takiben yaptığı kısa konuşmada Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin "şanslı, başarılı ve muzaffer" olacağına söz verdi. Ardından bu büyük haberin tüm yurda yıldırım telgrafla bildirilmesini ve yeni devri selamlamak üzere halkın yüzbir pare top atışıyla uyandırılmasını emretti.

Sadece birkaç Türk bu ani değişikliğin anlamını kavrayabilmişti. Cumhuriyetin ilan edilmesinin akabinde Anadolu'dan geçmekte olan bir seyyah kendisine "birkaç soru" sormak isteyen bir grup köylüyle karşılaşır.

İçlerinden biri "Muzaffer Türk Ordusunun İstanbul'a girdiğini duyduk. Padişaha ne oldu?" diye sordu.

"Tahtından feragat etti ve bir Britanya savaş gemisiyle İstanbul'u terketti" diye cevap verdim.

Derin bir sessizlik oldu, köylüler söylemiş olduğum şeyi düşünüp tartıyorlardı. "Bu durumda kim padişah olacak?"

"Bir padişah değil, sadece bir halife olacak. O da padişahın kuzeni Abdülmecit."

"Padişahsız bir ülke nasıl mümkün olur?"

"Ülkede Cumhuriyet olacak."

"O nedir?". Açıklamaya çalıştım ama anlamadılar ya da anlamaya niyetleri yoktu. "Ama padişah olmazsa Devlet olamaz ki!" demeye devam ettiler.

Kemal, Türkiye'de iktidarı devralmaktayken Rıza da İran'da nüfuzunu pekiştiriyordu. Başbakan olmak onu tatmin etmemişti. Gözü Kaçar hanedanının üzerindeydi. Kemal'in Osmanlıları hor gördüğü kadar yoğun bir şekilde o da Kaçar hanedanını hor görüyordu. 1923 yılının sonunda budala ve obez Şah Ahmet'i Avrupa'da yolculuğa çıkmaya zorladı. Herkes anlamıştı ki bu yolculuğun geri dönüşü yoktu.

Tesadüf değil ama tarihin kayda değer bir tuhaflığıyla 1920'lerin başında hem Türkiye hem de İran laik modern fikirlere takıntılı liderler çıkarmıştı. Önceki yüzyılda Almanya'nın Bismarck'ını, İtalya'nın Cavour'unu, Japonya'nın Meiji'sini ortaya çıkaran aynı ulus inşa etme dalgasının parçalarıydılar. Onların yönettiği, İslam dünyasındaki başka hiçbir şeye benzemeyen büyük dönüşümler, Türklerin ve İranlıların Ortadoğulu köklerini kesti ve bölgedeki diğer uluslar itaat ve gelenek içinde boğulmuşken bu iki ulusu 20. yüzyıla taşıdı.

İktidardaki ilk yılında bir kasabadaki dinleyicilerine, "Medenileşmiş dünya bizim çok ilerimizde" dedi Kemal. "Başka çaremiz yok, yetişmeliyiz."

Kemal'in Türkiye'yi cumhuriyete dönüştürme kararı Rıza'ya aynı şeyi İran'da yapma ilhamı verdi. Parlamento üyelerinin desteğini kazanmak için onlara rüşvet verdi ve kandırdı. Hatta cumhuriyetçi idealleri sempatik göstermesi için yazar ve çizerlere ödemeler yaptı. Bir şiirde şu beyit yer alır:

Kara saçlarla çevrelenmiş Özgürlüğün sevgili yüzü,
Cumhuriyetten başka hangi güç çıkarabilir inzivadan onu?

Ancak İran Cumhuriyeti ilan edilmeden önce Türkiye'den şaşırtıcı bir haber geldi: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal hilafeti

kaldırmış ve halifeyi sürgüne göndermişti. Gerekli yasaları yumuşak başlı Büyük Millet Meclisi'nden geçirerek soğukkanlı bir şekilde halletmişti bu işi. Ardından yeni yasaların "ulusun isteklerini" temsil ettiğini ve dolayısıyla "olağanüstü olduklarının düşünülmemesi gerektiğini" söyledi. Ama gelişmeler İran'dan öyle görünmüyordu. Siyasi gücün aşırı bir biçimde kullanılması olarak görünüyordu durum, sanki İtalya cumhurbaşkanı papalığı kaldırmış ve papayı sürgüne yollamış gibi. İranlı mollalar korkuya kapıldılar ve kendi ülkelerinde cumhuriyetin kurulmaması için her şeyi yapmaya karar verdiler. Meclisteki görüşmeleri protesto etmek üzere yirmibin kızgın ve inançlı insanı Tahran'da topladılar. Rıza ortaya çıkıp onları sakinleştirmeye çalışınca Rıza'yı taşa tuttular ve sopalarla vurdular. Hemen ardından, Rıza "ülkenin iyiliği için devletin cumhuriyete dönüştürülmesi çabalarına ara vermenin iyi olacağını" duyurdu.

Eğer bir İran Cumhuriyeti olmayacaksa o zaman ülke nasıl yönetilecekti? Rıza'nın cevabı hazırdı: beni Kral yapın. Parlamento tereddüt etti ama başka bir seçenek göremedi. İran çökmekteydi ve Rıza tek ümitleri gibi görünüyordu. Dört muhalif oyla parlamento 132 yıllık Kaçar hanedanını ilga edip Tavuskuşu Tahtına Rıza'yı oturtmaya karar verdi. Muhalif oylardan biri, tek adama bu kadar fazla güç vermenin İran'ı "Zanzibar'dan bile daha geriye götüreceği" uyarısını yapan, tahsilini İsviçre'de yapmış avukat Muhammed Musaddık'a aitti.

Bu oylama 25 Mayıs 1926 günü öğleden sonra yeni monarkı altı beyaz atın çektiği bir araba içinde Tahran'daki Gülistan Sarayı'nda yapılacak olan taç giyme törenine taşıdı. Böyle bir törenin nasıl yapılacağını İranlılar bilmediği için Rıza en yakın danışmanı, dünya kültürünü iyi bilen Abdül Hüseyin Teymurtaş'ı bu işe atadı. Teymurtaş, İran'da yaşayan yabancılar topluluğunun iki ileri gelenine konuyu danıştı: Britanya elçisinin karısı Lady Loraine ve parlak bir diplomat olan Sir Harold Nicolson'un eşi Vita Sackville-West. Tahttan indirilen Kaçarların kraliyet mücevherlerini görmeye gelen iki hanım mücevher yığınlarının içine kollarını sokmaktan kendilerini alıkoyamadılar.

Sackville-West'in yazdığına göre, "Zümrütler ve inciler keten torbaların ağzından taşıyordu. Masa kıymetli taşlar denizi gibiydi."

Bu iki bilgili hanımın ve Britanya, İspanya, Belçika ve İsviçre elçiliklerinden getirtilen Avrupa taç giyme kayıtlarının yardımıyla Teymurtaş özenilmiş bir törenin koreografisini yaptı. Kendi portreleriyle süslenmiş caddelerden geçerken Rıza kalabalıklara el salladı. Saraya vardığında trompetler çalmaya başladı. Kabile reisleri, generaller ve yabancı görevliler başlarını eğerek onu selamladılar. Mücevher kakılmış polo sopasından tutun da Başkan Calvin Coolidge'in altın çerçeveli fotoğrafına kadar çeşitli hediyeler getirmişlerdi.

Şatafatlı toplantı salonuna doğru yavaşça yürürken Rıza otoriter bir şahsiyet portresi resmediyordu. Işıldayan madalyalarla dolu bir kuşak, çapraz olarak göğsüne bağlanmıştı ve geniş omuzlarında inci işlenmiş bir pelerin vardı. Kuş tüylü başlığında dünyanın en büyük ve en kusursuz elması parıldıyordu.

Zümrüt işlenmiş tellere asılı duran altın işlemeli, kıymetli taşlarla süslü tahtın önünde kısa bir süre durdu, sonra oturdu. Teymurtaş yaklaştı. Ellerinde, kırmızı peluş bir yastığın üzerinde İslamiyet öncesi zamanlardaki bir Pers imparatorunun tacı model alınarak Rusya'da yapılan taç duruyordu. Rıza başlığını çıkardı, tacı ellerinin arasına aldı, başına koydu ve kendini daha önceki şahların yaptığı gibi Her şeye Kadirin Gölgesi, Allahın Vekili ve Evrenin Merkezi değil ama Aryanların Işığı ve Şahların Şahı ilan etti.

Tacını başına koyduktan sonra yaptığı konuşmada, "Ülkemizde köktenci reform istediğimin bilinmesi gerekir," dedi. "Eylemsizliğe veya tereddüde müsamaha gösterilmeyecek."

O zamanlar Ortadoğu'daki insanların çoğu gibi Rıza'nın da bir soyadı yoktu. Artık bir hanedan kurmakta olduğuna göre soyadına ihtiyacı vardı. Antik bir Pers lehçesinin adı olan ve aynı zamanda destansı kuvvet de ifade eden Pehlevi'yi soyadı olarak seçti.

Britanya elçisi Sir Percy Loraine taç giyme töreninden sonra şöyle yazdı: "Mütevazı geçmişine, Batı eğitiminin eksikliğine

ve ülkesinin koşulları hakkında tecrübesizliğine karşın gerçek bir büyük adamın emarelerini taşıyan bir Pers kralımız var artık. Ne eksik yönlerini görmezden geliyorum ne de kişisel başarılarıyla gözlerim kamaştı ama bu ülkede işleri yoluna koyma yetisi olan tek kişi odur."

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Şah Rıza perişan, sefalet içinde ülkeler devraldılar. Birinci Dünya Savaşı ve beraberinde gelen kıtlık, hastalık ve toplumsal şiddet dalgaları toplumsal dokularını harap etmiş ve nüfuslarının dörtte birini yoketmişti. İki ülkede de neredeyse bütün nüfus kara cahil köylüydü. Katı dindarlık iki topluma da nüfuz etmişti. İstanbul ve Tahran'da otomobiller ve sokak ışıkları görülmeye başlamıştı ama Türklerin ve İranlıların çoğunun dış dünya hakkında bir fikirleri yoktu.

Bu sosyal olduğu kadar siyasi ayaklanmaların da yaşandığı bir çağdı. İmparatorluklar çöküyor, onların kalıntılarından yeni düzenler ortaya çıkıyordu. Demokrasinin çalkantılı toplumları sakinleştiremediği ispatlanmıştı ve diktatörlük fikri yükselmekteydi. Bu, Hitler ve Mussolini, Franco ve Salazar, Lenin ve Stalin'in çağıydı.

Mustafa Kemal'in ve Şah Rıza'nın rejimlerine iki gerçek –ülkelerinin geri kalmışlığı ve güçlü adam yönetimine inanmaları– biçim verdi. İkisi de gençlik yıllarından beri kaderin onları büyük adam olarak seçtiğine inanıyorlardı. İktidara geldiklerinde ülkelerini dönüştürme arzularının yoğunluğu neredeyse delice bir hale gelmişti.

İktidarı devraldıktan sonraki bir konuşmasında Kemal, "Tarih yadsınamaz bir biçimde ortaya koymuştur ki, büyük girişimlerin başarısı sarsılmaz yetenekte ve güçte bir liderin varlığını gerektirmektedir," demiştir.

Rıza ise bunu daha farklı şekilde ifade etmiştir: "Ben yeme içme ile tatmin olacak sıradan bir insan değilim. Bir şeyi hayata geçiremediğimi düşündüğüm zaman kendimi hastaymış gibi hissediyorum."

Kişisel alışkanlıklarına gelince, iki insan birbirinden daha fazla farklı olamazdı. Kemal içkiye ve kadınlara meraklıydı. Çok genç bir kızken Türkiye'ye geldiğinde Kemal'le ilişkisinin olduğunu açıklayan Zsa Zsa Gabor onun yanı başında her zaman içki olduğunu yazmıştır. Yalnızken melankolik eğilimleri olmakla birlikte Kemal'in içi içine sığmazdı. Genellikle gülümserdi ve uzun, samimi konuşmalar yapardı. Türklerin onu sevmesini isterdi ve sevdiler de.

Kemal aynı zamanda zevk sahibiydi ve şıktı. Fransa'dan gelen ipek iç çamaşırlar giyerdi. Carlsbad'dan su getirtir, Berlin'de Adlon Hotel'de kalırdı. Görmüş geçirmiş bir Avrupalı olmayabilirdi ama kendisini öyle hayal ediyordu.

Kemal için normal bir gece, şafağa kadar eğlence demekti; Rıza için ise erkenden yatağa gitmek ve güneşten önce kalkmak demekti. Kemal çapkındı. Rıza'nın ise ağırbaşlı bir aile hayatı vardı ve hiç eğlenmezdi. Birkaç kelimeyle ifade edilebilen bir insandı – katı, aşırı ahlakçı ve haşin. Sadece kendisinden korkulsun isterdi ve korkuldu da.

Bu iki adam hayatlarının işine kalkıştıklarında Kemal'in dört avantajı vardı:

- Adamakıllı bilgiliydi, düşünceleri vardı, maddeciydi, devlet adamı niteliklerine sahipti ve strateji ustasıydı.
- Türkler İranlılardan daha uzun süredir modernleşme yolunda ilerliyorlardı ve daha fazla yol katetmişlerdi.
- Türkiye yabancı hâkimiyetini ülkeden kovmuştu ve tamamen bağımsızdı: İran ise Britanya'nın yarı sömürgesi olarak kalmıştı.
- Rıza'nın "dini fanatikliğin karanlık gücü" olarak adlandırdığı şey İran'da daha güçlüydü.

Modern tarihte hiçbir lider, dini güce 1923'te Türkiye'nin cumhurbaşkanı olduğunda Mustafa Kemal'in saldırdığı kadar sert bir biçimde saldırmadı. Halifeliği kaldırarak İslam'ın en kutsal kurumuna ne kadar az değer verdiğini göstermiş oldu. Ardından tüm kuran kurslarının ve dini okulların kapatıl-

masını emretti ve tüm eğitim sistemini devlet denetimine soktu. Müslüman nebi ve uluların mezarlarını ziyaret yasaklandı. Dini mahkemeler kapatıldı ve *şeriat*ın yerine İsviçre'den alınan medeni kanun, ceza kanunu ve ceza muhakemeleri usulü kanunu yürürlüğe sokuldu. Bazıları zengin Sufi geleneğin parçası olan tarikatlar yasadışı ilan edildi. Resmi tatil günü Cuma'dan Pazar'a değiştirildi. Müslümanların ay takvimi yerine oniki aylık Hıristiyan takvimi yürürlüğe girdi. İbadet odaklı saatin yerini 24 saat sistemi aldı. Müezzinlere ezanı Arapça yerine Türkçe okumaları emri verildi. Alkol kullanımı yasal hale geldi.

Sünni İslam'ın doğası, özellikle de Türkiye'deki dönüşmüş şekli, Kemal'in din konusunda insafsız saldırılar yapmasına ve din adamlarını kolaylıkla devlet denetimine sokmasına imkân veriyordu. Asırlardır hem politik hem de dini iktidarı elinde tutan padişaha sadakatle koşullanmış olan Türkiye Sünnileri devletin karşısında boyun eğme alışkanlığındaydılar. İran'da çoğunluğu oluşturan Şii Müslümanlara ise başka şey öğretilmişti: dine bağlılık devlete bağlılıktan önce gelir, adalet sadakatten daha yüksek bir değerdir ve din adamı hiçbir zaman dünyevi güç önünde boyun eğmemelidir. Bu durum Kemal'in dini kurumlar üzerinde hâkimiyet kurmasını ve Rıza'nın da İran'da bunu yapamamasını sağladı.

Konuşmalarının kışkırtıcı olmasının yanı sıra Kemal görüntüsüyle de insanları hayrete düşürüyordu. Hiçbir Türk'te görmedikleri şekilde giyiniyordu: takım elbise ve kravat. Görüntüsü inançsız bir insanın mükemmel örneğiydi. Başkanlarını türban ve molla giysileri içinde görseler Amerikalılar ne kadar şaşıracaklarsa işte Türkler de o kadar şaşırıyorlardı.

1925'in bir yaz günü, Kastamonu gezisinde Gazi alışılmışın dışında bir giysi ile ortaya çıktı: bir melon şapka. Osmanlı toplumunda başa giyilen şeylerin anlamı vardı. Erkekler fes giyerlerdi ama fes Doğu ile bağlantılı bir şeydi. Kemal fesin "cehaletin, gafletin, fanatikliğin ve ilerlemeyle medeniyete karşı duyulan nefretin amblemi" olduğunu düşünüyor ve onu hor görüyordu. Madem Batı'yı örnek alan bir toplum inşa ediyordu o

zaman erkekler Paris ve New York'ta giyilen şapkaları giyeceklerdi. Kemal siperlikli şapka giymenin Müslüman tarzı ibadeti zorlaştırdığını düşünüyordu.

Şaşkınlık içindeki Kastamonululara şunları söyledi: "Medeni milletlerarası kıyafet milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin veya potin, üstünde pantolon, yelek, gömlek, kravat, ceket ve doğal olarak bunların tamamlayıcısı olmak üzere başta siperi şemsli serpuş, bunu açık söylemek isterim, bu başlığın ismine şapka denir."

Büyük Millet Meclisi iki gün sonra fesin yasaklandığı ve devlet memurlarına şapka giyme zorunluluğunun getirildiği Şapka Reformu'nu onayladı. Ardından Batılı rakamları ve metrik sistemi dayatan kanunlar geldi. Sonraki kanun her Türk'ün bir soyadı almasını gerektiriyordu. Kemal "Türklerin babası" manasında Atatürk soyadını aldı. Ondan sonra da imzasını "K. Atatürk" olarak attı.

Ortadoğu etkilerini Türk hayatından temizleme sürecinde Atatürk, "anlaşılmaz işaretler" olarak nitelediği Arapça el yazısına odaklandı. 1928'de bir grup yazarı ve dilbilimciyi Ankara'ya davet etti ve onlara olağanüstü bir görev, Türkçeyi Latin harflerine geçirme, görevini verdi. Bu işin ne kadar süreceğini sorduğunda aldığı cevap tahminen beş ile onbeş yıl arasında süreceği idi.

"Üç ay içinde bitecek, daha fazla değil!" diye emretti.

Bu çılgın zaman planıyla çalışan âlimler yeni bir yazılı lisan tasarımı yaptılar. Okul kitapları acele matbaalara gönderildi ve çocuklar yeni harfleri öğrenmeye başladılar. Eski yazı yasaklanınca bütün ulus bir gecede okuma yazma bilmez hale gelmişti. Yeni lisanı yetişkinlere öğretmek için okullar açıldı. Alfabe Reformu'nu takip eden yıl içinde bir milyon kişi yeni alfabeyi öğrenmişti.

Şah Rıza, Atatürk'ün yaptığı gibi yeni bir yazılı lisan dayatma yoluna gitmedi ama aynı derecede etkin bir şekilde din hâkimiyetine savaş açtı. Ama İran'daki din adamları Türkiye'dekilerden çok daha fazla güçlüydüler ve savaşa savaşla karşılık verdiler. Din adamları Rıza'nın kuvvetle istediği projeleri engelle-

diler ya da geciktirdiler. Rıza, tüm İranlıların çiçek hastalığına karşı aşı olmasını emrettiğinde din adamları, insan hücrelerinden yapılan aşı maddesinin *haram* olduğu, yani İslam'a göre yasak olduğu gerekçesiyle İranlılara aşı olmamalarını buyurdular. Rıza hastalıkların kol gezdiği hamamları kapatıp onun yerine insanların duş kullanmasını sağlamaya çalıştığında din adamları direndiler; Müslümanların ancak tamamen suya battıklarında temiz sayılacaklarını ve duş yapmanın *haram* olduğunu ileri sürdüler.

Bu zıt kutuplar –cami ve devlet– Rıza patlayana kadar birbirlerinin etrafında dönüp durdular. 1928 yılında bir gün kutsal Kum şehrinde bir molla kutsal mekânda doğru dürüst örtünmediği için karısını payladı. Bu aşağılamanın haberi gelince Rıza korkunç bir şekilde öfkelendi. Silahlı bir müfreze oluşturup Kum'a yöneldi, ayakkabılarını çıkarmadan camiye girdi, mollayı yumrukladı ve tutuklanmasını sağladı.

İran'da yurttaşların isyanını başlatan tepeden emirle dayatılan radikal toplumsal değişikliklerdi. Benzer isyanlar Türkiye'de de ortaya çıktı. Atatürk de aynı derecede acımasız bir şekilde bunları bastırdı.

İktidarının birinci yılında İstiklal Savaşı'nı birlikte yürüttüğü yoldaşlarının çoğu Atatürk'ün aleyhine döndü. 1924 yılında Gazi'nin tüm yetkiyi kendi elinde toplamasına ve kenara itilmiş olmaya içerleyen Kazım Karabekir "dini fikirlere ve inançlara saygı" talep eden bir muhalefet partisi kurdu.* Partinin liderleri arasında Ali Fuat, Rauf Orbay ve Refet Bele de vardı. Yani Mustafa Kemal'in 1919'da Amasya Genelge'sini imzaladığı dört adam da ondan uzaklaşmıştı. Yıllarca Kemal'in çok yakınında bulunmuş ve onu çok iyi tanıyan, kendi neslinin en parlak kadını olan kadın hakları savunucusu Halide Edip de partiye katıldı.

Parti, Türkiye'nin güneydoğusunda bir Kürt isyanı patlayana kadar, sadece sekiz ay yaşayabildi. Atatürk ülkenin rekabetçi politikaya hazır olmadığı sonucuna vardığı için mu-

(*) Kastedilen TpCF'dir; Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar gibi isimlerin biraraya gelmesiyle kurulmuştur – ed.n.

halefet partisinin kapatılmasını emretti. Karabekir ve diğer parti liderleri hapse atıldı. Halide Edip memleketi terketti. Sonradan hepsinin itibari iade edilecekti, Karabekir ve Edip parlamentoya girecekti ama ancak Atatürk'ün ölümünden sonra.

11. yüzyılda Türk boyları Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiklerinde Doğu Anadolu'da yerleşik toplum Kürtlerdi. Kürtlerin yapı olarak otoriteye karşı direnişleri meşhurdur. Kemal, yeni devletin onların geleneklerine saygılı olacağına söz verdikten sonra birçoğu İstiklal Savaşı'nda savaştı.

Kemal onların yardımını istediğinde Kürt liderlere şöyle demişti: "Bu vatanda yaşayan her Müslüman öğenin kendi özgün ortamı, âdeti ve ırkı vardır. Bunlara ilişkin ayrıcalıklar kabulümüzdür."

Ama Atatürk iktidara geldikten sonra Kürtleri ulus-inşa projesine bir tehdit olarak gördü. Kürt milisleri şiddetle bastırdı ve aşiret reislerinin otoritesini frenledi. 1925 yılının başlarında savaşçı ve din adamı Şeyh Said'in önderliğinde Kürtler isyan ettiler. Taleplerinin arasında halifeliğin ve *şer'i* hukuk sisteminin tekrar kurulması vardı.

İsyancılar az sayıda şehri ellerinde tutuyorlardı, Atatürk bölgeye yoğun bir şekilde asker sevketti ve olayların gidişini bütünüyle değiştirdi. Şeyh Said'le yoldaşları yakalandılar ve Kürtlerin esas şehri Diyarbakır'da idam edildiler. Hemen ardından hükümet Kürtçe gazeteleri, "Kürt" ve "Kürdistan" kelimelerini, Kürtçe isimleri yasaklayan ve Kürtçenin kullanımını sınırlayan bir emir yayınladı. Kürtler bir dizi isyanla cevap verdiler.

Tutkuyla bağlı oldukları özgürlük ideallerine rağmen Türk milliyetçileri etnik farklılıklardan rahatsızdılar. 1915'te Ermeni isyanını ölümcül bir tehdit olarak görmüşler, büyük ve köklü bir topluluğu yok etmişlerdi. 1923'te iktidara gelir gelmez 1,1 milyon Yunan asıllı Osmanlı vatandaşının Anadolu'daki evlerini terkederek Yunanistan'a gitmesini ve karşılığında dörtyüz bin Müslümanın Yunanistan'ı terkederek Türkiye'ye gelmesini sağlayan "mübadele" anlaşmasını yaptılar.

Günümüzde "etnik temizlik" olarak adlandırılan bu olaylar Anadolu toplumunun temelini tahrip etti ve Türk ulusunu büyük ölçüde yoksullaştırdı.

Kürtler sadece yaşama biçimlerini savunduklarını düşünüyorlardı ama Birleşik Devletler halkı Amerikan Yerlilerini nasıl görüyorsa Atatürk de Kürtleri öyle görüyordu: medenileştirilmeleri gerekiyordu... İran'da da Şah Rıza ülkenin göçer kabilelerine aynı gözle bakıyordu.

Şah Rıza kabile ileri gelenlerine yazdığı bir mektupta, "Şanlı bir medeniyet tarihi olan İran gibi kadim bir ulusun çocuklarına çöllerde ve dağlarda yırtıcı hayvan gibi başıboş dolaşmak yaraşmıyor," demişti. "Çadırlarda yaşadığınız göçebe hayatından vazgeçmelisiniz."

Tabii ki, göçerlerin bildikleri tek hayat tarzından vazgeçmeye niyetleri yoktu. Bu Rıza'ya göre bir meydan okumaydı ve meydan okuma her zaman feci karşılık vermesine sebep olurdu. Göçerlerin çevrelerinin sarılmasını ve berbat koşullardaki kamplarda iskân edilmelerini buyurdu. Kitleler halinde katledilmeleri de dahil olmak üzere binlercesi öldü. Ordu direnen kabilelerin peşine düştü ve bazılarını havadan bombaladı. Türkiye'deki Kürtler gibi, göçerler de acımasız bir modernleşme seferberliğinin kurbanlarıydılar. Bu seferberlikte dervişler gibi göçerlere de yer yoktu.

"Evrensel medenileşme" adına sürdürülen bu seferberlikler Türkleri ve İranlıları hiçbir Müslümanın gitmediği bir yöne doğru sürükledi. 1920'lerden başlayarak zengin ama yerinde sayan geleneklerine Batılı fikirleri ilave etmeye zorlandılar. Ulusal kimliklerini İslam ile olduğu kadar Aydınlanma ile de biçimlendirdiler. Bu yeni bir sentezdi. Türkiye'yle İran'a canlılık kazandırdı ve onları net olarak etraflarındaki diğer ülkelerden ayırdı.

Atatürk, Türkiye tarihinin ilk reformcusu değildi. Bir asırdan da geriye uzanan geleneğin mirasçısıydı. Yine de bazıları onun radikalliğini dayanılmaz buluyordu. Siyasi olarak karşı koya-

mıyorlardı çünkü muhalefete hoşgörüsü yoktu. Ama onu öldürebilirlerdi.

Büyük Millet Meclisi'nin üç üyesi 15 Haziran 1926'da, İzmir'deyken, hayatına kastetmeye karar verdiler. Arabasını bombalayıp tarayacaklar, sonra da motorlu tekneyle kaçacaklardı. Şansına Atatürk'ün ziyareti bir gün ertelendi ve o sırada tekneyi kullanacak kişi fikrini değiştirip her şeyi polise anlattı.

Önceki yılın Kürt isyanı sırasında Büyük Millet Meclisi Atatürk'e iki yıllık sıkıyönetim yetkisi vermişti. Atatürk, suikast planının açığa çıkmasını takip eden saatlerde bu yetkiyi bir tutuklama furyasını emretmek için kullandı. Gözaltına alınanların bazısı suikastçılardı ama diğerleri sadece eleştiri ya da muhalefet yapan kişilerdi. İstiklal Mahkemeleri adı verilen suçüstü mahkemelerinde yargılandılar. Onsekizi asıldı. Atatürk, feshedilmesini emredene kadar, 1925 ile 1927 yılları arasında, yıkıcı olduğu düşünülen yüze yakın insan İstiklal Mahkemeleri tarafından darağacına gönderildi. Bütün kayıtlar Gazi'nin ölüm kararlarını kolaylıkla onayladığını yazmaktadır.

"İnsan gerici hareketi ezmek için beklememelidir," diye ileri sürmüştür. "Hemen harekete geçmelidir."

Atatürk, eski düzenin kötülükleri olduğunu düşündüğü şeyleri silip süpürürken bir yandan da hevesle yeni bir düzen kuruyordu. Başkanlığı sırasında okula giden çocukların sayısı on misli artmış ve öğretmenler kahraman olarak yüceltilmişti. Ama yıllarca en büyük eğitim hedefi olan Avrupa tarzı bir üniversite kurulmasında ilerleme sağlayamamıştı. Türkiye'de bir fakülte oluşturmak için yeterli bilim insanı yoktu ve bu durgun bilimsel ortama da çok az sayıda nitelikli yabancı gelmeyi kabul ederdi.

1933 yılında Adolf Hitler Almanya'da iktidara gelip de Yahudilerin üniversitelerden temizlenmesini emrettiğinde bu durum çarpıcı bir biçimde değişti. Dünyanın en parlak yüzlerce bilim insanı kendilerini işsiz ve ümitsiz mülteciler olarak buldular. Diğer Avrupa ülkelerinde ya da Birleşik Devletler'de sığınacak yer bulamadılar çünkü buralardaki üniversiteler de on-

ları işe alma konusunda gönülsüzdüler. Atatürk bu imkânı gördü. Alman araştırma fakültelerinden atılan nitelikli hocalara Türkiye'de himaye ve öğretmenlik teklif etti. Yaklaşık ikiyüzü bunu kabul etti. İçlerinde mühendislikten, tıbba, endüstriyel kimyadan mimarlığa, müzikolojiye ve Roma hukukuna uzanan alanlarda seçkin uzmanlar vardı. İlerde Batı Berlin'in belediye başkanlığını yapacak olan şehir plancısı Ernst Reuter, tiyatro yönetmeni Carl Ebert ve Türkiye'yi Freud teorisiyle tanıştıran psikoanalist Edith Weigert de aralarındaydı. Bu yıldızlar topluluğu İstanbul Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturdu.

Bir tarihçinin yazdığına göre, "Birdenbire dünyanın en itibarlı Cermen tipi üniversitesi Türkiye'de kuruldu."

Atatürk, Yahudilere karşı hiç antipati duymamıştı. Aksine, düşmanları geçmişinin Yahudilerin yoğun olduğu Selanik'e dayandığını ileri sürerek onun da Yahudi olduğu dedikodularını çıkartmışlardı. Hitler'in *Kavgam*'ını okumuş, "üslubundaki alçaklık ve düşüncelerindeki delilik" Atatürk'e itici gelmişti. Türkiye'nin 1933 yılında Alman Yahudilerine kucak açması tek başına bir adamın sezgisel kabiliyetinin değil uzun bir tarihi geçmişin mahsulüydü.

Şimdi Edirne olan Adrianopolisli Haham İsaac Sarafatti beş asır önce, 1454 yılında, zulüm altındaki Alman Yahudilerine, "Türkiye'nin hiçbir eksiği olmayan bir ülke olduğunu size duyuruyorum," diye yazmıştır. "Burada herkes kendi asmasının ve incir ağacının altında huzur içinde oturabilir."

Onaltı yıl sonra Yahudiler Bavyera Kralı X. Ludwig tarafından sürülünce, Osmanlı fermanı sayesinde Türkiye'de kabul gördüler. Ferdinand'la Isabel 1492'de Yahudileri sürünce 150.000'den fazlası Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşti. 17. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerin sayısı dünyanın geri kalanında yaşayandan fazlaydı. Osmanlı sarayında birçok doktor ve önde gelen birçok diplomat Yahudi'ydi. 1840 yılında Sultan Abdülmecit halife sıfatıyla bir *ferman* yayınlayarak Yahudi karşıtı "nesep karalama"yı resmi olarak reddetmiş ve hiçbir Yahudi'nin "gerçekte temeli olmayan suçlamalar yüzünden endişe duymamasını ve azap çekmemesini" istemiştir.

Diğer Ortadoğu kültürlerinden sadece biri Yahudilerle uzun ve dostça ilişki yürüttüğünü iddia edebilir. O da İranlılardır. M. Ö. 537'de Yahudileri Babil'deki esaretten kurtaran Pers İmparatorluğu'nun kurucusu Kyros, Kudüs'teki tapınağı yeniden inşa etmelerine izin vermiş ve bir ulus olarak toparlanmalarına şans tanımıştır. Eski Ahit'te Yahudi olmayan önderlerin içinde en fazla Kyros'a dua edilir; İşaya Peygamber onu "yol göstericim" olarak adlandırır. O günlerden sonra İranlılar Yahudilere genellikle hüsnü kabul göstermişlerdir. Kendilerini birbirlerine yakın hissederler çünkü eski çağ geleneklerinden beslenmektedirler.

Fakat Şah Rıza, Atatürk'ün ne Yahudilere duyduğu sıcak hisleri paylaşıyordu ne de Hitler'e duyduğu nefreti. Birçok İranlı gibi o da ülkesini yağmalayan Britanya ve Rusya'ya ziyadesiyle içerliyordu. Bu iki güce karşı Almanya'da yeni doğmaya başlayan güce karşı içgüdüsel olarak sempati duydu. Almanya'nın kaosundan Hitler'in çıkardığı düzeni beğeniyordu. Hem de Hitler'in günümüzdeki İranlıların da soyundan geldiği iddia edilen Aryanların doğaları gereği üstün oldukları fikrinden pek etkilenmişti. İki diktatör birbirleriyle arkadaşça yazışıyorlardı. Nazi görevliler Tahran'da hoş karşılanıyordu. 1940 yılında İran'ın dış ticaretinin yarısı Almanya'ylaydı.

Rıza, Atatürk'ün yaptığı gibi, Yahudi profesörleri işe almazdı ama 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nin açılışından derin bir biçimde etkilendi. İki yıl sonra, kayıtlardan birinin "asrın en önemli akademik olayı" olarak tanımladığı Tahran Üniversitesi'nin temelini attı. O gün klasik özlü konuşmalarından birini yaptı. Tam metin şöyledir:

"Çok uzun zaman önce bir üniversite kurulmuş olmalıydı. Şimdi başladığına göre çarçabuk tamamlamak için her türlü çaba sarf edilmelidir."

Çok geniş bir alana yayılan üniversite yerleşkesi Rıza'nın düşündüğü Tahran planının sadece bir parçasıydı. Üniversitenin Rıza'nın gözüne hoş görünmeyen çevresi geniş caddeler ve Avrupa tarzı binalar inşa etmek için yıkıldı. Birçok Kaçar heykeli bu enkaz yığınına atıldı, şehrin girift desenli çini tören yapı-

sı da yığının içine gitti. Dervişler ve falcılar buradan sürüldü. Kamuya açık yerlerde kurban kesimi yasaklandı. Beş sinemaya izin verildi. Gösterdikleri ilk filmlerin arasında *Tarzan, Ali Baba ve Kırk Haramiler, Bağdat Hırsızı* ve *Altına Hücum* vardı. Bu sinemaların çevresinde restoranlar, kahvehaneler, butikler ve kitapçı dükkânları açılmaya başladı. Rıza'nın yönetimi sırasında Tahran'ın nüfusu ikiye katlanarak yarım milyonu aşar hale geldi. Gelişmekte olan üniversite filizlenen orta sınıfı besliyordu. Gramofon moda olmuştu.

Kırsal bölgelerden gelen erkek çocukları için Atatürk ve Rıza'nın başka bir planı vardı: Toplumsal dönüşüm için zorunlu askerlik hizmetini bir araç olarak kullanmak. Acemi askerlerin birçoğu sadece kara cahil değildi, dış fırçası ve tuvalet gibi inceliklerden de habersizdiler. Askerlikleri bittiği zaman birçoğu modern hayata uyum sağlamış oluyordu. Evlerine yeni laik kültürün birer misyoneri olarak dönüyorlardı.

Ortadoğu tarihinde, Atatürk ve Rıza, kızların da erkek çocuklar kadar eğitim hakkının olduğunu düşünen ilk liderlerdendiler. Kadınları kısıtlamak Müslümanlığın ve Ortadoğu'nun eski gelenekleri arasındaydı. Atatürk de Rıza da bu geleneklerden nefret ediyorlardı ve kadın haklarının tutkulu savunucusu haline geldiler.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki zamanlarda Jön Türkler medeni nikâh ve boşanmayı yasalaştırmışlardı, Atatürk daha da ileri giderek kadınlara eşit miras hakkı tanıdı ve devlet memuriyetinin kapılarını onlara açtı. Okullar kız erkek karışık hale geldi. Kumsallar kadın erkek karışık herkese açıldı. Sokaklarda kadın polisler görünmeye başladı. 1930'da kadınlara seçme seçilme hakkı verildi ve takip eden seçimde hepsi bizzat Atatürk tarafından seçilen onsekiz kadın Büyük Millet Meclisi'ne seçildi.

Atatürk, kadınları soyut olarak yüceltmişti fakat hayat arkadaşı olarak seçtiği hanımla problemleri vardı. Cumhurbaşkanı ile dolaşırken kalabalıklar Latife'yi sıcak karşılıyorlardı. Türk kadınına ilham vermişti. Ama ilişkileri hiçbir zaman kök salmadı. Atatürk sanki bekârmış gibi gece hayatına devam etti. Latife, itaatkâr eş rolünü oynayamazdı. 1925 yılında, iki bu-

çuk yıl evlilikten sonra Atatürk birdenbire Latife'yi boşayacağını duyurdu. Boşanmayı Müslüman tarzında, Latife'yi bir kenara iterek gerçekleştirme imkânı vardı çünkü medeni kanun birkaç ay sonra yürürlüğe girecekti.

Ömrünün sonuna yakın bir zamanda Atatürk ziyaretine gelen bir kişiye "Evliydim," demiştir. "Ama görünen o ki evlilik bana göre değilmiş."

Kadının kamu hayatından dışlanması Şah Rıza'yı Atatürk'ten daha fazla hoşnutsuz ediyordu. Yönetimi sırasında, Türkiye'de de olduğu gibi, kadınların sokaklarda tek başlarına dolaşması, otobüse binmeleri, restoranda oturmaları ve hatta üniversite derecesi almaları normal hale geldi. Din adamlarının baskısına boyun eğip kadınlara seçme seçilme hakkı vermedi ama medeni nikâhı ve boşanmayı yasallaştırdı, kızların asgari evlilik yaşını dokuzdan, Kuran'da yazdığı gibi, onbeşe yükseltti. İktidara geldiğinde Tahran'da on tane kız okulu vardı, on yıl sonra ise sekizyüzden fazla.

Kız okullarından birinin açılış töreninde Şah Rıza, "Bu ülkenin kadınları toplumdan soyutlanmışlar ve doğal kabiliyetlerini göstermekten men edilmişlerdir," dedi. "Artık yüce annelik ayrıcalığının ötesinde toplumsal ayrıcalıklarını da kullanabileceklerdir."

Dini ve toplumsal yaşantıdaki değişiklikler, Türkiye ve İran'ın dönüşmesi için tek başına yeterli değildi. Ortadoğu'da hiçbir ülkenin yapmadığı bir şeyi yani ulusal ekonomilerini geliştirmeleri gerekiyordu. Türkiye negatiften başlamak zorundaydı çünkü Osmanlı döneminde ticarete hâkim olan Ermenilerin ve Yunanlıların neredeyse tümü gitmişti. İran'da başarılı bir pazar kültürü vardı ama işadamı sınıfı yoktu çünkü ekonomisine Britanya ve Rusya o kadar hâkimdi ki İranlılara yapacak bir şey kalmıyordu. İki ülkede de halk ilk defa modern yöntemleri öğrenmek zorunda kalıyordu. Yavaş yavaş öğrendiler. Devlet bankaları kırsal bölgelere kredi dağıttı. Enerji tesisleri, yollar, köprüler, limanlar, demiryolu ağları inşa edildi. Şehir sokakları döşendi ve aydınlatıldı. Değişikliğin hızı baş döndürücüydü ama Atatürk ve Rıza için hiçbir zaman yeterli olmadı.

Rıza bir keresinde, "Her zaman hoşnutsuzum," diye feryat etti. "Yapılacak çok fazla iş var ve ben yeterince hızlı yapamıyorum."

İran'ı geliştirmeye çalışırken Atatürk'ün yüzleşmek zorunda kalmadığı büyük bir engelle karşı karşıya kaldı: dış müdahale. Britanya, güçlü stratejik sebeplerle, İran üzerindeki etkisini elinde tutmak için ısrar etti. Britanya'nın Hindistan karayolunun önemli bir parçası İran'dan geçiyordu. Sovyetler Birliği'yle uzun bir sınırı vardı ve Sovyet etkisine açıktı. Hepsinden önemlisi Kraliyet Donanmasına yakıt ikmali yapan ve Britanya ekonomisine güç veren petrolü üretiyordu. Petrolün akmaya devam etmesi için Britanya'nın İran'ı kontrol etmesi gerekiyordu.

Rıza'nın Britanyalılarla ilişkisi dikenli ve zordu. Britanyalı bir subay iktidara gelmesine yardımcı olmuştu ama Rıza her şeyin ötesinde bir milliyetçiydi, İranlı doktorlardan başkasına muayene olmaması ve sokak işaretlerinde yabancı kelimeleri yasaklaması meşhurdu. Britanyalı diplomatlar ona iş ortağı ve bir düşmanın tuhaf bileşimi olarak muamele ediyorlardı.

Sir Percy Loraine Londra'ya yazdığı bir notta Rıza'yı şöyle anlatmıştır: "Söyleyeceği her neyse doğrudan konuya girer. Perslere hoş gelen, özenli kelimelerle ifade edilen ama tamamen boş iltifatlarla vakit kaybetmez. Cahil ve eğitimsiz bir insan olmasına rağmen tavırlarında ya da kendine güveninde bir beceriksizlik ortaya koymaz. Büyük ölçüde doğal saygınlığı var. Ne konuşmaları ne de çehresi öz denetim eksikliği göstermez."

Hafif düzeltilmiş bir petrol anlaşması da dahil olmak üzere Rıza Britanyalılardan bazı imtiyazlar kopardı. Britanyalıların kuvvetle karşı koymasına rağmen Britanya'nın sahip olduğu Imperial Bank of Persia'nın yerine İran Ulusal Bankası'nı kurdu. Ardından geleneksel olarak Britanya'nın işlettiği posta idaresinin ve telgraf hizmetinin kontrolünü geri aldı.

"İran'da Britanya'nın pozisyonunun gerilemesinin gerçek sebebi her tarafa yayılmakta olan –ille de değersiz demek istemiyorum ama– abartılı milliyetçilik ruhuyla ilişkilidir," diye yazmıştır Lord Curzon. "Diğer Doğu ülkelerinde de olduğu gibi,

bu yeni fikirler Persler gibi müstesna bir şekilde duyarlı ve gururlu insanların damarlarında mayalanmaktadır. Gelecekte eski günlerde alışık olduğumuz gibi Batılı ideallere ve Batılı fikirlere doğal, içgüdüsel otomatik bir riayet bekleyemeyiz, şu anda da kesinlikle görmüyoruz."

Rıza Şah ve Atatürk birbirlerini ortak olarak görüyorlardı. Yıllarca 480 kilometrelik bir hududu paylaşan iki ülkede omuz omuza çalışmışlardı. Ama ilk olarak yüzyüze gelmeleri 16 Haziran 1934 günü Rıza merasim treniyle Ankara'ya vardığında oldu. Kayıtlardan birine göre, "şehrin tüm nüfusu" da oradaydı.

Bu ziyaret sıradan bir devlet ziyaretinin ötesindeydi. Türkiye ve İran, Ortadoğu'da yepyeni bir olgu olan modern ulus-devlet kurma arayışı içerisindeydiler. Liderlerinin buluşması ülkelerin yeni düzenlerinin meşruluğunu karşılıklı olarak kabul etmeleri için bir şanstı. Her yer Türkiye ve İran bayraklarıyla doluydu. Her durakta milli marşlar çalındı.

İki lider jimnastik ve atlı spor müsabakalarını seyrettiler, Ankara'yı üstü açık bir arabanın içinde katettiler ve bayan izcilerin eşliğinde askeri geçit törenlerine katıldılar. Atatürk'ün misafiri için düzenlediği en büyük sürpriz bu özel durum için sahneye konulan bir operanın prömiyeri idi. *Özsoy* isimli bu opera, antik Pers ülkesi ile Türklerin yarı-mitolojik vatanı antik Turan arasındaki dostluğa yazılmış bir kaside idi. Operanın amacı sadece bu iki halk arasında geçmişi çok eskiye dayanan dostluğu –kimi zaman abartarak– kutlamak değil ama aynı zamanda, bir araştırmacının ifade ettiği gibi, "Türkiye'nin laik demokratik bir ulusa dönüştüğünü Şah Rıza'ya göstermekti."

Operadaki o gece Rıza'nın ziyaretinin sonu olacaktı ama iki adam birbirlerini çok beğenmişlerdi ve birlikte daha fazla vakit geçirmek istediler. Atatürk, Batı Anadolu'yu ziyaret etmelerini önerdi ve dokuz günlük bir gezi için trenle yola çıktılar. Her istasyonda sıcak bir biçimde karşılandılar. Uşak'ta Atatürk'ün ölçülerine göre fazla sıcak bir karşılama gerçekleşti. Parti üyelerinden biri olayı şöyle anlatır:

Gece yarısı olmasına rağmen platform Atatürk ve Şah Rıza'yı karşılamaya gelen halkla doluydu. Atatürk pencereyi açtı, onlarca insan elini tutmaya çalıştı. Gazi popülaritesini gösteren bu durumdan hoşnut görünüyordu. Sonra, yüzü kızgınlıktan kıpkırmızı oldu, elini kaçırırken korkunç bir sesle bağırdı, "Bu Allahın belası adam ne cesaret benim elimi eller? Hepsi gibi o da halkın düşmanıdır! Götürün ve işini bitirin!"

Pencereden baktığımda Atatürk'ün elini sıkma talihsizliğine uğramış bir molla gördüm. Türbanını havaya attı ve kalabalığa karışıp korkunun sebep olduğu bir çabuklukla gözden kayboldu. Halk türbana hücum etti ama adam gitmişti. Atatürk bağırmaya devam etti: "Yarın bu şehirde taş taş üstünde kalmayacak! Valiyi getirin buraya!" Vali şapkası elinde, sapsarı ve titreyerek vagondan içeri sokuldu.

"Bunu derhal görevden alın!"

İsmet İnönü hemen not defterine bir şeyler karalayarak "Başüstüne Paşam," dedi. Tabii ki ertesi gün hiçbir şey olmadı ama Atatürk bu olayı unutmadı. O günden sonra cami dışında cüppe giyilmesinin yasaklanmasını emretti. Bu önlem diğer dinlerin temsilcilerine uygulandı.*

Atatürk, Rıza'yı İstanbul'a deniz yolundan götürdü. Böylece ilk büyük savaşını kazandığı Gelibolu yarımadasını gösterebilirdi. Yat ile İstanbul'a varışları görülmeye değerdi. Büyük bir kalabalık toplanmıştı, havai fişekler ve yirmibir pare top atışı yapıldı. Atatürk'ün bu misafir için son ikramı, özelliği çıplak dansözlerin dansettiği bir "Doğu Gecesi" düzenlemek oldu. Bu gala, Müslüman devlet başkanlarının nasıl davranması gerektiği konusundaki bütün nosyonları alt üst eden iki liderin buluşması için uygun bir sondu.

İki lider birbirlerine veda etmeden önce Atatürk, Rıza'nın yardımcılarından birine, "Şahınızı o kadar beğendim ki Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olmasam İran'a gider sizler gibi ona

(*) Kinzer, bu olayı bir İran kaynağından (Arfa, *Under Five Shahs*, s. 250-51) alıntılamış. Rivayet saymakla ve mübalağalı bulmakla birlikte alıntı, yabancı gözüyle bir dönemin nasıl hikâyeleştirildiğini göstermesi bakımından tartışmalı bir ilginçlik taşıyor – ed.n.

hizmet ederdim" demiştir. Vedadan birkaç saat sonra Rıza aynı yardımcısına dönüp "Çok büyük bir adamı tanıma ayrıcalığına kavuştuk," demiştir.

Rıza ziyareti sırasında İran'ı modernleştirmek için yaptığı her şeye rağmen ülkesinin Türkiye'nin çok gerisinde olduğunu fark etti. Ülkesine döndüğünde kendisini çok daha fazla tutkuyla reformlara adadı. İlk adımı, okul öğretmenlerinin ve devlet görevlilerinin karılarının örtünmemesini öngören bir kıyafet kanunu çıkarmak oldu. Erkekler, melon şapka değil ama biraz farklı, sonradan Pehlevi şapkası olarak anılacak siperlikli şapka giyeceklerdi. Dini unvanların kullanılmasını yasaklayan, kutsal mekânların Müslüman olmayan ziyaretçilere de açılmasını sağlayan, camide dua edenlerin dizlerinin üstünde değil sandalyede oturmasını isteyen kararnameler çıkardı.

Bu seferberlik iman sahiplerini çok kızdırdı. 1935 yazında birkaç bin protestocu Meşhed'deki kutsal mekânın içinde kamp kurdu. Günlerce mollaların "şeytan şah"ın kötü yönlerini açıklayan konuşmalarını dinlediler. Sabırsız bir adamın sabrını şiddetle sınıyorlardı. Rıza, kutsal mekânı kuşatmak üzere asker gönderdi, oraya vardıklarında da ateş emrini verdi. Rıza'nın en meşhur canavarlığı olarak bilinen bu olayda yüzlerce insan öldürüldü.

Hemen ardından ikiye katlanan kararlılığını göstermek istercesine Rıza, Müslüman ülkelerde hiçbir liderin, hatta Atatürk'ün bile cesaret edemeyeceği bir reform çıkardı. Kadınların peçe takması mutlak olarak yasaklandı. Kararnamenin yürürlüğe girdiği 7 Ocak 1936 tarihi az görülen yoğunlukta bir toplumsal depremle damgalandı. Polis kamusal alanda peçeli dolaşan kadınların peçesini yırttı. Sokaklardaki erkekler yıldırım çarpmışa döndüler. Bazı kadınlar özgürleştiklerini hissettiler ve gönüllü olarak Batı tarzı elbiselere uyum sağladılar. Fakat diğerleri, o zamana kadar yüzlerini hiçbir yabancıya göstermemiş olanlar kendilerini evlere kapattılar. En ümitsiz olanlar intihar etti.

* * *

Atatürk ve Rıza'yı hayatları boyunca harekete geçiren göz kamaştırıcı enerji fazla uzun süremeyecek kadar yıpratıcıydı. Biraraya geldikleri 1934 yılında iki adam da reform işlerinin ikinci dönemine girmekteydiler. Kış uykusundaki aslanlar gibi kuvvetleri azalmaktaydı. İki adamın bu duruma tepkisi tam ters istikametlerde oldu.

Rıza ölüm saçan bir paranoyaya düştü. Generallerini ve bakanlarını öyle korkuttu ki –kimi zaman onları hapse göndermeden önce kılıcının keskin olmayan tarafıyla vurup yere düşürürdü– siyasi zümre onunla açık açık konuşmaya cesaret edemez oldu. Sadık danışmanı ve İran'ın en parlak adamlarından biri olan Abdül Hüseyin Teymurtaş'a bile düşman oldu. Britanyalılar petrol meselesinde azimkâr davrandığı için Teymurtaş'a güvenmiyorlardı, Rıza'yı onun bir darbe planladığı dedikodularıyla doldurdular ve muhtemelen arttırdığı esrar yüzünden yargısı bulutlanmış olan Rıza onu tutuklattırdı. Kısaca anlatırsak, Teymurtaş zimmetine para geçirmekten yargılandı, suçlu bulundu, beş yıl hapse mahkûm oldu. Birkaç ay sonra hücresinde öldü. Dengesiz bir tiranın emriyle öldürüldüğü açıktı.

Rıza hiddetini sürdürmekteyken Atatürk usulca politik hayattan çekildi. Sağduyulu, tedbirli ve becerikli başbakanı İsmet İnönü'ye yol vererek kendisi yavaşça milli simge konumuna çekildi. Birçok geceler gazetelerin "her zamanki ekip" olarak adlandırdığı erkek arkadaşlarıyla içki içtiler. Gündüzleri özel ilgilerinin peşine düştü. Bazıları tuhaftı. Mesela Türkçenin, bütün dünya dillerine kaynaklık eden "güneş dili" olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Ankara yakınlarındaki örnek tarım işletmesini denetlemek gibi bazı ilgileri ise fazlasıyla uygulamaya yönelikti. En bilinen fotoğraflarından birinde Atatürk bir traktörün üstündedir ve başında Panama şapka vardır. Bu fotoğraf onun devrimci mesajını özetler ama onu saran melankoliyi gizler.

Atatürk'ün dünyayı sarsan yılları geçmişte kalmıştı. Hayat ona Gelibolu'da, Sakarya'da ve devrimci rejiminin ilk yıllarındaki gibi ateşin önüne atan patırtılı bir yoğunluk sunmuyordu. Yorgun, içe dönük ve mutsuz bir hale geldi.

1935'te Büyük Millet Meclisi onu dördüncü defa cumhurbaşkanı olarak seçtiğinde özel sekreterine "Feci sıkıldım," demişti. "Gündüzleri genellikle tek başımayım. Herkes çalışıyor, benim çalışmalarım ise bir saati bulmuyor. Becerebilirsem uyumayı, okumayı ya da bir şeyler yazmayı tercih edebilirim. Açık havaya çıkmak istersem arabayla gitmek zorundayım. Sonra kendi başıma bilardo oynadığım mahkûmiyete geri dönüyorum ve akşam yemeğini beklemeye başlıyorum. Akşam yemeği de bir çeşitlilik getirmiyor. Nerede olursa olsun aşağı yukarı hep aynı insanlar, aynı yüzler, aynı konuşmalar. Doydum artık."

1936 yılında Atatürk'ün doktorları siroz hastalığının ilk belirtilerini teşhis ettiler. Günde onbeş fincan kahve, üç paket sigara ve en az bir litre "aslan sütü" olarak adlandırdığı rakıyı içerek geçen yılların bedeli hastalık oldu. Hasta yatağında yalnızlığına ağıt yakan ve tüm elde ettiklerinin fani ve manasız olup olmadığını sorgulayan dokunaklı günlükler yazdı. Sonunda, 10 Kasım 1938'de yorgun vücudunun takati kesildi. 57 yaşındaydı.

Türkler şaşkına döndüler. Fotoğraflar ve filmler, onları ağlayıp hıçkırırken ve gerçek bir toplumsal keder içinde saçlarını başlarını yolarken gösterir. Yüzbinlerce insan *Atam! Atam!* diye ağlayarak naaşının önünden geçti. Chopin'in Cenaze Marşı eşliğinde bedeni top arabasıyla İstanbul'da deniz kenarına taşınırken sokakları dolduran kalabalıklar onu seyrettiler. Orada bir yata konuldu, önce İzmit'e, sonra da yavaş trenle Anadolu'yu geçerek Ankara'ya taşındı. Bugün Türkiye için ulusal tapınak olan kasvetli bir mozolede yatmaktadır.

Rıza'nın yöneticilik hayatı ise başladığı gibi, yani Britanyalılarla bitti. Britanyalılar İkinci Dünya Savaşı başladığında onun Almanya'ya açıkça göstermiş olduğu yakınlığa hoşgörüyle bakamazlardı. 1941 yazında Britanyalılar Sovyetler'le birlikte ordusunu sadece iki gün içinde yerle bir ederek İran'ı istila etti. Britanyalılar eğer onların istediğini yaparsa tacını koruyabileceğini Rıza'ya açıkça anlattılar. Tahmin edilebileceği gibi bunu reddedecekti.

16 Eylül'de parlamentoya yazdığı mektupta "Geçmiş yıllarda

tüm enerjimi ulusun işlerini yönetmeye adadım ve artık gücüm tükendi," diye yazmıştır. "Dolayısıyla hükümdarlığımdan feragat ediyor, iktidarımı varisim ve halefime bırakıyorum."

Aynı gün daha sonraki saatlerde, Rıza, Rolls-Royce gezi arabalarından birine binerek Bender Abbas limanına gitti. 28 Eylül sabahı yetişkin olduğu yıllar içinde ilk defa sivil kıyafetlerini giydi ve bir Britanya yolcu gemisiyle Bombay'a doğru yola çıktı. Oradan Arjantin'e gitmeyi planlamıştı ama Britanyalıların daha farklı planları vardı. Onu Güney Afrika'da sürgüne gönderdiler. Orada mutsuzdu ve çok geçmeden hastalandı.

Britanya radyo istasyonlarının sağlığı konusunda spekülasyon yaptığını öğrendiğinde, "Yabancıların arzularını yerine getirmiş olsaydım işte o zaman ölmekten korkardım," dedi. "Yerine getirmediğime göre hiç korkmuyorum."

Rıza, 26 Temmuz 1944'te Johannesburg'da kalp krizinden öldü. Bedeni mumyalandı ve gemiyle Mısır'a gönderildi. Altı yıl sonra Tahran'a getirildi ve azametli bir mezara gömüldü.

Atatürk'ün İngilizce yazılmış eksiksiz biyografisi ilk defa 1932 yılında, iktidarının en üst noktasındayken ortaya çıktı. Yazarı H. C. Armstrong, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkler tarafından hapsedilmiş ve daha sonra Ankara'ya gönderilmiş Britanyalı bir subaydı. Biyografisinde şu sonuca varmıştı: "Müşfik, eğitici, yön verici bir diktatörlük olan onun diktatörlüğü o zamanda mümkün olan tek devlet biçimiydi." Kitabın arka kapağını kaplayacak kadar büyük harflerle kitabın konusunu uzun ve biraz abartılı tek bir cümleyle tasvir etmişti: "1908'de padişahı tahttan indiren; 1915'te Gelibolu'da Britanya İmparatorluğunu döverek kovan; 1922'de Yunanlıları İzmir'de denize kadar kovalayan; 1923'te muzaffer Müttefikleri İstanbul'dan süren; 1924'te Halife'nin iktidarına son veren; 1926'da tüm muhalefeti darağacına gönderen ve 1932'ye gelindiğinde yıkılmakta olan bir imparatorluktan BİR ULUS yaratmış olan acımasız, keskin, çelik iradeli bir ADAM hakkında inceleme."

Gazi en az inşa ettiği kadarını yıkmıştı. Asırlar boyu İslam,

Türklerin bilincinde merkezi bir yerdeydi. Aynı süre boyunca Arapça yazı da Türklerin entelektüel hayatının ana damarı olmuştu. Cinsiyetler arası ilişki nesiller değiştikçe ileri gitmişti. Halkın sultana ve halifeye bağlılığı da... Bunların hiçbirisi tuhaf rüyalarında tahayyül ettiği ulusun inşası sırasında duraklamasını sağlayamadı.

Yine de bazı konularda muhafazakârdı. Düzen, yapı ve kurumlara inanırdı. Sınıf mücadelesi ve sürekli devrim gibi fikirleri aforoz etmişti.

Birçok Türk, Atatürk olmasaydı bugünün Türkiyesi'nin varolamayacağı görüşündedir. Tarih de bu görüşe yardım etmektedir. Atatürk'ün İstiklal Savaşı'ndaki nihai amacı yani işgalcileri Anadolu'dan atma amacı gerçekçi değildi. Bu fikrini milliyetçi harekete zorla kabul ettirdi ve her türlü sıradışılığa rağmen bu amaca ulaştı.

Büyük adamlar, genellikle, şahsiyetleri kendi çağlarının ihtiyacıyla eşleşen insanlardır. Kristof Kolomb'un, Martin Luther'in, I. Elizabeth'in olduğu kadar George Washington, Abraham Lincoln ve Franklin Roosevelt'in de hayat hikâyeleri bu tezin ispatıdır. Atatürk'ün de.

Ölümünden yarım yüzyıl sonra *Psychoanalytic Quarterly*'de yayınlanan bir makaleye göre, "Atatürk, çocukluktan eşine az rastlanır derecede yaratıcı, karizmatik ama ciddi olarak zedelenmiş bir kişilik olarak çıktı. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nın ertesindeki politik, sosyolojik ve tarihi konumu, Atatürk'ün büyüklüğü ve kapasitesi ile ulusun Allah-gibi babakurtarıcı ihtiyacının mükemmel uygunluğuna ortam sağlamıştır."

Ama Atatürk'ün iktidara geldiği 1923 yılı Türkiye tarihinin sıfırıncı yılı değildir. Her şeyin değiştiği an değildir. Türkiye Cumhuriyeti'ni, Atatürk reformları kadar radikal olan reformcu Osmanlı nesillerinin attığı temel üzerinde inşa etmiştir. Eğitimli Türkler bir yüzyıl boyunca anayasaya, cumhuriyet devletine, kadın haklarına ve laikliğe inanmıştı. Atatürk bu fikirleri benimseyen ilk kişi değil, bu fikirleri devletin prensipleri haline dönüştüren ilk kişidir.

Atatürk, iktidardayken, mutlakıyetin kesinlikle istikrarsızlığa yol açtığını ve dolayısıyla diktatörlüğün bile sınırlarının olması gerektiğini anladı. Şah Rıza bunu anlayamadı. Atatürk o gün geldiğinde Türklere siyasi demokrasi verilmesinin gerekeceğini biliyordu. Rıza ise, en büyük oğlu Muhammed Rıza'nın kendisinden sonra tahta geçebilmesi için Pehlevi hanedanın korunmasını sabit fikir haline getirmiştir.

Rıza'nın elde ettiği başarılar istikrarsızdı. Parçalanmış bir ulusu devralmış ve onun kalıntıları üzerine modern devletin temellerini atmıştı. Atatürk gibi onun da toplumsal projesi devrimciydi. O olmasaydı İran bir ülke olmayı başaramayabilirdi, başarsa bile sürdüremeyebilirdi.

Rıza, İran'ı modernleşme yoluna soktu ama aynı zamanda da İran'ı geçmişe zincirleyen mutlakıyet modelini güçlendirdi. Muhalif ve eleştirel düşüncelere hoşgörü göstermedi. Kendini yeni bir devletin yaratılmasına delice adadı, devletin devamlılığı için yapılması gerekenlerde ise başarısız oldu. Anayasal Devrime sözde bağlıydı ama demokratik özüne karşıydı.

İki lider de otokrat ve radikal reformcuydu. Türkiye ve İran'a bıraktıkları iki miras bunlardır. Ama Atatürk kurumlar oluşturdu, iktidardan zarafetle çekildi ve ülkesini özgürlük yoluna soktu. Rıza bunları yapmadı.

1938 yılında Amerikalı yazar John Gunther "Müslüman dünyanın görkemli ve ele geçirilemez iç kalesi" olarak adlandırdığı İran'ı ziyaret etti ve *Harper's*'da Şah Rıza hakkında inandırıcı bir yazı yayınladı. Onun yazdığına göre, Rıza "cesaretli, canlı, ileri görüşlüydü... Nesiller boyu vilayetleri tahrip eden haydutları silip süpürdü; ülkenin yaşam kaynağı olan yeni yollar ve limanlar yaptı; zorunlu hizmet temelinde ayaktakımından oluşan orduyu yeniden örgütledi. Yabancı subayları, yabancı danışmanları uzaklaştırıp orduyu bir tür okul haline getirdi... Dini örgütlerin gücüne direndi... Eski Pers ülkesinde kadınlar sığırlar kadar hakka sahipti, Rıza hükümdarlığı sırasında onları özgürlüklerine kavuşturma işine girişti... Çürümekte olan ülkeye yeni bir soluk getirdi."

Rıza'ya bütün bunları yapma ilhamını veren neydi? Gunt-

her'in cevabı basittir: "Şah'ın kişisel ve politik hayatını en çok etkileyen şüphesiz hükümdarlık hayatları aşağı yukarı aynı şekilde ilerleyen, Türkiye'nin diktatörü Mustafa Kemal Atatürk'tür. İkisi de halklarına yeni bir hayat, yeni bir itibar verdi. İkisinin de hükümdarlık hayatına Batılılaşma, modernleşme, eski ve yozlaşmış rejimle bağlarını koparma şevki hâkim olmuştur."

Bu liderlerin ikisi de yolunu şaşırmış uluslarının amacını, haysiyetini ve kimliğini onlara geri verdi. Türkiye'yi ziyaret eden Britanya kralı VIII. Edward için 1936 yılında verdiği ziyafette Atatürk ulusun bu yeni kendine güvenini ortaya koymuştur. İki adam sohbet ederlerken bir uşak sendeler ve elindeki tepsi yere düşer. Atatürk başını kaldırıp bakar ve özür dileyerek misafirine döner ve "Ben bu millete her şeyi öğrettim fakat uşaklığı öğretemedim," der.

İKİNCİ BÖLÜM

Şerefli Bir Adımız Olmadı Hiç

4

Tuhaf Yaşlı Büyücü

Dünyanın en meşhur savaş gemisi *USS Missouri* 5 Nisan 1946'da İstanbul'a demir attığında birçok Türk daha önce bir savaş makinesi görüp de hiç bu kadar memnun kalmamıştı. Geminin güçlü topları Pasifik'te Japon askerlerin üzerine ölüm saçmıştı. Üç futbol sahası büyüklüğündeki güvertesinde General Douglas Mac Arthur Japonya'nın teslim olmasını kabul ettiğinde İkinci Dünya Savaşı sona ermişti. Amerikan hakimiyetinin bundan daha tesirli pek az sembolü vardır.

Koca bir savaş gemisi göndermek dost kazanmanın her zaman en iyi yolu değildir. Ama Başkan Harry Truman *Missouri*'nin politik misyonunu insancıl bir misyonla ustaca birleştirmişti. Gemi çok sevilen bir Türk diplomatı Münir Ertegün'ün naaşını taşıyordu. Münir Ertegün, Birleşik Devletler'de Türkiye büyükelçisi iken Washington'da vefat etmişti. Ertegün efsanevi bir şahsiyetti. Türkiye büyükelçiliğinde verdiği şaşalı caz partilerinde ırken karışık orkestralar kullanarak, Güneyli senatörleri çileden çıkarmıştı. Ölümünden sonra oğulları Birleşik Devletler'de kalarak Atlantic Records'u kurdular. Truman'ın Büyükelçi Ertegün'ün naaşını *Missouri* ile ülkesine göndermesi Türkleri derinden etkiledi. Bu, Amerika'nın onlara değer verdiğinin değil aynı zamanda onları koruyacağının da işaretiydi.

Missouri'nin gelişini anlatan bir gazeteci şöyle yazmıştı: "Rusya Türkiye'nin kara tarafındaki kapılarını tehdit edercesine çalmakta. Amerika ise arkadaşça deniz tarafındaki kapılarını ... Bir ziyaret yapıyor, 'Korkmayın, ben buradayım,' diyor. Balkanların üzerinde Rusya'nın gölgesi var. Amerika geliyor ve şöyle diyor, 'Sıkı durun ve korkmayın. Ben sizin yanınızdayım.' *Missouri*'nin gelişi iyi niyet gösteren bir jest... özgürlüğün sembolü ve tüm dünya için adalettir."

Savaşın bitmesini takip eden sene içinde dünya yeni güç bloklarına bölünmüştü bile. Süper güçlerin ikisi de, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği, daha küçük ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olmanın yollarını arıyorlardı. Stalin Orta Avrupa'daki yeni demokrasileri yıkmaya başlamış, Türkiye'nin de gözünü korkutmaya karar vermişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den iki şey talep etti. Türkiye paha biçilmez boğazlar boyunca Sovyetler'in üs kurmasına izin verecek ve "bir zaaf anında Türkiye'ye devredilen" Kars ile Ardahan'ı iade edecekti. Ne kadar ciddi olduğunun altını çizmek için Bulgaristan ve Kafkasya'daki Kızıl Ordu birimlerini Türkiye sınırına gönderdi.

Bu talepler ve Sovyetler'in Yunanistan'da komünist gerillaları desteklemesi, Batılı liderlerin dünyanın hayati bir bölgesinin Moskova'nın yörüngesine girme tehlikesinde olduğunu düşünmelerine yol açtı. Britanya'nın eski başbakanı Winston Churchill, yanında Truman'la, 6 Mart 1946'da Fulton'daki Westminster College'da yaptığı konuşmada Avrupa'yı bölen bir "demirperde"nin inmekte olduğu uyarısında bulundu. Churchill'in söylemediği bir şeyi daha duydu Truman: Britanya inişe geçmiş bir emperyal güçtür, artık dünya olaylarına yön veremez. Bunu bir başkasının yapması lazım...

Dört hafta sonra *Missouri* İstanbul'a geldi. Büyükelçi Ertegün'ün naaşı Türk devriye gemisine aktarılırken toplarından ondokuzu gümbürdedi. Tabut kıyıya çıkarıldı, tören arabasına konuldu, iki atın çektiği araba suskun kalabalığın önünden geçti. Muhafız alayı, Birleşik Devletler donanması subayları ile Türk subaylarından oluşmuştu.

Atatürk döneminde Türkiye bölgesel ve global siyasette dik-

katli bir şekilde tarafsız kalmıştı. Cumhurbaşkanı İnönü İkinci Dünya Savaşı'nın neredeyse tamamında Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamıştı ve sonsuza kadar da öyle kalmayı umuyordu. Soğuk Savaş'ın sert gerçekliği bunu imkânsız hale getirdi.

Nesiller boyunca Rusya, Türkiye'nin değişmez düşmanı olmuştu. 1600 ile 1900 arasında iki ülke onüç kere savaşmıştı. Çarlar, Boğazların kontrol altına alınmasının Rus gemilerinin Akdeniz'e serbestçe geçmesini sağlayacağını, Türk kıyılarının muhteşem ılık-su limanları sunduğunu ve Türkiye'yi hâkimiyet altına almanın Karadenizi bir Rus gölü haline dönüştüreceğini fark etmişlerdi. Stalin de bunların hepsini idrak ediyordu. Savaş sonrası yeni bir dünya şekillenirken Türkiye'yi bir uydu devlet haline dönüştürmeye çalışmak mantıklı olacaktı.

Stalin Türkiye'ye baskı uygularken aynı zamanda da İran'ı dize getirmeye çalışıyordu. İran'ın da ılık-su limanları vardı. Her ne kadar coğrafyası Türkiye'ninki gibi Akdeniz'e ulaşım vermiyorsa da eşit önemde stratejik bir zenginliğe sahipti: petrol. Petrol, İran'ı Stalin için bir diğer mantıklı hedef haline getiriyordu.

Müttefik liderler silahlı çatışmalar sona erdikten altı ay sonra tüm birliklerini İran'dan çekme konusunda anlaşmışlardı. Beklenen tarih geldiğinde Stalin tereddüt etti. Stalin'e bağlı adamlar İran'ın en kuzey bölgesi olan Azerbaycan'ın kontrolünü ele geçirmiş ve orada bir komünist devlet kurmuşlardı. Kısa bir süre sonra ortaya çıktı ki Stalin, Azerbaycan'ı elinde tutmak ve İran'ın geri kalanını çökertmek için orayı üs olarak kullanmak istiyordu.

1946 yılının başlarında Amerikalı diplomat George Kennan Moskova'dan yazdığı ünlü "uzun telgraf"ta Başkan Truman'ı Sovyetler'in İran ve Türkiye'ye açgözlülükle baktığına dair uyarmıştı. Truman bunu okuduktan sonra *Missouri*'yi İstanbul'a gönderdi. Ardından İran'a Sovyet taleplerine karşı kendi devletini koruyacak yeni bir büyükelçi atadı. İran'a yarı-sömürge gözüyle bakan Britanya, İranlı liderlere direnmeleri için baskı yaptı. Bütün bunlar üstün yetenekleri olan Başbakan Ahmet

Kavam'ın Stalin'le Kızıl Ordu'nun İran'dan çekilmesini öngören bir anlaşma yapmasına imkân tanıdı. Kavam tehditle ödül vaadetmeyi ustalıkla birleştirerek başarıya ulaştı. Tehdit, İranlı askerleri Sovyetler'le savaşmaya göndereceği uyarısıydı, ödül ise petrol imtiyazı vaadiydi.

Bu olay, Stalin'in diplomasi yoluyla da olsa, komşu ülkelerden asker çekmesinin yegâne örneğidir. Tahran'daki Amerikan elçisinin bir notuna göre Stalin'in kararı "SSCB'deki iç meselelerden, Avrupa ile ilişkili dış politikanın daha büyük sorunlarından, [Birleşmiş Milletler] korkusundan ve dünyanın kınayıcı yaklaşımından ya da yukarıdakilerin hepsi"nden kaynaklanıyordu. Sovyetler'in çekilmesinden sonra Kavam sözüne sadık kalarak Ruslara söz verdiği petrol imtiyazını parlamentonun onaylamasını istedi. 102 oya karşı 2 oyla parlamento imtiyazı reddetti. Stalin, çok kızdı ama hesap sormadı.

İran'daki bu başarıdan sonra Amerikalılar Türkiye'ye odaklandılar. 1940'lı yılların sonlarına doğru Türkiye 200 milyon dolar Amerikan askeri ve ekonomik yardımı almıştı. Orta Avrupa'daki düzeni bozmaya hararetle odaklanmış olan Stalin Türkiye ve İran'ın uğraşmaya değmeyeceği sonucuna vardı ve haddini aşan taleplerinden vazgeçti.

Stalin, Türkiye ve İran'ı özgürlüğünden yoksun bırakmaya ve onları Sovyet bloğuna katmaya çalışmıştı. Birleşik Devletler'in kararlı davranışı onu engellemeye yardımcı oldu. Bundan dolayı Türkler ve İranlılar müteşekkirdir. Birçok kişi Amerikalılara ve onların ülkesine karşı aşırı bir hayranlık besler.

Türkiye ve İran, Amerika'nın dostları haline geldiler. İşte "iktidar üçgeni"nin temelleri burada yatar.

Birleşik Devletler'e kucak açmak, Türkler ve İranlılar için yeterli olmadı. Aynı zamanda Amerikan demokrasisini beğeniyor ve kendileri için de bunun benzerini istiyorlardı. Atatürk ve Şah Rıza onlara tarihte çok az Müslümanın zevkine varabildiği sosyal ve kültürel özgürlüğü vermişti. Şimdi de politik özgürlük istiyorlardı. Ulus-inşa döneminde otokrasinin gerekli olduğunu birçok kişi kabul etmişti ama yüzyılın ortasına gelinmişti ve o günler artık geride kalmıştı

* * *

Tahttan indirilen Şah Rıza'nın yerine yeni Şah aranıyor. Siyasi gücü olmayacak ama sarayları ve kraliyet mücevherlerini isteği gibi kullanabilecek. Atalarının kraliyete mensup olması tercih sebebidir. İşgalci orduları davet etmeye gönüllü olmalıdır. İyi davranırsa ilerleme imkânı sunulacaktır.

Tahttan indirilen krallara yönelik bir gazete yayınlanıyor olsaydı Britanyalılar 1941 yılında Rıza'yı iktidardan devirdikten sonra bu ilanı yayınlarlardı. İran'ın sembolik bir lidere ihtiyacı vardı; Britanyalılar lider bulma görevini üstlendiler. Önce Londra'da yaşamakta olan bir Kaçar prensini düşündüler ama Pers lisanını konuşamadığını öğrenince vazgeçtiler. En sonunda Rıza'nın Avrupa'da playboy hayatı yaşayan 21 yaşındaki oğlu ve varisi Muhammed Rıza'da karar kıldılar. Muhammed Rıza şatafatsız bir törenle tahta çıkarıldığında Tahran'daki Britanya askeri ataşesi "Güçlü karakteriyle tanınmıyor ki bu doğruysa mevcut durum için uygun olabilir," diye yazmıştır. "Eğer uygun değilse icabına bakılabilir. Bu arada fazla zarar vermesini engellemek mümkün olmalıdır."

Savaş bitince İranlılar politik hayatta tekrar özgürleştiler. Şah Muhammed Rıza ise ihtirasın çekimine kapıldı. Babası gibi bir şah diktatörlüğü hayalleri kuruyordu. Oysa birçok İranlı tersini, Anayasal Devrim'den beri beklemekte oldukları demokrasiyi istiyordu. Muhammed Musaddık ise bu konuda herkesten daha fazla ateşliydi.

Bu yaşını başını almış aristokrat, şahın intikam meleği haline gelecek ve asırlardır hiçbir İranlının yapamadığı gibi dünyayı sarsacaktı.

Musaddık'ın babası otuz yıl boyunca İran'a maliye bakanı olarak hizmet etmişti. Annesi devrilen Kaçar hanedanına mensup bir prensesti. Birçok tuhaflığının yanında müthiş keskin bir zekâsı vardı. Bir Avrupa üniversitesinden hukuk doktorası alan ilk İranlıydı. İran'a döndükten sonra çeşitli devlet görevlerinde bulundu, zekâsının parlaklığı ve dürüstlüğü ile tanındı. 1925 yılında Rıza'nın kendisini şah ilan etme kararına par-

lamentoda karşı oy kullanan dört üyeden biriydi. Rıza ona bir süre müsamaha gösterdi fakat sonra tahammül edemedi. 1928 seçimlerinde Musaddık'ın koltuğunu kaybetmesini ayarladı.

Musaddık sonraki yirmi yıl kendi memleketi Ahmedabad'da sessizce yaşadı. Hukuk kitapları okudu ve birkaç yüz köylünün iyi kalpli toprak ağası oldu. Ümit vaadeden siyasi kariyer bitmiş gibi gözüküyordu.

Şah Rıza'nın gidişi ve İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte İran'da yeni olasılıklar fikri dalgalanmaya başladı. Halk demokrasi için feryat ediyordu. Birçok kişi Musaddık'ı Rıza'nın diktatörlüğüne karşı mücadelesiyle hatırlıyordu. 1946, 1948 ve 1950'de diğer tüm adaylardan daha fazla oy alarak parlamentoya seçildi.

Yeni meşale ihtiyar bir adamdı ama Amerikan basınının verdiği isimle "İhtiyar Mosi" her zamankinden daha tutkulu ve daha bilgeydi. Uzun boyluydu, zayıftı –çay ve fıstıkla beslendiği söylenirdi– uzun kolları vardı, omuzları sanki ülkenin yüküyle çökmüş gibiydi, gözleri çukur, kafası dazlaktı ve düşmanlarının akbaba gagasına benzettikleri haşmetli bir burnu vardı. Bünyesi zayıftı ve hep hastaydı. Bazen ziyaretçilerini yatağında karşılardı.

Parlamentoda halkının geri kalmışlığına dövündüğü duygusal konuşmalar yaparken gözyaşları Musaddık'ın yanaklarından yuvarlanırdı. Birkaç kere bayılıp yere yığılmıştı. *Newsweek* ona "baygın fanatik" adını takmıştı. Büyük ölçüde teatraldi, hastalık ve hezeyanlarının en azından bazılarının tıbbi olmama ihtimali vardı. İranlılar onun çektikleri acıyı anlamakla yetinmeyip aynı zamanda da paylaştığını hissediyorlardı. 1950'lerin başında ülkenin en popüler şahsiyetiydi – tutkulu bir konuşmacı, ödün vermez bir demokrat, ulusal bağımsızlığın ateşli bir savunucusu, İran'ın en eğitimli yurttaşı ve en vicdanlı, dürüst vatandaşlarından biriydi.

Musaddık, yaptığı konuşmalarda her zaman iki temel inancını dile getirirdi. Birincisi, şah, İngiltere kraliçesi gibi, sadece milli sembol olmalıydı ve siyasi güce sahip olmamalıydı. İkincisi, İran petrolünü geri almalıydı.

İran dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri haline gelmişti. Ama kârın neredeyse tamamı –adı eskiden Anglo-Persian olup da Şah Rıza'nın ısrarıyla değiştirilen– Anglo-İranian Oil Company ile şirketin esas sahibi olan Britanya devletine gidiyordu. Yüzyılın ortasında, nihayet işgalden kurtulan İranlılar milli hayatlarının ana meselesi olarak bu adaletsizliğe odaklandılar.

Musaddık, parlamentodaki Petrol Komitesinin başkanıydı ve Anglo-İranian'ı itham eden konuşma üstüne konuşma yaptı. Amerikalı petrol şirketi Aramco Suudi Arabistan'la yarı yarıya anlaşma yapınca –Suudi petrolünden elde edilen kârın yarısı devlete yarısı şirkete gidecekti– İranlılar da aynısını talep ettiler. Britanyalılar ise İran'ın yüzde 16'lık payını arttırmayı reddettiler.

28 Nisan 1951'de İran'ın nar ağaçları görkemli bir biçimde çiçek açmaktayken parlamento yeni başbakanı seçmek için toplandı; milliyetçiler Britanya'nın yardakçısı olduğunu düşündükleri önceki başbakanı katletmişlerdi. Üyeler 79'a karşı 12 oyla Musaddık'ı seçtiler. Yasama Meclisi'nin en uzun boylu, en iyi eğitim görmüş, en saygın üyesi olmanın yanısıra İran'ın petrolünü geri alma kararlılığının da cisimleşmiş haliydi.

Musaddık, seçilir seçilmez Anglo-Iranian Oil Company'nin millileştirilmesi için hazırlanan önergeyi parlamentonun onayına sundu. Etkileri 20. yüzyılın geri kalanına ve sonrasına yansıyacak bir meydan okumanın ilk perdesi açılmış oldu.

Britanyalılar nesiller boyunca İran'daki olayları kontrol altında tutmuşlardı. Önce parlamentonun yaptığı şeyin bilincine varamadılar. İranlıların bu defa ciddi olduğunu yavaş yavaş hissetmeye başladılar. Musaddık'a rüşvet verilemezdi, tersi de yapılamazdı, gözü korkutulamazdı. İmparatorluk tacındaki eski bir mücevher olan Hindistan Britanya'yı sürüp atmıştı. Britanya şimdi de en kârlı varlığını kaybetme ihtimaliyle karşı karşıyaydı. Britanyalı liderler, özellikle de 1951 yılında yeniden iktidara dönen, ömrü boyunca emperyalist olan Winston Churchill bu kayba razı gelemezdi.

İran'ın petrolünün iadesini istemesini engellemek için Britanya ortalığı kızıştıran şu adımları attı:

- Büyümekte olan Abadan rafinerisindeki Britanyalı teknisyenlerin ülkeye geri dönmesini emretti.
- Diğer ülkelerin petrol teknisyenlerinin İran'a gitmemesi için dünya çapında bir kampanya başlattı.
- Birleşik Devletler de dahil olmak üzere diğer ülkelerin petrol şirketlerini İran'ın kazara üretebileceği petrolü almamaya ikna etti.
- Petrol almak üzere gelebilecek tankerleri engellemek için Abadan'ı denizden ablukaya aldı.
- İran'ın Londra'daki nakit hesaplarını dondurdu ve İran'a şeker, çelik ve diğer önemli ürünlerin ihracını durdurdu.
- Birleşmiş Milletler'den ve Milletlerarası Mahkeme'den petrol şirketini geri vermeyi İran'a emretmesini istedi.

Bu tedbirler İran'a zor zamanlar yaşattı. Abadan'daki devasa pompalar sessizliğe gömüldü. Fiyatlar yükseldi, işsizlik başgösterdi ve yiyecek bulmak zorlaştı. Musaddık yine de ödün vermedi. İran halkı da... Haklı bir sebep uğruna acı çekmekten daha fazla mutluluk veren bir şey olmadığına inanan Şii Müslüman düşüncesinden de kısmen etkilenen İranlılar, Britanyalıların baskısına millileştirmeyi daha da ateşli bir şekilde destekleyerek tepki gösterdiler.

Britanyalılar bir süre İran'ı istila edip petrol alanlarını zorla gaspetme düşüncesiyle oyalandılar. Başkan Truman'dan bunun için destek istediklerinde Truman reddetti ve bu işe kalkışmamaları için Britanyalıları uyardı.

Truman birkaç kere "kalın kafalı Britanyalı" diye adlandırdığı Britanyalılar ile Musaddık arasında arabuluculuğa teşebbüs etti. Başarılı olamadı çünkü bu tartışma özünde politik değil duygusal, kültürel, hatta psikolojikti. Tarih iki tarafı da uzlaşmaya hazırlamamıştı. Yüzyıllardır sömürge efendisi olarak şartlanmış Britanyalılar, kendilerine sakladıkları kıymetli bir şeyi yerli halka verme fikrini kavrayamıyorlardı. İranlılar ise yüzyıllarca süren bir aşağılanmanın intikamını alıyorlardı. Birçok kişi dış güçlere verilecek bir imtiyazın vatan hainliği olduğuna inanıyordu.

15 Ekim 1951'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada Musaddık, "İran'ın toprakları, nehirleri ve dağları gibi petrol kaynakları da İran halkının mülküdür," demişti. "Onunla ne yapılacağına sadece İranlıların karar verme yetkisi vardır."

Musaddık'ın başvurusuyla sarsılan Güvenlik Konseyi İran'ı kınamayı, İran'a baskı ve yaptırım uygulamayı reddetti. Bu Britanya için eşi benzeri görülmemiş bir yenilgi iken Musaddık'ı dünyanın bir numaralı şahsiyeti haline getirdi. *Time*, "en iyi ya da en kötü ya da en güçlü olduğu için değil, karanlıktan süratle günyüzüne çıkışı büyük bir karışıklık yarattığı için," onu 1951'de Yılın Adamı olarak seçti.

> Karışıklık sadece olayların görünen yüzünde değildi: bu yaşlı adam kendine özgü tuhaf tavrıyla kendi zamanının en derin problemlerinden birini temsil ediyordu. İnsan kaderinin krizi bu tuhaf yaşlı büyücünün etrafında anafor yaptı. Musaddık'ın sembolleştirdiği, adlarına konuştuğu ve fanatik düşünme biçimlerine katkıda bulunduğu İran'ın içinde ve dışında milyonlar vardı. Onlar Batı ile hâlihazırdaki ilişkilerini devam ettirmek yerine milletlerinin parçalandığını görmeyi tercih ederler. Musaddık ülkesine neredeyse tamamen ümitsiz olan bu durumdan çıkış için bir yol vaadetmiyor. Britanyalılara teslim olmaktansa İran'ın mahvolmasını tercih eder.

Britanyalılar, Musaddık'ı dize getiremeyince devirmeye karar verdiler. Stratejileri basitti: İran Parlamentosu'nun üyelerine güvensizlik oyuna destek olmaları için rüşvet dağıtmak. Ajanlar tedbirli bir biçimde etrafa para dağıtmaya başladılar ama yeterince tedbirli değillerdi. Musaddık planlarını öğrendi. Tepkisi Britanya elçiliğini kapatıp Britanyalı diplomatları memleketlerine göndermek oldu. Bu "diplomatlar"ın arasında Musaddık'ı devirmekle görevlendirilmiş olan gizli ajanlar da vardı.

Churchill ümitsiz bir şekilde Truman'a yöneldi. Acaba Central Intelligence Agency (CIA) eski bir dosta iltimas yapıp Musaddık'ı devirebilir miydi?

CIA sadece beş yıldır vardı ve o güne kadar hiçbir hükümeti devirmemişti. Truman, CIA'ya çok fazla yetki vermeye istekli değildi. Hem de İran'daki kriz için Britanyalıların dikbaşlılığını suçluyordu.

Britanyalıların seçenekleri tükenmişti. Baskı kampanyası Musaddık'ı sarsamamıştı, İran'da Musaddık'ı devirebilecek ajan yoktu ve Amerikalılar da yardım etmeyeceklerdi. CIA'nın Ortadoğu operasyonları şefi Kermit Roosevelt, Gizli İstihbarat Servisi'ndeki meslektaşları ile sohbet etmek için Londra'ya uğradığında Britanyalıların çözümleri tamamen tükenmişti. Kermit'e Amerikalıların konumlarını değiştirmeleri ve Musaddık'ı devirmeye ikna olmaları için bir ümit olup olmadığını sordular.

Roosevelt yıllar sonra şöyle yazmıştır: "Britanyalı meslektaşlarıma görev süresi biten yönetimden onay almamızın imkânsız olduğunu ama yeni Cumhuriyetçilerin çok daha farklı olabileceğini söyledim."

Kasım 1952 seçimleri Dwight Eisenhower'ı ve onunla beraber Amerika'nın dünyaya yaklaşımına yeni bir biçim verecek iki erkek kardeşi iktidara getirdi. Yıllarca uluslararası şirketlerin yüksek maaşlı avukatlığını yapmış olan John Foster Dulles dışişleri bakanı oldu. Beş yaş küçük kardeşi Allen Dulles de CIA'nın başına geldi. Amerikan dış politikasının açık ve gizli işlemleri ilk defa ve sadece bir kez kardeşler tarafından yürütüldü.

Truman, fakir ülkelerde yükselmekte olan milliyetçiliğe sempatiyle bakmıştı. Eisenhower ve Dulles kardeşler ise bu ülkeleri dünyanın içinde bulunduğu Soğuk Savaş dramında ufak lokma olarak görüyorlardı. Batı ile sıkı işbirliğine girmeyen –hele de Batılı bir şirketi millileştirmeye cüret eden– hükümetleri ezilmesi gereken düşman olarak görüyorlardı. Bu durum Britanyalıların yolunu açtı. Yönetime yeni gelen görevlilere bir temsilci yolladılar. Washington'daki siyasi manzarayı zekice analiz eden temsilci Britanya'nın eski davasını –Musaddık Britanya petrol şirketine el koyduğu için görevden alınmalı– masaya sermemeye karar verdi. Onun yerine yeni meseleyi şöyle ortaya attı: Musaddık, komünist darbeye direnemeyecek kadar zayıftı ve komünistler gelmeden görevden alınmalıydı.

O sıralar Birleşik Devletler Soğuk Savaş korkusuna kapılmıştı. Sovyetler Birliği güçleri Orta Avrupa demokrasilerini ezmiş Batı Berlin'i açlıktan kıvrandırmaya çalışıyordu. Komünistler, Çin'de iktidarı ele geçirmişlerdi. Kore'de komünist subaylar Amerikalıları öldürmekteydi. Fransa ve İtalya'da komünist adaylar seçim kazanmıştı. Senatör Joseph McCarthy, komünistlerin kendi hükümetlerine bile sızdığını söylüyordu. Bu ortamda Britanyalıların Musaddık'a karşı saldırıya geçme fikri kolayca müşteri buldu. Eisenhower eylemi gerçekleştirmek için CIA'yı göndermeye karar verdi.

Birkaç ay sonra Ajax Operasyonu'nun planını okuduğunda John Foster Dulles "Deli Musaddık'la işte böyle başa çıkacağız" diye düşünmüştü.

Başkan Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles hiçbir müzakere, analiz, maliyet-fayda hesabı yapmadan İran'ın demokratik hükümetini devirmeye karar vermişlerdi. CIA'nın Tahran'daki istasyon şefi Roger Goiran Musaddık'ı görevden uzaklaştırmanın Amerika'nın uzun dönemli çıkarlarını baltalayacağı uyarısında bulununca onu görevden aldılar. Dışişleri Bakanlığı'ndaki iki İran uzmanına hiç danışmadılar. Musaddık kamuoyunun önünde ve özel olarak onlara ricada bulundu ama hiç dikkate almadılar.

Amerikalı araştırmacı Mary Ann Heiss bu müsabakayı incelediği araştırmasını şöyle sonuçlandırmaktadır: "Dulles ve Eisenhower'in Musaddık'a karşı duydukları hoşnutsuzluk ani ve içten gelen bir şeydi. Müzakere yapmakla ilgilenmediler. Olan biten çok duygusal ve çok çabuktu. Musaddık'ın kim olduğunu ya da onu harekete geçirenin ne olduğunu bulmak için hiç çaba sarfedilmedi."

CIA daha önce bir yabancı lideri azletme işine hiç kalkışmamıştı. Ajax Operasyonu dünyayı yeniden şekillendirecek olan müdahaleler çağını başlatacaktı.

19 Temmuz 1953'te Kermit Roosevelt sahte bir pasaport kullanarak gizlice İran'a girdi. Büyükbabası Theodore Roosevelt İspanya hâkimiyetinin alaşağı edilmesi için Küba, Porto Riko ve Filipinler'e yardım etmişti. Kendisinin üstlendiği görev ise İran'da İranlıların iktidarını alaşağı etmekti.

Neredeyse bir yüzyıldır İranlılar Amerika'nın yardımsever yüzünü görmüştü. Binlercesi Amerikan okullarında okumuş, Tahran'daki Amerikan Hastanesi'nde tedavi edilmişti. Howard Baskerville ve Morgan Shuster milli kahramanlardı. Bu altın çağ sona ermek üzereydi.

Roosevelt'in Musaddık'ı alaşağı etme görevi tam planlandığı gibi gitmedi ama genel olarak bakıldığında ne kadar kolayca başardığını görmek şaşırtıcıdır. İşe Musaddık'ı kötülemeleri için gazete köşe yazarlarına, mollalara ve parlamento üyelerine rüşvet dağıtmakla başladı. Musaddık'a ateist, Yahudi, homoseksüel ve hatta Britanya casusu bile dediler. Ardından anahtar mevkilerdeki subayların ve polislerin aklını çeldi. Tahran sokaklarında ateş açarak "Musaddık'ı ve Komünizmi seviyoruz" diye bağırıp vitrinleri kıracak bir çeteyi parayla tuttu. Musaddık'ın kendi başkentini bile kontrol edemediğini göstermek için ilk çeteye saldıracak ikinci bir çeteyi görevlendirdi. 19 Ağustos akşamüzeri CIA tarafından idare edildiğinden habersiz birkaç bin kişilik bir güruh Musaddık'ın evinin önünde biraraya geldi. Askeri birlikler de geldi ve ateş açmaya başladılar. İçerdeki korumalar ateşle karşılık verdiler. Üçyüz kişi öldü. Ateş sona erdiğinde Musaddık dönemi de sona ermişti.

Darbeden önceki çalkantılı günlerde İran'dan kaçmış olan korkak şah Muhammed Rıza Roma'da bir otelde akşam yemeği yemekteyken gazeteciler İntikam Meleği Musaddık'ın iktidardan devrildiği haberiyle akın ettiler. İlk önce konuşamayacak kadar afalladı. Sonunda ağzından birkaç kelime döküldü.

"Biliyordum!" diye yumurtladı. "Beni seviyorlar."

Şah birkaç gün sonra Tahran'a ve Tavuşkuşu Tahta geri döndü. 71 yaşındaki Musaddık'ın vatana ihanetten yargılanıp hapse –sonra ev hapsine– mahkûm edilmesini emretti. Şah Muhammed Rıza babasından öğrendiği kandırma ve zulüm ikilisinin bileşimiyle demokrasinin reddetmiş olduğu iktidarını yavaş yavaş tesis etti. İran tarihinin bundan sonraki dönemi ona ait olacaktı.

Musaddık'ın 27 aylık iktidarı döneminde Anayasal Devrim'in verdiği sözler nihayet gerçekleşmişti. İktidar seçilenlerin elin-

deydi. Parlamento halkın isteklerinin sözcüsüydü. Haris şah geri plana itilmişti. İranlılar tarihleri boyunca görmedikleri bir özgürlüğün tadını çıkarıyorlardı.

Amerikalı liderler bu durumu takdir etmeliydiler ama Soğuk Savaş yüzünden yapamadılar. İran'ın demokrasisine bakıp orada bir ortak, tutkuyla siyasi hayatın içinde yer alan ve kendi kendini yönetme kararlılığında bir ulus görebilirlerdi. Bunun yerine petrolünü millileştirmesine bakıp bir düşman gördüler.

1953 darbesinden önce İran'a bir ziyaret yapmış olan Yüksek Mahkeme Yargıcı William O. Douglas "Musaddık ve Pers ülkesi temel reformları başlattığında biz alarma geçtik," diye yazmıştır. "Onu mahvetmek için Britanyalılarla birleştik; başardık; o günden sonra da artık Ortadoğu'da şerefli bir adımız olmadı hiç."

Bu darbe Musaddık'ı devirmekten fazlasını yaptı. İran'da demokratik yönetime son verdi ve ülkeyi diktatörlüğe doğru yola çıkardı. Şah Muhammed Rıza, İran'da çeyrek yüzyıl sürecek bir hâkimiyeti Birleşik Devletler'e sundu ama uyguladığı baskı son tahlilde fanatik bir anti-Amerikan rejimin doğmasına kadar gidecek isyanlara yol açtı.

Musaddık'a karşı yapılan darbe İran'la Amerika'yı birbirine bağladı. 1953'e kadar Birleşik Devletler İran'daki temel güçlerden biri değildi. Sonrasında hâkim dış güç haline geldi. Birçok İranlı ülkelerinin modern trajedisi için Birleşik Devletler'i suçlar hale geldi. Gerekçe olarak şunu söylemektedirler: Eğer CIA Musaddık'ı devirip demokratik yönetime son vermemiş olsaydı İran takip eden on yıllar boyunca sürecek baskı rejiminin önüne geçebilirdi. Amerikalılar İran'ı suçladığında, tehdit ettiğinde ve müeyyide uyguladığında İranlılar şunu haykırıyorlar: Bir zamanlar bizim bir demokrasimiz vardı ama *siz* onu elimizden aldınız!

Modern İran tarihini inceleyen Amerikalı tarihçi James Bill, "Tüm siyasi inançlara mensup İranlıların Birleşik Devletler hakkındaki olumsuz kanaati gittikçe artmaktadır. Birleşik Devletler'i artık İran'ı geleneksel düşmanı olan Britanya ve Rusya'dan koruyacak özgürleştirici bir dış güç olarak görmüyor-

lar. Koruyucunun sömüren haline geldiği düşüncesini geliştirdiler. Birçok İranlı'ya göre, Amerika'nın bu tavrındaki değişikliğin ilk hamlesi Musaddık'ın devrilmesidir... Britanya, Basra Körfezi'ndeki baskın konumunu kaybederken onun yerini içeri zorla giren, müdahaleci yeni yabancı güç Birleşik Devletler aldı" diye yazmaktadır.

Bellerinde kasaturaları ve pos bıyıklarıyla sert görünümlü Türk askerleri modern Türk-Amerikan dostluğunun çimentosu oldular. *Missouri*'yle başlayan ortaklığı kanla mühürlemeye, Kore'ye savaşmaya geldiler.

Amerika yardıma ihtiyacı olduğunu söylediğinde Türkiye çoğu gönüllü onbeş bin askerini Kore'ye sevketti. Birleşik Devletler Ordusu'nun yanında savaşan en sıra dışı tugaydılar. Neredeyse tamamı uzak Anadolu köylerindendi. Ne İngilizceyi ne de Kore'nin nerede olduğunu biliyorlardı. Cumhuriyet kurulduğundan beri anavatanlarının dışında tehlikeye atılan ilk Türk grubuydu ve Amerikalıların o zamana kadar gördüğü hiçbir askere benzemiyorlardı. Onlardan ne beklemeleri gerektiğini kimse bilmiyordu.

Emirleri hemen yerine getiren, ateş altında ilerlemeye istekli, acımasız dövüşçüler olarak kısa zamanda ün kazandılar. Göğüs göğüse çarpışmalarda neredeyse namağluptular. Kimi zaman kurbanlarının kafalarını ve kulaklarını kestikleri rivayet ediliyordu. Amerikalılar düşman kayıp listesindeki rakamın yüksekliğinde kuşkulandıklarında Türkler öldürdükleri Kuzey Koreli ve Çinli askerlerin cesetlerini Amerikan karargâhına taşıyıp istiflemeye başlamışlardı. Türk Tugayı üç bin zayiat verdirdi. Yediyüzden fazla Türk askeri ise soğuk Kore topraklarına gömülmüştür.

Cesaretlerine ilişkin raporlar ortaya çıkmaya başladığında Müttefik kumandan General Douglas MacArthur, "Türkler kahramanlar kahramanıdır," demişti. "Türk tugayı için imkânsız diye bir şey yoktur."

Amerikalılar, Türkiye'yi korumaya muhtaç görmeye alışık-

tılar. Hem Kore Savaşı hem de Soğuk Savaş şiddetini arttırınca Türkiye, yeni potansiyeliyle daha fazla iş ortağı olarak görünmeye başladı. Bu da dev bir adıma yol açtı. 1952'de Türkiye Amerika'nın en önemli askeri ittifakına, NATO'ya (North Atlantic Treaty Organization) kabul edildi. Türkiye Batı savunma şemsiyesinin altına taşınmış oldu. Daha da ötesinde NATO üyeliği Türkiye'nin tam manasıyla bir Avrupa gücü olduğunu belgelemiş oldu. Atatürk yaşasaydı çok mutlu olurdu.

Türkiye tarihinin geri kalanında Atatürk'ün ne istediği üzerine yapılan tartışmalar gittikçe daha bölücü hale geldi. Atatürk'ün Kemalizm olarak bilinen ideolojisi bir dizi sıkı prensipten oluşmuyordu. Dağınık bir ulus-inşa projesiydi. Ölümünden sonraki yıllarda asker ağırlıklı elitler Kemalist etiketini benimsediler. Konuşma özgürlüğüne sınırlar koyulmasının, ordunun komuta edici bir siyasi role sahip olmasının ve halkın iradesine rağmen halk adına karar verme konumunda olmasının Gazi'nin laik milliyetçiliğinin şartları olduğuna dair ısrarcı oldular. Ama diğerleri Atatürk'ün isteğinin bu olmadığını, daha fazla demokrasi istediğini, daha azına razı olmadığını ileri sürdüler. Bu tartışma, birçok Türk'ün Kemalist elitlerin özgürlük düşmanı olduğunu ve Türkiye'yi aşağı çekip geri bıraktırdığını düşünmeleri noktasına kadar ilerledi.

Atatürk muhalefet fikrini seviyordu ama gerçek muhalefeti değil. Sadece kendi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin varlığına izin vermişti. Ölümünden on yıl sonrasına kadar tek parti modeli devam etti. İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği yıllarda İranlılar gibi Türkler de kendi liderlerini kendileri seçmek istediler. Cumhurbaşkanı İnönü bu fikre direnmeyecek kadar akıllıydı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin hırslı üyelerinin ayrılıp kendi partilerini kurmalarına imkân tanıdı. Ardından çok partili seçime gitti.

İnönü hayatını ülkesine hizmete adamıştı. İstiklal Savaşı'nın önemli kumandanlarındandı, bir dönem Atatürk'ün dışişleri bakanıydı. Daha sonra on yıldan fazla başbakanlığını yaptı ve yeni oluşmuş millete birçok krizde yol gösterdi. Ardından ülkenin ikinci cumhurbaşkanı oldu. 1950 yılında nizami seçim

kararı alınmasını sağlaması ülkesine yaptığı en büyük hizmet oldu. Tek partili devletlerin liderleri çok partili sisteme dönüşüme nadiren razı olurlar. İnönü bu kararı alarak çevresindeki diğer ülkeler durağan kalırken Türkiye'nin zamanla birlikte değişebilme yeteneğini ortaya koymuş oldu.

14 Mayıs 1950'de Türkler seçim sandıklarına koştular. Cumhurbaşkanı İnönü seçimlerin adil bir şekilde yapılmasında ısrarcı oldu ve sonuç şaşırtıcıydı. Muhalif Demokratlar ezici bir zafer kazandılar. Bazıları sonuçlara itiraz etmesi için İnönü'yü zorladılar. Reddetti. 27 yıl sonra Türkiye'de tek parti yönetimi sona ermişti.

Yeni başbakan Adnan Menderes, İzmir'deki Amerikan Koleji'nde eğitim görmüştü, keyifli bir insan, hali vakti yerinde bir avukat ve pamuk yetiştiricisiydi. İstiklal Savaşı'nda askerdi ve madalya almıştı. Kampanyası sırasında Türkiye'yi her mahallesinde bir milyoner olan "küçük Amerika" haline getireceğine söz vermişti. Başbakan iken çiftçilere yardım etti, dini ibadetteki bazı kısıtlamaları kaldırdı ve dünyadaki ekonomik patlamanın meyvelerini topladı. Görevde olduğu on yıl süresinde nüfus 27 milyonu buldu. Kişi başına düşen gelir üç katına çıktı. Otomobil sayısı beş kat arttı. Bütün ülkelerde istikrarın temeli olan orta sınıf ortaya çıktı ve gelişti. Demokrasi Türklere iyi gelmişti.

Ama işler yavaş yavaş acılaşmaya başladı. 1957 yılında Menderes üçüncü dönemine başlarken ekonomi gücünü kaybetmeye başlamıştı. Demokrasi de. Menderes gittikçe daha keyfi uygulamalar yapmaya başladı. Basına sansür uyguladı ve iktidarını eleştirenleri tutuklattırdı. Siyasi meczuplar önceki cumhurbaşkanı İnönü de dahil olmak üzere muhalefet liderlerine saldırdılar. Gerilim tırmanmaktayken Menderes'in uçağı Londra yakınlarında düştü. Uçaktaki yirmidört kişiden ondördü öldü ama Menderes yaralanmadı bile. Kendisi ve taraftarları bunu tanrının bir lütfu olarak gördüler. Muhalefet partilerini kapatmayı ve düşmanca davranan gazeteleri yasaklamayı değerlendirmek üzere gizlice toplanan bir "soruşturma komisyonu" kurdular. İnsanlar dehşete düştü. Öğrenciler isyan etti. Sıkıyönetim ilan edildi.

27 Mayıs 1960'da ordunun orta kademe subayları bir darbe yaptılar ve Menderes hükümetini devirdiler. Bunu, "Kardeş kardeşi vurmasın" diye ve "siyasi partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak" için yaptıklarını öne sürdüler.

Birçok Türk bu darbeyle rahatlamış olabilir ama darbenin kanlı ortamı neredeyse hepsini dehşete düşürdü. Eski rejimin liderleri mahkemeye gönderildi. Onbeşi idama mahkûm oldu ve üçünün cezası yerine getirildi. İdam edilenlerden biri Menderes'ti. Hapishane'deki hücresinde intihara teşebbüs etti ama kurtarıldı ve ertesi gün idam edildi.

Askeri darbeler, Türklerin hayatında dramatik bir motif haline geldi. Yine de bazı Türkler 1971'deki ikinci darbeyi, 1980'deki üçüncü darbeyi ve 1996'daki ültimatom şeklindeki "post-modern darbe"yi kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Tüm darbeler ülke istikrarsızlık uçurumuna yuvarlanırken oldu. Suriye'de, Irak'ta, Mısır'da ve Libya'da askeri darbelerin anlamı tüm düzeni silip atmak ve yeni, radikal bir şeyi uygulamaya koymak olmuştur. Türkiye'de ise ordu iktidarı ele geçirdikten kısa bir süre sonra iktidardan çekilmiş ve darbeler topluma çok derinden yeni bir şekil vermemiştir.

1960'lar ve 70'lerde Türkiye'nin demokrasi yolunda ilerlemesi düzensiz olmuştur ama aşikârdır. Siyasi partilere kararı askeri güce bırakan başkanlar önderlik ettiler ama toplum istikrarlı bir şekilde açık hale geldi. Temel olarak yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan entelektüel sınıfın ve biraz da Batı Avrupa'da çalışmaya başlayan yüzbinlerce "yabancı işçi"nin aracılığıyla ülkeye yepyeni fikirler yağdı. İşçi sendikaları güçlendi. Üniversite kampüslerinde solcu ve anti-emperyalist gruplar kararlı bir şekilde militanlaştılar.

Bütün bunlara rağmen Türkiye'nin dış dünyada hâlâ bir etkisi yoktu. Bu da yabancı yatırımların cesaretini kırıyordu. İhracat çok azdı ve bağımsız bir dış politikası yoktu. Bir devlet olarak ortaya çıkışından yarım yüzyıl sonrasına kadar kendini göstermekte güvensiz ve isteksiz olmaya devam etmişti.

Bu dönemde Türkiye dünyayı şekillendirmeye çalışmadı ama dünya davetsiz bir şekilde Türkiye'ye girdi. Kısmen ABD'nin

önderliğindeki Vietnam savaşından dolayı ama daha çok da memleketi yakından ilgilendiren bir başka sorundan dolayı bazı Türkler, özellikle öğrenciler ve solcu aydınlar, kuvvetli bir biçimde anti-Amerikancı hale geldiler. 1960'ların ortasında yirmibeş binden fazla Amerikalı asker ve bağlı görevliler Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde ve kasabalarında yaşamaktaydılar. Ankara'nın şehir merkezindeki askerlerin şamatacı kulübü bu ülkedeki davetsiz varlıklarını sembolleştiriyordu. Bazı Türkler tarafından işgalci olarak görülmeye başlandılar ve hedef haline geldiler. Bazıları kaçırıldı. Amerikan ofislerine bombalar atıldı.

Kıbrıs'ta toplumsal şiddetin patlak vermesiyle birlikte anti-Amerikan duygular keskinleşti. Yunanlıların hâkim olduğu hükümet oradaki Türk azınlığı koruyan koşulları yok etmeye çalışıyordu. 1963 yılının sonunda Kıbrıs'ı Yunanistan'ın bir parçası haline getirmeye çalışan gerillalar Kıbrıslı Türklere saldırmaya başladılar. Türkiye onları korumak üzere birlikler göndermek üzereydi ama kısmen Başkan Lyndon Johnson'dan gelen şaşırtıcı derecede duygusuz bir mektup yüzünden bundan vazgeçti. Türkiye ile Yunanistan arasında çıkacak bir savaş ihtimalinden ve Sovyetler'in de bu duruma dahil olmasından korkan Johnson, Türkiye'nin "geniş kapsamlı sonuçları endişe verici" bir adım atmaması konusunda ısrarcı oldu. Ardından, "eğer Türkiye Sovyetler'in müdahalesine yol açacak bir adım atarsa" NATO üyelerinin "Türkiye'yi Sovyet Birliği'ne karşı koruma yükümlülüğünü düşünme imkânlarının olmayacağı"nı ekledi. Türkler bunu tehditkâr bir hor görme olarak algıladılar. Bazı Türkler hayal kırıklığına uğramıştı, birçoğu ise kızgındı.

1969 yılında İstanbul'a uğrayan *USS Forrestal* uçak gemisi kızgın bir kalabalık tarafından karşılandı. Kadınlar "İstanbul 6. Filonun Genelevi Değildir" yazılı pankartlar taşıyorlardı. 1946 yılından kalma bir haykırıştı bu; Türkler, *USS Missouri*'yi gördüklerine çok memnun kalırken, *Time*'ın yazdığına göre, "denizciler orospular dahil hiç kimseye para ödememişlerdi."

Türkiye'de solcular sertleşirken karşılarındaki aşırı sağcılar da aynısını yaptılar. Militanlar para toplamak için banka soydular. Grevler ekonomiyi felç etti. Politikacılara ve profesörlere

suikastler yapıldı. 12 Mart 1971'de, sivil bir hükümeti azletmesinden onbir yıl sonra, ordu bir kez daha aynısını yaptı.

Bu Türkiye'yi bir süre sakinleştirdi ama sükûnet 1970'lerin sonunda 1960'lardakinden daha kötü yeni bir politik şiddetle bozuldu.

1970'lerdeki sağ-sol kutuplaşması çok güçlüydü. Solcular devrim vaadiyle kendilerinden geçmişlerdi. Sağcılar devleti koruduklarını gerekçesiyle uyguladıkları her türlü şiddeti haklı görüyorlardı. Bu öfkenin kanalize olacağı siyasi partiler ya becerikiksiz çıktılar ya da isteksiz. Hatta bazıları şiddeti destekledi. Dışarıdan da destek geldi. 1970'lerin sonunda Türkiye'yi sallayan şiddetin kaynağı hakkında çok fazla şey bilinmemekle beraber bazı tarihçiler hem Amerikan hem de Sovyet gizli servislerinin Türkiye'yi stratejik savaş alanı olarak gördükleri için desteklediklerini hiziplere cesaret, yardım ve öğüt verdiklerini düşünmektedirler.

1977'de politik şiddet sebebiyle 200 kişi öldü. 1979'da bu sayı beş kat arttı. Kurşunlama, bombalama, soygun, adam kaçırma gündelik olaylar haline geldi. Türkiye düşük yoğunluklu bir iç savaşa düştü. Generaller yeni bir darbeyi düşünür oldular. Sonra, İran'dan şaşırtıcı, inanılmaz bir haber geldi.

İskender, MÖ 330'da yağmalayana kadar kraliyet başkenti olan muhteşem Persepolis'in harabeleri, modern Ortadoğu tarihinin en hayret verici taşkınlığına sahne oldu. Altmışyedi ülkeden beşyüz misafir içki âlemine davet edildi, Darius ve Kserkses'in diktiği sütunların ortasındaki sarı ve mavi çadırlarda uyudular. Aralarında İmparator Haile Selasiye, Mareşal Tito, Monako Prensi Rainer ile Prenses Grace, Ürdün Kralı Hüseyin, Başkan Yardımcısı Spiro Agnew, Yunanistan, Danimarka ve Norveç kralları, İsveç'in veliaht prensi ve Ferdinand ile İmelda Marcos'un alnına pırlanta bir gerdanlık takmış olan 15 yaşındaki kızları vardı. Trüf mantarı ve ciğerle doldurulmuş keklikle taçlanmış olan tüm yiyecekler, havyar hariç, Paris'ten uçakla getirtilip Maxim'in şeflerince hazırlanmıştı. Gösteride antik Pers

giysileri içindeki binsekizyüz sanatçının yanı sıra develer, atlar ve mandalar da vardı.

Bu karnavalın merkezi olan şah Muhammed Rıza diktatörlüğünü sağlamlaştırmış ve tüyler ürpertici bir dünya lideri haline gelmişti. 1971'de Persepolis'te düzenlediği 100 milyon dolarlık, kendi deyimiyle "dünyanın şimdiye kadar gördüğü en muhteşem" eğlence Pers monarşisinin ikibinbeşyüzüncü yılını kutlamak için yapılmıştı. Aynı zamanda bir seyisin oğlunun hem kendini hem de dünyayı sadece büyük bir şah olduğuna değil ama tarihteki şahlar kadar büyük olduğuna ikna etmek için düzenlenmişti.

İtalyan gazeteci Oriana Fallaci onunla yaptığı bir mülakattan sonra, "Çok tehlikeli bir megalomanyak çünkü eskinin en kötü yanları ile yeninin en kötü yanlarını birleştiriyor" diye yazmıştır. "Kayıp imparatorluğu yeniden kurmak için Allah tarafından bu dünyaya gönderilmiş Darius ve Kserkses'in reenkarnasyonu olduğuna dair ahmakça fikirlere kendini inandırmış."

CIA, şah Muhammed Rıza'yı Tavuskuşu Tahta yerleştirdikten sonra 18 yıl geçti. Bu sürede şah dikkatli ve sürekli olarak İran demokrasisini ezdi. CIA'nın ve Mossad'ın yardımlarıyla ülkenin istihbarat örgütü SAVAK'ı kurdu. SAVAK dünyanın en korkulan istihbarat örgütlerinden biri oldu. Şah dış ilişkilerde daima Batı taraftarıydı, İran'ı görevine bağlı bir şekilde Amerika tarafından tasarlanmış iki güvenlik ittifakına soktu, Bağdat Paktı ve onun varisi Central Treaty Organizatıon (CENTO). Ülkeyi korkutarak ve rüşvet dağıtarak yönetti.

Parlamentonun son bağımsız üyelerinden biri 1959 yılında Britanyalı bir diplomata şunları söylemişti: "Seçimlerle oynanması ve politikacıların düzmece partilere üye olmaya zorlanmaları hile yapmaktan daha kötüydü. Kamusal hayatın tüm standardını bozuyor, aşağı çekiyordu ve ülkesi için sağlıklı bir ilerleme düşünen her İranlıyı koyu bir ümitsizliğe boğuyordu."

Eisenhower yönetimi şah Muhammed Rıza'ya 1 milyar dolardan fazla yardım gönderdi. Başkan Kennedy ise daha az ilgiliydi ve onun soğukluğu şahın fiyakalı bir biçimde Sovyetler'le flört etmesine yol açtı. Kennedy'nin 1963'te suikaste uğ-

radığı gün Leonid Brejnev Tahran'daydı. Şahın da kendisi gibi kurnaz politikacı olduğunu ve komünizme karşı duvar oluşturduğunu düşünen Başkan Johnson zamanında ilişkiler yeniden ısındı. Johnson, şahın 1963 yılında yürürlüğe soktuğu bir dizi modernleşme reformu olan "beyaz devrim"den çok etkilenmişti. Reformların içinde kırsal bölgede eğitimi özendirme, kadın hakları, toprak reformu ve okuryazarlığı arttırma vardı. Bu reformlar referanduma sunuldu. Hükümet lehte oyların yüzde 99,9 olduğunu ilan ettiğinde onbinlerce kızgın protestocu sokaklara döküldü. Polis yüzlercesini öldürdü.

Birleşik Devletler üslerinin bulunduğu diğer ülkelerde olduğu gibi İran'la da askerlerinin haklarını tanımlayan "kuvvetler statüsü" anlaşması yapmıştı. 1964'te Birleşik Devletler, İran'da suç işleyen Amerikalı bir askerin ya da bağlı görevlerdeki bir kişinin İran mahkemelerinde yargılanmaktan muaf tutulacağı şartını koşan yeni bir anlaşmayı öne sürdü. Egemenlik haklarına tecavüz edilmesine karşı çok duyarlı olan İranlılar çok kızdılar ve patladılar. Orada bulunan Princeton profesörünün yazdığına göre, "sert ve ateşli bir halk reaksiyonu"ydu.

Pratik zekâsı yüksek ve kutsal şehir Kum'da mütevazı sayıda taraftarı olan altmışiki yaşındaki din adamı Ayetullah Ruhullah Humeyni bu anaforun içine adım attı. "Beyaz devrim"in aleyhinde olduğu için kısa bir süre hapsedilmişti ve birçok İranlı gibi o da "kuvvetler statüsü"nü İranlıları nesiller boyu kamçılamış olan emperyal kamçının bir darbesi olarak gördü. Parlamentonun kabulünden sonra iman sahiplerinin bir toplantısında "kuvvetler statüsü"nün aleyhinde konuştu ve şahı Amerikan yardakçısı olarak niteledi.

> İran halkını Amerikan köpeğinden daha alt seviyeye indirdiler... Eğer şahın kendisi bir Amerikalıya ait köpeği çiğnerse mahkûm olacak. Ama bir Amerikalı aşçı şahı, devletin başını, çiğnerse hiçbir İranlının onu tutuklama yetkisi olmayacak....
>
> Birleşik Devletler başkanı bilmeli ki, halkımızın gözünde dünyanın en iğrenç insanı odur... Amerikalı danışmanlar dokunulmazlık alıyorlar ve parlamentonun bazı üyeleri "bu ar-

kadaşlardan bize bunu yapmamasını isteyin. Bize rüşvet vermeyin. Bizi sömürgeleştirmeyin," diye haykırıyorlar. Ama kim dinliyor?

Humeyni'yi küstahlığından dolayı tutuklamak ya da öldürtmek yerine şah onu İran'dan sürmeye karar verdi. Muhtemelen bu başının belası din adamının sesini bir daha duymayacağına inanıyordu. Ama Tahran'da ileriyi gören Amerikalı bir diplomatın yazdığı nota göre, şah "ona yeni bir şehitlik ruhu bahşetmiş ve itibarını yükseltmiş oldu... Dönebilseydi şüphesiz sürgüne gitmeden öncekinden daha hararetli bir taraftar topluluğu bulacaktı."

Bu, 1960'ların sonu ve 70'lerin başında uzak ihtimal gibi görünüyordu. Petrolün parası akmaktaydı ve İranlıların hayatı kararlı bir biçimde iyileşmekteydi. Enflasyon düşüktü, yeni iş olanakları açılmaktaydı ve petrol geliri ekonominin büyümesini tetikliyordu. Protestolar azalmıştı. Yolsuzluk topluma öyle dal budak salmıştı ki şah, düzeni eleştirebilecek olanları satın alabiliyordu. Satın alınamayanlar baskı görüyorlar ve ülkeyi terk ediyorlardı. Birçok İranlı protestonun anlamsız olduğuna inanıyordu çünkü Amerikalılar şahlarını her türlü krizden kurtaracaktı.

1971'de Persepolis'te yapılan cafcaflı kutlama, diğer şeylerle birlikte, şahın dünya sahnesine esas adam olarak çıkışını duyurdu. Bu konuma sahip olmasını büyük ölçüde Birleşik Devletler'den çok miktarda satın aldığı gelişmiş silahlar sağladı. İran'ın kendisi koruması ya da gücünü arttırması için gerekli olan silahları değil en yeni, en parıltılı ne varsa onu satın aldı. Desteğini olağanüstü bir şekilde göstermek için Başkan Richard Nixon şahın Amerika'nın silah envanterindeki geleneksel silahların hepsinden satın alabilmesi için izin çıkarttırdı. 1972 ile 1977 arasında Birleşik Devletler İran'a kademeli olarak 16 milyar dolarlık silah sattı. İçlerinde İranlıların hiçbir zaman hâkim olamadığı ya da tamiratını yapamadığı karmaşık sistemler de vardı.

Şah Muhammed Rıza, Basra Körfezi'ndeki en büyük donanmaya, batı Asya'daki en büyük hava kuvvetine ve dünyanın be-

şinci en büyük ordusuna hükmediyordu. Silah dökümünde bin tank, dörtyüz helikopter, üçyüz savaş uçağı ve üç destroyer vardı.

Bunların hepsini petrol parasıyla ödedi. 1953 darbesinden sonra Birleşik Devletler'in zorla kabul ettirdiği bir anlaşmaya göre, Amerikan, Fransız ve Britanyalı şirketlerin oluşturduğu konsorsiyum İran petrolünden elde ettiği kârın yarısını kendine alıkoyacak, diğer yarısını İran'a gönderecekti. Bu anlaşma 1960'ların ortasında İran'a her yıl yarım milyar dolar getiriyordu ve yüzyılın sonunda bu rakam ikiye katlandı. 1973-74 petrol krizinde İran'ın geliri 5 milyar dolara çıktı. Ertesi yıl 18 milyar dolar ve ondan sonraki yıl da 20 milyar dolara çıktı.

Şah Muhammed Rıza, 1970'leri baş döndürücü bir megalomani içinde geçirdi. Amerikan silahları artmakta olan irrasyonel hayallerini besledi. Ekonominin geri kalanı ise sıkıntıdaydı.

1970'lerde Tahran'da görev yapan ve daha sonra Dışişleri Bakanlığı İran masasında çalışmış olan Amerikalı diplomat Henry Precht şunları hatırlamaktadır: "Şahın bizden satın aldığı bazı şeyler ihtiyacının çok ama çok üstündeydi. Askeri donanımın itibar ve cazibesi büyük rol oynadı. Akılcı bir karar alma süreci yoktu. Aynı şey sivil taraf için de geçerliydi. Korkunç israf ve yozlaşma vardı. Gemiler dolusu tahıl geliyordu, bunu taşıyacak kamyon olmadığı için dağlara döküp yakıyorlardı."

Birleşik Devletler İran'a güveniyordu. Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, şahın "az görülen bir lider, kayıtsız şartsız bir müttefik" olduğunu düşünüyordu. O ve diğer Amerikan liderleri şahı hem Sovyetler Birliği'ne hem de kabarmakta olan Arap milliyetçiliği dalgasına karşı bir kale –Washington'un emirlerini yerine getirmeye hazır bir "bölge polisi"– olarak görüyorlardı. İlk önce petrol ihracıyla Birleşik Devletler'in çok parasını alıp Amerikan ekonomisinin istikrarını bozacağından endişe ettiler. Ne zaman ki şah aldığı parayı silah ödemesi olarak geri vermeye karar verdi o zaman Amerikalıların kuşkusu yok oldu. Bu düzenleme, şahın tutkularının peşinde koşmasına imkân yarattı, Birleşik Devletler'e Ortadoğu'da sadık bir ortak sağladı ve Amerikan silah sanayiine büyük kâr getirdi. 1970'lerin ortasın-

da Grumman Aerospace, Lockheed, Bell Helicopter, Northrop, General Electric, McDonnell Douglas, Westinghouse ve Raytheon dahil olmak üzere birçok şirketin İran'da büyük ve çok iş yapan ofisleri vardı.

Türkiye'de üs kuran kaba saba Amerikan askerlerinin Türkleri yabancılaştırdığı gibi İran'a doluşan onbinlerce Amerikalı sivil de birçok İranlıyı yabancılaştırdı. Bol paralı ve kibirli Amerikalılar, kendi milletlerinden on kat daha yaşlı bir milletin misafirleri gibi değil üçüncü dünyanın gelişmemiş ileri karakolunda sömürgeciler gibi davranıyorlardı. Onlara göre İranlılar "geri kafalı", "çöl zencisi" ve "kokmuş"lardı.

Kayıtlardan birine göre, "Milyar dolarlık kontratları olan şirketlerin işgücüne ihtiyacı vardı ve zaman sınırlılığı yüzünden işe adam almalar körlemesine ve dikkatsizce yapıldı. Amerikalı çalışanlar İran toplumuna olumsuz ve agresif bir şekilde yaklaşınca nefret, ırkçılık ve dışlama başladı."

Şah kendisi için modernleşmeci ve reformcu bir portre çizdi. Şahlığı sırasında birçok fabrika inşa edildi, limanlar geliştirildi, otoyollar ve demiryolları yaygınlaştı, İran'daki okulların sayısı üçe katlandı. Ama ulusal hayatın yüzeyinin hemen altında gerilim oluşmaktaydı. Bazı insanlar gösterişli bir biçimde zenginleşmişti, diğerleri yoksulluk içindeydi. Artmakta olan beklentileri şahın karşılayamayacağı ortaya çıkınca otokratik yönetimine karşı hınç büyümeye başladı.

Birleşik Devletler'in arkasında sağlamca durduğu şah mutlak bir diktatör haline geldi. Bazı tahminlere göre, Fidel Castro dışında, hiçbir dünya lideri ülkesi üzerinde bu kadar fazla kişisel güce sahip olmamıştır. Devlet dairelerinde sadece dalkavukların çalışmasına izin verdi ve sadakat göstermek üzere elinin öpülmesini istedi. Törenlerde Gilbert ve Sullivan'dan fırlamış bir karakter gibi giyiniyordu. Üniforması şeritler, kurdeleler, altın sırmalı apoletler ve mücevherli kocaman madalyalarla süslüydü. 1975'te bütün İranlıların onun siyasi partisine katılmasını emretti. Emre uymayan vatan haini ilan edilecekti.

Kongre üyelerinin bazıları şaha Amerikan silahlarının satışını kısıtlamak istediler ama başarılı olamadılar. Bazıları ise insan

hakları meselesini gündeme getirdiler. Aslında problemin endişe verici olduğu ama, Amerikalı görevlilerden birinin 1977'de Kongre'de belirttiğine göre, şahın "önemli değişiklikler" yaptığı ve muhalefete karşı saygıda "tatminkar bir eğilim" olduğu söylendi.

Oysa İran'ın bu dönemi üzerine yapılan akademik bir çalışmada baskı "yalın ve zalim" olarak nitelendirilmiştir.

Bu çalışmaya göre, "Tüm muhalif örgütler yasaklandı. Güvenlik güçleri seçimlere hile karıştırdı... SAVAK sendikalar ve öğrenci grupları gibi kitle örgütlerinin içine girdi ve örgüt liderleri sistemli olarak taciz edildi. Rejimi eleştiren önde gelen entelektüeller, sanatçılar ve din adamları rahatsız edildiler ve sık sık tutuklandılar. Sansür bütünüyle çok şiddetliydi. ...1972 ile 1976'nın sonu arasında siyasi tutukluları yargılayan askeri mahkemelerde mahkûm edilenlerin en az üçyüzü idam edildi. Birçok İranlı güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucunda "kaçarken vuruldu" denilerek öldürüldü ya da ortadan kayboldu. ... Uluslararası Af Örgütü, 1975 yılında 'dünyada insan hakları kayıtları İran'dan daha kötü başka bir ülkenin olmadığı'nı beyan etti."

Rejim sürekli olarak daha baskıcı hale geldikçe ve Birleşik Devletler rejimi daha ateşli bir şekilde destekledikçe bazı İranlıların hırsını Amerikalılardan çıkarması kaçınılmaz hale geldi. Amerika büyükelçiliğinde, Barış Gönüllüleri'nin merkezinde ve ABD gücünün diğer sembollerinde bombalar patladı. Bazı Amerikalı subaylar ve iş adamları öldürüldü. Washington'da bu saldırıları teröristlerin bireysel eylemleri olarak görüp reddetmek kolaydı. Aslında bunlar ülkenin çatırdamakta olduğunun işaretleriydi ve o gün geldiğinde İranlılar Birleşik Devletler'den intikamlarını alacaklardı.

Şah, laik muhalif grupları yasakladı ama din adamlarından korktu ve onlara dokunmadı. Sonuçta camiler İranlıların toplanıp yasaklanan şeylerden konuşabildikleri yegâne mekânlar oldu. Milliyetçiler ve şah karşıtı eylem planlayanlar oralara doğru çekildiler. Mollalar onların akıl hocası oldu. Muhalif hareket yavaş yavaş dini bir ton kazandı. Bu durum yaklaşmakta olan isyana kesin şeklini verecekti.

1977 yılının başında yönetime gelen Başkan Jimmy Carter İran'a karşı tuhaf ve çelişkili bir tavır takındı. Şahın yönetimini övmekle baskılarını eleştirmek arasında zigzaglar çizdi. Şahın gönderdiği içinde çok gelişmiş AWACS gözetleme uçaklarının da olduğu birkaç milyar dolarlık yeni bir istek listesini Carter onayladı. Şahın kötü bir adam olduğunu sezmiş gibi görünüyordu ama kurtarılacağına ve iyi bir adama dönüştürülebileceğine inanıyordu.

Amerikan başkanlarıyla uzlaşmaya alışık olan şah konuşma özgürlüğü üzerindeki yasakları yumuşatarak Carter'ı yatıştırmaya çalıştı. Birdenbire çeşitli şah karşıtı siyasi ve yurttaş grupları ortaya çıktı. 1977 yılının ortalarında ülke protestoların girdabında kaybolmuştu. Korku içinde yaşamaya alışmış insanlar "Şah Defol!" diye bağırarak sokaklara hücum ettiler.

İran kaynamaktayken Carter ile şahın iki tuhaf karşılaşması oldu. İlki 15 Kasım 1977'de Washington'daydı. İki lider Beyaz Saray çimenlerinde birbirlerine güzel sözler söylemekteyken çoğunluğu İranlı sürgünlerden oluşan binlerce öfkeli protestocu polisle çatışmaya girdi. Liderlerin içinde olduğu topluluğa çok miktarda biber gazı sıkıldı. Çok geçmeden eşleriyle birlikte başkan ve şah gözlerini ovuşturmaya başladılar. Sohbeti kısa kesip içeri çekilmek zorunda kaldılar.

Protestocuların, üzerinde sakallı bir din adamının resmi olan pankartlar taşıdığı imparatoriçenin dikkatini çekti. Kendi ifadesine göre, bu kişinin "meydan okuyan görünüşü" ona hiçbir şey ifade etmiyordu. Sonradan yardımcılarına onun kim olduğunu sordu. Yardımcılar Humeyni adında sürgündeki bir kişi olduğunu söylediler.

Altı hafta sonra 1977'in son gününde şah, Carter için Tahran'da Yeni Yıl partisi düzenledi. Carter ev sahibine karşı şükran duyguları içindeydi.

"Dünyanın problemli bölgelerinden birinde şahın büyük liderliği altında İran istikrar içindedir," diye övgü düzdü. "Majesteleri bu size, sizin liderliğinize ve halkınızın size gösterdiği saygı, beğeni ve sevgiye büyük bir hayranlığın ifadesidir."

Carter'ın gerçekten de İran'daki koşullardan habersiz olma

ihtimali vardır. Oradaki CIA istasyonu bağımsız operasyonlarına uzun zaman önce son vermişti. Şah Muhammed Rıza CIA'nın sadece kendisinden istihbarat almasını ve diğer kaynakları geliştirmemesini istemişti. CIA da hayret verici bir biçimde bunu kabul etmişti. 1977 yılında Dışişleri Bakanlığı, kısmen CIA'nın tahlillerine dayanarak İran'ın, "şahın liderliği altında büyük ihtimalle istikrarlı kalmaya devam edeceğini, şah yönetiminin İran'ı ciddi iç tehditten koruyacağını" öngören bir rapor yayınladı.

Ama 1978 yılının başında İran alevler içindeydi. Protestolar tüm ülkeye yayılmıştı. Birçoğu sert bir biçimde bastırıldı ama bu halkın kızgınlığının artmasına sebep oldu. O yıl polis ve asker, yüzlerce protestocuyu, rejimin deyimiyle "timsah"ı öldürdü. Modern İran tarihinin en kanlı isyanıydı bu.

James Bill isimli bir araştırmacı, "1978 Kasım-Aralık aylarında iki hafta Tahran'ın güneydoğusunda 'timsahlar'ın arasında yaşadım," diye yazmıştır. "Burada gazyağı ve et istihkakı için kuyrukta bekleyen İranlı kitleler şahın aleyhine sloganlar atmaktaydılar. Taksi şoförleri şahın askerlerinin olduğu yöne doğru tükürmekte ve öğrenciler kraliyet çiftinin portrelerini yırtıp parçalamak için şehri arayıp taramaktaydılar. Lüks oteller, sinemalar ve içki satan dükkânlar karanlıktaydı, sanki pencereleri yok gibiydi. Bombalanmış hurdaya dönmüş gemilere benziyorlardı. Amerikan karşıtlığı çok yoğundu. Vahşi ve güçlü bir duygu yollarda, kaldırımlarda, pazarlarda kol gezmekteydi. Bu, devrimin ayak sesiydi."

Neler olup bittiğini kavrayamayan şah şiddetle sendeliyordu. Kimi günler isyanı zalim bir baskıyla ezebileceğine inanıyordu. Bazı günlerde ise gönül alıcı hareketlere teşebbüs ediyordu. Tahran Üniversitesi'ndeki öğrencilere saldırmak üzere polisleri gönderdi, sonra özür diledi, bin siyasi tutukluyu serbest bıraktı, SAVAK'ın yöneticisini görevden aldı. Ardından ulusal televizyona çıkıp ipe sapa gelmez biçimde duygusal yakarışlar yaptı.

Halka, "Geçmişteki hataların, hukuksuzlukların, adaletsizliklerin ve yozlaşmanın sadece tekrarlanmayacağına değil ay-

nı zamanda her yönüyle de düzeltileceğine söz veriyorum," diye hitap etti. "Düzen ve sükunet sağlanır sağlanmaz temel özgürlükleri sağlayacak ulusal hükümetin kurulmasını üstleniyorum. Gelecekte İran devletinin Anayasa, sosyal adalet ve halkın iradesini temel alacağını garanti ediyorum."

Devrimci bir fırtına İran'ı sarmıştı. Kitleler büyük şehirlerde "Amerika'nın Şahına Ölüm!" diye bağırarak yürüyüşler yapıyorlardı. Ama Washington'daki analistler her şeyin yolunda olduğunu rapor etmeye devam ettiler. 28 Eylül 1978'de Defense Intelligence Agency, şahın "on yıl boyunca aktif olarak iktidarda kalacağı" öngörüsünü yaptı. 12 Aralık'ta bir gazeteci Başkan Carter'a kriz hakkında soru sorunca Carter şöyle yanıtladı: "Şah'ın İran'da iktidarını sağlamlaştıracağına inanıyorum... Bazı kaynaklardan gelen korkunç son ve felaket öngörüleri kesinlikle gerçekleşmemiştir."

Amerikan liderlerinin bu kadar felaket biçimde yanıldığının bu denli çabuk ortaya çıkması pek görülmemiştir.

16 Ocak 1979'da akla gelmeyen şey gerçekleşti. Aryanların Işığı ve Tüm Savaşçıların Komutanı şah Muhammed Rıza gümüş ve mavi renkli bir Boeing 707'nin içinde Tahran'dan kaçtı. Ailesini, taşıyabildiği tüm serveti ve tahrip edilir korkusuyla babasının naaşını da birlikte götürdü. Pehlevi hanedanı için yıkıcı bir son oldu bu.

İki hafta sonra Ayetullah Humeyni özel olarak kiralanmış bir Air France jetiyle Paris'ten Tahran'a uçtu. Ülkeye gelişi "insanlık tarihinin en kargaşalı gösterilerinden biri"ni başlattı. Aynı zamanda da İran'ı o sıralarda kimsenin tahmin edemediği şiddetli ve yıkıcı bir devrimin girdabına çekti.

Şah Muhammed Rıza'nın suçu sadece 1953'te demokrasiye son veren CIA darbesine destek olmak değildi. Aynı zamanda kendi demokratik projesinin peşine düşmeyi de reddetmişti. Çok gurur duyduğu reformlar kendi dürtülerinden kaynaklanan şeylerden başka bir şey değildi. Bunları emirlerle ya da mahvettiği ve bir oyuncak gibi oynadığı parlamentonun çıkarttığı kanunlarla zorla yürürlüğe soktu. Sonunda İranlıların çoğu onu reformcu olarak değil zalim olarak gördü.

İran-Amerika tarihçisi Ervand Abrahamian'ın yazdığına göre, "Devrim şu ya da bu siyasi hatadan dolayı patlak vermedi. İran toplumunun bağırsaklarında on yıllar boyunca biriken ezici baskılar bir volkan gibi patladı."

İsyan İslamî Devrim olarak bilinir ama bu isim yanıltıcıdır. Din adamlarının geniş tabanlı hareketiydi ama aynı zamanda dini bir rejim yaratmayı hiç istemeyen esnafın, işçilerin, entelektüellerin, öğrencilerin ve diğerlerinin de hareketiydi. Yeni hükümetin "yüce lideri" olan Ayetullah Humeyni bunun farkındaydı. Dini kuralları hemen dayatmak yerine birçoğu Musaddık için çalışmış ya da Musaddık'ı beğenen milliyetçilerin önde geldiği bir kabine oluşturdu. Bu kabine bir yıldan az yaşadı. 4 Kasım 1979'da militanlar Tahran'daki Amerikan elçiliğini ele geçirdiler ve düzinelerce ABD diplomatını rehin aldılar. Kabinedeki bakanlar, Ayetullah Humeyni'den rehinelerin serbest bırakılmasını rica ettiler. Humeyni reddedince istifa ettiler. 1980 yılının başlarında İran, şahın değerli gördüğü her şeyden nefret eden radikal İslami rejimin yönetimi altındaydı.

Devrim sonrası mücadeleden neden mollalar galip olarak çıktı? Öncelikle, sıradan İranlının yaygın ve derin desteğine sahiptiler; liberal siyasi partiler ise, aksine, şahın baskıcı yönetimi tarafından dumura uğratılmıştı ve kitlelerle bağını kaybetmişti. İkinci olarak, dinin İran toplumundaki rolü şahın anladığından çok daha derindi ve rejim yozlaştıkça mollaların ahlaki otoriteleri artmıştı. Üçüncü olarak, mollalar kendilerine karşı olanlara şiddet uygulamaya diğer gruplara göre daha hazırdılar. Kendilerini kaybedercesine baskı uyguladılar, insanları hapsettiler ve öldürdüler. Sonunda, İranlıların 1953 yılında kaybettikleri demokrasiye yeniden kavuşacaklarını ümit ettikleri rejimin kontrolünü mollalar ele geçirdiler.

Süper güçlerin ikisi de İslami Devrimi harap edici stratejik bir kayıp olarak gördüler. Amerikalılar içgüdüsel olarak Amerika yanlısı olan bir liderin yerini içgüdüsel olarak Amerika karşıtı bir liderin aldığını gördüler ve Sovyetler'in Basra Körfezindeki petrol alanlarına sokulması için bir yol açılacağından korktular. Sovyetler ise kendi hesabına, İranlı köktencile-

rin Sovyet Birliğindeki Müslüman cumhuriyetler de dahil olmak üzere Orta Asya'da İslami ayaklanmaları teşvik edeceğinden korktular. 1979'un sonunda bunun gerçekleşmesini önleme kararlılığı ile Kızıl Ordu'yu Afganistan'ı istila ve işgal etmeye gönderdiler.

Türkler doğu sınırlarının ötesindeki bu ayaklanmayı görüyorlar ve korkuyorlardı. 1979 ve 1980'de Türkiye kendisi kriz içindeydi. Zayıf bir hükümet sağ ve solun ölüm saçan terör dalgalarını durdurmayı başaramıyordu. İran'da beklenmedik bir biçimde radikal dini rejim ortaya çıkınca bazı Türkler bunun Türkiye'ye de sıçrayacağından, fanatiklerin Kemalist devleti ve onun hem laisizmini hem de demokrasisini tahrip edeceğinden korktular.

Türkiye, kaosa doğru ilerlemekteydi. Yiyecek kıtlığı vardı. Enflasyon şiddetlenmişti. Siyasi şiddet hergün on can alıyordu. Karadeniz'de bir bölge, cumhuriyetten ayrıldığını ilan etmişti.*

Komutanlar ülkede neredeyse herkes bir darbeyi desteklemeye hazır hale gelene kadar beklediler. Sonunda, 12 Eylül 1980'de sabah saat dörtte darbe yaptılar. Generaller "anarşiyi" sona erdirmek, "aşırı uçları ve sapık ideolojileri" ezmek ve bunların gelişmesi için zemin yaratan "aşırı" özgürlükleri ortadan kaldırmak için iktidara el koyduklarını söylediler.

1980 yılında hem Türkiye hem de İran geçmişleriyle bağlarını sert bir biçimde koparttılar. Bu durum bazı insanlarda gelecek endişesi yarattı. Bazılarının hissettiği ise sadece korkuydu.

(*) Fatsa kastediliyor. 70'li yıllarda sosyalist sol ve Devrimci-Yol hareketi içinde kurtarılmış bölge olarak adlandırılan Fatsa, 12 Eylül sonrasında MGK tarafından "Fatsa Cumhuriyeti" olarak nitelenmiştir – ed.n.

5

Dünyaya Yozlaşma Tohumlarını Saçanlar

Kapı açılıp da gardiyanlardan biri içeri girdiğinde İran'daki kıdemli Amerikan diplomatı Bruce Laingen karanlık taş hücrede tutsaklığının 430. günündeydi. Gardiyan konuşmaya başladı ama aylar süren esaretinden dolayı kızgınlığı tepesine çıkmış olan Laingen ona patladı.

"İnsanları saygısızca rehin tutuyorsunuz!" diye bağırdı. "Her türlü terbiye kuralına ve özellikle de İranlıların misafirperverlik geleneklerine aykırıdır bu. Yanlış, yanlış! Her açıdan yanlış – politik olarak yanlış, ahlaken yanlış ve en basit insan hakları açısından yanlış. Ahlâksızca ve kanun dışı!"

Laingen nefesi tükenene kadar ağzına geleni söyledi. Bitirdiğinde gardiyan birkaç dakika onu süzdü ve hiçbir sempati emaresi göstermeden cevapladı.

"Şikâyet edecek bir şeyiniz yok." dedi. "Siz 1953'te *bizim bütün ülkemizi* rehin almıştınız."

İran'ın diktatörlüğe savrulması Birleşik Devletler'in İran'ın gördüğü en demokratik hükümeti devirmesinden sonra başladı. Her ne kadar İngilizce basılan yüzyılın tarihi kitapları bir ya da iki satır ayırsa da Muhammed Musaddık'a karşı yapılan 1953 darbesi 20. yüzyılın önemli olaylarından biridir. Şah Muhammed Rıza'nın 25 yıl süren hükümdarlığı boyunca diktatör-

lük gittikçe daha baskıcı hale geldi. İranlıların Amerikalı liderlere ve ABD-İran ilişkilerini idealmiş gibi gösteren Amerikan basınına karşı öfkesi büyüdükçe büyüdü.

Rehine krizi sırasında yapılan basın toplantısında bir gazeteci Jimmy Carter'a "Sayın Başkan, 1953'te Birleşik Devletler'in İran halkının arzularının hilafına şaha tahtını iade etmesi uygun muydu?" diye sordu.

Carter, "Bu söylediğin tarihte kaldı." diye cevap verdi.

Oysa İranlılar için öyle değildi ve hiçbir zaman da öyle olmadı. Onların kolektif bilinci Yunanlıların, Arapların, Moğolların, Tatarların, Rusların ve Britanyalıların istilalarının acısıyla hâlâ kanamaktadır. 1953'ten sonra onlara bir vakitler ilham vermiş olan Birleşik Devletler'i de bu istilacılar listesinin son satırı olarak görmektedirler.

1979'da şah Muhammed Rıza devrilince Washington afalladı. Şahın rejimi Birleşik Devletler'in Ortadoğu'da hâkimiyet planlarının temel aracıydı, istikrar kalesiydi, tepeden aşağı silahlanmıştı ve her yönden yenilmezdi. Ani olarak çöküşü Güney Vietnam'ın düşmesinden beş yıl sonra gerçekleşti. Dünyada istediği her şeyi yapmaya alışmış olan bir ülke için bu iki travma hayal kırıklığı ve öfke doğurdu.

Ayetullah Humeyni'ye bağlı İranlı militanlar Bruce Laingen ve diğer Amerikalı diplomatları 1979 yılının sonlarında rehin alınca Birleşik Devletler'deki hissiyat öfkeye dönüştü. Çeteler, İranlı Amerikalılara saldırıp dövdüler. Krizi ele alan yeni bir akşamüzeri haberleri programı, –sonradan *Nightline* olan– *America Held Hostage* ortaya çıktı ve ulusu bu krize odakladı. Yayın her akşam işkenceyle sorgulamanın "seksenyedinci günü" ya da "üçyüzonaltıncı günü" gibi acı veren bir notla başlıyordu. Elleri kelepçeli, gözleri bağlı Amerikalı diplomatlar ayaklarını sürüyerek ekrandan geçiyorlardı. İşgal edilen büyükelçiliğin duvarındaki bir yazı acı veren gerçeği ilan ediyordu: "ABD hiçbir şey yapamaz." Bu 444 gün devam etti ve Amerikan vicdanını katılaştırdı.

Amerikalıların bir nesli için İran nefret edilen "öteki"nin yüzü, medeniyeti daima tehdit etmiş yağmacı barbarlığın yeniden

doğuşu haline dönüştü. Şahın 16 Ocak 1979'da devrilişi ile rehine krizinin sona erdiği 20 Ocak 1981 arasındaki iki yıl boyunca ağızlardaki acı tat hiç yok olmadı.

İnsanlar ya da ortaklar birbirlerinden öfkeyle ayrıldıklarında neler olup bittiği hakkında tamamen farklı bir hikâye anlatırlar. Aynı şey ulusların birbirleriyle ilişkisinde de geçerlidir. 1979'un sonunda Birleşik Devletler'le İran için durum buydu.

Amerikalılar kendilerini haksızlığa uğramış masumlar olarak görüyorlardı. Hikâyeleri basitti: İran'ın cömert arkadaşlarıydık, ta ki ani bir devrimle nihilist fanatikler tarafından yönlendirilen yeni rejim, hiç bir kışkırtma olmadan, Tanrının ve insanlığın tüm kurallarını çiğneyerek diplomatlarımızı kaçırmak üzere haydutlarını gönderene kadar.

Birçok İranlı ise ilişkiyi çok farklı şekilde algılıyordu. Onlar, Birleşik Devletler'i pençelerindeki kan henüz kurumamış bir yırtıcı hayvan, 1953'teki müdahalesiyle onları demokrasiden yoksun bırakan, yirmibeş yıl boyunca nefret edilen şah Muhammed Rıza'yı destekleyen ve her an tekrar müdahale etmekle tehdit eden düşman bir güç olarak görüyorlardı.

İranlılar devrim zaferini kutlarken şah Muhammed Rıza da zengin ama istenmeyen bir mülteci olarak dünyayı dolaşıyordu. Önce Mısır'a, ardından Fas'a, Bahamalara ve Meksika'ya gitti. Gittiği her yerden İran hükümeti yargılanmak üzere iadesini istedi. Sonunda, pankreas kanserinin tedavi edilebilmesi için Başkan Carter'dan Birleşik Devletler"e giriş izni istedi. Kendisine yapılan bütün tavsiyelere rağmen, muhtemelen Hıristiyan bilinciyle –ve şahın sadık dostları olan Henry Kissinger ve David Rockefeller'in zorlamasıyla– Carter izni verdi.

Washington'daki bazı insanlar bunun ölmekte olan bir dosta yapılan son kibarlık olduğunu düşünebilirler. Ama Tahran'dan bakınca çok korkutucu görünmüştü. Birçok İranlı, şahın kaçtığı ama Amerikan büyükelçiliğinde çalışmakta olan CIA ajanlarının bir darbe tezgahlayıp onu geri getirdiği 1953 yılını hatırladı. İranlılar tarihin tekerrür etmekte olduğundan korktular.

Tahran'daki Amerikalı diplomatlar İranlıların bu şekilde tepki vereceğini öngörmüşlerdi. Carter'ın şahı kabul etmeye ka-

rar vermesinden haftalar önce büyükelçilik "ona ya da ailesine ABD'yi ziyaret etme izni verilmesinin kesinlikle ani ve şiddetli bir tepki göreceği" uyarısında bulunan raporu Washington'a göndermişti. Washington'daki İran büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na bu tepkinin "çok çok kötü" olacağı uyarısını yapmış ve şahın Güney Afrika'ya yönlendirilmesini önermişti.

Bu mesaj, Carter'a ve yakınındakilere ulaşmıştı ki, Bruce Laingen 22 Ekim 1979'da büyükelçilik personelini toplantıya çağırıp şahın Birleşik Devletler'e kabul edileceğini duyurduğunda hepsi çok şaşırdı.

Diplomatlardan biri daha sonra şunları hatırlamaktadır: "Önce tam bir sessizlik oldu. Bir süre sonra çekingen sızlanmalar başladı. Yüzler tam manasıyla bembeyaz kesildi. Diplomatlardan bir diğeri ise, "kendi halkım tarafından ihanete uğramış gibi hissettim. Nasıl şahı kabul edip bizi İran'da kızgın kurtlarla karşı karşıya bırakabilirlerdi?'" demiştir.

Onüç gün sonra, tam da bu diplomatların korktuğu şekilde, militanlar büyükelçiliğe zorla girdiler ve ıstırap dolu rehine krizi başladı.

Bu kriz İran'la Birleşik Devletler'in ilişkisini harap etmekten fazlasını yaptı. Ayetullah Humeyni'nin hükümetteki ılımlılardan kurtulmasını da sağladı. Hukuk devletine inanan bu ılımlılar rehine krizini çözmek için ümitsizce çabaladılar. Humeyni onları reddetti. Güçlerinin yetmediği ortaya çıkınca istifa etmekten başka seçenekleri kalmadı.

Humeyni, Kum'da din eğitimi gören öğrencileri, "Demokrasiden bahsedenleri dinlemeyin." diye uyardı. "Hepsi İslam'a karşı... Onlar ulusumuzu yüce amacından uzaklaştırmaya çalışıyorlar. Milliyetçilik ve demokrasi gibi şeylerden bahseden zehirli kalemleri kıracağız."

Böyle bir hükümetin başındaki böyle bir adamın 20. yüzyılın sonunda İran'ın kontrolünü ele geçirebilmesi, İran siyasetinin şah Muhammed Rıza tarafından düğüm haline getirildiğinin ispatıdır. Sivil toplumu ezip mollaların serbestçe hareket etmesine izin vererek kendisinin başlattığı baskıcı iktidarı mollaların sürdürmesini garanti altına almış oldu. Lider olarak ortaya

çıkan Humeyni, İslamiyet dünyevi şeylerle bozulmadan önceki döneme dönmek isteyen ütopyacı, atavist ve binyılcı bir gerilemeydi. Humeyni yaklaşık bir asırdır demokrasiye doğru ilerlemekte olan İran'ı dini diktatörlüğe geri çekmek istiyordu.

İranlı-Amerikalı bir araştırmacı "O hayatı boyunca yoğurt, hurma ve intikam alma duygusuyla beslenen sofu bir mistikti... Savonarola ve Calvin'in Müslüman kılığındaki bileşimiydi." diye yazmıştır. "Değişime uğramış İslamî mistisizmi başlangıç noktasına döndürmeye zorlayan siyasi bir mistik, ihtilalci bir sofudur."

Tesadüfen ortaya çıkan iki kriz Humeyni'nin iktidarını pekiştirmesini sağladı. Biri, rejimini ılımlılardan temizlemek için kullandığı rehine kriziydi. Diğeri İran-Irak Savaşıydı. Bunlar onun şanslı felaketleriydi.

Irak diktatörü Saddam Hüseyin, Müslüman Ortadoğu'ya hâkim olma konusunda İran'ı en büyük rakibi olarak görüyordu ve şiddetle İran karşıtıydı. Çok yıllar sonra son sözleri, "Vatan hainlerine, Amerikalılara, casuslara ve Perslere yenik düştüm!" olacaktı. Yirmi yıl boyunca tutkularını frenlemişti çünkü Birleşik Devletler şah Muhammed Rıza'yı bütünüyle destekliyordu. Şah gidince ve 1979 devriminden sonra İran karışıklık içindeyken –özellikle de mollalar İran'ın üst düzey komutanlarının birçoğunu idam edince– Saddam bu durumu kendisi için bir fırsat olarak gördü. 22 Eylül 1980'de Irak birliklerini İran'ın üstüne gönderdi. Amacı İran'ın petrol sahalarını ve Abadan rafinerisini ele geçirmek; dünya petrolünün çoğunun ihraç edildiği, stratejik konumdaki Şattülarap ırmağını zaptetmek; Tahran'daki dini rejimi yıkmak ve kendisini bölgenin yeni kuvvetli şahsiyeti olarak kabul ettirmekti.

Hayretler verici bir biçimde İran ele geçirildi ama hemen karşı saldırıya geçti ve Iraklı güçleri topraklarından attı. Savaş o aşamada sona erebilirdi ama Ayetullah Humeyni ateşkes yapmayı reddetti ve ordusunun Saddam iktidardan devrilip, Irak'ta bir Şii rejimi kurulana dek savaşmaya devam etmesi konusunda ısrarcı oldu. Savaş sekiz yıl devam etti. Bu durum Humeyni'ye çok uygun düştü. Kriz zamanlarında her ülkenin halkı içgüdüsel ola-

rak liderlerinin arkasında birleşir. İran'da da bu oldu. İran-Irak Savaşı mollaların daha açık toplum taleplerini reddetmeleri ve daha şiddetli baskıyı haklı göstermeleri için mazeret oluşturdu. Devrimden sonraki ilk iki yıl boyunca İran'daki mahkemeler ayda iki ölüm cezası veriyorlardı; sonraki dört yıl boyunca, Irak savaşı kızıştıkça, bu sayı on katına çıktı. "Dünyaya yozlaşma tohumları saçanlar"ın sekizbinden fazlası idam edildi.

Batı'nın ülkelerini zayıflatmak için çalıştığını düşünen İranlılar –yani İranlıların çoğunluğu– için İran-Irak Savaşı onları çok öfkelendiren bir kanıttı.

Savaş yoğunlaşınca Başkan Ronald Reagan kişisel elçisini Saddam'la buluşmak üzere Bağdat'a gönderdi ve ona Amerikan yardımı teklif etti. Elçi önceki (ve gelecekteki) savunma bakanı ve G. D. Searle ilaç şirketinin başkanı Donald Rumsfeld idi. 20 Aralık 1983 tarihli bulanık fotoğraflarda Rumsfeld ve Saddam'ın, birbirinden çok farklı bu iki adamın el sıkıştığı görülmektedir. Biri, Princeton'da yetişmiş, nazik bir milyoner ve tam manasıyla Washingtonlu, diğeri gözünü bölgenin hâkimi olmaya dikmiş devrimci Arap milliyetçisiydi. Ama ikisi de hayatları boyunca siyasetçi oldular, duyarlılıkları düşüktü. Ortak bir düşmana, İran'a karşı savaşmak için birleştiler.

Rumsfeld toplantıya Başkan Reagan'ın gönderdiği, bu savaşta İran'ın zaferinin "Birleşik Devletler'in çıkarları"na aykırı olacağının altını çizen mektubu sunarak başladı. Sonra, Irak'tan Ürdün'ün limanı Akabe'ye uzanacak olan milyar dolarlık petrol boru hattının inşasını Saddam'ın desteklemesini istedi. Projenin sahibi, daha önceleri hem Dışişleri Bakanı George Shultz'un hem de Savunma Bakanı Caspar Weinberger'in çalışmış olduğu dünya çapında bir inşaat şirketi olan Bechtel'di. Rumsfeld, Saddam'a son olarak da İran'la savaşına Birleşik Devletler'in nasıl yardımcı olabileceğini sordu. Saddam iki şey istedi: Helikopterler ve savaş alanındaki komutanların İran birliklerini hedefleyebilmesi için uydu istihbaratına erişim. Birleşik Devletler ikisini de verdi.

İran'daki kızgınlık Birleşik Devletler'in Saddam'la ölüm kucaklaşması yapması sonucunu getirdi. Bu, ABD-İran ilişkisinin

Ortadoğu'da hiç kimsenin öngöremeyeceği yansımalarına dair bir başka örnektir. İran'la savaşacak herkesi desteklemeye hevesli olan Amerikalı liderler Saddam'la ortaklık kurdular.

İran-Irak Savaşı sırasında Saddam, İran'a zehirli gaz sıkmak için helikopterleri kullandı. Bu uluslararası hukuku ihlal etti ama İran protesto edince Amerikalı subaylar İranlıların doğruyu söylediklerini bildikleri halde suçlamaları reddettiler. Hatta İran'ın sempati kazanmak amacıyla kendi halkına gaz sıktığını öne sürerek Birleşmiş Milletler'in soruşturma yapmasına engel oldular. İranlıların bu olaydan öğrendiği konvansiyonel olmayan silahlara karşı savunmasız olduklarıydı. Birçok İranlı kendisini savunabilmek için İran'ın da benzer silahlara sahip olması gerektiği sonucuna vardı.

Birleşik Devletler Irak'a silah ve istihbarat sağlamaya başladıktan birkaç yıl sonra onun düşmanı İran'a da aynı şeyleri sağlamaya başladı. Başkan Reagan Lübnan'da rehin tutulan Amerikalıları kurtarmak için İran'ın etkisini kullanacağını ümit ediyordu. Ayrıca Birleşik Devletler'in sonraki onbeş yılda takip edeceği "çifte tecrit" –yani hem İran'a hem de Irak'a karşı olma– siyasetinin temellerini de atmaktaydı.

Bu politikanın sert bir özetini yaparken Henry Kissinger "Umarım birbirlerini öldürürler." dedi. "İkisinin birden kaybedemeyecek olması çok kötü."

Savaş kızgınlaştıkça Ayetullah Humeyni de acımasız bir İslam devleti inşa etti. Kadınların hâkim ya da üniversite profesörlüğüne uygun olmadıkları hükme bağlandı; aynı şekilde laik inançlara sahip erkeklerin de. Gazeteler sansürlendi, sivil gruplar ezildi, dışarıdaki ve ülkedeki muhalifler tutuklanıp bazen de öldürüldü. Militanlar putperestliğin abidesi olarak gördükleri Persepolis harabelerinin kaderini tartışmaya başladılar: Çöplük mü olsun yoksa buldozerle üstünden mi geçilsin?

Humeyni "zehir içmekten daha öldürücü" olarak nitelendirdiği ateşkes kararını kabul ettikten sonra, 1988'de, İran-Irak Savaşı sona erdi. Yüzbinlerce ölü vardı, iki ülkede de geniş mezarlıklar ölülerle doldu. İki taraf da değerli bir şey elde edememişti.

İran harap oldu. Bir milyondan fazla insan bu savaş sırasında evini barkını kaybetti. Limanlar, fabrikalar, köprüler, sulama tesisleri ve Abadan rafinerisi dahil olmak üzere endüstriyel yerleşkeler bombalanıp moloz yığınına döndü. Kişi başına gelir yarı yarıya düştü.

Lübnanlı-Amerikalı araştırmacı Fawaz Gerges sonradan "Savaşın çok derin iki etkisi oldu," sonucuna varmıştır. "Birincisi, İran'daki Amerikan karşıtı duygular derinleşti ve yaygınlaştı. Amerikan karşıtı dış politika İran hükümetinin varlık sebebi haline geldi. İkincisi, Irak'ın kimyasal silahlar kullanması, bu konuda soruşturma yapılmasının engellenmesinde Amerika'nın oynadığı rol ve Amerika'nın eleştirilere karşı Saddam'a kalkan olması mollaları kendilerinin de konvansiyonel olmayan silahlar geliştirmeleri gerektiğine inandırdı."

1980'ler İran için çok travmatik bir dönemdir. On yıllar süren şah diktatörlüğünü heyecan verici bir devrim takip etti. Hemen ardından kanlı bir otokrasi ile tahrip edici bir savaşın ortasına düşüldü. İranlıların özgürlüğe doğru yol aldıklarını düşündükleri on yıl yıkıntı ve baskı ile sonuçlandı.

Birçok İranlı demokratik biçimde seçilen son liderleri Muhammed Musaddık'ın 1953'te devrilmesinden ve ülkenin diktatörlük yolunda ilerlemeye başlamasından Birleşik Devletler'in sorumlu olduğunu bilir. Ama on yıllar sonra hâlâ çok az sayıda Amerikalı bunu anlayabilmiştir. 1990'ların sonunda başkanlık günleri sonuna yaklaşmışken Bill Clinton bir diyalog başlatma ümidiyle İran'a jest yapmaya karar verdi. Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'a 1953 darbesinde Amerika'nın rolünü itiraf edecek bir konuşma yapma görevini verdi.

Bu itirafı tarihçilerden, insan hakları savunucularından ya da İranlı-Amerikalılardan oluşan bir dinleyici topluluğu önünde yapmak yerine Albright, İran'la iş yapmaya hevesli petrol şirketleri tarafından finanse edilen bir lobi grubu olan American Iranian Council'ın Washington'daki toplantısında yaptı. 17 Mart 2000'deki, bu şirketlerin çıkarları ile İsrail'inkileri den-

geleyen konuşma Washington'la Tahran arasında herhangi bir uzlaşmanın yolunu açmadı. Konuşma başarısızlığa mahkûmdu. Yine de dünyada herkesin on yıllardır bildiği bir şeyi Birleşik Devletler ilk defa itiraf etmiş oldu.

> 1953'te İran'ın çok sevilen Başbakanı Muhammed Musaddık'ın iktidardan devrilmesinde Birleşik Devletler'in belirgin bir rolü olmuştur. Eisenhower yönetimi eyleminin stratejik sebeplerle haklı olduğuna inanıyordu ama darbe açık olarak İran'ın siyasi gelişimi için bir gerileme olmuştur. İç işlerine Amerika'nın müdahale etmesine birçok İranlının neden hâlâ içerlemekte olduğunu anlamak kolaydır.
>
> Dahası, takip eden çeyrek yüzyıl boyunca Birleşik Devletler ve Batı, şah rejimine sürekli destek vermeye devam ettiler. Her ne kadar ülkenin ekonomik olarak gelişmesi için çok şey ifade etse de, şahın hükümeti aynı zamanda siyasi muhalefeti ezmiştir.
>
> Başkan Clinton'ın söylediği gibi, Birleşik Devletler, ABD-İran ilişkilerinde ortaya çıkan problemlerin sorumluluğunda adil bir pay üstlenmelidir. Hatta daha sonraki ABD politikasının, İran'la olan çelişkilerinde Irak'a yakın olması üzücü bir biçimde dar görüşlülüktür, hele de Saddam Hüseyin'le yaşanan daha sonraki tecrübelerin ışığında bakınca.

İran yarım ağızla yapılan bu özüre cevap vermedi. Sebebi kısmen, özürü dengelemek –İsrail'e güvence vermek için gerekli olduğunu düşündü– amacıyla Albright'ın İran rejimini, terörizmi himaye etmekle ve Amerika'nın Ortadoğu'daki barış çabalarını engellemenin de içinde olduğu suçlara evsahipliği yapmakla itham etmesiydi. İsrail de aynı derecede hoşnutsuzdu. *Jerusalem Post*'ta İsrail'in üst düzey subaylarının "ABD'nin İran'a karşı daha olumlu olan tavrını şiddetle eleştirdiği" ve "Washington'daki 1 numaralı İsrail lobisi American İsrael Public Affairs Committee"nin İran'la, o ülkeye "büyük para akışına" sebep olacak ticari ilişkilere karşı olduğu haberleri yayınlandı. Uzlaşma için yapılan daha önceki teşebbüslerde olduğu gibi Alb-

right da gönülsüzdü ve temposu düşüktü. Özür, insanları şaşırttı ama sonuçsuz kaldı.

Devrimden sonra İran'da büyük değişiklikler oldu. Dini Lider Ayetullah Humeyni 1989'da öldü. Ölümü, gösterişli bir biçimde yapılan üzüntü taşkınlarına yol açtı. Onunla birlikte devrimci coşkunun ilk dalgası da gömülmüş oldu. İran tarihinde, devrim teorisiyle uğraşanların Thermidor dönemi olarak adlandıracağı, yeni bir dönem başladı: Radikalizmden tereddütlü geri çekilme, istikrar ve normalleşme arayışı. Yeni Dini Lider Ayetullah Ali Hamaney televizyonda yayınlanan bir söylevinde Şiilerin kahramanı Ali'nin –genellikle köktencilerin tasvir ettiği gibi– intikamcı İslam savaşçısı değil çalışkan, iyi giyimli bir iş adamı ve plantasyon sahibi olduğunu söyleyerek yeni dönemi başlattı. Hemen ardından Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani İranlılara "çocukça şeyleri bir kenara bırakma" ve "aşırı, zalim ve sorumsuz davranışlara" son verme zamanının geldiğini söyledi. Kudüs'ü özgürlüğüne kavuşturmak için *cihad* isteyen politikacılar daha iyi konut ve daha ucuz ev aletleri istemeye başladılar.

Rafsancani'nin dönemi 1997'de sona erdi ve yerine Almanya'da bir İslam merkezini yönetmiş olan reformcu din adamı Muhammed Hatemi seçildi. Hatemi'nin "medeniyetler arası diyalog" çağrısı Clinton'u özür satrancını denemeye ikna etti. Ama liderlerin hiçbirisi iki ülke arasındaki ilişkiye yeniden şekil verebilecek dramatik bir hareket için yeterince gözüpek değildi. İran ile Birleşik Devletler arasındaki düşmanlık, bir yıldırımın çözmesini bekleyerek donmuş olarak kaldı. 11 Eylül 2001'de beklenen oldu.

O günkü terör saldırısının haberi yayınlandığında Tahran'a akşam çökmekteydi. İnsanlar, ellerinde mumlarıyla kendiliklerinden sokaklarda yürümeye başladılar ve Birleşik Devletler'e desteklerini, sempatilerini gösterdiler. Şehrin ana meydanlarından birinde toplanıp tarihin tüm iniş çıkışlarına rağmen Amerikalılarla samimi dayanışma duygusu içinde olduklarını göstererek sessizce bekleştiler. Bu gece nöbeti o gün Müslüman ülkelerde yapılan Amerikan taraftarı tek gösteriydi.

11 Eylül saldırıları Washington'la Tahran arasındaki uzlaşmaya acil siyasi bir mantık kazandırdı. İran, Şii İslam'ın yok olmasını arzulayan Taliban'ın ve El-Kaide'nin amansız düşmaydı. Şimdi bu kuvvetler Birleşik Devletler'e saldırmıştı. İran ve Birleşik Devletler kendilerini aynı düşmanla karşı karşıya buldular.

Saldırılardan sonraki birkaç ay boyunca iki ülkenin diplomatları düzenli olarak biraraya geldiler. Birleşik Devletler, İran'dan, Taliban ya da El-Kaide ile ilişkide olduğunu düşündüğü yüzlerce yabancının sınırdışı edilmesini, İran-Afganistan sınırında güvenliğin arttırılmasını ve terörist olduğundan şüphelenilen izleme listesine yeni isimler eklemesini istedi. İran bunları yaptı. Amerika kendisi için Taliban'a karşı savaşacak bir ordu istediğinde, İran, onları yıllardır bu işi yapan Kuzey İttifakı'na yönlendirdi. Sonrasında, Taliban sökülüp atılınca, İran geri çekilmesi için Kuzey İttifakı'na baskı yaptı ve Washington tarafından desteklenen Peştun lider Hamid Karzai'nin Afganistan'ın başına geçmesini kabul etti. Bu işbirliği temelinde daha neler yapabilecekleri konusunda Amerikalı ve İranlı delegeler Cenevre'de gizli görüşmeler yapmaya başladılar.

Sonradan CIA anti-terör uzmanı Flynt Leverett şunları hatırlamaktadır: "İranlılar 'Aynen sizin gibi biz de El-Kaide'den hoşlanmıyoruz ve Afganistan'da faydalı olabilecek varlıklarımız var' dediler. Afganistan'da sahada çalışan gerçek bağlantıları vardı ve Birleşik Devletler'le işbirliğinin devamında bunları kullanmayı önerdiler."

Amerika'nın anti-Taliban kampanyası gelişince Dışişleri Bakanlığı Birleşik Devletler'in İran'la ilişkiye yeni bir şekil vermek için "gerçek bir fırsat"a sahip olduğunun altını çizen bir rapor hazırladı. Hem CIA hem de Beyaz Saray terörle mücadele bürosu bu raporu destekledi. Uzun zamandır birbirine düşman olan bu iki ülke arasında kurulacak bir ortaklık ihtimali gerçekçi görünmeye başladı.

Bu ihtimal, 29 Ocak 2002 akşam üzeri Başkan George W. Bush'un yıllık State of Union konuşmasında buharlaşıp uçtu. İran'ın anti-terör savaştaki işbirliğini kabul etmemekle yetin-

meyip ayrıca, İran'ı dünyanın en zalim diktatörlüklerinden ikisiyle, Irak ve Kuzey Kore'yle birlikte "şer ekseni"nin bir parçası ilan etti. İranlılar çok şaşırdılar. ABD-İran ilişkisinin modern tarihinde sık sık görüldüğü gibi ideoloji ve duygular pragmatik çıkarlara baskın çıkmıştı. Çok büyük bir fırsat kaybedildi.

"Kötülük ekseni" konuşmasında bir yıl sonra İranlı liderler tekrar çabaladılar. 2003'ün başında, Amerikan çıkarlarını resmi olarak temsil eden Tahran'daki İsviçre büyükelçisine geniş kapsamlı bir rapor sundular. Raporun önemini farkeden büyükelçi onu Washington'a elden götürdü. Rapor, 21. yüzyılın en ilgi çekici diplomatik dokümanıydı.

İran kapsamlı müzakereler öneriyordu ve bir ajanda sunmuştu. Birleşik Devletler'den "düşmanca tutum"unu sona erdirmesini, ekonomik müeyyideleri askıya almasını, İran'ın barışçıl nükleer teknolojiye erişimini garanti etmesini ve İran'ın "meşru güvenlik menfaatlerini" tanımasını isteyecekti. Bunun karşılığında İran, Birleşik Devletler'in uzun zamandır istediği iki şeyi yapacaktı: nükleer programında "tam şeffaflığı" kabul edecek ve Ortadoğu'daki, özellikle Hizbullah, Hamas ve İslamî Cihad'ın içinde olduğu militan gruplara "malzeme desteği"ni kesecekti.

Bu, yüzyılın ilk çeyreğinde İran tarafından yapılan en cesur jestti. Ama Başkan George W. Bush ve danışmanları İran rejimini mahvetmek istiyorlardı, uzlaşmak değil. Sadece Tahran'ın önerisine cevap vermemekle yetinmediler. Bir de üstüne İsviçre büyükelçisini bu raporu getirmeye cüret ettiği için azarladılar.

1979'dan itibaren ABD-İran ilişkilerinin asap bozucu şablonu böyledir. Her iki taraf da derin bir kin duygusu beslemektedirler. Biri uzlaşma için hazır göründüğünde diğeri saldırgan bir ruh hali ile karşılık verdi.

ABD-İran ilişkileri dumura uğradıkça İran toplumu da dumura uğradı. Kısmen kendi hatası yüzünden kısmen de yabancıların kötü niyetinden dolayı dünyanın geri kalanından soyutlandı. Kemikleşti ve içe döndü. Güçlü bir demokratik bilinç hâlâ yaşamaktadır ama sivil hayat bodur kalmıştır. Birçok İranlı İslamî rejimin tarihe gömülmesini ve böylece 1906 yılın-

da başlattıkları özgürlük yürüyüşüne kaldığı yerden devam etmeyi istemektedir.

İran bir devrimle, Türkiye iki büyük barışçıl dönüşümle yeniden şekillendi, Bu dönüşümleri gerçekleştiren uzak görüşlü iki kişi farklı nesillerden geldiler ve hiç karşılaşmadılar. Biraraya gelebilseler tuhaf bir çift olurlardı. Biri taşradan gelen neşeli ve aşırı samimi bir adamdı. Dünya Bankası'nda çalışmış ama pratik çözümler üretebilen bir mühendisti, yemek yemekten hoşlanırdı ve *Courvoisier*'ye* zaafı vardı. Diğeri İstanbul'un arka sokaklarından gelen sert mizaçlı, atletik yapılı birisiydi. Hapishaneden hızlıca ulusal liderliğe yükseldi.

Bu liderlerin ikisi de tarih yazdı. Liderlerin ilki olan Turgut Özal bunu söylemişti de.

Özal, 1983'te başbakan seçildiğinde Türkiye hâlâ içe kapanıktı ve dünyadan korkuyordu. Dış seyahat teşvik edilmiyordu, çok az şirket ihraç ürünü üretiyordu ve dışarıda üretilen ürünlere, hatta bir paket Marlboro sigarasına bile sahip olmak suçtu. Özal bu korumacı devleti parçalamaya kararlıydı. Temel hedeflerinden biri, yıllardır müşterileri hor gören emekli generaller tarafından yönetilmekte olan Türk Hava Yolları oldu. Genç, Amerika'da eğitim görmüş, şirket üst düzey yöneticiliği yapan birisini Türk Hava Yolları'nın başına getirdi ve ona havayolunu "birinci-dünya havayolu"na dönüştürme görevini verdi. Genç adam generallerin aşırı sağlamcı olduğunu ve onun gibi birisiyle çalışmayacağını söyleyip itiraz ettiğinde Özal itirazlarını bir kenara itti.

Kolunu sallayarak "Biz burada tarih yazıyoruz!" diye haykırdı.

Özal, İstanbul elitinden değil toprağa bağlı Anadolu'nun bağrından geliyordu. Babası banka memuru idi. Güçlü, dinamik bir öğretmen olan annesi, kendini eğitirse istediği her şeyi olabileceği inancını ona işlemişti. Modernleşme yoluna çıkmış ül-

(*) Bir Konyak markası – ed.n.

kedeki birçok hırslı Türk gibi o da mühendislik okumaya karar verdi. Ülkenin en büyük holdinglerinden birinde çalıştı, iki yıl Washington'da Dünya Bankası'nda ekonomi danışmanlığı yaptı ve ülkeye dönünce siyasetle ilgilenmeye başladı.

Özal'ı iktidara 1980 darbesini yapan generaller kazara getirdiler. Yaptıkları darbe önceleri iyi karşılanmıştı çünkü politik şiddet hızlıca sona ermişti ama üç yıllık askeri rejim Türk toplumunu hırpaladı. Generaller sıkıyönetim ilan etmek, anayasayı askıya almak, sendikaları kapatmak, Büyük Millet Meclisi'ni dağıtmak ve siyasi partileri kapatıp liderlerini tutuklamakla yetinmeyip Türklerin o güne kadar gördüğü en ağır baskıyı da başlattılar. Çok fazla sayıda insan tutuklandı. Birçoğunun sol eğilimli siyaset yapmaktan başka suçu yoktu. Birçoğu işkence gördü. Kırkbin Türk sıkıyönetim mahkemelerinde mahkûm oldu; yirmibeşi idam edildi. Üniversiteler kapatıldı ve ülkenin en iyi, en parlak insanları kaçmak zorunda kaldı. Birçoğu kamu özgürlüğünü sınırlayan yaklaşık altıyüz kanun emir yoluyla çıkarıldı.

1982'nin sonunda generaller iktidarı terketmeye hazır olduklarını bildirdiler ama bir şartla: hazırladıkları yeni anayasayı Türkler kabul ederlerse. Anayasa sınırlı bir demokrasi emrediyordu. Konuşma özgürlüğü "Türklerin ulusal çıkarlarına" aykırı olmamak koşuluyla korunuyordu. Seçilmiş liderler generallerin denetimindeki Milli Güvenlik Konseyi'nin tavsiyelerini "öncelikli olarak hesaba katacaklar"dı. Nasıl olursa olsun bir demokrasiye sahip olma arzusu içindeki Türkler referandumda ezici çoğunlukla anayasayı kabul ettiler.

Anayasa kabul edilince generaller seçimlere gittiler. Darbeden beri tüm siyasi partiler yasaklı olduğu için iki yeni parti kurdular. Seçmenlere birinin daha sağcı, diğerinin ise solcu olduğunu söylediler. İkisinin de başında emekli generaller vardı.* Ardından, sonradan akla gelen bir düşünceyle –Washington'dan gelen imalara cevaben– üçüncü partiye müsaade etmeye karar verdiler. Ortaya çıkan partinin adı Anavatan'dı. Par-

(*) Seçime giren üç partiden sadece birinin (MDP) lideri, Turgut Sunalp asker kökenlidir – ed.n.

ti, bayraktar olarak generallerin baş ekonomik plancısı Özal'ı seçti.

Ülkenin önde gelen politikacılarına siyaset yapmak yasaklanmıştı ve bu seçime girmekten men edilmişlerdi. Generaller farkında değillerdi ama az tanınan Özal için ortalığı temizlemiş oldular.

1983 seçimlerinden önceki gece, yürürlükteki askeri rejimin lideri ulusal televizyona çıktı ve halka kendisinin adayı olan eski generalleri seçmesi için uyarıda bulundu. Kampanyanın belirleyici anı buydu. Özal'ın askerler tarafından desteklenen bir aday olmadığını anlayan seçmenler ona şaşırtıcı bir zafer bahşettiler. Demokrasilerini geri istiyorlardı; Özal demokrasiyi onlara geri vermekle ilgilenen tek adaydı.

Türkiye tarihinin bundan sonraki on yılı –başbakan olarak altı yıl ve ardından cumhurbaşkanı olarak dört yıl– Turgut Özal'a aittir. Atatürk'ten beri ülkenin gördüğü en dinamik lider ve en radikal reformcuydu. Ayrıca Türkiye için yeni tür bir karakterdi, halktan gelen ve halkın dilini konuşan, kendi kendini yetiştirmiş, pragmatik neşeli bir insandı. Eski yerleşik düzeninin adamı değildi ve onların tabularına saygısı yoktu.

Özal, Türk toplumunda yüzeyin hemen altındaki coşkuyu sezdi. Eğer bu çoşku yüzeye çıkarılabilirse Türkiye'nin sadece yalnızlığını kırmakla yetinmeyip aynı zamanda dinamik, zengin ve güçlü bir ülke olacağını da anladı. Yıllarca kapalı kalmış, köhne ve eski bir eve benzeyen ülkeyi devraldı, tüm kapıları, pencereleri açtı ve aniden içeri dolan rüzgârın kalın toz tabakasını sürükleyip götürmesine imkân verdi.

Özal'ın kahramanı Margaret Thatcher'dı, Özal da onun gibi serbest piyasa fanatiği idi. Kuralları bir kasırga gibi yıkarken Türklere kuralların ve bürokrasinin onları kötürüm bıraktığını, bunlardan kurtulup zengin olma vaktinin geldiğini söyledi. Türkiye'de iş kurmak zahmetli bir süreçti; aniden kurallar ortadan kalktı ve herkes iş kurabilir hale geldi. Yüzlerce ve sonra binlerce kişi iş kurdu. İstanbul'da geçmişi eskiye dayanan, ilişkileri kuvvetli aile şirketlerinin başındaki "Beyaz Türkler"le rekabete girecek yepyeni bir sınıf olan Anadolulu girişimciler

türedi. Özal, Türkiye'nin lazım olan her şeyi üretmeye çalıştığı ithal ikamesi modelini ıskartaya çıkardı, itici gücü ihracat ve global ticaret olan modeli benimsedi. Böylece, özgürleşen Türk ekonomisinde bugüne kadar devam eden uzun dönemli canlanma başladı.

Özal'ın ekonomik reformları eski zenginlerin durumunu zayıflattı ama orduyu esas sinirlendiren onun tutucu olmayan sosyal ve politik görüşleri oldu. 1961 yılında askerler tarafından idam edilen eski başbakan Adnan Menderes'in naaşının iade-i itibarla yeniden defnedilmesini emretti ve onun adını bir havaalanına verdi. Hergün dua ederdi ve Atatürk tarafından yasaklanan Sufi Müslümanlık'ın bir ferdiydi. Baştan itibaren komutanlara alışık oldukları saygıyı göstermedi. Genelkurmay başkanlığı için generallerin önerdiği kişiye itiraz etti ve başka birisini seçti. Bir keresinde askeri geçit törenine şortla katılmıştı. Yarım asırdır hiçbir Türk lider Kürtlerin varlığını bile kabul etmemişken Özal, Kürtlerin çoğunlukta olduğu Güneydoğu'ya yaptığı bir ziyaret sırasında kısmen Kürt olduğunu ilan etti.

Ama çok kritik konularda Özal ile generaller anlaşıyorlardı. Hepsi ateşli bir biçimde anti-komünistti. Bunun yanı sıra Özal içgüdüsel olarak Amerikan taraftarıydı. Dolayısıyla da 1990 yazında Başkan George H. W. Bush'un istediği her şeyi kolayca verdi.

Körfez Savaşı'nı takip eden aylarda zayıf, aristokrat Yale insanı ile tombul, toprak insanı arasında dikkat çekici bir bağ oluştu. Neredeyse hergün telefonlaştılar. Bush, Müslüman dünyasındaki duruşu sebebiyle Türkiye'yi hayati bir müttefik olarak görüyordu. Özal'dan üç taktik yardım istemişti: Irak petrolünü Akdeniz'e taşıyan boru hattını kapatmasını, Irak askerlerinin dikkatini Kuveyt'ten uzaklaştırmak için Türk birliklerini Türkiye-Irak sınırında harekete geçirmesini ve yaklaşmakta olan savaş sırasında Amerikan kuvvetlerinin İncirlik hava üssünü kullanmasına izin vermesini. Özal bu üç ricayı derhal yerine getirmekle yetinmeyip Türk birliklerini Amerikalıların yanında savaşmaya göndermek istedi. Bu durum bir öfkeye yol

açtı ve savunma bakanının, dışişleri bakanının ve genelkurmay başkanının istifasına sebep oldu.

Özal Körfez Savaşı'ndan sonra yepyeni bir Ortadoğu'nun ortaya çıkacağına inanıyordu ve Türkiye'nin kazanan tarafta olmasını istiyordu. Başkan Bush onun koşulsuz destek vermesini çok takdir etti. Savaş kazanıldıktan birkaç hafta sonra Özal Birleşik Devletler'e geldiğinde Bush onu Camp David'e götürdü ve orada saatlerce konuştular. Daha sonra Bush "iki ülkenin kurabileceği en iyi iletişim" için kamuoyunun önünde Özal'a teşekkür etti.

Ama Özal'ın beklediği geri ödeme hiç gerçekleşmedi. Körfez Savaşı'nı uzun süren bölgesel istikrarsızlık takip etti. Birleşik Devletler, doğu sınırlarını kapatmak zorunda bırakıp Türkiye'nin milyarlarca dolarlık ticari kaybına sebep olan Irak'a ekonomik ambargo örgütledi ve Türkiye'nin güneydoğu bölgesi daha da derin bir yoksulluğun içine düştü. Bu durum Türklerin Amerikalılarla işbirliği yapmanın her zaman hayırlı olmadığına inanmasına yol açtı.

Özal dönemindeki dünyayı sarsan değişikliklerin en büyüğü Sovyetler Birliği'nin dağılmasıydı. Özal'ın buna tepkisi iddialı bir proje ortaya atmak oldu: Türkiye, Kafkasya'da ve Orta Asya'da ortaya çıkan yeni Türk devletlerinin koruyucusu ve babası olacaktı. Bölgede yaptığı birkaç yorucu ziyarette Türkiye'nin hâkimiyetinde yeni bir blokun oluşması arayışına girdi. Son seyahatinde bütün gece süren beyin fırtınası toplantılarında ağır ve yağlı yiyecekleri coşkuyla, çabuk çabuk yedi. Ankara'ya döndükten kısa bir süre sonra, 17 Nisan 1993'te, ağır bir kalp krizi geçirdi ve öldü. Altmışbeş yaşındaydı.

Britanya gazetesi *The Independent*'ta ölümü üzerine yazılan bir yazıda, "Birçok kusuruna rağmen Turgut Özal ardında daha açık, daha hoşgörülü, daha demokratik ve daha renkli bir Türkiye bırakmıştır", denildi. "Bu, büyük ölçüde, reformlarının Türklerdeki doğal enerjiyi ortaya çıkarmasını sağladığı içindir. Kendi ülkesi için hem eleştirel hem de uzak görüşlü olabilen bu olağanüstü ve coşkulu lider şiddetle özlenecektir."

Tarih daha önce girişimci bir Türk görmemişti. Osmanlı za-

manında ticaret Rumların, Yahudilerin, Ermenilerin ve diğer gayrimüslimlerin elindeydi. Özal, özellikle ülkeye geri dönen "yabancı işçiler"in dünyayla bağ kurmaya hazır olduğunu hissetti. Onlara bu imkânı tanıdı ve öldüğü sırada girişim patlaması Türkiye'yi dönüştürmekteydi. Şirketler filizlendi. İhracat patladı. Binlerce iş pozisyonu açıldı. Yalıtılmışlık ve durgunluktan "Anadolu kaplanları" çıktı. Dindar taşralılar epeyce servet yaptılar.

Ekonomik güce kavuşunca Anadolulu girişimcilerden oluşan yeni sınıf politik güce sahip olma arayışına girdi. Artık tek ihtiyaçları onların değerlerini kendine örnek alan bir liderdi. Bu değerlerin bazılarının –demokrasi, ekonomik özgürlük, Batı'yla entegrasyon– çok taraftarı vardı. Ama bu yeni sınıf şok tesiri yapan bir başka şeye daha inanıyordu: Dini özgürlükler üzerindeki sınırlar kalkmalıydı ve insanlar istedikleri şekilde ibadet edebilmeliydiler.

Atatürk 1923'te Türkiye'yi kurduktan sonra Türkiye iki kere daha yeniden kuruldu. İlki Özal tarafından yapıldı. Özal zamanın içinde donmuş kalmış ülkeyi devralıp 1980'lerin dünyasına entegre etti. İkincisi ise Türkiye'yi ister istemez 20. yüzyıldan çıkartıp 21. yüzyıla soktu.

Recep Tayyip Erdoğan'ın yetiştiği İstanbul'un kaba saba semti Kasımpaşa gururlu ve haşin erkeklerin beşiği olarak bilinir. Erdoğan bu semtin değerlerini içselleştirmiş bir sokak çocuğu idi. *İmam hatip* lisesinde öğrenim gördü, sokak köşelerinde simitle limonata sattı, profesyonel olarak futbol oynadı ve sonra İstanbul'un ulaşım teşkilatında işe girdi. İlk siyasi çıkışı olarak görülebilecek bir çelişkiden dolayı bu işinden istifa etti. Patronu İslam sembolü olarak görülebileceği gerekçesiyle bıyığını kesmesini istedi ama o karşı çıktı. Daha sonra Türkiye'nin en büyük şekerleme ve bisküvi üreticisi Ülker için çalışmaya başladı. Yıllarını dükkân sahipleriyle uğraşarak, ikna kabiliyetini bileyerek ve bir ilişki ağı oluşturarak geçirdi. 1994'te İslami siyasi lider Necmettin Erbakan'ın taraftarı olarak İstanbul Belediye

Başkanlığı'na aday oldu ve kazandı. Kendinden öncekilerden farklı olarak daha verimli ve dürüst ama aynı zamanda daha dindar ve sosyal olarak daha muhafazakâr olduğunu gösterdi.

Sonraki birkaç yıl İslamî politikacıların Türkiye'de dikkat çekici kazanımları oldu. Toplum açık hale gelmeye başladı ve insanlar dindarlıklarını ifade etmekte daha özgür hissetmeye başladılar. Geleneksel liderlerin rüşvetçiliğinden ve beceriksizliğinden bıkmışlardı. Buna karşılık 1990'larda Erdoğan dahil İslamcı belediye başkanları dürüstlük ve girişimcilik timsaliydiler.

Ancak bu tarz laik bir ülkede dini bir partinin sorunsuz biçimde yükselişe geçmesi imkânsızdı. Erbakan rakiplerinden birini yolsuzlukla itham edip sonra da 1996'da başbakan olunca generaller homurdandılar. Erbakan, Türkiye'nin NATO'dan çıkmasını, kaynağı Müslümanlık olan bir dış politika ve İstanbul'un Taksim Meydanı'na bakan bir cami yaptırarak sağlamlaştırmayı düşündüğü daha dini bir toplum isteyince generaller daha çok kızdılar. Sonunda 28 Şubat 1997'de Türklerin "postmodern darbe" adını verdiği bir darbe yaptılar. İktidara el koymadılar ama bundan böyle Erbakan'a hoşgörü göstermeyeceklerini ilan ettiler. Erbakan'ın partisi oyların sadece yüzde 21'ini almıştı ve popülaritesini büyük ölçüde yitirmişti. İktidarda geçirdiği bir yıldan kısa sürenin sonunda ordu onu istifaya zorlayınca çok az insan şikâyetçi oldu.

Erbakan devrildikten sonra Belediye Başkanı Erdoğan ve diğer genç muhalifler İslamcı partinin kontrolünü ele geçirmeye çalıştılar ve başarısız oldular. Kalıp mücadele etmek yerine partiyi terkedip, AKP olarak bilinen Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurdular.

Erdoğan eski bir Türk şiirinden, bir süre kimsenin dikkatini çekmeyen, şu dörtlüğünü okumuştu:

Camiler kışlamız, kubbeler miğferimiz,
Minareler süngümüz, müminler askerimiz.

Savcılar, ordudaki arkadaşlarının baskısıyla bu şiiri okuduğu için Erdoğan'a karşı bir iddianame hazırladılar. Şiirin, onun la-

ikliği ortadan kaldırma kararlılığının kanıtı olduğunu ileri sürdüler, dini nefreti kışkırtmak suçlamasıyla ceza aldı. Mahkûm oldu, görevden alındı, on ay hapis cezasına çarptırıldı ve gelecekte siyaset yapması yasaklandı. Ceza aldıktan sonra Erdoğan sanki bir ödül almış gibi davrandı.

Mahkeme binasının dışında kendisini desteklemek için bağıranlara, "Bu şarkı burada bitmez!" diye söz verdi.

Seçmenlerin oyuyla kazandığı belediye başkanlığı Erdoğan'ın elinden alındı ve hapse gönderildi; çünkü generaller ona bir ders vermek istiyorlardı. Ancak, Erdoğan hapiste halılı olan bir odada kaldı, dışarıdan gelen yiyecekleri yedi. Dört ay sonra serbest bırakıldığında birçok insan için demokrasi kahramanı haline gelmişti. Daha sonraki ayları AKP örgütlenmesi için ülkeyi boydan boya dolaşarak geçirdi. 2002 seçimleri ilan edildiğinde parti hazırdı.

Bir örgütlenme dehası olduğunu gösteren Erdoğan'ın önderliğinde AKP, Türkiye'deki laik partilerin o zamana kadar hiç yapmadığı biçimde, modern ve halka yakın bir kampanya sürdürdü. Birçoğu kadın olan parti çalışanları kapı kapı dolaşarak oy istediler, destekçilerin listesini hazırladılar ve seçim günü onları sandıklara getirdiler. Sonuç genel bir zaferdi. Erdoğan hemen göreve gelemiyordu çünkü siyaset yasağı halen sürüyordu ama yeni Büyük Millet Meclisi bu yasağı hemen kaldırdı. Bir şiir okuduğu için hapse gönderildikten dört yıl sonra Erdoğan başbakan oldu.

Bu, Türkiye'nin eli tırmıklı rençberlerinin hareketiydi. Elitlere karşı olanlar isyan etmiş ve kurulu düzeni yıkmıştı. Kenar mahalle, iktidarın konaklarını topa tutmuştu. Bu kadar dramatik bir zaferin seçim sandıkları yoluyla kazanılabilmesi Türk demokrasisinin gücünü göstermişti.

Erdoğan göreve gelir gelmez, Türklerin Özal'dan beri görmediği bir reform kasırgası başlattı. Muhaliflerin gözünü korkutmak için kullanılan baskıcı kanunlar kaldırıldı. Anayasaya İnsan Hakları Avrupa Konvansiyonu'nun üstünlüğünü kabul eden ek yapıldı. Güvenlik mahkemeleri lağvedildi. İdam cezası kaldırıldı. Mahkûm hakları garanti altına alındı. Ülkenin insan

hakları kayıtlarında kara bir leke olan hapishanelerdeki zulümler sona erdi. En şaşırtıcı olan da, generallerin yirmi yıldır başbakanların gözünü korkutma aracı olan Milli Güvenlik Konseyi'nin siviller tarafından yürütülen bir danışma kuruluna dönüştürülmesiydi.

Bu reformlar kesin olarak eski kurulu düzeni zayıflattı. Erdoğan her yakınmaya aynı basit ve derin nakaratla cevap verdi: Avrupalı olabilmek için değişmeliyiz.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin uzun ve hayal kırıklığı yaratan yolunun hikâyesi yanlış atılan adımların ve kaybedilen şansların destanıdır. Türkiye'nin Avrupa'yla olan –asırlar sürmüş çelişki, mitoloji, korku ve büyülenme karışımıyla sarmalanmış– derin ve karmaşık ilişkisini yansıtır. 1987'de Başbakan Özal, AB'ye katılım için resmi başvuruyu yapmıştı ama 1990'larda Türk liderler bu proje için pek az heves gösterdiler. AB'nin aday ülkelerin ulaşmasını beklediği bir dizi demokratik standardı vardır: Konuşma özgürlüğü garanti altına alınmalıdır, azınlık haklarına saygı gösterilmelidir, hükümetler şeffaf yönetim yapmalıdır, iş hayatı sıkı bir şekilde düzenlenmelidir ve askerler politikaya karışmamalıdır. Türk generaller ile eski elitin içindeki yandaşları, güçlerinin bu reformlarla zayıflatıldığını farkettiler. En iyi tepkinin ikiyüzlülük olduğuna karar verdiler: Kamuoyunun önünde AB projesini desteklemeye devam etmek ama katılım için gerekli olan adımları atmamak.

Ama 1990'ların sonunda AB üyeliği hevesi toplumda çok yaygınlaştı. Özgürlükçü entelektüeller, politikacılar ve sivil grupların liderleri, katılım sürecini Türkiye'nin demokratikleşmesinin tamamlanması olarak gördüler. İnançlı insanlar ise dini faaliyetler özgürlüğünü genişletme yolu olarak gördüler. Kürtler ve Aleviler gibi kendilerine devlet tarafından baskı yapıldığını düşünen gruplar Avrupa'yla birleşebilmek için Türkiye'nin kültürel hakları garanti altına alması gerektiğini gördüler. İşadamları AB üyeliğinin getireceği büyük ekonomik avantajları farkettiler. Bir dizi reform Büyük Millet Meclisi'nden geçti ve 1999'un sonunda Helsinki zirvesinde Avrupalı liderler bu çabaları ödüllendirdi.

Resmi açıklamada, "Konsey Türkiye'deki olumlu gelişmeleri memnuniyetle karşılamaktadır," denildi. "Türkiye, diğer aday devletlere uygulanan kriterlerin temelinde Birliğe katılım hedefi olan aday devlettir."

Mantıken 2002 seçim kampanyasından laik bir liderin AB projesinin şampiyonu olarak çıkması beklenirdi. Hâlbuki bu rolü Erdoğan üstlendi. Yüzeysel olarak bakınca bu tuhaf görünmektedir; Türkiye'nin politik liderleri arasında dini olarak en tutucusunun en ateşli Avrupa taraftarı olduğu ortaya çıktı. Batı tarzı düşünen Türkler dindarlığından hoşlanmamalarına rağmen ona oy vererek tepkilerini gösterdiler.

Görevi devraldıktan sonra Erdoğan'ın yıktığı ilk tabu, kamusal hayatta dini ifade biçimlerinin yasak olmasıydı. Karısının –devlet görevlerine katılımını engelleyen şekilde– başının örtülü olmasının yanı sıra üniversitelerde başörtüsünün yasal hale gelmesini de istiyordu. Bazı laik Türkler panikledi, yakında dini yönetimin hâkim olacağından ve Kemalist projenin olduğu gibi çökeceğinden korktular. Erdoğan Türkiye'de kamu özgürlüğünü Avrupa standartlarına –Atatürk'ün "çağdaş medeniyet" olarak adlandırdığı standartlara– yükseltmekten başka bir şey yapmadığını söyleyerek cevap verdi.

Erdoğan görevi devraldıktan iki yıl sonra Avrupa Birliği'nin yirmibeş üye devleti Türkiye'nin üyelik başvurusunu nihaî aşamaya getirdiler. Brüksel'de yapılan zirvede Türkiye'yi tam üye yapacak resmi müzakerelerin başlatılması konusunda anlaştılar. Bu müzakerelere başlayan ve AB'ye katılım ilgisi devam eden ülkeler eninde sonunda AB'ye katılmışlardır.

1529'da ve 1683'te Avrupa'yı fethetmek isteyen Türk ordularını Viyana kapısından geri döndürüldüler. Şimdi Türkiye davet yoluyla Avrupa'ya girecek gibi görünmektedir. Türk reformcularının on nesli haklı çıkmıştır. *Tanzimat* hayalperestlerine selam olsun! Jön Türklere selam olsun! Atatürk'e selam olsun! Özal'a selam olsun! Erdoğan'a selam olsun!

AB kararını açıkladığında sevinç içindeki Erdoğan, Brüksel'de gazetecilere şunları söyledi: "Son iki yıl içinde toplumumuzda başka ülkelerin on yılda ya da yirmi yılda yapamayacağı

köklü değişiklikleri yaptık. Bir ulus olarak olağanüstü bir değişim gerçekleştirdik."

Geçmişte siyasetin sınırlarını belirlemiş olan yaşlı gardiyan çok uğraştı ama iktidarını koruyamadı. En küçük düşürücü yenilgi, 2007 yılında Erdoğan yakın arkadaşı Abdullah Gül'ü geleneksel olarak Kemalist iktidarın kalesi olan cumhurbaşkanlığına aday olarak göstereceğini açıkladığında geldi. İki adam temel inançları paylaşıyorlardı ama tarzları dikkat çekici biçimde farklıydı. Hayatın çetin geçtiği Kasımpaşa sokaklarının çocuğu Erdoğan otoriter, kolay kinlenen ve öfke patlamalarına eğilimli bir insandı. Gül ise Britanya'da eğitim görmüş bir iktisatçıydı, genellikle gülümser, kibar konuşur ve mümkün olan her durumda ortak görüş oluşturma arayışına girerdi.

Bu farklılıklar, yeni rejimin ülkeyi gizli bir planla din hâkimiyetine götürdüğüne inanan laik Türkleri etkilemedi. Gül'ün adaylığı üzerine yüzbinlerce kişi protesto yürüyüşleri yaptı, "Türkiye laiktir, laik kalacak!" şeklinde sloganlar attı. Komutanlar web sitelerinde "Türkiye Cumhuriyeti'nin değişmez niteliklerini korumaya" kararlı olduklarını yazdılar. Muhalif partiler, Büyük Millet Meclisi'ni boykot ettiler ve böylece cumhurbaşkanı seçmek için yeterli çoğunluk sağlanamadı.

Geçmişte ordu tarafından bu kadar dolaysız biçimde azarlanan Türk liderler çarçabuk geri çekilmişlerdi. Ama Erdoğan ulusun kendi tarafında olduğunu hissetmekteydi. 1980 darbesinden beri ordunun, kısmen çetelerle ve ölüm mangalarıyla bağlantısını ortaya çıkaran bir dizi skandaldan dolayı manevi otoritesi zedelenmişti. Türkler yeni özgürlüklerinin tadını çıkarıyorlardı. Böylece, Gül'ün adaylığını geri çekip generaller tarafından kabul görecek başka bir aday göstermek yerine Erdoğan yeni seçime gidileceğini ilan etti. İlk kampanyadan da daha fazla oy alarak büyük bir zafer kazandı. Anadolu'nun dindar oğlu Abdullah Gül, Türkiye'nin 11. cumhurbaşkanı oldu. Generaller göreve başlama törenini boykot ettiler. Ağır bir kaybın acısını çekmekteydiler.

Yeni yüzyılın ilk on yılında Türkiye'de gerçekten tarihi bir şey yaşandı. Ülke sadece demokrasiye doğru kararlı bir atı-

lım yapmadı zira er ya da geç bunun olacağı kesindi. Daha da önemlisi, modern tarihte ilk defa bir ülke, İslamî kökleri olan siyasi bir parti tarafından demokrasiye yöneltildi.

Amerikalı Türk araştırmacı Hakan Yavuz şu sonuca varmıştır: "Türk vakası iki hâkim oryantalist tezin doğruluğunu tartışmaktadır: Bir tarafta İslam ile demokrasinin, diğer tarafta kapitalizm ile İslam'ın bağdaşmazlığı. Bugünkü Türk toplumu ideolojik olmaktan ziyade pragmatik, kapalı olmaktan çok açık ve genel olarak şiddet karşıtıdır. Devleti toplumdan koruma paradigması toplumu devletin müdahalesinden koruma paradigmasına dönüşmüştür. Türkiye'de değişimin yeni etmeni askeriye değil gelişmekte olan burjuvazi ve yeni bir sınıf olan entelektüellerdir."

Erdoğan'ın ve AKP'nin başarısı İslami politikaların zaferini göstermez, net olarak tersini, yani İslami politikaların zamanının geçtiğini gösterir. Demokrasi Türkiye'nin tek alternatifi haline gelmiştir. Sofu Müslümanlar dahi bunu tanıyıp kabul etmekte ve övmektedirler.

Seçimden kısa bir süre sonra Erdoğan Washington'da dinleyicilere, "Partimiz devamlılığın ürünüdür," dedi. "Bazı Batılı gazetelerde ve yayınlarda partim 'İslamcı parti' ya da "Müslüman demokrat' olarak tanımlanıyor. Bunlar doğru değil. Müslüman ya da demokratik olmadığımızı söylemiyorum ama bu ikisinin tamamen farklı kapsamda görülmesi gerektiğine inanıyoruz... Türkiye Müslüman kimliğiyle çağdaş değerler arasında bir senteze dayanan Magna Carta'sını daha da ileri noktalara götürerek çağdaş değerler sisteminin aktif bir öznesi olmak istemekte ve böylece dünyanın önüne herkesin ilham alabileceği yeni bir Rönesans perspektifi koymaktadır."

1980'den sonraki yıllarda hem Türkler hem de İranlılar otoriter rejimleri tarafından hayal kırıklığına uğratıldılar. Her ikisi de demokrasiye kavuşmanın yollarını aradılar. Türkler bir yol buldu, İranlılar bulamadı. Neden?

Atatürk ve arkadaşlarının inşa ettiği kurumların şah Rı-

za'nınkilere göre daha esnek ve dolayısıyla da daha dayanıklı olduğu ortaya çıktı. Türkiye'nin demokrasisi halkın isteklerine, yavaş ve beceriksizce de olsa, cevap verir. Zamanın ruhuyla birlikte gelişmektedir. Atatürk, Türklere demokrasi vermedi ama ölümünden sonra demokrasinin ortaya çıkabileceği koşulları yarattı.

Gücü zayıflamaya başladığı sırada Gazi şunları söylemişti: "Ben manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Ulusların, toplumların, bireylerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları değişiyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve bilimin gelişmesini yadsımak olur."

Türkiye'nin bir ulus olarak başarısının anahtarı burada yatmaktadır. Zamanla birlikte değişebildiğini göstermiştir. Türkiye, otoriter düşünce sistemleri yükselmekteyken otoriter bir devlet olarak kuruldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasi dünyanın inandığı yeni inanç haline gelince Türkiye barışçıl bir biçimde tek parti iktidarından çok partili sisteme geçti. Dünya, ulusları değerlendirme kıstası olarak insan haklarına önem vermeye başlayınca Türkiye yurttaşlarına daha fazla hak verdi. Birçok Türk daha fazla din özgürlüğü isteyince politik sistem onlara, kendilerini barışçıl bir biçimde ifade etmenin yollarını sundu ve sonunda da onların şampiyonu ülkeyi yönetmek üzere seçildi.

İran'da tam tersi oldu. Pehlevi'nin mutlak yönetimi demokrasinin doğal gelişimini boğdu. Bu da İran'ın hâlihazırdaki muammasıyla sonuçlanan patlamaya sebep oldu.

Atatürk kurumlar inşa ederken Rıza kafasını aile iktidarıyla bozmuştu. Oğlu için tahta giden yolun açık olmasını her şeyden fazla istiyordu. Bu durumda babadan oğula geçen iktidarı reddeden demokrasiyi desteklemesi imkânsızdı.

Bazı Amerikalı tarihçiler George Washington'un çocuğunun olmamasını Birleşik Devletler'in şansı olarak görürler çünkü o zamandaki monarşik fikirlerin gücü veri alındığında çocuğunun olması hanedan kurma baskısına sebep olabilirdi. Atatürk için de aynısı söylenebilir. Kendisi gittikten sonra Türkiye'yi

yönetebilecek bir çocuğu yoktu. Biraz da bu sebeple Türklerin bir gün kendi kendini yönetebileceğini ümit etmekte serbestti.

Türkiye ile İran'ın bugünkü kaderlerinin farklı olmasında bir başka faktörün daha etkisi vardır: Dış müdahale faktörü. 20. yüzyılın ortalarında iki ülke de kendi kendini yönetme yoluna koyulmuştu. Türkiye ilk defa çok partili seçim gerçekleştirdi, o seçimden gösterişsiz ve popülist Adnan Menderes galip çıktı. İran'da demokratik kahraman Muhammed Musaddık başbakan olarak seçildi. Her iki ülke için de tam demokrasiye giden yol açık görünüyordu. İran'ı raydan çıkaran dış müdahale oldu.

Atatürk ve şah Rıza'nın başarılarının anahtarı modernleşmeye karşı duydukları tutkulu arzudur ama bunun bir de karanlık tarafı vardır. İki adam da sosyal olsun, dini olsun, sivil ya da kültürel olsun geleneklerden nefret ediyordu. Dünyada sadece bir medeniyetin –"evrensel" diye niteliyorlardı ama herkes Avrupa'yı kastettiklerini biliyordu– değerli olduğunu düşünüyorlar ve kendi halklarının da onu kucaklamasını istiyorlardı. Militanca yaklaşımları, Türk ve İran sarkaçlarının bir gün kökleri derine inen alışkanlıklara ve inançlara yönelmesini kaçınılmaz hale getirdi.

Şah Rıza, İran'ı parçalanmaktan kurtardı ve yeni radikal toplum düzenini zorla hayata geçirdi ama tarzının diktatörce olması halkını hiç olmadığı kadar bezdiren bir iz bıraktı. Atatürk'ün mirası ise çok daha olumluydu ama karışıktı. Orduya bağlılığı, gelecekteki nesiller için bile orduyu Türkiye'nin hâkim kurumu haline getirdi. Ordu siyasete müdahale etti, demokratik tepkilere baskı yaptı ve ülkeyi gereksiz çatışmalara sürükledi. Atatürk'ün inşa ettiği eğitim sistemi okuryazar bir ulus yarattı ama eğitim sisteminin ırkçılığı ve ezbere dayalı olması dar görüşlü ve soru sormaktan kaçan kafalar yarattı. Kürt kimliğini reddetmesi on yıllar süren şiddetli bir çelişkiye yol açtı. Aynı şekilde Osmanlı Ermenilerinin kaderini araştırmama kararı da... Bu sonuncusu şaşırtıcı bir beceriksizliktir çünkü 1915 kıyımı kendisinin bizzat nefret ettiği Jön Türk üçlüsü tarafından emredilmişti.

Diğer demokrasiler gibi Türk demokrasisi de durup başlaya-

rak, acı veren geri gidişler ve ileri atılımlarla gelişmiştir. Otoriter yönetimleri zorla kabul ettirme çabaları artık nihayete ermiştir. Nesillere yavaş yavaş aşılanan demokrasi alışkanlığı ulusun aklında derin kökler salmaya başlamıştır.

Türkler gibi İranlılar da demokrasiye ateşli bir biçimde kucak açtılar. Hatta belki de daha ateşliydiler çünkü uzun bir zaman demokrasinin çok azıyla yetinmişlerdi. İki halk da bir asırlık özgürlük mücadelesinin varisleriydiler. Ortadoğu'daki diğer Müslüman ülkelerin herhangi birinde İran ile Türkiye'ninkini andıran bir tarih yaşanmadı.

Dini liderleri ne toplumu ne de ekonomiyi yönetmeyi başarabildiği için birçok İranlı 1979 devriminin başarısız olduğunu düşünmektedir. Çok yetenekli binlerce İranlı yurtdışında yaşadı, kendi ülkelerini geliştirmek için çalışamadı çünkü rejimin yarattığı toplumda kendilerini kısıtlanmış ve baskı altına alınmış hissettiler. Dünyanın en eski ve en kültürlü toplumlarından biri olan İran bir parya devleti haline geldi. Dini liderler nesillerin ümitlerini kırarak ülkeyi dış dünyadan soyutlanmış hale getirdiler.

Türkiye'de demokratik bilinç demokrasiyi üretti. İran'da da bu bilinç aynı derecede, belki daha bile kuvvetliydi. Bu olgunun demokratik rejimin doğmasına yol açmaması onun gücünü karartmamalı. Türkler gibi İranlılar da demokrasinin özünü kavramışlardır. Onlara göre demokrasi dışarıdan gelen bir kurallar bütünü değil kendi özgün geleneklerinin bir parçasıdır. Tartışmalı 2009 seçiminin ertesinde kendiliğinden oluşan isyan demokrasiye olan özlemlerinin ispatıdır.

İranlıların vize gerekmeden seyahat edebildikleri tek ülke Türkiye'dir. Türk Hava Yolları'nın Tahran-İstanbul seferi gizli bir şeyi açığa çıkarır. Kadınlar uçağa binerken ülkede gerekli olan şekilde kapalı giyinirler. Uçak havalanınca tuvaletin önünde sıraya girerler. Tuvalete kapalı ve şekilsiz kadınlar girer, renkli kıyafetler giyinmiş, mücevherlerini takınmış ve makyajını yapmış şık kadınlar çıkar. Kıyafetlerini genellikle parlak ve kendine güvenen bir gülümsemeyle taçlandırırlar.

İranlılar komşuları Türklerin tadını çıkardığı özgürlüğü isti-

yorlar. Tarih bunu elde edeceklerini gösteriyor ama çok az kişi zamanı ve neye mal olacağı konusunda tahmin yapmaya cesaret edebiliyor. Türkiye ve İran Ortadoğu'daki Müslüman ülkeler arasında demokrasinin derinlere kök salmış olduğu yegâne iki ülkedir. Bu onların geleceğini aydınlatıyor. Hem de onları Amerika'nın mantıksal ortakları yapıyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çok Uzaklarda

6

Kazandın, Seni Kel Kafalı Orospu Çocuğu

Birleşik Devletler'in savaş gemilerinin güvertesinde koyun kesmek askeri kurallara göre serbest değildi ama yasak da değildi. Koyunun kesilebilmesi 20. yüzyılın en tuhaf ittifaklarından birini mümkün hale getirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde Başkan Franklin D. Roosevelt iki savaş müttefikiyle, Winston Churchill ve Joseph Stalin'le, Kırım Yarımadası'ndaki Yalta'da buluştu. Yaptıkları konferans savaş sonrası Avrupa'nın kaderini şekillendirdi. Roosevelt oradan ayrılırken diğer ikisine doğrudan kendi ülkesine dönmeyeceğini söylemedi. Sonraki yıllarda Yalta'daki meşhur buluşma kadar önemli olduğu ortaya çıkan gizli bir buluşmaya doğru yola çıktı. Churchill bunu öğrendiğinde morardı ama çok geç olmuştu.

Roosevelt'in buluşma planı yaptığı kişi Arap Yarımadasında onüç yıl önce bir millet yaratmış olan Kral Abdülaziz İbni Suud'du. Kral ülkeye kendi aile ismini vermişti: Suudi Arabistan.

Ortadoğu'nun büyük bir kısmı gibi Arap Yarımadası da yıllarca Britanyalıların hâkimiyeti altında kaldı. Artık Britanya'nın gücü azalıyordu. Birleşik Devletler yükselişteydi. Ortadoğu'da ortağa ihtiyacı vardı ve petrol zengini uçsuz bucaksız bir çölü kontrolü altında tutan İbni Suud ideal ortak olarak görünüyordu.

Bu buluşmanın hazırlıkları o kadar sıkı tutuldu ki krallıkta sadece beş kişinin bilgisi vardı: kral ve kralın dış işleri bakanı, Amerikan büyükelçisi ve karısı, Amerikan elçiliğinde çalışan şifre memuru. İbni Suud Mekke'ye gitme bahanesiyle Cidde limanına doğru yola çıktı. Cidde'de kendisine eşlik etmek üzere maiyetinden iki yüz kişiyi seçti. Ancak yola çıktıktan sonra kafileye Mekke'ye değil limana gitme emrini verdi. Amerikan destroyeri *USS Murphy* onu alıp Roosevelt'e götürmek için bekliyordu.

Suudi Arabistan kralları kendilerine özgü bir şekilde seyahat ederler. İbni Suud *Murphy*'ye binmeden önce tonlarca tahıl ve sebze ile yüz koyunun yüklü olduğu büyük Arap yelkenlileri gemiye yanaştı. Kaptan bu kargoyu gemiye almanın imkânsız olduğunu söyledi. Tartışma başladı. Sonunda, Amerikan büyükelçisi emekli deniz Albay William Eddy olayları yatıştırmaya geldi. Büyükelçi, Amerikalılarla Vahabi Arapları birbirinden ayıran derin kültürel ve psikolojik uçuruma köprü kurma arayışına giren birçok Amerikalının ilki oldu. Kralın korumalarına sabırla geminin tedarikli olduğunu açıkladı. Soğutma olayından habersiz olan İbni Suud'un aklı karıştı ama malların yüklenmesine izin verirlerse Amerikalı subayların şiddetle cezalandırılacaklarını öğrenince yumuşadı. Yine de en azından kendisi ve yardımcıları için taze etin mümkün olmasında ısrar etti. Sonunda yedi koyun ve kraliyet ekibinin kırk üç üyesi gemiye bindi. *Murphy* demir alırken koyunlardan birinin derisi yüzülmekteydi. Bu olayın bir Amerikan savaş gemisinde yaşanan, Müslümanların yegâne kurban kesimi olduğu söylenir.

Suudiler güvertenin bir kısmını halılarla kapladılar, denizcilerin "sirk çadırı" adını taktığı bir çadır kurdular ve düzenli olarak ibadet ettiler. Denizciler, Mekke'nin hangi yönde olduğunu söylediler, kraliyet astrologu da onları onayladı. İki metre boyunda Nübyeli köleler, bellerinde palalarıyla büyülenmiş bir şekilde gemiyi dolaşmaya çıktılar.

İbni Suud bazı Amerikan yemeklerinden hoşlandı. Özellikle de yanına dondurma konulan elmalı pastaya bayıldı. Sonradan Suudi Arabistan'a elma ağacı dikilmesini emretti. Subayla-

rın gemide düzenlediği uçaksavar ve sualtı bombası gösterilerinden çok etkilendi. Elmalı pasta ile modern mühimmat baştan çıkarıcı bir bileşim oluşturmuşlardı.

Bu seyahatte kral hayatında ilk defa bir sinema filmi seyretti. Uçak gemisinin nasıl çalıştığını anlatan *The Fighting Lady* isimli dökümanteri pek beğendi. Ama filmden sonra Büyükelçi Eddy'ye krallığında istemediği yabancı ürünlerden birinin de filmler olduğunu söyledi.

"Böyle güzel bir film bile olsa halkımın sinema görmesinin doğru olduğundan kuşkuluyum," dedi. "Dikkatlerini dini görevlerinden başka yerlere çekecek olan eğlence iştahı ortaya çıkacaktır."

Suudi hayatında iki yüzlülük temel bir olgudur. Örneğin İbni Suud'un Black Label Johnnie Walker'a olan düşkünlüğü gibi astrolojiye inanması da İslamî kurallara tamamen aykırıdır. Bu durumda kralları diğer insanlara film gösterilmemesini buyurduğu halde mürettebata gösterilen filmlere karşı çoğu prens olan kraliyet ekibinin açlık duyması şaşırtıcı değildi. Büyükelçi Eddy hatıratında olayı şöyle anlatır:

> Güvertede dökümanter film gösterildikten ve kral odasına çekildikten sonra mürettebata her zaman gösterilen gemi filmleri gösterildi. Bu sır kralın üçüncü oğlu Emir Muhammed'in kulağına gitmiş. Emir Muhammed yola çıkışımızdan sonraki ilk sabah beni bir kenara çekti ve birdenbire ölmeyi mi yoksa küçük parçalara ayrılarak ölmeyi mi tercih ettiğimi sessizce sordu. Ne olduğunu sordum, güvertenin altında Hollywood filmlerinin gösterildiğini ve kendisinin davet edilmediğini söyledi. Şiddet göreceğim korkusuyla, kral babasının hiçbir Arap'ın, hele de oğullarından birinin, yarı çıplak kadınların tanrı korkusu olmadan sergilendiği bu filmleri görmesini onaylamadığını hatırlattım ve bunu unutması için yalvardım. Az ve öz cevap verdi. Ya bu filmleri göreceğini ya da çocuklarımın kısa bir süre sonra yetim kalacaklarını söyledi ama ona boyun eğersem sırrımı saklayacağına ve babasına söylemeyeceğine ant içti.

Lafın kısası, Emir Muhammed ve küçük kardeşi Emir Mansur, Lucille Ball'ın gece yarısı erkekler yatakhanesinde yolunu kaybettiği, elbiseleri paramparça zor bela kurtulduğu filmi geç vakitte en ön sırada seyrettiler. Film mürettebatın, iki prensin de iştirak ettiği, ıslıkları ve alkışlarıyla sona erdi. Filmin bir sonraki gösterimine en az yirmibeş Arap katıldı. Şansımıza, bildiğim kadarıyla, bu âlemin haberi kralın kulağına gitmedi.

Murphy'nin gidilecek yere, Süveyş Kanalı'nda durgun bir lagün olan Büyük Acı Göl'e varması iki gece bir gündüz sürdü. Orada *USS Quincy*'de Roosevelt beklemekteydi. *Murphy*'den çıkmadan önce İbni Suud kaptana bir kaftan ve altın bir hançer, subaylara üzerine kendi ismi kazınmış altın saatler ve her denizciye bahşiş verdi. Karşılığında da ona seyahati sırasında en beğendiği şeyler hediye edildi: bir dürbün ve iki hafif makineli tüfek.

14 Şubat 1945'te sabahleyin *Murphy, Quincy* ile borda bordaya geldi. Saat onu geçerken İbni Suud borda iskelesinden geçti ve Roosevelt tarafından çok sıcak bir şekilde karşılandı. O gün Sevgililer Günü'ydü. Bir ittifak oluşturmak için çok uygun bir zamandı.

Roosevelt zayıftı ve hastaydı –sekiz hafta sonra ölecekti– ama Büyükelçi Eddy'ye göre İbni Suud'la sohbetinde "hoş bir evsahibi, esprili bir konuşmacıydı. Işıltılı gözleri ve cana yakın gülümsemesiyle her zaman arkadaşça konuştuğu insanların kalbini kazanırdı." Konuşmaya hastalıklarından bahsederek başladılar. İbni Suud bacaklarında yürümesini zorlaştıran ağrılardan bahsedince Roosevelt her zaman yanında taşıdığı yedek tekerlekli sandalyeyi vermek için ısrar etti. İbni Suud Roosevelt'ten çok daha iri olduğu için sandalye küçük geldi ama hayatının geri kalan kısmında ziyaretçilerine sandalyeyi sevinçle gösterip "en kıymetli varlığım... büyük bir insanın, yakın bir arkadaşının Başkan Roosevelt'in hediyesi. Allahın inayeti hep yanında olsun," derdi.

İki lider birlikte beş saat geçirdiler ve tüm kaynaklara göre mükemmel anlaştılar. İbni Suud'un zaten Birleşik Devlet-

ler'e eğilimi vardı. Amerikalı misyoner doktorlar hiçbir ücret almadan binlerce Suudi'yi tedavi etmişlerdi. Hastalarından biri bizzat İbni Suud'un kendisiydi. Çok ciddi bir göz iltihabı geçirmekteyken Amerikan tıp misyonunun şefini acil olarak çağırtmıştı ve kısa zamanda da iyileşmişti. İranlıların ve Ortadoğu'daki diğer insanların gördüğü gibi o da yalın bir çelişkiyi farketmişti: Avrupalılar ezmek ve yağmalamak için gelirlerdi ama Amerikalılar sadece yardım için gelirlerdi.

İbni Suud'un Amerikalılarla müttefik olma fikrini sevmesinin bir başka sebebi daha vardı. Bunu yıllar sonra bir Amerikalı, Britanyalı, Fransız ve Alman petrol şirketlerinin teklifleri yerine neden Birleşik Devletler'i kucaklamayı seçtiğini sorunca itiraf etti:

"Siz çok uzaklardasınız!"

Roosevelt şakalarını tamamladıktan sonra İbni Suud'a Filistin'de bir Yahudi devleti fikrini destekleyip desteklemeyeceğini sordu. Kral destekleyemeyeceğini söyledi ve Roosevelt'i, eğer böyle bir devlet kurulursa, "Yahudilerin Filistin'de talep ettikleri şey karşısında hem manen hem de maddeten göklerin yarılıp dünyanın parçalanacağını, dağların titreyeceğini," söyleyerek ikaz etti. Roosevelt toplama kamplarından çıkan yüzbinlerce evsiz Yahudi'ye ne önerilebileceğini sordu.

"Onlara zulüm eden Almanların en iyi topraklarını ve evlerini verin" diye cevapladı. "Avrupa'nın Yahudilerine Araplar ne zarar verdiler? Onların evlerini ve hayatlarını çalan Hıristiyan Almanlardır. Bırakın Almanlar cezasını çeksin."

İki lider daha sonra esas konuya geldiler: petrol. Roosevelt, üretimini arttırdığında Suudi Arabistan'ın sadece bir pazara değil ama koruyucu bir güce de ihtiyacının olacağını söyledi. Gelecekte ne olursa olsun Birleşik Devletler'in ülkesini istila ve işgal etmeyeceğini İbni Suud'a temin etti. Kralın duymak istediği de buydu. Birleşik Devletler'i sömürgeleştirmeyen bir güç olarak takdir ettiğini ve özgürlükler uğruna mücadele eden bir kişi olduğunu ispatladığı için Roosevelt'e güvendiğini söyledi. Birleşik Devletler Suudi Arabistan'ın bağımsızlığına saygı gösterdiği sürece Suudi Arabistan'ın da sadık bir ortak olacağını belirtti.

Bu toplantılarda tercümanlık yapan Büyükelçi Eddy'nin yazdığına göre, "Başkan, ölmeden sadece bir hafta önce 5 Nisan 1945'te İbni Suud'a yazdığı mektupta da tekrarladığı iki garanti verdi: (1) Başkan olarak kendisi hiçbir zaman Araplara düşmanlık sayılabilecek herhangi bir şey yapmayacaktı ve (2) ABD devleti önceden hem Yahudilere hem de Araplara danışmadan Filistin'deki temel politikasında bir değişiklik yapmayacaktı. Kral'a göre sözlü olarak bildirilen bu garantiler bir ittifak anlamına geliyordu: konuşmacıyı, sözlerini yerine getiremeden almak için Ölümün kapıda beklemekte olduğunu farketmedi."

Böylece sadık bir müttefik belirlenmiş oldu. Kısa zaman sonra Suudi Arabistan'ın dünya petrolünün dörtte birine sahip olduğu ortaya çıktı. Birleşik Devletler'e çok büyük miktarlarda satış yaptı, kazandığı paranın çoğuyla Amerika'dan gelişmiş mühimmat satın aldı ve Amerika'nın arka çıktığı antikomünist hareketlere cömertçe katkıda bulundu. Karşılığında Birleşik Devletler de el-Suud ailesinin rejimini korudu ve Suudilerin hayatındaki rahatsız edici gerçekleri araştırmaktan kaçındı.

Roosevelt ile İbni Suud'un yaptığı gemi buluşması Amerika'nın Ortadoğu'daki iki ana ilişkisinden birini doğurdu. Hemen ardından da diğeri yani İsrail'le olan ortaya çıktı. Bu iki ilişki, yarım yüzyıldan fazla bir süre Amerika'nın Ortadoğu politikasına şekil verdi. Washington'daki prensip genellikle şöyle oldu: Suudi Arabistan ne isterse alır. İsrail ne isterse alır.

Bu sürenin bir kısmında İran Amerika'nın yakın müttefiki oldu ama 1979'da şah Muhammed Rıza devrilince ittifak bozuldu. NATO üyesi olarak Türkiye de Birleşik Devletler'in müttefiki idi ama ne petrolü vardı ne de belirgin bir güvenlik özelliği. Son yarım yüzyılda Suudi Arabistan ve İsrail, Washington'un Ortadoğu'daki yakın ortakları oldular.

Bu iki ilişki zaman içinde dondu. Dünyanın değişimine ayak uyduramadılar. Daha da kötüsü barış çabalarında yetersiz oldukları ortaya çıktı. Birleşik Devletler'in Ortadoğu politikası-

nı Suudi Arabistan'ın ve İsrail'in çıkarlarına uygun olarak şekillendirdiği yıllar savaş, terör, mahrumiyet ve artan nefret yılları oldu. Bu yıllar aynı zamanda Birleşik Devletler'in Ortadoğu'da destek, etki ve stratejik güç kaybettiği yıllar da oldu. Bu durum, iki ilişki değişmedikçe sürüp gidecektir.

Amerika'nın Suudi Arabistan'la dostluğunun petrole olan ihtiyacından kaynaklandığı düşünülür. İsrail'le olan bağının ise ortak değerlerden kaynaklandığı. Bu iki klişe de doğrudur ama hikâyeyi tam olarak anlatmaz.

20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Birleşik Devletler için Soğuk Savaş'ı sürdürmekten daha önemli hiçbir şey yoktu. Birçok ülke bu savaşa katıldı. Çoğu gün ışığında işbirliği yaptı; Sovyet gücünü kınadı, NATO'ya katıldı ya da destekledi, Birleşmiş Milletler de Amerika'ya arka çıktı. Karanlıkta ise, iş Soğuk Savaş'ın illegal, kuralsız çatışmalarına gelince aynı ülkeler geri çekildiler. İsrail'le Suudi Arabistan bunu hiçbir zaman yapmadı. O dönemin küresel çatışmasında bu durum onları Washington'un en iyi –hatta mecburi– ortakları yaptı.

Başkan olarak geçirdiği yıllar dahil hayatının büyük bir bölümünde Harry Truman "müflis tuhafiyeci" diye küçümsendi. Gerçekten de ortağıyla beraber Truman & Jacobson isimli bir erkek giyim mağazasının başındaydılar ve gerçekten de üç yıl sonra iş battı ve onları borç batağına düşürdü. Truman'ın bu başarısızlıktan dünyanın zirvesine yükselişi, Amerika'nın bilindik, fakirlikten zenginliğe yükseliş masalıdır. Daha az bilineni birlikte battığı ortağı Eddie Jacobson'ın hikâyesidir. Jacobson sonraki yirmi yılı satış temsilcisi olarak seyahat ederek geçirdi ve 1945'te –Franklin Roosevelt'in ölümü üzerine Truman'ın başkan olduğu yıl– Kansas City'ye döndü ve kendi giyim mağazasını açtı. İsrail devletinin kuruluşunda Truman'ın etkili rolü tarihi kayıtlara geçmiştir. Eski arkadaşını bu rolü oynamaya ikna eden ise Eddie Jacobson'dır.

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Soykırımın boyutları alenileşince Filistin'de bir İsrail devletinin kurulması fik-

ri ortaya çıktı. Emperyal güç olmaktan çıkan Britanyalılar bölgedeki manda yönetimlerine son verip bu problemi Birleşmiş Milletler'e –yani aslında Birleşik Devletler'e– devretmeye karar verdiler. Siyonist liderler en acil önceliklerinin Başkan Truman'ı davalarına kazandırmak olduğunu anladılar.

Bunu nasıl yapacaklarını araştırırken Eddie Jacobson'ı buldular.

Litvanyalı bir Yahudi göçmenin oğlu olan Jacobson New York'un aşağı doğu yakasında büyümüştü. Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılmış ve Oklahoma Fort Sill'de bir başka gönüllü olan Harry Truman'la karşılaşmıştı. Birlikte askeri üssün kantinini çalıştırdılar, yanyana hizmet ettiler ve arkadaşlıkları hayat boyu sürdü, kardeş gibiydiler. 1947'de Birleşmiş Milletler'in Filistin'i parçalara bölme oylaması yaklaşmaktayken Yahudi Kardeşliği Cemiyeti B'nai B'rith'in bir görevlisi onların ilişkisini öğrendi. Kendisi de B'nai B'rith'in üyesi olan Jacobson'dan Truman'a başvurmasını istedi. Sonuç Jacobson'un "halkı adına" başkana yazdığı tutkulu bir mektup oldu.

Jacobson en yakın arkadaşına, "Avrupa'daki birbuçuk milyon Yahudi'nin geleceği Birleşmiş Milletler'in toplantısına bağlı," diye yazdı. "Onbinlerce hayat senin yüreğinden ve ağzından çıkacak kelimelere bağlı. Harry, halkım yardım istiyor ve ben senden onlara yardım etmeni rica ediyorum."

Jacobson yazdığı mektubun ardından Beyaz Saray'a defalarca özel ziyarette bulundu. Her istediğinde randevu gerekmeden Truman tarafından kabul edildi. Bu buluşmalar etkisini gösterdi. Truman, BM'in Filistin'in bir parçasının Yahudilere tahsis edilmesi teklifini Birleşik Devletler'in desteklediğini açıkladı ve teklifin geçmesi için Amerika'nın gücünü sonuna kadar kullandı. 29 Kasım 1947'de teklif otuzüç lehte, onüç aleyhte ve on çekimser oyla geçti. Haberi duyduğunda Jacobson günlüğüne iki kelime yazdı: "Görev tamamlandı."

Tam anlamıyla tamamlanmamıştı. Britanyalıların Filistin'den çekilmesine daha altı ay vardı. Bu süre içinde Siyonist liderler planın ikinci aşaması için Truman'ın desteğini kazanmalıydılar: Filistin'de kurulacak bir Arap devleti federasyonunun bir

parçası olmak gibi çeşitli seçenekler yerine BM'in onlara tahsis ettiği topraklarda himaye edilen bir devlet olma. Hepsi çok yoğun aylardı. Truman sonradan şöyle hatırlamıştır: "Beyaz Saray'da o sıralarda gördüğüm baskı ve propagandayı bir daha hiç görmedim." Washington'daki ve diğer yerlerdeki Yahudiler çok baskı yaptılar.

Truman, "İsa hayattayken bunları memnun edemedi. Benim şanslı olmamı nasıl bekleyebilirsiniz?" diye şikâyet etti.

Truman'ın kızmaya başladığı haberi, kazanmaya bu kadar yaklaştıkları ödül son anda ellerinden kaçabilir diye Siyonistleri alarma geçirdi. Siyonist hareketin ileri gelenlerinden, ikna gücü yüksek Chaim Weizmann'ı Beyaz Saray'a getirtmeye karar verdiler. Ama Truman onu görmeyi reddetti. B'nai B'rith'in ulusal başkanı Frank Goldman, Jacobson'dan aracı olmasını istedi. Jacobson Truman'a bir mektup yazmaya karar verdi ama Truman'ın cevabı yine hayır oldu. Bunun üzerine Jacobson Washington'a gitmesi ve davasını yüzyüze savunması gerektiğine karar verdi.

12 Mart 1948 Cumartesi sabahı Beyaz Saray'a geldi. Başkan bozuk bir ruh hali içindeydi, kendisine "saygısız ve huysuz" diyerek baskı yapan Yahudilere lanet okuyordu. Jacobson'un sonradan yazdığına göre, "Bir insan ne kadar antisemit olabilirse o da o kadar antisemitti." Truman günlüğüne Yahudilerin "çok ama çok bencil" olduğunu ve "mazluma yapılan zulüm ve kötü davranış söz konusu olduğunda ne Hitler'in ne de Stalin'in Yahudilerin eline su dökebileceğini," yazmıştı.

Ama dostlukları ve konunun acil olması Jacobson'a sebat etme cesareti verdi.

Oval Ofis'teki Andrew Jackson portresini göstererek, "Harry bütün hayatın boyunca bir kahramanın vardı," diye söze başladı. "Harry, benim de bir kahramanım var. Hiç karşılaşmadım ama onun şimdiye kadar yaşamış en büyük Yahudi olduğunu düşünüyorum... Hasta bir adam, sağlığı bozuk ama seni görmek ve halkımın davasını savunmak için binlerce kilometre yol geldi. Amerikalı Yahudi liderler sana hakaret ettiği için onu görmeyi reddediyorsun. Bu sen değilsin, Harry... Onunla

görüştüğünde Filistin'deki durum hakkında düzgün ve doğru biçimde bilgilendirileceğini bilmesem burada olmazdım. Sen hâlâ onu görmeyi reddediyorsun."

Bitirdiğinde Jacobson gözyaşları içindeydi. Truman masanın üzerinde parmaklarıyla sert bir şekilde tempo tutuyordu. Arkadaşı sözünü bitirdiğinde döner sandalyesiyle arkasına döndü ve Gül Bahçesine bakmaya başladı. Sonunda tekrar yüzünü döndü.

"Kazandın, seni kel kafalı orospu çocuğu" dedi. "Onu göreceğim."

Jacobson bu buluşmadan öyle sarsılmış ayrıldı ki Goldman'a bilgi vermeye oteline gitmeden önce bir bara gitti ve iki duble viskiyi kafasına dikti. Hayatında ilk defa alkol alıyordu. Goldman'a haberi verdiğinde Goldman onu kucaklayıp öptü.

Beş gün sonra Weizman gizlice Beyaz Saray'a geldi. Dünyanın en tutkulu ve kendini adamış politikacılarından biriydi ve Truman üzerinde etkili oldu. 14 Mayıs'ta, Britanyalıların Filistin üzerindeki mandasının sona ermesinden bir gün önce, İsrail, gece yarısından itibaren geçerli olmak üzere yeni bir devlet olarak doğuşunu ilan etti. Bundan onbir dakika sonra, akşamüzeri 6:11'de Birleşik Devletler onu bağımsız bir ulus olarak tanıdı. O akşam Jacobson Truman'a bir telgraf göndererek, "Teşekkürler ve Tanrı seni korusun," dedi.

İki hafta sonra Weizman İsrail Cumhurbaşkanı olarak Washington'u ziyaret etti. Beyaz Saray'a gizlice değil bir konvoy eşliğinde geldi. Truman onu sıcak bir şekilde karşıladı ve sütunlu girişteki törende Weizman Truman'a bir rulo Tevrat parşömeni hediye etti.

Truman'ı ikna eden sadece Jacobson'un çabaları değildir. Soykırım trajedisinin yükünü omuzlarında taşıyordu. Birleşik Devletler'in her yerinden Siyonist gruplar toplantılar yapıyor ve kampanyalar organize ediyorlardı. Beyaz Saray'a yüzbinlerce mektup ve kart yağıyordu. Hem de yeni seçim kampanyasında Yahudi oyların katkısının olacağını düşünüyordu. Normal olarak dış politika konusunda tavsiyelerine uyduğu üç insanın, Savunma Bakanı James Forrestal, Dışişleri Müsteşarı Dean Ac-

heson ve Dışişleri Bakanı George Marshall'ın şiddetli itirazlarına rağmen İsrail'i tanımaya karar verdi.

Görevi sona erdikten birkaç ay sonra Yahudi Teolojisi Semineri Truman'ı onurlandırmak için New York'ta bir ziyafet düzenledi. Eddie Jacobson onu kalabalığa, "İsrail Devleti'nin doğuşuna yardım eden insan," diye takdim etti.

Truman, "Yardım etti demekle ne kastediyorsun? Ben Kyros'um Kyros!"* diye gürledi.

Çeteler tarafından idare edilen kumar merkezi Las Vegas'ın inşa edilmesinde rol oynayan uzak görüşlü Amerikan gangsteri Bugsy Siegel duygusal bir insan değildi. Birleşmiş Milletler'in 1947 oylamasından önce ona yanaşıp yardım isteyen Siyonist ajan da hassas birisi değildi. Ajan, Siegel'e Filistin'deki Yahudilerin Birleşmiş Milletler'in kendilerine vermek üzere olduğu ülkeyi korumak için savaşmak zorunda olduklarını söyledi. Siegel gibi diğer Yahudi suç patronları Meyer Lansky, Mickey Cohen ve Moe Dalitz'in de geçmişleri nedeniyle yardım etmeleri gerektiğini söyledi.

Siegel, "Gerçekten de Filistin'deki Yahudilerin silahlandığını ve dövüşeceklerini mi söylemek istiyorsun?" diye kuşkuyla sordu.

"Evet."

"O zaman ben de varım."

Ondan sonraki aylar boyunca Siegel arkadaşını düzenli olarak aradı ve bir Los Angeles restoranında kendisini bekleyen nakit para dolu çantaları haber verdi. Çoğu Yahudi olan davaya bağlı gangsterlerin ve eğlence işi yapanların listesini çıkardı. Listede Frank Sinatra gibi Yahudi olmayıp çetelere bağlı olan şöhretler de vardı. Sinatra, 1948 yılında bir akşamüzeri Copacabana'daki gösterisi bitip de birkaç kadeh içki içtikten sonra illegal yollardan kazanılmış para dolu bir çantayı limanda bekleyen geminin kaptanına götürmeye razı olmuştu. Gemi

(*) Yahudilerin evlerine dönmeleri ve kutsal mabedlerini yeniden inşa etmelerine izin veren Persi Kralı – ed.n.

Filistin'deki Yahudi savaşçılar için silah ve cephane yüklüydü ama ödeme yapılmadığı için kaptan yola çıkmayı reddediyordu. Silah kaçakçılığı operasyonunu yürüten ve daha sonra Kudüs'ün belediye başkanı olan Teddy Kollek isimli Siyonist ajan FBI tarafından izlendiği için ödemeyi yapamamıştı. Sinatra'nın oteldeki suitinde kendisini ziyaret etmesini sağladı. Sinatra para dolu çantayla arka kapıdan çıkarken Kollek, yakın takipteki FBI kuyruğuyla ön kapıdan çıkıp gitti.

Amerika'nın Siyonist dava için belirleyici olan desteğini sağlayan çok cepheli kampanyanın bir parçası da buna benzer kaçakçılık operasyonlarıydı. ABD askeri pilotlarından ve ABD ordusunun kıdemlilerinden çoğu Yahudi, çok sayıda insan Filistin'de savaşmak üzere görev aldılar. 1946 ile 1948 yılları arasında United Jewish Appeal, Siyonist dava için 350 milyon dolar topladı. Amerikalı Yahudiler, Kutsal Topraklar için savaş söz konusu olduğunda hazır olacaklarını garanti ettiler. İsrail'in 14 Mayıs 1948'de bağımsızlığını ilan etmesini takip eden günlerde Lübnan, Suriye, Mısır, Ürdün ve Irak'tan yirmibeş bin asker İsrail sınırına hücum etti. İsrail etkin bir şekilde karşı koydu. 11 Haziran'da Birleşmiş Milletler'in ateşkes oylaması gerçekleşti. Amerikalıları yanına alan İsrail, daha doğarken komşuları tarafından boğazlanmaktan kurtuldu.

Bu savaş kazanılınca Birleşik Devletler İsrail'e diğer gelişmekte olan ülkelere davrandığı gibi davranmaya başladı. "Point Four" programı uyarınca yardıma uygun görüldü, her yıl 3 ila 4 milyon dolar gönderildi. İsrail daha fazla istiyordu. Washington'daki büyükelçisi Abba Eban daha fazlasının almak için işe koyuldu. 1950'lerin başında Eban, sonradan adı Amerikan İsrail Kamu İşleri Komitesi ya da AIPAC olan Amerikan Siyonist Konsülü adlı lobi grubunun oluşturulmasına yardım etti. Komite çarçabuk bir dizi zafer kazandı. İsrail'e 65 milyon dolar yardım ve 70 milyon dolar düşük faizli borç gönderilmesi için Kongreyi ikna etti. Bunların hiçbiri Beyaz Saray tarafından önerilmemişti.

Eisenhower'in başkanlığı sırasında Ortadoğu'da "dostça tarafsızlık" ve Araplarla İsraillilere "adil" yaklaşım meseleleri çok

tartışıldı. Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, 1953 yılında bir Ortadoğu turuna çıktı ve İsrail başbakanı David Ben Gurion'a Birleşik Devletler'in Arap devletlerle de İsrail'le olduğu gibi iyi ilişkiler kurmaya ihtiyacının olduğunu söyledi. O yılın daha sonraki günlerinde İsrailli askerler Ürdün'ün Kibya kasabasına saldırıp –İsrail hükümeti misilleme saldırısı olarak adlandırdı– onlarca sivili öldürünce Başkan Eisenhower Amerikan yardımını askıya aldı. Dışişleri Bakan yardımcısı Henry Byroade, İsrail'den yöntemlerini değiştirmesini rica etti:

> İsraillilere dedim ki, kendinizi özel dini haklara sahip olması gereken, dünyanın her yerine yayılmış özel bir dinin merkezi ya da çekirdeği olarak değil bir Ortadoğu devleti olarak görün ve geleceğinize bu kapsamda bakın. Komşularınızın sadece güç kullanmaktan, misillemeden anlayacağına dair inancınızdan ve istilacı tavrınızdan vazgeçin. Sık sık dile getirdiğiniz barış isteği söyleminize uygun eylemler yapmalısınız.

Bu konuşmalar, doğrudan bir tehdit içermemekle birlikte Büyükelçi Eban'ı derinden endişelendirdi. Bunların kendisine, hâkimin adaletin sağlanacağına söz vermesine karşılık "İşte benim korktuğum da bu zaten. Ben merhamet istiyorum," diyen davalıyı hatırlattığını söyledi. Kısa bir süre sonra, Birleşik Devletler'in dünya politikasını yeniden şekillendirmesine sebep olan iki dramatik olay İsrail'e de yeni bir takdirle bakılmasını sağladı.

1956 baharında CIA'ya Sovyet lider Nikita Kruşçev'in gizli yapılan bir konuşmada Stalin'i zalim ve halk katili olarak tanımladığı rapor edildi. CIA'nın başında bulunan Allen Dulles bu konuşmanın kopyasını ele geçirmek istedi ama başaramadı. Polonya'daki bir ajan vasıtasıyla İsrail bir kopyayı ele geçirdi ve Amerikalılara yolladı. Oradan da bütün dünyaya yayıldı. Dulles daha sonra bunun kariyerindeki en büyük başarı olduğunu söyleyecektir. İşi esas yapanın İsrail olduğu çok sonra anlaşıldı. Ama gerçek hikâyeyi bilenler stratejik ortak olarak İsrail'e yeni bir saygı geliştirdiler.

1956'nın daha sonraki günlerinde Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır Süveyş Kanalı'nı millileştirerek dünyayı şaşırttı. Kanalı inşa eden ve sahibi olan güçler, Britanya ve Fransa, bunu emperyal haklarına karşı yapılmış bir saldırı olarak gördüler. Mısır'ı işgal etmeye, kanalı geri almaya ve mümkün olursa Nasır'ın rejimini devirmeye karar verdiler. Nasır'ın esas düşman olduğunu düşünen İsrail de onlara katıldı. 29 Ekim'de üçü istila hareketine başladı. Washington'da ise, bunun Avrupa kolonyalizminin Ortadoğu'ya dayatılması olduğunu düşünen Başkan Eisenhower çok kızgındı. Dünya çapında Birleşmiş Milletler odaklı diplomatik bir faaliyet yürüterek işgalcilerin geri çekilmesini sağladı.

Süveyş krizi İsraillilere bölgedeki hâkim gücün Birleşik Devletler olduğunu ve dolayısıyla vazgeçilmez müttefikin de o olduğunu gösterdi. Amerikalılar ise İsrail'in askeri gücünü görmüş oldular.

Başkan Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles dünyaya tek bir açıdan, Soğuk Savaş açısından baktılar. Nesillerdir en ilgi çekici Arap lider olarak gördükleri Nasır'ı kendi taraflarına çekmeye çalıştılar ama Nasır Sovyetler'le aynı kaderi paylaşmayı seçti. 1956'da Sovyet blokunun silahları Mısır'a akmaktaydı. Bu durum Washington'un hesabını kolaylaştırdı: Mısır Sovyetler'in müşterisidir, İsrail Mısır'a karşıdır, dolayısıyla İsrail Amerika'nın dostudur.

İzleyen yıllarda İsrail ve Amerika liderleri sıcak ilişkiler kurdular. Sıradan Amerikalılar da, politikayla alakası olmayan sebeplerle İsrail'i takdir etmeye başladılar.

1958 yılının en fazla satan kitabı Leon Uris'in İsrail'in kuruluşunu anlatan heyecanlı destanı *Exodus* oldu. Birkaç ay içinde iki milyon satış yaptı, *Rüzgâr Gibi Geçti*'den beri en yüksek satış rakamıydı. Kitabın kahramanı, nişanlısı Araplar tarafından işkenceyle öldürülen Ari Ben Canaan bir Yahudi özgürlük savaşçısıydı. Diğer karakterler arasında Siyonist davaya vicdanen bağlı idealist bir hemşire, boşaltılmasına yardım ettiği toplama kampının hatıralarıyla acı çekmekte olan Britanyalı bir subay ve önce Arap karşıtı bir gerilla, sonra da İsrail Savunma Gücünde subay olan Polonyalı sessiz bir genç vardı.

İsrailli araştırmacı Rachel Weissbrod'un yazdığına göre, "Bu melodram, kahramanla duygusal bağ kuran ve özdeşen okuyucuyu bir dalganın tepesindeymişçesine sürükleyip götürür [ve] dünyayı birbirine tamamen zıt iki tarafa böler. [Uris] Siyonist girişimin parlak bir portresini çizmek için melodramın alameti farikası olan niteliklerden –iç değil dış çelişkiler ve kabul edilmiş prensiplere sadakat– faydalanır."

Yayınlanmasından iki yıl sonra *Exodus* Otto Preminger tarafından filme çekildi; Paul Newman'la Eva Marie Saint'in oynadığı bu heyecanlı filmin Amerikan bilinci üzerindeki etkisi daha da büyük oldu. İsrail'in doğuşu özgürlük ve kurtuluş için verilen örnek bir mücadele iken, Nazi canavarlar gibi yüzsüz Arapların da körükörüne nefretten başka bir güdüleri yok gibi görünmektedir. Filmin başlama müziği Andy Williams, Pat Boone, Connie Francis ve daha birçokları tarafından söylenen biçimleriyle çok popüler hale gelmiştir.

Sözleri şöyledir: "Bu topraklar benim, Tanrı verdi bana. Dövüşmem gerekirse, bu toprakların benim olması için dövüşürüm. Ölene kadar – bu topraklar benim!"

Ayrıca bu dönemde Kitabı Mukaddes'le ilgili filmler sağanak halinde ortaya çıktılar. İçlerinde en dikkat çekici olanı 1959 yılının En İyi Film ödülü dahil onbir Oscar alan *Ben-Hur*'du. *Exodus*'la birlikte bu filmlerin Amerikan halkının bilinci üzerindeki etkisi çok büyük oldu. Amerikalılar filmlerden iki mesaj aldı: Hıristiyanlık ve Musevilik sıkıca birbirine bağlıdır ve Amerikalılarla İsraillilerin ortak değerleri, gelenekleri ve idealleri vardır.

1963 yılında Başkan Kennedy öldürülünce halefi Lyndon Johnson İsrailli bir diplomata, "Çok iyi bir dost kaybettiniz ama daha da iyisini buldunuz," demişti. Johnson'un büyükbabası sıkı bir Baptistti. Johnson, politikaya girince büyükbabası ona "Tanrı'nın seçilmiş insanları olan Yahudilere iyi bakmasını" söylemişti. İncil'e kuvvetle bağlı halası ise, "İsrail imha olursa dünyanın sonu gelir," diye uyarmıştı.

Daha sonra Birleşik Devletler'de İsrail büyükelçisi olan tarihçi Michael Oren, "Ona göre İsrail etrafı merhametsiz düşman-

larla çevrili çağdaş Alamo'ydu. Nasır da yeniden doğmuş Santa Ana," diye yazmıştır.

5 Haziran 1967 günü sabah erken saatlerde İsrail savaş uçakları dalgalar halinde ve sıkı bir düzenle Mısır'a uçtular. Bütün günü Mısır üslerini bombalayarak geçirdiler. Gece çöktüğünde üçyüz savaş uçağını yani neredeyse Mısır'ın hava kuvvetlerinin tamamını imha etmişlerdi.

İki gün sonra bir İsrail kara kuvveti Kudüs'ü ele geçirdi. Bir diğer kuvvet Süveyş Kanalı'nın ucundaki Sina Çölü'ne hücum etti. Üçüncüsü, Suriye'nin bazı kısımlarını işgal etti. İsrail yakın zaman savaş tarihinin en hızlı ve en dramatik zaferlerinden birini böylelikle kazandı. Yaklaşmakta olduğuna inanılan Arap saldırısını önlemek için başlatılan Altı Gün Savaşı, ABD-İsrail ilişkileri tarihinin en kritik olayıydı.

O zamana kadar Amerika'nın en İsrail yanlısı liderleri bile İsrail'i, Amerikan güvenliğini yıpratan, Birleşik Devletler'in savunmak zorunda olduğu zayıf bir müttefik olarak görüyorlardı. Çok daha büyük ülkelere karşı savaş alanında kazandığı zaferlerden dolayı İsrail güvenlik *sağlayan* bir ülke olarak görülmeye başlandı. Batının omzundaki bir yük –John Foster Dulles "boynumuza bağlanan kaya" diye nitelemişti– değil belirleyici bölgesel güç haline geldi.

Johnson'un bölgedeki özel temsilcisi Harry McPherson, Beyaz Saray'a gönderdiği raporda, "Savaşan İsrail solgun, sıska Yahudi klişesini kırdı. Benim gördüğüm askerler sert, kaslı ve bronzdular," diye yazmıştır.

Bu hızlı savaştan beş ay sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi meşhur 242 sayılı kararı geçirdi. Bölgede sağlanacak uzun dönemli barışın temeli olan bu karar bugüne kadar en fazla alıntı yapılan doküman olmuştur. Ama hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde savaşan tarafların hiçbirini memnun etmemiştir.

İsrail, "yakın zamandaki çatışma sırasında işgal ettiği topraklardan" çekilmesini gerektiren maddeyi, bazı bölgelerden ama

tamamından değil şeklinde yorumladı. Araplar ise İsrail'in işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi konusunda ısrar ettiler. Ayrıca, kararın gereği olan İsrail'in "toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını" tanımayı da reddettiler.

Takibeden yıllarda Birleşik Devletler kimi zaman İsrail ile Arapları geniş kapsamlı bir barışa doğru yönlendirmeye çabaladı. Hepsi başarısız oldu. Ekim 1973'te Yahudilerin bayramı Yom Kippur sırasında Suriye ve Mısır, İsrail'e saldırdı. Savaş başta İsrail için kötü gidiyordu ama başladıktan yedi gün sonra Birleşik Devletler yoğun ikmal için bir hava köprüsü kurdu. Neredeyse bütün gün boyunca saatte bir cephane yüklü uçak Tel Aviv'e indi. Bu bir haftadan fazla sürdü. Hava köprüsü sürmekteyken Başkan Richard Nixon'un 2.2 milyar dolarlık İsrail'e acil yardım teklifini Kongre kabul etti. Güçlenmiş olan İsrail birlikleri savaşın gidişatını değiştirdiler ve savaşı Kahire'ye 80 kilometre uzaklıktaki bir yere kadar ittiler.

Yom Kippur Savaşı'nın sonucunda İsrail askeri gücün konvansiyonel olmayan kullanımı temelinde bir stratejik kültür geliştirdi. Bu durum, dünyanın çeşitli bölgelerinde gizlice Soğuk Savaş çarpışmaları başlatmak isteyen ama yasal sınırlarla engellenen Amerikalı liderlerin ilgisini çekti. İsrail, Birleşik Devletler'in değerli, yarı gizli ortağı, Birleşik Devletler'in doğrudan yetiştiremediği anti-komünist güçlerin eğitimcisi, Birleşik Devletler'in alenen kucaklayamadığı rejimlere ve isyancı gruplara silah gönderilmesi için bir kanal ve dünya çapında üretken bir istihbarat kaynağı haline geldi.

Çok eskiden beri Maya Kızılderililerinin yaşadığı Guatemala'nın bereketli volkanik dağlarında ölüm gökyüzünden geldi. 1970'ler ve 80'ler boyunca Guatemala'da öldürülen insan sayısı Latin Amerika'nın geri kalanında öldürülen toplam insan sayısından fazla oldu. Genellikle biçare Kızılderililerin hayatta gördükleri hiçbir şeye benzemeyen uçaklardan saldırdılar.

O tuhaf görünümlü uçaklarından fırtına gibi inen askerler köyleri kuşattılar, insanları bir araya toplayıp şanslı olanlarını

en gelişkin teknoloji ile üretilmiş silahlarla öldürdüler. Öldürmediklerini işkence yapmak için hayatta bıraktılar. Yıllar sonra Birleşmiş Milletler'in yaptığı bir araştırmada, Guatemala askerlerinin "Maya topluluklarının kitlesel imhasına yol açan aşırı zalimlikle" saldırdığı ortaya çıktı. BM'in tahminine göre 1978 ile 1984 arasında Guatemala askerleri çoğu silahsız köylü olan 180.000 kişiyi öldürdüler.

Bu dönemin neredeyse tamamında Kongre, Birleşik Devletler'in Guatemala'nın askeri rejimine silah satışını bir yasayla yasakladı. Buna rağmen Guatemala'ya cephane yağdı. En dikkat çekici olanı Aravas adlı kısa mesafede kalkıp inebilen uçaklardı. Bu uçaklar askerleri katliam yaptıkları köylere taşıdılar. Ordu ayrıca helikopterler, keşif botları, ağır silahlar, bomba atma düzenekleri, bin tane makineli tüfek ve elli bin saldırı silahı satın aldı. Hepsi tek bir kaynaktan geldi: İsrail'den.

Guatemala istihbarat subayları kurbanlarını bir İsrail firmasının Ulusal Saray'a kurduğu bilgisayar sisteminin yardımıyla takip ettiler. İsrail'deki güvenlik kuvvetlerinin eğitimini yapan İsrail Savunma Kuvvetlerinden bir kıdemli, Guatemala ordusunun askeri eğitiminin başına getirildi.

İsrail'in Guatemala'yı desteklemesi konusunda kendisine soru yöneltilen ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, "Yardım etmelerinden dolayı memnuniyetsiz olmadığımızı belirttik," demiştir.

Başkan Ronald Reagan, Guatemala'daki gerilla ayaklanmasını savaşmaya yemin ettiği global komünist saldırının bir parçası gibi görüyordu. Ayaklanmayı ezme kararlılığı içersinde, İsrail'den Guatemala ordusunun istediği her şeyi satmasını istedi. İsrail hevesle kabul etti. Guatemala iç savaşının şiddetlendiği sıralarda İsrailli şirketler ordunun silahlarının neredeyse tamamını –sadece 1984'te 20 milyon dolar– tedarik ettiler.

İsrail gazetesi *Ha'aretz*'in 1985 yılında bildirdiğine göre, "Sabah erken saatlerde operasyon yapan ölüm birimleri Kızılderili olsun olmasın muhaliflere karşı, tarım kooperatifleri örgütlemeye çalışan ya da kaybolan yakınlarının akıbetini öğrenmeye çalışan köylülere, yoksul çiftçilere karşı Uzi hafif makineli tüfeklerini kullanmayı tercih ediyorlardı. Guatemala'yı zi-

yaret eden İsrailliler özel ordu birimlerinin İsrail üniformaları giydiğini ve İsrail silahları ile donandıklarını görünce çok şaşırdılar."

Guatemala'nın dağlık arazileri kanla sulanmaktayken yakındaki El Salvador'da da benzer şeyler olmaktaydı. Başkan Jimmy Carter, 1977 yılında askeri yardımı kesince El Salvador'a cephane tedarikini esas olarak İsrail yapmaya başladı. İsrailli danışmanlar, Salvador gizli polisini ve ordunun seçilmiş birimlerini eğittiler. İsrail Dışişleri Bakanlığı genel direktörü, El Salvador'daki İsraillilerin "tarım danışmanı" olduğunda ısrar etti ama gerçek işleri o kadar iyi biliniyordu ki 144 üniversite öğrencisinin Salvador iç savaşında kendi ülkelerinin rolünü protesto eden dilekçeleri bir Tel Aviv gazetesinde yayınlanmıştı.

1980'lerde Orta Amerika'daki üçüncü çatışma, Nikaragua'da meydana geldi. Amerikalılar tarafından desteklenen "kontra" gerillalar, solcu Sandinista rejimini devirmek için savaşıyorlardı. Başkan Reagan "ülkemizi kuran atalarımızın ahlaken muadili" diye nitelendirdiği kontralara karşı içten gelen bir bağlılık hissediyordu. Kongre kontralara yapılan yardımı kesince Reagan İsrail'e yöneldi. Böylece Filtreli Çaydanlık Operasyonu başladı. Operasyonun yöneticilerinden Yarbay Oliver North'a göre İsrail, kontralara "birkaç yüz ton silahı gizlice temin etti." İsrail ayak izlerini örtmek için kendi sahip olduğu silahları değil, sadece Filistinlilerden ele geçirdiklerini ya da Polonya ve Çekoslovakya'dan aracılar vasıtasıyla satın aldıklarını gönderiyordu. Yarbay North'un mahkemede açıkladığı gibi, Birleşik Devletler, İsrail'e "silahlara karşılık ABD hükümetinin İsrail'in askeri ve ekonomik ihtiyaçlarına karşı olabildiğince esnek olacağı ve İsrail'in yardımlarının bedelini ödemek için bir yol bulacağı" güvencesini verdi.

Kontraların Honduras'ta üs kurmaları Honduras ordusunu ABD'nin temel müttefiklerinden biri haline getirdi. Guatemala ve El Salvador orduları gibi Honduras ordusu da Kongre'deki birçok insanın tepkisine yol açacak bir zalimlikte davrandı. İsrailliler hemen işin üstüne atladılar. Honduraslı sendikacıları, savaş karşıtlarını ve diğer muhalifleri kaçırıp öldürdüğü

sonradan ortaya çıkan kötü şöhretli 316. Tabur da dahil olmak üzere seçilmiş birimleri eğitmek için danışmanlar gönderdiler. 1982'de bu baskıların doruk noktasında İsrail savunma bakanı Ariel Şaron, Honduras'ı ziyaret etti ve İsrail'in Honduras ordusuna tanklar ve savaş jetleri satacağını duyurdu.

Honduras ordusunun komutanı General Walter Lopez görevden ayrıldıktan sonra şunları söylemiştir: "Honduras özel kuvvetlerinde İsrailli danışmanlarımız vardı. Resmi olarak 'devlet dışı'ndan gelmekle beraber İsrail Savunma Bakanlığı aracılığıyla bizim özel kuvvetlerimize destek veriyorlardı. Görünüşte başkan ve askeri yetkililer için özel güvenlik gruplarını eğitiyorlardı ama esası çok farklıydı. Özel operasyon dersleri, binaları, uçakları, rehineleri ele geçirme kursları veriyorlardı. Onlarla CIA arasında koordinasyon vardı."

Washington'un Orta Amerika'daki bir diğer müşterisi, Panama'nın güçlü adamı General Manuel Antonio Noriega'ydı. CIA'nın her yıl mükâfat olarak 200.000 dolar ödediği Noriega uyuşturucu trafiğinden bir servet edinmişti. Baş danışmanı ve canciğer dostu Mike Harari Latin Amerika'daki en ateşli İsrail ajanıydı. Daha öncesinde Mossad subayı idi ve 1972 Münih Olimpiyatları'nda İsrailli sporcuları katleden Filistinli teröristlerin izini sürüp öldüren ölüm mangasının başında olmasıyla ün kazanmıştı. "Deli Mike" Panama'da düzenlediği bir para aklama operasyonuyla Noriega'nın uyuşturucu kârlarını İsviçre bankalarına yatırmasını sağladı; Noriega'nın düşmanlarını gizlice dinleme ve gözetlemesini sağlayan bir sistemin tasarımını yaptı ve Noriega'nın yarım milyar dolar değerinde İsrail silahları almasına yüksek komisyon karşılığında aracılık etti.

İsrail Meclisi'nin bir üyesi olan General Matityahu Peled, ülkesinin operasyonları bölgede zirveye ulaştığında, "Orta Amerika'da İsrail ABD yönetiminin 'pis işler'ini yüklendi. İsrail Birleşik Devletler'in suç ortağı ve eli kolu gibi davranmaktadır," demiştir.

İsrail'den yardım isteyen sadece Orta Amerika orduları değildi. Bolivya, Şili ve Dominik Cumhuriyeti'nden Burma, Filipinler ve Endonezya'ya kadar tüm dünyanın diktatörleri, as-

kerlerini Galil saldırı silahları ve Uzi hafif makineli tüfekleriyle donattılar.

İsrail, Başkan Reagan'ın ateşli bir biçimde desteklediği ama Kongre kısıtlamaları dolayısıyla silahlandıramadığı Güney Afrika'nın ırkçı rejiminin de ana silah satıcısı oldu. İsrailliler, Güney Afrika'nın seçilmiş polislerini ve askeri birimlerini eğittiler; ordusuna tank ve havacılık teknolojisi sattılar; Galil tüfeklerinin Güney Afrika'da bir fabrikada üretilmesi için lisans verdiler; hatta nükleer silahların geliştirilmesi için rejime danışmanlık yaptılar. Nazi taraftarı eylemlerinden dolayı İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanyalıların hapse atmış olduğu Güney Afrika'nın Başbakanı John Vorster, 1976 yılında İsrail'de kırmızı halılarda karşılandı, Yad Vashem Soykırım anıtına çelenk koydu. Başbakan İshak Rabin resmi yemekte iki ülke arasında "kazançlı işbirliği atmosferi" yarattığı için ona övgüler düzdü.

İsrail, Washington tarafından desteklenen onlarca gerilla ve paramiliter kuvvetin eğitimini yaptı. Kolombiya'da çiftlik sahiplerinin ve uyuşturucu trafiğini düzenleyenlerin kendilerini korumak ve düşmanlarını öldürmek için kullandıkları özel güvenlik güçlerini kurdu. Aynı şeyleri Ferdinand Marcos'un diktatörlüğü sırasında Filipinler'de de yaptı. 1986'da İsrailli ve Amerikalı danışmanlar, Muammer Kaddafi rejimine karşı savaşmak üzere ikibin Libyalı sürgünün gerilla kuvveti haline getirilmesinde birlikte çalıştılar. Kongre, Angola'daki anti-Marksist isyancılara ABD yardımını yasaklayınca İsrail, paraları dolaylı olarak Reagan tarafından ödenen eğitimcilerini oraya gönderdi,

Başbakan Şimon Perez biyografisini yazan kişiye sonradan şunları anlatmıştır: "Bu ortaklıkta İsrail'in rolü aracılıktı. Bunlar, Birleşik Devletler'in yardım etmek istediği ülkelerdi. Yardımı İsrail aracılığıyla göndermek ya da bu ülkelere ihracat yapmak için İsrail'i cesaretlendirmek çok uygundu."

Bu nahoş ülkelerin hepsinin Washington'da güçlü dostları vardı ama bu dostlar kamuoyunun önünde onlara kucak açamıyorlardı. İsrail'in böyle bir kısıtlaması yoktu. Birleşik Devletler'in yardım etmek istediği ama edemediği hangi ülke olursa olsun İsrail yardım edebilirdi ve etti de.

O zamanların en önemli İsrailli diplomatı David Kimche daha sonra şunları hatırlamaktadır: "Dünyanın çeşitli yerleri hakkında çok çok yakın diyaloglar kurduk. Üçüncü Dünya ülkelerinde, Ortadoğu'da ve başka yerlerde neler yapılabileceğini tartışırdık. Biz kendi fikrimizi söylerdik, onlar da kendi fikirlerini. *Çok* yakın bir diyalogtu."

1984 yılının başlarında bir gün Başkan Reagan'ın ulusal güvenlik danışmanı Robert MacFarlane, Suudi Arabistan'ın Washington elçisi, kibar ve dünya zevklerine düşkün bir insan olan Prens Bender bin Sultan'a "sohbet olmayan bir konuşma" yapmaları gerektiğini söyledi. Krallığın çek defterine Bender'in ulaşım yetkisi vardı ve konuşmadan ne çıkacağının farkındaydı.

"Ne istiyorsunuz?" diye sordu.

Cevap, Nikaragua'daki kontralar için ayda bir milyon dolar olarak geldi.

Yeni biten yılda petrol satışlarından 36 milyar dolar kazanmış bir ülkenin bağışıydı bu. Prens Bender, Suudi Arabistan'ın bunu sağlayacağını söyledi. Kısa bir süre sonra MacFarlane katkıyı iki katına çıkarmalarını istedi. Ona da tamam dedi. Suudi Arabistan kontra meselesine toplam 32 milyon dolar katkıda bulundu. Miktarın tamamı Amerikan yasalarının hilafına el altından toplandı.

1980'lerde Birleşik Devletler'in aklını kurcalayan tek ülke Nikaragua değildi. Dünyanın öbür tarafında, Afganistan'da, başka bir anti-komünist savaş başlamıştı. CIA'nın arka çıktığı gerillalar zorlu Kızıl Ordu'yla dövüşüyorlardı. Bu, CIA'nın başlattığı operasyonların maliyeti en yüksek olanıydı. Birleşik Devletler finansman için Suudi Arabistan'a yöneldi. Suudiler, kesenin ağzını o güne dek hiçbir ülkenin Amerikan'ın örtülü savaşları için yapmadığı ölçüde açtılar.

Suudi Arabistan Soğuk Savaş taahhüdünü burada inandırıcı bir biçimde teyit etmiş oldu: benim çek defterim senin çek defterindir demiş oldu.

Suudi prensler, CIA başkanı William Casey'i o kadar çok seviyorlardı ki Riyad'da ona bir villa vermişlerdi. Villada otuz adet sanat eseri çanak vardı ve çanakların içinde Casey'nin en sevdiği atıştırmalık olan cevizin çeşitli cinslerinden olurdu. Ama 1984 yılının başlarında Casey krallığa gizli bir ziyaret yaptığında kuruyemişten başka bir şeyin peşindeydi.

Afganistan'daki *mücahidin* ayaklanması CIA'nın tarihindeki en ateşli ve en pahalı operasyon olmuştu. Casey operasyonu daha da genişletmek istiyordu. Kral Fahd'a bu savaşın çok kritik olduğunu ve bunun nefret ettikleri Sovyet gücünü yıkma yolunda Amerikalılarla Suudiler için bir şans olduğunu söyledi. Bunu gerçekleştirmek için de Birleşik Devletler hükümetinin, kendi sağlayabildiğinden fazlasına ihtiyaç vardı.

Casey "Bize yardım etmek için ne yapabilirsiniz?" diye Kral Fahd'a sordu.

Fahd, "Siz yapabildiğinizi yapın," diye yanıtladı. "Aynısını da ben yaparım."

Kısa bir süre sonra kıdemli bir Suudi istihbarat subayı Afgan isyancıların üs kurdukları Pakistan'a gitti. Pakistan diktatörü General Muhammed Ziya ül Hak onu özel olarak karşıladı. Ziya, subayın söyleyecekleriyle değil, daha çok yanında getirdiği kutunun içindekilerle ilgiliydi. General yardımcılarına kutuyu diğer odaya götürmelerini ve açmalarını emretti. Az sonra yardımcılar iyi haberle döndüler. Kutu toplam 1.8 milyon dolar değerinde yeni basılmış yüz dolarlık banknotlarla doluydu.

O günden sonra CIA Afganlı isyancılara ne kadar para gönderdiyse Suudiler de sadık bir biçimde aynı miktarda gönderdiler. Bu şu anlama geliyordu; 1985'te 470 milyon dolar, 1986'da 630 milyon dolar ve takip eden birkaç yıl daha artarak giden bir meblağ. Nihayetinde Suudi Arabistan Afgan ayaklanmasına katkı olarak 6 milyar dolar göndermiş oldu.

Bir keresinde Suudi istihbaratı direktörü Prens Türki el Faysal "Biz operasyon yapmayız," diye açıklamıştı. "Nasıl yapılacağını bilmeyiz. Biz sadece çek yazmayı biliriz."

Mücahidin'e yaptıkları hatırı sayılır katkının yanı sıra Suudiler, Pakistan ordusuna ve istihbarat servisine de yüzlerce mil-

yon dolar gönderdiler. Daha da ötesi, Amerikalı dostlarının ve kendilerinin yardım etmeye değer gördükleri hükümetlerin, isyancı kuvvetlerin ya da liderlerin hepsine yardım ettiler. Washington için gözde bir Arap lider olan Enver Sedat'a yıllık 200 milyon dolar yardım gönderdiler; solcu bir ayaklanmayla karşı karşıya kalan tutucu Yemen rejimine Amerikan silahları satın alabilmesi için para verdiler; isyancılar, diktatör Mobutu Sese'yi tehdit etmeye başlayınca Zaire'ye giden Fas birlikleri için acil oluşturulan hava köprüsünü finanse ettiler; *New York Times*'ın yazdığı üzere, "1970'lerin sonunda Somali'nin Sovyetler Birliği'yle ittifakına son verip Batı'ya yönelmesine katkıda bulunan önemli miktarda parayı Somali hükümetine" gönderdiler.

Henry Kissinger sonradan şöyle yazdı: "Diğer kanallarda da Suudilerin yardımkâr ayak izlerini sık sık gördüm. Ama öylesine göze çarpmayan bir şekildeydi ki ani bir rüzgârla izler silinip gidiyordu."

Suudiler, Amerikalı liderlerin himayesindeki projeleri desteklemeyi sürdürürken Amerikalı liderleri de unutmadılar. John F. Kennedy Sahne Sanatları Merkezi'nden tutun uyuşturucuyla mücadele kampanyası "Sadece Hayır De"ye kadar başkanların ya da etkili kişilerin gözde projeleri için ne zaman para istense yardım etmekten mutluluk duydular. Suudiler, Jimmy Carter'ınkinden itibaren tüm başkanlık kütüphanelerinin inşaatına 10 milyon dolar mertebesinde bağış gönderdiler. Nancy Reagan'ın mücevhere düşkün olduğunu öğrenince ona 2 milyon dolar değerinde pırlanta gönderdiler. Nancy Reagan, pırlantalarla New York tasarımcısı Harry Winston'a bir taç yaptırttı. Kısa bir süre sonra Mrs. Reagan, Prens Bender'e, zor durumda olan eski Beyaz Saray çalışanı Michael Deaver'e bir iş bulup bulamayacağını sordu. Bender bu kişiyi danışman olarak işe aldı ve hiçbir iş istemeden ayda 50.000 dolar maaş ödedi.

Suudi Arabistan o kadar zenginleşmişti ki bu katkıların hazinesini göçertmesi mümkün değildi. Petrol fiyatıyla birlikte geliri çok yükselmişti. 1969-74 arasında beş yıllık bütçesi 9,2 milyar dolarken daha sonraki beş yıllık dönemde 142 milyar dolar oldu.

Suudi Arabistan'ın Afgan isyancılarına gönderdiği para yerini buldu. Gericilerin şahı, Suudilerin nefret ettiği Sovyetler'e sıkı bir darbe indirilmesine yardımcı oldu. Ayrıca gelişmiş silahlar satın almak istedikleri Birleşik Devletler'in minnettarlığını da kazanmış oldular. İlk talep çarçabuk geldi. Başkan Reagan'dan satışı kanunla yasaklanmış olan dörtyüz adet Stinger uçaksavar füzesi istediler. Reagan acil bir kararname çıkarttırdı ve füzeleri gönderdi.

Prens Bender'e "Dostlara şart ileri sürmüyoruz," demişti.

İzleyen yıllarda Suudi Arabistan'ın Birleşik Devletler'den satın aldığı silahlar diğer ülkelerin satın aldığından daha fazla oldu. 1972'de 305 milyon dolar değerinde silah satın aldı. 1975'e gelindiğinde bu rakam on kattan daha fazla oldu, 5 milyar doları buldu. Bu satışları Kongre'den geçiren siyasi ittifak –ABD savunma sanayi, Beyaz Saray ve Suudiler– tarihindeki tek önemli yenilgiyi yaşayan İsrail lobisiyle bile baş etmeyi becerdi. 1981 yılında İsrail'in şiddetli itirazlarına rağmen Kongre, Suudi Arabistan'a 8.5 milyar dolarlık AWACS erken uyarı uçaklarının satışını ucu ucuna da olsa onayladı.

Bu tartışmalar sırasında Bender, "Bizim Amerika için yaptıklarımızı bilseniz sadece AWACS'ları vermez, nükleer silahları da verirsiniz," demişti.

Dünya değişti ama bu silahların satışı durmadı, hatta yavaşlamadı bile. 1990'da *New York Times* "ABD, Suudilere 20 Milyar Dolarlık Silah Satıyor; Tarihin En Büyük Silah Anlaşması," diye manşet atmıştı. Onyedi yıl sonraki bir manşet neredeyse aynıdır: "ABD Suudi Arabistan'a ve Diğer Körfez Ülkelerine 20 Milyar Dolarlık Silah Teklif Ediyor."

Bu anlaşmalar Suudi Arabistan'a büyük askeri güç verdi ama ülkede rejimlerini alacakaranlıkta sürdürmektedirler çünkü Birleşik Devletler'le yakın ilişkilerini ilan etmişlerdir. Bazı Suudiler –saf İslam'ın savunucusu olan bir rejimle dünyanın en güçlü Hıristiyan ulusu arasındaki– bu ortaklığı rejimin ikiyüzlülüğünün sembolü olarak görmektedirler. Bunun yanı sıra yatlarla, özel jetlerle, değeri yüksek mülklerle, kumarhanelerle, mülti milyon dolarlık alışveriş âlemleriyle ve yozlaşmış sefa-

hatlerle özdeşleştirdikleri Suudi prenslerin yaşam tarzına tepki duymaktadırlar.

Bu ikiyüzlülüğe karşı duyulan öfke, beyinleri Vahabi İslam'ın prensipleriyle işlenmiş bazı genç Suudileri rejimin düşmanına dönüştürmeye başladı. Rejimi bu tehditten korumak için tutkulu idealistleri yurtdışında savaşmaya göndermekten daha iyi bir yol var mıydı? *Mücahidin*'in yanında savaşmak için binlerce Suudi, Afganistan'a gitti. Bazıları da Keşmir, Bosna ve Çeçenistan'da savaştı. Böylece, uzaklarda başka davalar uğruna savaşmayan az sayıda insan Suudi rejiminin aleyhtarlığını yapacaktı.

El-Suud ailesinin kurduğu denge –Birleşik Devletler'le kucaklaşıp prenslere adı kötüye çıkmış, İslam'a uygun olmayan hayat sürmelerine izin verirken diğer yandan hoşgörüsüz bir İslam vaaz etmek– özel bir düzenlemeyle mümkün hale gelmiştir. Bu düzenleme aile ile Vahabi din adamları arasında yapılmış bir pazarlıktır. Rejimin iktidara gelmesini ve o zamandan beri hâkimiyetini sürdürmesini bu pazarlık sağlamıştır.

Kendilerine *muvahhidin* ya da "birleştirici" diyen Vahabi Müslümanlar müzikten, çini işlemeli camilerden tırnak cilasına kadar içinde bir nebze gösteriş olan her şeye karşıdırlar. Bazıları Muhammed Peygamberin yaşamış olduğu 7. yüzyıldan sonra icat edilen her türlü aletin kullanılmasına muhalefet ederler. Resim, fotoğraf ve televizyonunun yanısıra oyma resimlerden nefret ederler. Hıristiyanları ve Yahudileri hor görürler ama sapkın Müslümanları, özellikle de Sufileri ve Şiileri daha da şiddetle kınarlar.

El-Suud ve el-Vahab ailelerinin müttefik kuvvetleri Arap Yarımadası'nı yaklaşık ikiyüz yıl boyunca sallayan bir dizi savaşa başlamışlardı. 20. yüzyılın başlarında, Britanyalıların da yardımıyla Arabistan'ın büyük bir kısmını istila ettiler ve 1932'de kendi devletlerini, Suudi Arabistan'ı kurdular. Batı'da İbni Suud olarak tanınan liderleri Abdülaziz ibni Abdülrahman ibni Faysal el-Suud, İkinci Dünya Savaşı sona ermekteyken Franklin Roosevelt'le *USS Quincy*'de buluşan kişiydi.

Amerikalılar, onlara cömertçe petrol sağlayan, kârlarının çoğunu silah alımı şeklinde Birleşik Devletler'e geri ödeyen ve tüm dünyada Amerikalıların çıkarlarını sadık bir biçimde kollayan böyle bir dosta sahip oldukları için kendilerini şanslı hissediyorlardı. Bu ilişki Amerikan dış siyasetinin temeli haline geldi. Hatta siyasetin önüne geçti. Jimmy Carter "şimdiye kadar Suudi Arabistan'dan daha çok işbirliği yapan bir ulus olmadı" derken muhtemelen abartmıyordu. Bir nesil sonra George W. Bush'un el-Suud monarşisinin "ebedi dostluğu"na kadeh kaldırması mantıklı sebeplere dayanıyordu.

Bu monarşi, iktidarı Vahabi din adamlarıyla paylaşarak yönetimini sürdürmektedir. Yönetimdeki aile, din adamlarının sert dini kanunları uygulamasına imkân verir. Ayrıca Suudi Arabistan'da ve tüm Müslüman dünyada köktenci dini okullar kurabilmeleri için onlara çok büyük miktarda para verir. Karşılığında din adamları da el-Suud ailesinin İslamiyet'e uygun olmayan yönlerini ve Birleşik Devletler'le yaptığı ittifakı görmezden gelir.

CIA direktörü James Woolsey'in ortaya koyduğu gibi bu anlaşmanın özü, "Vahabilerin inançlarını yaymak için gerekli parayı, hayal bile edemedikleri ölçüde büyük miktarda parayı alması ve diğerlerinin de Suudi tahtını korumasıdır." Bu anlaşmadan dolayı hayal kırıklığı yaşayan bazı Suudiler birkaç kere krallığı sarsan eylemler yaptılar. Daha açık toplumlarda mümkün olan konuşma hürriyeti yasaklandığı için birkaç kere şiddetli patlama yaşandı.

Suudi devletine karşı yapılan en şaşırtıcı darbe 20 Kasım 1979 sabahı, saat 5:18'de Mekke'nin sıcak çöl havasında ezan okunurken başladı. Cuheyman el-Uteybi isimli suikastçı sessizce iman sahiplerinin arasına karıştı. İffetsiz el-Suud ailesine hizmet etmeyi içine sindiremediği için Ulusal Muhafızlıktan ayrılıp, aileyi "kötülük ve çürüme"nin kaynağı olmakla suçlayan bir dizi broşür yazmış olan bir kaçaktı.

Aralarında, rejimin yıllar önce zalimce ezdiği dini bir isyanın ileri gelenlerinin de bulunduğu tutkuyla inanan insanların yaşadığı kasabaları aylarca gezmişti. Birkaç yüz takipçisini bira-

raya topladı ve onları Mekke'ye getirdi. Son dua için ölülerini Mescid-i Haram'a getirenler gibi kefenle örtülmüş sedyeler taşıyorlardı. Kefenlerin altından tabancalar, otomatik tüfekler ve cephane çıktı.

20 Kasım'da cami imamı ezan okumaya başladığında Cuheyman çıplak ayaklarıyla kalabalığın içinden fırladı. .

Geniş avluda bulunan takipçileri, "İşte Mehdi! İşte Doğru Yolu Gösteren!" diye bağırmaya başladılar. Bir yandan bağırırken bir yandan da caminin yirmibeş kapısını kapatıp giysilerinin altından silahlarını çıkardılar ve direnmeye çalışan güvenlik görevlileriyle polisleri vurdular.

Mescid-i Haram imansızlar tarafından değil iman sahipleri tarafından ele geçirilmişti. Üç talepleri vardı: el-Suud ailesi tahttan indirilecek, Birleşik Devletler'le ilişki kesilecek ve krallıktaki herkese sıkı dini kanunlar uygulanacaktı.

Bayıltıcı gaz bombaları kullanan Fransız komandoların yardım ettiği Suudi askerlerin Mescid-i Haram'ı ele geçirmeleri ondört gün sürdü. İsyancılar yer altındaki tünellere ve bölmelere kadar geri çekildiler.

Britanyalı yazar Robert Lacey kuşatmayı anlatırken, "Tek bir isyancı bile gönüllü olarak teslim olmadı; kurulan tuzaklardan kurtulup acı sona doğru şiddetle savaştılar," diye yazmıştır. "Sonunda, 4 Aralık 1979 Salı günü, kuşatmanın başladığı günden iki hafta sonra, saldırganlar bir yığın adamın onları beklemekte olduğu metal kapıdan dışarı fırladılar. Yüzleri isle kapkaraydı, lime lime olmuş giysileri kan ve kusmukla ıslanmıştı. Gaz etkisini göstermişti. Bazıları kontrolsüz biçimde titriyordu. Silah kasalarının ve broşür yığınının içine saklanmış birinin gözleri köşeye sıkıştırılmış vahşi bir hayvanın gözleri gibi korku doluydu. Suudi subay 'Adın ne?' diye sorduğunda 'Cuheyman' dedi."

Resmi kayıtlara göre Mescid-i Haram'da her iki taraftan da yüzden fazla insan öldü. Başka tahminlere göre ise binlerce insan ölmüştü. Hemen ardından ülkenin kamuya açık sekiz meydanında Cuheyman ve altmışiki takipçisinin boyunları vuruldu. Yurttaşlar, Allah'ın isteklerini el-Suud ailesinden daha iyi bildiğine inanların akıbetine şahitlik etmeye çağrıldılar.

Kurbanlardan biri, cellâdın kılıcı inmek üzereyken "Ne yaptıklarını biliyorsunuz!" diye bağırdı. "Günahlarına, ahlaksızlıklarına şahitsiniz! Bizden beter olsunlar!"

Mescid-i Haram'ın zaptedilmesiyle sarsılan el-Suud rejiminin nasıl tepki göstereceğine karar vermesi gerekiyordu: dini fanatikleri ezerek mi yoksa onları yatıştırmaya çalışarak mı? Yatıştırmayı seçtiğinde kimse şaşırmadı. Vahabi prensiplere sadakatini gösterme kararlılığı ile rejim, emekleyen modernleşmenin baskı altına alınmasını emretti. Tüm kuaförler kapandı ve televizyonlardaki tüm kadın sunucular işten çıkarıldı.

Yıllar sonra bir Suudi gazeteci, "1979'un aşırılarını öldürdük ama öldürdükten birkaç ay sonra onların ideolojilerini benimsedik," diye yakınmıştı. "Onlara istediklerini vermiş olduk."

Suudi rejiminin sonraki büyük krizi Saddam Hüseyin Irak birliklerini Kuveyt'i istila ve işgal etmeye gönderdikten sonra, 1990'da yaşandı. El-Suud ailesi eğer durdurulmazsa Saddam'ın Suudi Arabistan'ı da işgal edeceğinden korkuyordu. Başkan George H. W. Bush'un üst seviye yardımcıları Riyad'a geldiklerinde Kral Fahd panik içindeydi. Fahd onlara Saddam'a karşı yapılacak savaş neye mal olursa olsun Suudi Arabistan'ın bu bedeli ödeyeceğini söyledi.

"Dostlar arasında paranın ne önemi var?" dedi. "Maliye bakanına gidin ve sizin için uygun olan miktarı ya da neye ihtiyacınız olduğunu söyleyin."

Körfez Savaşı'nı sağlama almak için Suudi Arabistan 50 milyar dolar ödedi. Yüzbinlerce Amerikan askeri ve devasa miktarlarda askeri donanım sağanak gibi krallığa boşaldı. Savaş oradaki üslerden yola çıkılarak yapıldı. Kraliyet ailesinin Müslüman kardeş bir devlete karşı Birleşik Devletler'in yanında yer alma kararı bazı Suudileri hırçınlaştırdı. Savaş bittikten sonra teröristler krallık içinde saldırılara başladılar. Başarıları arasında Basra Körfezi yakınlarındaki Hobar Kulelerine yapılan intihar saldırısı vardı. Saldırıda 17 Amerikalı görevli öldü ve yaklaşık dört yüzü de yaralandı.

Daha sonra Suudi Arabistan dışında Suudi milyoner Usame bin Laden'in önderliğinde yeni ortaya çıkmakta olan terör

grubu El-Kaide'ye isnat edilen iki saldırı oldu. 1998'de Kenya ve Tanzanya'da Amerikan elçilikleri bombalandı, 244 kişi öldü. İki yıl sonra Yemen sahilinde demir almış olan *USS Cole* destroyerine bombalı saldırı yapıldı. On yedi Amerikalı denizci öldü.

Durum böyle olunca 11 Eylül 2001 yılındaki terör saldırısının ondokuz hava korsanından onbeşinin ve onları bu göreve gönderen adamın Suudi Arabistanlı olması şaşırtıcı değildir. El-Suud ailesinin denge politikası dayanaksız hale gelmiştir. İki önemli desteği –Birleşik Devletler ve Vahabi İslam– doğaları gereği öylesine birbirlerine karşıdırlar ki biri diğerini kin dolu bir şekilde bertaraf etmeliydi. İlk harekete geçen Suudi Arabistan'ın kendi ürünü oldu.

Korkunç bir şekilde öfkelenmiş olan Başkan Ronald Reagan, Beyaz Saray telefonundan "Bana yalan söyleme!" diye haykırdı.

İsrail Başbakanı Menahem Begin, Amerikalı liderler tarafından bu şekilde muamele görmeye alışık değildi. Başkanı sakinleştirmeye çalıştı. Reagan'a, İsrail kuvvetlerinin Beyrut'u bombaladığına ve Amerikalıları öldürdüğüne inanmakla büyük hata yaptığını söyledi. İsrail işgal kuvvetlerinin, tam aksine, hızlı bir operasyonun ardından Beyrut'u terk ettiğini ve kendi topraklarına çekildiğini söyledi.

Reagan her zaman İsrail taraftarı olmuştu ama Begin'in doğru söylemediğini biliyordu. Telefonda konuştuğu Beyrut'taki özel temsilcisi Philip Habib katliamı kendi gözleriyle görmüştü ve dehşet verici detayları anlatmıştı. Daha fazla kanıta ihtiyaç varsa, Amerikan televizyon istasyonu canlı yayın yapmaktaydı ve şehir İsrail bombalarıyla harap olurken Beyrut'taki muhabir nefes nefese yorum yapıyordu.

Reagan, "Oturduğum yerde CNN'den görüyorum her şeyi" diye Begin'e bağırdı. "Bir dünya liderinin diğerine söylediği söz namus sözüdür. Dün bana geri çekileceğini söyledin. Şimdi de *çekildiğini* söylüyorsun ve ben buradan çekilmediğini görüyorum!"

İsrail'in uzayıp giden Lübnan savaşı ve özellikle milislerin İsrail koruması altındaki Sabra ve Şatila mülteci kamplarında birkaç yüz sivil Filistinliyi öldürmesi Amerikalıların İsrail algısını değiştirdi. İsrail'in kontrol ettiği topraklarda Yahudi yerleşimleri sürekli olarak genişledi. Filistinliler, İsrail'in çok sert bir biçimde bastırdığı iki ayaklanma, *intifada,* başlattılar. 2008'in sonunda, Gazze'deki sivil yerleşimleri terk edip birliklerini çektikten üç yıl sonra, Filistinlilerin füze saldırısıyla harekete geçen İsrail, Gazze'ye yıkıcı bir saldırı başlattı. Ardından, Birleşmiş Milletler müfettişleri tarafından "sivil nüfusu cezalandırmayı, aşağılamayı ve terörize etmeyi amaçlayan kasıtlı ve orantısız bir saldırı" şeklinde tanımlanan sert bir abluka uyguladı. Bazen "*Exodus* etkisi" olarak adlandırılan Amerikalıların idealleştirilmiş bir İsrail'e duydukları hayranlık zayıflamaya başladı.

Bütün bu yıllar boyunca İsrail ile Araplar arasında yapılan pazarlıklar önemli sonuçlar doğurdu. En kayda değer olanı İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilip Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilere sınırlı kendi kendini yönetme hakkı vermesiydi. Başbakan Begin ve Başkan Sedat, 1979 yılında Beyaz Saray'ın çimenlerinde el sıkıştılar ve uzlaşmaları onlara Nobel Barış Ödülü'nü getirdi. 14 yıl sonra, yine Beyaz Saray'da, Başbakan İzhak Rabin ile Filistin lideri Yaser Arafat başka bir anlaşma için el sıkıştılar ve onlar da Nobel Ödülü'nü aldılar. Arap devletlerinin bazıları, gönülsüzce de olsa, İsrail'in varlığının Ortadoğu'da kalıcı bir olgu haline geldiğini kabul etmeye başladılar. Yine de, çıkardıkları büyük gürültüye rağmen bunların hepsi anlık başarılar olarak kaldılar. Dünya bir dizi replik dinledi –Camp David Anlaşması, Madrid Konferansı, Oslo İlerlemesi, Yol Haritası, Wye River Bildirisi, Annapolis Barış Konferansı– ama birçok Filistinli için bunlar geri plandaki uğultudan başka bir şey değildi. Kriz hiç bitmek bilmedi. Ortadoğu'daki en etkili oyuncu olan Birleşik Devletler geçmişte davrandığı gibi davranmaya devam ettiği sürece kriz de devam edecektir.

Soğuk Savaş şiddetlenmekteyken Birleşik Devletler'i İsrail ile Suudi Arabistan'a bağlayan ortaklık net olarak stratejik amaçlara hizmet etti. O günden beri dünya kesin olarak değişti. Sü-

per güç rekabetinin zorunluluklarından kurtulmuş olan Amerika'nın bu ortaklıklara yeni bir şekil verme şansı vardır. Ortaklıkların Ortadoğu'yu yeniden şekillendirebilecek biçimde değişme imkânı var mı? Birleşik Devletler yeni stratejik ortak arayışına mı girmeli? Eğer öyleyse yeni ortaklar için nereye bakmalı? Böyle karmaşık sorulara çözüm bulma konusunda Amerikan politik sisteminin adı kötüye çıkmıştır.

Geçmişteki Ortadoğu yaklaşımları ancak geçmişteki başarısızlıklarının tekrarlanmasını getirir. Pazarlık mantığı barışın düşmanı haline gelmiştir. Bölge yepyeni bir şey için gözyaşı dökmektedir. Bu ne olabilir?

7

Böylesine Sarmaş Dolaş

Tarafsız kalmam sizin için daha iyi. Beni zorlamayın. Beni komşularıma ihanet etmeye zorlamayın. Arkadaşlarımı ve ailemi düşmana dönüştürecek şeyler yapmaya zorlamayın beni.

Arkadaşım Halit Batarfi'yle bir yaz akşamı geç vakitte Cidde'de Kızıldeniz kıyısındaki restoranda otururken Birleşik Devletler'in ülkesine nasıl davranması gerektiğini sorduğumda bu şekilde cevap verdi. Akşamımız, Suudi Arabistan'da bir kişi yasal olarak ne kadar eğlenebilirse o kadar eğlenceli geçiyordu. Yukarıda yıldızlar parlıyor, aşağıda denizin dalgaları şıpırdıyordu. Arkamızda popüler restorantların –Friday's, Applebee's, Ruby Tuesday, Burger King– neonları yanıp sönüyordu ama biz lezzetli yerel deniz ürünlerinin tadına varıyorduk.

Suudi Arabistan'da eğlence fikri –zevkle geçirilen zamanlar, bedensel zevkler, alışkanlıkların ve zorunlulukların hâkimiyetinden kaçış– büyük ölçüde kötü görülür. Alkollü içki içmek yasaktır. Evli değillerse bir erkekle bir kadın kamuya açık yerde birlikte yemek yiyemezler. Konuşma özgürlüğü vardır ama ortodoks olmayan fikirler yayınlanamaz. Halit eskiden gazeteciydi ama editörleri hükümetin yazılı olmayan kurallarını uygulayarak birçok makalesini reddetmişlerdi. Halit şimdi otel yöneticilerinin eğitim gördüğü bir okulda işletme dersi veriyor.

Bazı insanlar kabuğunu kırıp Vahabi köktenciliği ile ittifaka son vermesi, konuşma özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları kaldırması ve yurttaşlarının istedikleri gibi yaşamalarına izin vermesi konularında Birleşik Devletler'in Suudi Arabistan'ı zorlaması gerektiğine inanıyorlar. Bazıları ise Birleşik Devletler'in, ülkeyi ayaklanmaya, devrime ve köktenci yönetime götürebilecek reformlar konusunda Suudi Arabistan'ı uyarması gerektiğini düşünüyorlar. Hangisi doğru yol?

Hiçbiri.

Amerikalılar Suudi Arabistan'ın ne olmasını istiyorlar? Ne yapmasını istiyorlar? Açılım mı? Baskı mı? Ortadoğu'daki hangi lideri desteklemeli, finanse etmeli, hangisine karşı olmalı ya da hangisiyle kavgaya girmeli? Hangi ülkelere petrol vermeli? Hangilerini boykot etmeli? Suudi Arabistan için en iyi yönetim biçimi mutlak monarşi mi? Hangi politik sistem daha iyi olabilir? Birleşik Devletler el-Suud ailesini gitmeleri gereken yola nasıl sokabilir?

Franklin Roosevelt'in İbni Suud ile *USS Quincy*'de buluşmasını takip eden neredeyse üç çeyrek asır boyunca Amerika'da politikaları oluşturanlar bunlar gibi tartışmalı sorulara çok enerji harcadılar. Washington'un Soğuk Savaş'a saplanıp kaldığı yıllarda bu tartışmaların bir anlamı vardı. Artık yok. Suudi Arabistan'ı şekillendirmek ve yönlendirmek artık Amerika'nın işi değil. O Suudi Arabistan'ın işi.

Amerika'nın Ortadoğu yaklaşımını sıfırlayıp yeni bir yaklaşım oluşturması, sadece yeni ortaklıklar kurulmasını değil eskilerin de yeniden biçimlendirilmesini gerektirir. Birleşik Devletler'in en eski ortaklıkları Suudi Arabistan'la ve İsrail'le olanlardır. Bu ilişkilerin ikisi de Amerika için değerlidir ve gelecekte de öyle olmaya devam edecektir. Bu ilişkileri koparmak Amerika'ya kazanç getirmez. Sadece politik, ekonomik ve ahlaki sebeplerle değil. Ayrıca da politik rüzgârın yön değiştirmesiyle ortaklarını değiştiren büyük güçler kendilerini zayıflatmış olurlar. Birleşik Devletler'in hem Suudi Arabistan'la hem de İsrail'le dost

kalması doğrudur. Ama zamanla birlikte dostluğun şekli de değişmelidir. Yarım asırdır bu ilişkilerin iyi olmasını ne sağladıysa artık sağlayamamaktadır.

Amerika'nın karşısındaki mesele Suudi Arabistan ile İsrail'in dostluğundan sıyrılmak değil, Soğuk Savaş sonrası değişen koşullarda tüm tarafların kazançlı çıkmasına yardımcı olacak yeni dostluklar bulmaktır. Bu değişikliğin anahtarı Amerikalı liderlerin yeni bir şey yapmaya cesaret etmeleridir. Suudi Arabistan da, İsrail de kendi uzun dönemli stratejik çıkarlarına hizmet edecek politikaları ne açıkça dile getirebiliyorlar ne de destekleyebiliyorlar. İkisi de kendilerini tahrip eden modellere hapsoldular. Aynı şey Birleşik Devletler için de geçerli. Aradaki fark, gücünden, bölgeye uzaklığından, stratejik seçeneklerinin çokluğundan ve kendi güvenliği için Ortadoğu'daki barışın önemli olmasından dolayı Birleşik Devletler'in eski modellerden kurtulma kapasitesine sahip olmasıdır. Kurtulmazsa karanlıklar içindeki bu bölgede hiçbir şey değişmeyecek. Bu da hem Birleşik Devletler için hem de dostları için kötü olacak.

Birleşik Devletler'in, dünyanın hiçbir yerinde bir ailenin erkeklerinin sonsuza kadar yönetimde kalmasını garantilediği bir ittifakı yoktur. Franklin Roosevelt'in 1945'te İbni Suud'a verdiği taahhüdün özü budur. O günden sonra aralarındaki ilişki kontrolden çıktı, George W. Bush'un başkanlığında da grotesk bir zirveye erişti. Kral'ın Teksas ziyareti sırasında Bush'la Kral Abdullah'ın elele çekilmiş meşhur fotoğrafı her iki ülkede de birçok insana itici gelmiştir. Devletler arasındaki dostluğun politik ve ekonomik bağlardan oluşan yoğun bir örgüye dönüşmesi bu fotoğrafta açık seçik görünürleşir.

Craig Unger *House of Bush, House of Saud* isimli kitabında buna şiddetle karşı çıkmaktadır: "Toplam olarak bakıldığında en az 1,476 milyar dolar Suudilerden Bush Hanedanına ve müttefiki şirketlerle kurumlara akmıştır. Daha önce hiçbir başkanın kişisel serveti ile kamu politikaları yabancı bir ulusla böylesine sarmaş dolaş olmamıştı."

Soğuk Savaş sırasında Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği bağlı ülkelere sıkı bir disiplin uyguladılar. Toplumlar özgürce gelişemediler çünkü Washington'la Moskova'nın isteklerine takılıp kaldılar. Ortadoğu bu boğucu global rekabetten dolayı çok feci şekilde deforme oldu. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise yeni bir örnek bulma süreci acı veren yavaşlıkta olmaktadır.

2002 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı politika planlama direktörü Richard Haass şunları ileri sürmüştür: "Birçok önemli ilişkimizde demokrasiye kademeli geçişi teşvik etmekte başarısız olunca –'demokratik istisna' diye adlandırılabilecek bir şey icat edince– o ülkelerin daha istikrarlı, daha müreffeh, barış içinde ve globalleşen dünyanın gerilimlerine daha uyumlu olmalarına yardım etme şansını da elimizden kaçırmış olduk. Birleşik Devletler'in bu istisnayı sürdürmesi ne bizim ne de Müslüman dünyada yaşayan insanların çıkarlarına uygundur."

"Demokratik istisna" deyiminin arkasında derin bir trajedi yatar. Dünya çapında özgürlüğe doğru yürüyüşte sadece Arap ülkelerinin geri kalması olgusunun kısaca ifade edilmesidir. Yakın zamana kadar demokratik bir Güney Kore'yi, demokratik bir Brezilya'yı, demokratik bir Polonya'yı ya da demokratik bir Liberya'yı hayal etmek mümkün değildi. Bütün bu hayaller gerçek oldu. Özgürlük dalgaları bu kadar çok kıyıyı yıkarken Arap dünyası yozlaşmış otokrasilerin yönetimi altında durağanlaşmış olarak kaldı. Onları orada tutmanın Soğuk Savaş sırasında bir mantığı vardı. Ama şimdi Birleşik Devletler'in kendini bu rejimlere bağlayan bağları gevşetip Arapların kendi kaderlerini tayin etmelerine fırsat vermesinin zamanı geldi.

Suudi Arabistan başlamak için bir uygun bir yerdir.

Birçok Amerikalının Suudi Arabistan analizi feci şekilde basittir. On yıllar boyunca Amerikan basını ve onun Washington tarafından şekillendirilen algısı, Suudi rejimini Birleşik Devletler'in yakın ve değerli bir müttefiki, her an daha fazla radikal ve anlaşılmaz bir biçimde Amerika karşıtı olan bir bölgede istikrarın ve ılımlılığın rehberi olarak tanımladı. 11 Eylül saldırısından sonra sarkaç aniden diğer uca gitti. Suudi Arabistan terör ve nefretin içinde barındığı şeytan haline geldi. Suudi Arabis-

tan'a yoğun bir şekilde silah satışını hevesle destekleyen Kongre üyeleri Suudi Arabistan'ın liderlerini kınamaya ve Dünya Ticaret Örgütü gibi dünya çapında organizasyonlara katılma çabalarına karşı çıkmaya başladılar.

Suudi Arabistan çok karmaşık bir ülkedir. Mutlak hâkimiyeti elinde tutan bir aile tarafından yönetilir ama birçok grubun, hizbin, kabilenin ve bölgenin çıkarlarını dengelemek zorundadır. Ailenin Vahabi İslam'la ittifakının çok korkunç etkileri oldu ama komşularının birçoğu şiddet ve yoksulluk içinde mahvolurken Suudi Arabistan bu ittifak sayesinde sarsılmaz bir iç barış sağladı. Günümüzün mevcut politik çelişkilerinin dışında ve petrolün bulunmasının krallığa getirdiği zenginliğin ötesinde bu topraklar, öncelikle İslam'ın doğduğu yerdir. Halkı bu mirası derinden hissetmekte ve hararetle kucaklamaktadır. Arap Yarımadasını hangi hükümet yönetirse yönetsin Suudi Arabistan Müslüman bilincinde merkezi bir rol oynayacaktır.

Bu hükümet el-Suud ailesi olmaya devam etmeli mi? Evetse, aile mutlak iktidarı elinde tutmaya devam etmeli mi? Hayırsa, ne tür bir rejim bunun yerini alabilir? Krallıkta bu soruları açıkça tartışmak yasa dışıdır. Ama bazı Suudiler bunları tartışmak istiyor.

1956 yılında petrol sanayi çalışanları işçi hakları talep ederek ve ABD'nin Dahran'daki hava üssünün kapatılmasını isteyerek protesto başlattılar. Gösterileri örgütleyenler tutuklandı ve dövüldü. 1962'de kraliyet ailesinin bazı üyeleri bir anayasa kabul etmesi için kamuoyunun önünde aileye başvurdular, hatta bir taslak bile oluşturdular. Yönetici grup bunu reddetti. Yedi yıl sonra aile, bir darbe tezgâhladığına inandığı hava kuvvetleri subaylarına şiddetli bir yumruk indirdi. Bazılarını idam etti, subaylara sempati duyduğunu düşündüğü yüzlerce sivil görevliyi tutukladı ve *New York Times*'ın deyimiyle "Suudi Arabistan'da ortaya çıkanların en büyüğü olan devrimci hareketi" ezdi.

1990 yılında kırkyedi kadın ülkenin kadın özgürlüğünü kısıtlayan katı kurallarından birine karşı gelerek kendi kullandıkları arabalarla yasadışı bir kervan oluşturup Riyad'ı katettiler. Birkaç ay sonra dörtyüz din adamı ve ilahiyat öğrencisi bir

"talepler mektubu" yayınlayarak rejimin yolsuzluklara ve İslamî hukuku ihlal ettiğini düşündükleri yabancılarla ittifaka son vermesini istediler. 2003'te demokrasi yanlısı eylemciler daha fazla kamu özgürlüğü ve anayasal monarşi isteyen "Bugün ve Gelecek İçin Stratejik Görüş" isimli bir öneriyi kraliyet ailesine gönderdiler. Liderleri hapse atıldı. O yılın daha sonraki zamanlarında birkaç yüz protestocu hükümetin insan hakları komisyonunu sahtekârlıkla suçlayarak gösteri yaptılar ve tutuklandılar. 2007'de Cidde'de siyasi bir parti kurmayı planladıkları gerekçesiyle on kişi tutuklandı. 2009'da kendilerini insan hakları savunucusu olarak tanımlayan yetmişyedi Suudi, halktan gelen bir kişinin başbakan olmasını, bir parlamentonun seçilmesini, gelecekteki kralların parlamento tarafından atanmasını ve tüm zanlıların "adil ve kamuya açık mahkemeler"de yargılanmasını isteyen taleplerini Kral Abdullah'a gönderdiler.

Bu protestoların ısrarla devam etmesi krallığın reformcu tutkuyla alev alev yanmakta olduğunu ya da kraliyet ailesinin reformları tereddütsüz biçimde reddettiğini göstermez. 2002 yılında düzgün bir şekilde örtünmüş olmadıkları için din polisinin yanmakta olan okuldan çıkmalarına izin vermediği 14 genç kızın can vermesi gibi ürkütücü olaylara karşılık cesaret verici olaylar da var. Mesela 2005 yılındaki –sınırlı olmakla birlikte– yerel yönetim seçimleri ya da 2009 yılında kızlarla erkeklerin birlikte eğitim gördükleri bir üniversitenin açılması. Seçimle gelen parlamentonun krallıkla devamlı kavga halinde olduğu komşusu Kuveyt'te ve daha da yalın bir biçimde, silah zoruyla gelen demokrasinin tahminlerin ötesinde ölüm ve korkuyu da beraberinde getirdiği Irak'ta gördükleri yüzünden Suudiler demokrasinin getireceği terörü gözardı edememektedirler.

Hem krallıkta hem de dışarıda el-Suud ailesinin reformlara doğru ilerlemeye ihtiyaç duyduğu konusunda fikir birliği vardır. Bu fikir birliğinin ötesinde birçok kişi "takometre" –istikrarı tehlikeye atmadan reformlar hangi hızda ilerleyebilir– tartışması yapmaktadır. Suudi Arabistan'ın önündeki ana mesele değişimin hızını ayarlamaktır. Ama bu Suudi Arabistan'ın meselesidir ve öyle de kalmalıdır. Amerika'nın meselesi değildir.

Eğer Birleşik Devletler kapsamlı bir değişim için zorlarsa Suudi reformcular Amerika'nın piyonu gibi görünüp Amerika'nın temsilcisi konumuna düşeceklerdir. Eğer ABD değişimin aleyhinde olursa o zaman da Amerikalılar için kutsal olan değerleri paylaşan reformcularla ters düşmüş olacaktır. Tutulacak en iyi yol takometreyi ayarlama işinin Amerika'ya ait olduğu fikrinden vazgeçmektir. Bu Suudi Arabistan'ın işidir.

Suudi Arabistan için neyin iyi olduğunu bulmaya çalışan görüşünü değiştirmek yerine Birleşik Devletler basitçe bu ülkeyi şekillendirmeye ve yönlendirmeye çalışmaktan vazgeçmelidir. Suudi Arabistan'da reform davasına Amerika'nın yapabileceği en iyi hizmet Washington ile Riyad arasındaki bağları gevşetmektir. Hiçbir müdahale olmadan siyasetin gelişmesine izin vermek, Birleşik Devletler'in Suudi Arabistan'da –aynı şekilde Mısır, Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan'da da– hiç denemediği bir seçenektir. Yabancıların, Suudi Arabistan'ın ve diğer Arap ülkelerinin halk tarafından desteklenen meşru rejimler geliştirmesine yardım etmelerinin en iyi yolu onlara karşı tarafsız kalmaktır. Onların kendi gelişimlerini yönlendirmeye çalışmamaktır. Bunun kadar önemli bir başka konu da şudur: yabancılarla, özellikle de diğer Müslüman ülkelerle meydana gelen çatışmalarda onlara müttefik olmaları için baskı yapmamaktır. Bunu yapınca o ülkelerin kendi halklarına karşı meşruiyetleri zayıflamaktadır.

Bu Birleşik Devletler'in Suudi Arabistan'la bağlarını koparması anlamına gelmez. İki ülkenin ortak çıkarları vardır, özellikle bölgesel barış ve terörizmle savaş konularında. Ama Soğuk Savaş sırasında onları birbirine bağlayan fazla yakın "özel ilişki"nin sürmesi gerekmez. İlişkinin bu biçimi iki ülkeyi de lekelemektedir. Bu ilişki, Suudi reformcuların Birleşik Devletler'i düşman olarak görmesine yol açmıştır. Suudi toplumunda ortaya çıkan şiddetli militanlıkta da bu ilişkinin payı vardır. Aynı zamanda, Suudi rejimini, Suudiler'le diğer Arapların İslam'a karşı ve günahkâr biçimde İsrail yanlısı olduğunu düşündükleri Amerikan siyasetinin işbirlikçisi olarak damgaladığı için zayıflatmaktadır.

Bırakın Suudi toplumu kendi bildiği gibi olgunlaşsın; bırakın kendi hatalarını yapsın; bırakın kendi yolunu bulsun. 1945'ten bu yana Birleşik Devletler'le Suudi Arabistan'ı birbirine bağlayan laubali "özel ilişki"yi gevşetin. Bu yaklaşım, 21. yüzyılda her iki ülkenin de çıkarlarına hizmet edecektir.

Bu yolu izlerse Birleşik Devletler ekonomik olarak sıkıntı çekebilir mi? Muhtemelen. Suudilerin geçen çeyrek yüzyıldaki silah alımı Amerikan ekonomisine muazzam miktarda para pompaladı. 2003 tarihli bir kongre raporuna göre bu alımlar binlerce iş imkânının yaratılmasını sağladı ve "ABD'nin endüstriyel temelini kuvvetlendirmeye yardım etti." Daha az bilinen ama en az bu kadar önemli olan bir başka gerçek Suudi Arabistan'ın ABD devlet tahvillerine muazzam yatırım yapmış olmasıdır. Miktar bir sırdır, Riyad'daki ABD elçiliği bile bu rakamı bilmez ama onlarca milyar dolarlar mertebesinde ya da daha fazlası olduğu kesindir.

Birleşik Devletler ile Suudi Arabistan arasındaki bağları gevşetmek Amerikalılar için petrol fiyatının artması manasına gelebilir ama kesin değildir çünkü petrol artık ülkeler arasında yapılan anlaşmalarla değil global piyasalarda satılmaya başlandı. Hem Suudi Arabistan bu konuda Birleşik Devletler'i sıkıştıracak olursa ona iyilik yapmış olur. Amerikalıların yabancı petrole bağımlılıklarını azaltmaya şiddetle ihtiyaçları vardır. Dünya fiyatlarındaki artış bunu sağlayacaksa sıcak karşılanmalıdır. Suudi petrol bakanı, 2009 yılında Batılı ulusların alternatif enerji kaynakları bulmak amacıyla yürüttüğü yoğun programın petrol üreticisi ülkeler için "kâbus senaryosu" olduğunu ileri sürdü. Biraz şüpheli ama Birleşik Devletler için rüya senaryo olurdu.

ABD-Suudi ilişkilerinin gevşemesi, Suudilerin terörizme karşı savaşmayı durdurmasına sebep olur mu? Kesinlikle hayır. Suudi vatandaşların global terörizmin içinde yer almalarına karşı Suudi rejimin tepkisi yavaş oldu ama teröristlerin krallık içinde saldırı başlatma kararı onları harekete geçirdi. Bu saldırıların 2003-4 yılları arasındaki en şiddetlileri iki yüz kişinin ölümüne sebep oldu, içinde bombalama, kafa kesme, arabay-

la geçerken kurşunlama, Cidde'deki Amerikan konsolosluğuna saldırı ve Basra Körfezi'ndeki petrol tesislerine baskın vardı. Bu tehditleri yıllarca yok sayarak Washington'u hayal kırıklığına uğratmış olan rejim, bu defa enerjik bir biçimde müdahale ederek Washington'daki görevlileri bile şaşırttı.

Suudi toplumunun karşısında şu anda küçük görünen ama ileride çok önemli olacak meseleler var. Nüfusun yarısı yirmi yaşın altında. Birçok genç Suudi yurt dışında eğitim görüyor. Bunların onsekiz bini ülkelerinde desteklenen fikirlerden radikal olarak çok farklı olan fikirlerle beslendikleri Birleşik Devletler'deler. Sonra, boğucu kısıtlamalar altında yaşayan bir topluma dönüyorlar. Kadınlar gittikçe daha fazla hayal kırıklığına uğruyorlar. Suudi Arabistan'ın eleştirel düşünen fikir insanlarına ihtiyacı var ama rejim köklü bir biçimde tutucu ve eleştirel düşünceden korkuyor. Diğer Arap ülkeleri gibi krallık da gelişme yolunda bir seyirciden ibaret.

El-Suud ailesi tahta kimin geçeceğini seçerken de problemlerle karşı karşıya. İbni Suud'dan beri krallar hep oğullarından biri oldu. Prenslerin bir kısmı reform istemekte ama gerontokrasinin onların iktidara gelmesine izin vereceğine dair bir sinyal görünmüyor. Bir neslin atlanarak genç ve sabırsız insanların özlemlerini kendinde cisimleştiren bir monarşinin ortaya çıkma ihtimali daha da az.

Hem Suudi rejimi hem de Suudi halkı Washington'un taleplerinden bıkıp usandı. Birleşik Devletler'in Suudi Arabistan'ı o ya da bu yola zorlamaya son vermesi memnuniyetle karşılanacaktır. Bu kararın Suudi siyasetindeki etkisini tam anlamıyla öngörmek mümkün değildir ama Birleşik Devletler'in yabancı ülkelerin politikalarını öngörmesi imkânsızdır ve bu konuda ısrar etmemelidir.

Birleşik Devletler Soğuk Savaş sırasında heryerde dost rejimlerin iktidarda olmasını hayati önemde görüyordu. O günler geride kaldı. Kendi insanları tarafından desteklenmeyen hükümetleri savunmak artık Amerika'nın işi olmamalı. Ortadoğu'daki rejimlerin mutlak koruyucusu olmak Soğuk Savaş sırasında mantıklı olmuş olabilir; bugün ise ne Amerika'nın ne de

Arapların çıkarlarına hizmet ediyor. El-Suud ailesinin vereceği kararlar ya da tarihin bu aile için vereceği karar Amerika'nın acil problemi olmamalı.

Bu, Birleşik Devletler'in Suudi Arabistan'daki demokratik ilerlemeyi cesaretlendirmeyeceği manasına gelmez. Aslında hem Amerika'nın stratejik çıkarlarına hizmet edip hem de Suudi Arabistan'a ölçülemez büyüklükte fayda sağlayacak üç adım atabilir. Birçok Suudinin, Birleşik Devletler'in kendi tasarısı ile geldiği durumlarda bir ülkenin başına gelecek trajedinin örneği olarak gördükleri Irak meselesini yatıştırmak için yoğun bir biçimde çalışabilir; Ortadoğu'da yeni savaşları başlatmaktan kaçınabilir ve İsrail-Filistin çelişkisini çözmek için ne gerekiyorsa yapabilir.

Soğuk Savaş sırasındaki kadar yoğun olmamakla birlikte Suudi Arabistan'la Birleşik Devletler'in hâlâ ortak çıkarları var ama toplumların ortak değerleri pek az. Bu aynı yatakta uyuyup farklı rüyalar gören çiftlerin yanlış giden evliliğine benziyor. Bu durum değişmezse tarafların ikisi de üzüntü çekecek.

Deniz kenarındaki uzun akşam yemeğimizi bitirirken Halit Batarfi bana "Arap dünyasını değiştirmek isteyen kim olursa olsun bir başarı hikâyesine sahip olmak zorunda," dedi. Bu Suudi Arabistan olabilir mi? Muhtemelen ama ancak Birleşik Devletler, Suudi Arabistan'ı boğucu bir şekilde bağrına basmaktan vazgeçer ve kendi yolunda yürümesine izin verirse.

Güvenli ve özgürce yaşamak için tek istediğimiz temel insan haklar... Canavarlar bize saldırıyor ve bizi terörize ediyor; hayatta kalabilmek için kendimizi savunmak zorundayız.

İsrail'in de Filistin'in de hikâyelerinin özü budur. Altmış yıldır süren savaş ve beraberinde çekilen büyük acı, birbirinin tıpkısı olanların arasındaki çelişkinin ürünüdür.

Bazı İsrailliler ve kimi Filistinliler barıştan korkmaktadırlar. Bazıları barışı mümkün kılmak için şiddet kullanıyor. Bunu iki sebepten yapıyorlar. Birincisi, tarihin yaraları fazlasıyla derin ve telafi için adalet çığlıkları atılıyor. İkincisi, hiçbir ulus ya

da insan kendini güvende hissetmeden güvenlikten ödün vermez ve çıldırtıcı ölçüde belirsiz olan "barış" kavramı güvenliği garanti etmez.

İsrail'de ve Filistin'de neden radikal yapıların bu kadar güçlü bir biçimde ortaya çıktığını anlamak kolaydır. Böylesine zehirli bir ortamda her zaman militanlık ve kaybedilen toprakları geri isteme için politik pazar mevcuttur. Her iki toplumdaki bazı hizipler için altmış yıllık çatışma yeterli değil. Bunalmak, yorulmak bir yana bir altmış yıl daha, hatta daha fazla, çatışmaya hazırlar.

Bu çelişkinin dikkat çekici yönü her iki tarafta da çatışmaya devam etmek isteyenlerin olması değil ama bunu durdurmak isteyenlerin sayısının çok olmasıdır. Çatışma ve nefretten başka bir şey bilmeyen nesiller ortaya çıktı. Güvenli bir barışın getireceği normal hayatın özlemini çekiyorlar. Ama toplumlarının iç dinamiği onların bu amaca ulaşmalarına engel oluyor. İsrail'in çarpık seçim sistemi radikal hiziplerin orantısız ölçüde güç kazanmasına sebep oluyor ve barışa doğru belirleyici adımlar atılmasını imkânsız kılıyor. Filistin toplumu ise daha da korkutucu biçimde çarpık yapılanmış durumda: işgal altında sürmekte olan hayat silahlı kızgın adamlara güç verirken barışa inanları marjinalleştiriyor. Eğer iş onların araçlarına kalırsa bu düşmanların yaşadığımız sürece barış yapması mümkün değil.

Bu felç durumunu asap bozucu hale getiren şey, başka bazı derin çelişkilerin aksine, bir çözümün ana hatlarıyla hazır olmasıdır. Arabulucular sıfırdan başlamak zorunda değiller. Tek yapacakları "barışa karşı toprak" sözünü gerçek hale getirmek. Bu, 242 sayılı Birleşmiş Millet kararının içinde saklı olan bir formüldür. 1967'nin Altı Gün Savaşı'ndan sonra geliştirildi ve 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan sonraki bir kararla da teyid edildi.

İsrailli ve Filistinli görüşmeciler, İsrail-Mısır sınırındaki Taba kentinde 2000 yılında düzenledikleri bir konferansta bu kararları taslak olarak kullanarak bir barış planı tasarladılar. Sonuç vermedi çünkü hemen ardından İsrail ve Amerikan hükümetleri fikir değiştirdiler. İki yıl sonra Suudi Arabistan Kralı

Abdullah'ın teşvikiyle Arap Ligi aynı planın bir başka versiyonunu ortaya çıkardı. Filistin Yönetiminin liderleri hemen kabul etti, bazı İsrail liderleri de cazip buldu. Önceki başbakan Şimon Perez "U-dönüşü" şeklinde olumlu bir yorum yaptı, sonradan başbakan olacak olan Ehud Olmert ise "yeni bir düşünme biçimi-İsrail'i kurumsal bir olgu olarak tanıma ve gelecekteki çözümün şartlarını tartışma isteği, yardım edemeyeceğim ama takdir ettiğim bir adımdır," şeklinde tanımladı. Militan Filistin grubu Hamas ile İsrail'in o zamanki muhalefet lideri Benjamin Netanyahu'nun da aralarında olduğu iki tarafın mutlakıyetçileri ise karşı çıktılar.

İsrailliler ile Filistinliler arasında barış sağlamanın yolu herkes için nettir ve yıllardır da net. İsrail, Batı Şeria'daki yerleşimlerinin hemen hepsini boşaltacak ve koruduğu yerleşimleri telafi etmek için Filistinlilere başka yerden toprak verecek. Batı Şeria ile Gazze'de ordusuz Filistin devleti kurulacak. Başkenti İsrail'inki gibi Kudüs olacak. Filistinlilerin bulundukları yerlerden bu devlete dönme hakları olacak ve şimdi İsrail'in olan topraklarıyla evleri tazmin edilecek. Bölgedeki bütün devletler birbirlerini tanıyacaklar ve bundan sonraki tüm anlaşmazlıkların barış içinde çözüleceğini taahhüt edecekler.

Araplarla İsrailliler barış, barış diye bağırıyorlar ama ortada barış yok. Kendi içlerindeki derin ayrılıklar, korku ve güvensizlikten dolayı felç olmaları ve acı veren hatıraların tuzağına yakalanmış olmaları yüzünden çatışma paradigmasının ötesine geçemiyorlar. Onlar için barış terör dolu bilinmeyen bir ülke. Ama İsrail ile Filistin arasındaki barış konusunda en azından şu kadarı açık:

- Dünyanın patlamaya her an hazır bölgesinde güvenliğin sağlanması için temel ön koşuldur.
- Çok uzakta, hatta ulaşılamaz görünmekle birlikte aslında tersi doğrudur, ulaşılacak yerdedir.
- Eğer şekillendirilmesi savaşan taraflara bırakılırsa ulaşmak mümkün olmayacaktır.

Birleşik Devletler'in hiçbir başkanı İsrail'i yüzüstü bırakmaz. Böyle de olmalı. İsrail'in varlığı, gayri meşru olmaktan uzaktır. Diğer Arap devletleri ile kıyaslandığında hukuki iddiası daha kuvvetlidir. Her şeyin ötesinde, modern Suriye, Irak, Kuveyt, Ürdün ve Lübnan Ortadoğu'daki insanların haberdar bile olmadığı toplantılarda Avrupalı diplomatlar tarafından harita üzerinde cetvelle çizilerek kurulmuşken İsrail'in kuruluşu Birleşmiş Milletler tarafından onaylanmıştır. Bazı Arapların ısrar ettiği gibi İsrail günahkâr bir biçimde doğduysa dünyanın birçok ulusu da aynı biçimde doğdu. Her durumda, İsrail Ortadoğu'da kalıcı bir olgu olarak yerleşti. Tarih, ahlak ve reelpolitik Birleşik Devletler'i İsrail'e bağlıyor ve her zaman da bağlayacak. Bu sebeple sadece Birleşik Devletler İsrailliler ile Filistinliler arasındaki barışın garantörü olabilir ve sadece Birleşik Devletler bunu zorlayabilir.

Neredeyse tüm dünya liderleriyle birlikte birçok İsrailli, Arap ve Amerikalı da Ortadoğu'da barışın alacağı şekil konusunda hemfikirdir. Felç eden soru oraya nasıl varılacağı. Dünyanın başka hiçbir krizinde çözümün ana hatları bu kadar net iken çözüme ulaşma ihtimali bu kadar umutsuzdur. Bunun sebebi bir faktörün, çözüm için tarafları zorlayacak bir dış gücün eksik olmasıdır. Sadece Birleşik Devletler bu rolü üstlenebilir.

Eğer Birleşik Devletler'in bir başkanı İsrail ile Filistin arasında geniş kapsamlı bir barış yapılmasını zorlamaya niyetlenirse ve planının neye yol açacağını açıkça ortaya koyarsa mutlakıyetçiler protesto çığlıkları atmaya başlayacaklardır. Muhalefetin "demir üçgeni" çarçabuk ortaya çıkacaktır. Üçgenin ilk köşesi, herhangi bir barışın devletleri için ölümcül tehlike olacağından korkan İsrail'deki göçmen lobisi ve diğerleri olacaktır. İkincisi, İsrail'i savunmanın en iyi yolunun hükümetini koşulsuz desteklemek olduğuna inanan, Birleşik Devletler'deki iyi örgütlenmiş İsrail destekçileri olacaktır. Üçüncü ise Araplar olacaktır. Özellikle de, Amerikan etkisini bölgenin dışında tutmak isteyen ve 'İsrail'e ölüm' bayrağını dalgalandıramazlarsa toplumlarına ne olacağından korkan Arap liderler.

Bu koroyu, çatışmanın taraflarının kendi başlarına barışı ger-

çekleştiremeyeceklerinin kanıtı olarak görmek gerekir. Kan davasıyla ve gündelik didişmelerle tükenmiş olduklarından dolayı geleceklerini güvence altına alma kabiliyetlerini yitirmişlerdir.

Eğer bir Amerikan başkanı bu öfkeye karşı sıkı durabilirse dünyanın her köşesinden liderler onu desteklemek için acele edebilirler ve onların desteği, bu olayı tek taraflı inisiyatif olmaktan çıkarıp dünyanın onayladığı bir şey haline getireceği için çok kritik olacaktır. Sonunda her iki tarafın militanları yeni bir siyasi bahaneye sahip olabilecekler: kendilerini destekleyenlere, "Bundan nefret ediyorum ama dünya bizi bunu kabullenmeye zorluyor" diyebilecekler.

Birleşik Devletler, İsrail ve Filistin'in bir çözümü kabullenmesini sağlayacak güce sahip midir? Kendini, elinin altındaki devasa politik, ekonomik ve diplomatik kaynakları kullanmaya adarsa bu mümkün olur. İsrail, bütün olup bitenden sonra Birleşik Devletler'in kendi dostu ve koruyucusu olduğunu bilmektedir. Ulusal hayatının ilk altmış yılında yarısından fazlası bedava verilen silah olmak üzere Birleşik Devletler'den 100 milyar dolardan fazla yardım almıştır. Filistinliler de Birleşik Devletler'i herhangi bir barış anlaşmasında belirleyici unsur olarak tanırlar ve hatta bazı durumlarda kabullenirler.

Birleşik Devletler etrafa kurşun yağdırıp İsrail-Filistin barışı için bir formül tasarladığını ve bunu garantiye almak için 82. Hava Filosu'nu yola çıkardığını söylerse bu mümkün olmaz. Sigara dumanına boğulmuş bir odada, masanın başında oturan güçlü bir Birleşik Devletler başkanı çok daha makul olacaktır. Silahsız ama çok sıkı donanımlı, kol bükmeye ve tarafların suyunu çıkarmaya kararlı, acı çığlıklarını duyduğunda durmamaya yemin etmiş olmalı.

Barışa-karşı-toprak anlaşmasının gerçekten barış getireceğini İsrail'e kim garanti edecek? Kim sınırları koruyacak? Şimdi İsrail olan topraklara geri dönme hakkından vazgeçen Filistinlilere kim tazminat ödeyecek? Bu rolü ya Birleşik Devletler oynayacak ya da bu rolü oynaması için dünya komünitesini hazırlayacak. Bunu yapmaya hazırsa, bir barış planını zorlarsa ve her

şeye rağmen gerçekleştiğini görme kararlığını gösterirse başarılı olabilir. Plan deneme niteliğinde ve tereddütlü olursa, başkanın kararlılığı protestolarla sarsılırsa, başkan planı bitmez tükenmez pazarlıklara açarsa başarısız olacaktır.

1956'da İsrail, Birleşik Devletler başkanının tek bir mesajıyla –Birleşmiş Milletler'de yapılan oylamanın 65'e 1 çıkmasıyla desteklenmişti– ordusunu Sina Yarımadasından çekmek zorunda kalmıştı. Oysa sadece birkaç gün önce Başbakan Ben-Gurion halkına Sina'nın sonsuza kadar "üçüncü İsrail Krallığı'nın bir parçası" olacağı sözünü vermişti. O günden sonra İsrail her askeri operasyondan önce dikkatle Washington'ın muhtemel tepkisini ölçüp biçmiştir. Birleşik Devletler barışı zorlayan devlet olmaya karar verirse Filistinlilerin de kaçacak yeri kalmaz. Her iki tarafın da, isteksiz olmakla birlikte Birleşik Devletler'in talebiyle bağdaşmak için güçlü dürtüleri var.

Bu yaklaşım, Birleşik Devletler'in zor bir sorudan, kiminle pazarlık yapacağı sorusundan kaçınmasını da sağlar. Amerikalı liderler sürekli bu ya da şu rejimin ya da hizibin medeni davranış sınırlarını aştığını ve barış görüşmelerine davet edilmemesi gerektiğini ileri sürüp dururlar. Bunların arasında, işbirliği yapılmazsa barışın imkânsız olacağı rejimler ve hizipler de vardır. Bu çıkınazı çözmek çok kolaydır: hiçbiriyle konuşmamak. Ortadoğu krizi o kadar uzun bir süre sürüncemede kaldı ki herkesin pozisyonu son derece üzücü bir biçimde açıktır. Pazarlıklar artık gereksizdir. Biteviye uzayıp gidiyor ve mutlakıyetçilerin zaman kazanmasına yarıyor, nadiren belirleyici bir karar üretilebiliyor. Pazarlık vakti geçti. Bu trajik çatışmayı sona erdirmenin yolu yeni bir görüşme turu değil, Birleşik Devletler başkanının kalk borusunu çalması olabilir.

Bu cesur adımı atacak başkan politik risk alıyor olacak. Amerikan devleti Ortadoğu'daki statüko ile rahat etmektedir. Durmadan "İsrail-doğru yaptı-yanlış yaptı" mantrasını tekrarlamanın Birleşik Devletler'e bir maliyeti yoktur ve bazen de yarar getirir. Alternatif, politik olarak makbul değildir ama net ve basittir. İsrail içine düştüğü korkutucu labirentten çıkamıyor. Tek ümidi komşularıyla uzun dönemli barış yapmak. Birleşik Dev-

letler barışı zorlayarak ve garantileyerek İsrail'e olduğu kadar komşularına da tarihi önemde bir *sevap* yapmış olacak.

İsrail ile Filistin arasındaki barış çok uzun zamandır o kadar uzakta görünüyordu ki bazı insanlar barışın muhteşem sonuçlarını göremez oldular. Kesin olan yararları bir yana muhtemel yararları bile çok kışkırtıcıdır.

- Batı karşıtı terör hareketlerinin zayıflatılmasında Birleşik Devletler'in açacağı herhangi bir savaştan daha fazla etkili olacaktır.
- Ortadoğu'daki diğer problemleri çok daha kolay çözülür hale getirecektir.
- İsrail'i ufukta görünen demografik tehditten kurtaracaktır. 2050 yılında sekiz milyon İsrailli Yahudi ile yirmi milyon Filistinli yanyana yaşıyor olacaklar. Barış gelmezse büyük bir patlama için reçete hazırdır.
- Nefretin beslendiği ortam olan mülteci kampları boşaltılacaktır.
- İsrail'i başkalarının toprağını işgal etmiş olmanın utancından kurtarıp dünya topluluğunun saygıdeğer bir üyesi haline getirecektir.
- İlk başta Arap hükümetlerini sarsarak kaygı yaratacak olsa da nihayetinde daha demokratik ve daha güvenli bir Ortadoğu yaratacaktır.
- Radikal rejimleri tecrit edecek, Müslümanların kızgınlıklarını ve hayal kırıklıklarını besleyen militan hareketleri baltalayacaktır.
- Dini geleneklerinde kuvvetli laik yönler bulunan iki halkın –Yahudiler ve Filistinliler– Ortadoğu'da köktenciliğe bir alternatif yaratmasına imkân sağlayacaktır.
- 21. yüzyılda dünyaya Birleşik Devletler'in savaş kışkırtıcısı değil barışsever olduğunu gösterecektir.
- Bölgede güvenliğin düzenlenmesine ve daha sonra da eğitim, sağlık, turizm, sulama, enerji geliştirilmesi gibi belli başlı alanlarda işbirliğine yol açacaktır.
- Hepsinden önemlisi İsraillilere hararetle istedikleri uzun

vadeli güvenliği sağlarken Filistinlilere de itibar ve öz saygı getirecektir.

Birleşik Devletler, İsrailliler ile Filistinlileri bir barış anlaşmasına zorlayarak dostlarını zayıflatmış, saldırganların gönlünü almış ve özgürlük düşmanlarını ödüllendirmiş olmaz. Tersine, kendi stratejik çıkarlarına hizmet etmiş, yakın ve değerli bir müttefikine güvenli bir gelecek garanti etmiş ve milyonlarca yoksun erkek, kadın ve çocuğa yeni bir hayat ümidi vermiş olur.

Bazı insanlar güçlü Amerikan inisiyatifinin İsrail karşıtı ya da Filistin karşıtı olacağı yorumunu yapacaklardır. Sadece savaşan tarafların barışın ne zaman ve nasıl yapılacağına karar verme hakkının olduğunu öne sürebilirler. Gelecek hakkında kritik kararlar verme donanımına sadece o halkların liderlerinin sahip olduğunda ısrar edeceklerdir.

Ama tarih çok acı bir biçimde göstermiştir ki ne İsrail ne de karşısındaki Araplar bu kararları verebilirler. Başarısızlıkları dünya çapında yükselmekte olan krizlere katkıda bulunmaktadır, ki bu krizlerin bazıları tüyler ürpertici global tehditlere dönüşmektedir. Sürecin böylece devam edip gitmesi Amerikalılara ve dünyanın her yerindeki insanlara derin riskler arzediyor. Bu belli bir bölgeyle sınırlı, diğerlerini etkilemeyen bir tartışma değildir. Dünyadaki tüm çelişkileri keskinleştirmektedir. Birleşik Devletler bununla doğrudan doğruya yüzleşmezse kendisinin ve müttefiklerinin güvenliğini koruması mümkün değildir.

Birleşik Devletler'in meselenin hallolması için zorlaması küstahlık mı olacaktır? Muhtemelen evet ama yine de Amerika'nın Ortadoğu'daki ve yakın bölgelerdeki diğer şiddetli ihlalleri ile kıyaslandığında daha az küstahlık olacaktır. Soğuk Savaş sona erdi ve Birleşik Devletler'in global hasıma karşı destek istediği ülkelerin politikalarını benimsemesine gerek kalmadı. Global güvenlikte Birleşik Devletler'in atacağı hiçbir adım İsrailli-lerle Filistinlileri barışa zorlamak kadar ani, uzun menzilli, pozitif bir etkiye ve insan özgürlüğünün gelişmesinde daha fazla potansiyele sahip olamaz. Bu dünyayı değiştirecek bir adım olacaktır.

Böyle bir anlaşma yapılabilirse nasıl uygulanacak? Zorlukla. İki tarafta da problem çıkaranlar baltalamanın yollarını arayacaklar. Kimi zaman şiddet de kullanacaklar. En azından birkaç yıl silahlı barış gücü gerekli olacak. Hiç şüphe yok ki bu güç İsrailli yerleşimcileri zorla evlerinden çıkarmak ya da militan Arap hiziplerini bastırmak gibi zorluklarla ve muhtemelen kanlı olaylarla karşı karşıya kalacaktır.

Barışın silah zoruyla kabul ettirilmeye çalışılması bu olayın en zor tarafı değildir. Çok büyük bir ekonomik sorun vardır: gelişmişlik seviyeleri bu kadar farklıyken İsraillilerle Araplar nasıl işbirliği yapacaklar? Daha da zorlayıcı psikopolitik engel, birçok Arabın İsrail'i Ortadoğu siyasetinde meşru oyuncu olarak kabul etmemesidir. Arap ülkeleri birbirleriyle işbirliği yaparken sorun yaşamaktadırlar, onların İsrail'le çalışmasını beklemek çok fazla şey istemek olur.

İsrail ile Filistinlilerin normal ilişkisi bir aşk evliliği olmayacak. İsrailliler Araplara güvenmeyecekler ve özgürce askeri eylem yapmaları üzerindeki kısıtlamaları kabul etmek istemeyecekler. Araplar İsrail'in kalıcı varlığını kolayca kabullenmeyecekler ve Arap toplumları çarpık işleyişe bir anda son vermeyecekler. Filistinli hizipler derin farklılıkları unutmayacaklar. Her iki toplumda da büyümekte olan ve barışın ciddi bir engeli konumunda olan dini aşırılıklar yok olup gitmeyecek. İsrail başbakanı ile Filistin Otoritesinin başkanının da içinde olduğu güçlü liderler anlaşmayı kabul etmelerinin koltuklarına mal olup olmayacağını merak edecekler. Koltuklarından olurlarsa daha ılımlı şahsiyetlerin onların yerini dolduracağını kimse garanti edemez. Tersi de olabilir.

Taraflardan biri ya da diğeri bu plana kategorik olarak karşı çıkabilir ve hiçbir baskı ya da ikna çalışması etkili olmayabilir. Bu ihtimal Birleşik Devletler'i caydırmamalı.

İsrail ile Filistinliler arasında barışın nasıl sağlanacağına yönelik araştırmalar o kadar uzun zamandır sürüncemede kaldı ki kendi profesyonellerini yarattı. Bunların bazıları, bir aşama kaydedilebileceği ümidiyle çatışmanın önemsiz ayrıntıları içinde kaybolmuş olan samimi diplomatlardır. Diğerleri ise, bit-

mez tükenmez tartışma taktiği ile mevcut durumda bir değişiklik olmamasını sağlayanlardır. Ortak noktaları başarısızlıktır.

Bir Amerikan başkanının İsrail ile Filistinliler arasında bir anlaşma için istekli olması ya da bunu yapabileceğini hissetmesi gerçekçi olmayabilir. Ama Ortadoğu'daki düğümü çözme şansına sadece diplomatik gelenekten kopmuş olan bu ya da başka bir radikal girişim sahiptir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kapı Ardına Kadar Açık

8

Birlikte Nereden Geliyorlar

Barış ve uzlaşmanın yolu iletişim ve diyalogtan geçer.
– Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan

2007'nin bir sonbahar gününde öğlene doğru Ankara'da daha önce hiç görülmemiş bir manzara oluştu. İsrail başbakanı Şimon Perez, Büyük Millet Meclisi'nin konuşmacı kürsüsüne doğru yürüdü ve konuşmasına İbranice olarak başladı. Bir İsrail liderinin bir Müslüman ülkenin Yasama Meclisi'nde yaptığı ilk konuşmaydı bu.

Perez kendisini sessizce dinleyen topluluğa, "Türkiye güven aşılıyor," dedi. "Buraya Türkiye'ye duyduğum minnettarlığı ifade etmeye geldim."

Güven aşılamak, Türkiye'nin global misyonu haline geldi. 21. yüzyılın ilk on yılında bir grup geniş görüşlü Türk lider ülkelerini dünya ülkesi haline getirdiler. Türklerin nesillerdir içinde saklandıkları kabuğu kırmakla yetinmeyip benzersiz tarihi, coğrafi, kültürel ve politik değerlerini de kullanarak Türkiye'yi dünyanın yeni ve ümit vaad eden aktörü yaptılar.

Türkiye, yarım yüzyıldan uzun bir süre Birleşik Devletler'in politik ve askeri müttefiki oldu. Bu ilişki sorunsuz değildi ama zamanın ihtiyaçlarına uygundu. Soğuk Savaş sırasında iki ülkenin stratejik ihtiyaçları birbiriyle çok uyumluydu. Birleşik Devletler kendi temel dış politika prensiplerini tam anlamıyla benimseyen müttefikler istiyordu. Sovyet gücüyle karşı kar-

şıya geldiğinde Türkiye ön cephede yer alan güvenilir bir devletti.

Diğer konularda ise Türkiye merkezin dışındaydı. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar, Kuzey Afrika ve Slav dünyasına yakındı ama hiçbirinin parçası değildi. Bu durum kısmen kendi seçiminin kısmen de o çağın politik coğrafyasının sonucuydu. Türkiye Soğuk Savaş'ın aykırı değeriydi, dünyada ya da kendi bölgesinde belirgin bir rolü olmayan, hemen akla gelmeyen bir ülkeydi.

Bir araştırmacının tanımladığı gibi, kendine "tarihi bir lobotomi" yaptıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti yetmiş beş yılını Türklerin Cezayir'den Mekke'ye, Budapeşte'ye kadar büyük bir imparatorluğu yönettiği Osmanlı geçmişini inkâr ederek ve bu geçmişten saklanarak geçirdi. Bunun bir mantığı vardı: Türkiye acilen çözülmesi gereken sorunlara sahipti, neo-emperyalist olarak görünmek istemedi ve Batı'nın güvenlik hedeflerini benimsedi.

Soğuk Savaş sona erdikten sonra çok az sayıda ülke dünyaya bakışına yeni bir biçim verdi.

Dünyanın yeni haritasında Türkiye artık hiçbir şeyin kıyısında değil. Eski zamanlardan beri bu özel coğrafya nerede duruyor idiyse Türkiye yeniden o konumdadır: uçsuz bucaksız Avrasya topraklarının merkez üssüdür. Konumu, Osmanlı mirası ve İslam ile demokrasiyi başarılı bir biçimde harmanlamış olması Türkiye'ye büyük bir stratejik potansiyel vermektedir. Bu potansiyeli yakalaması hem kendisi hem de Birleşik Devletler ve Batı için yararlıdır.

Türkiye uzlaştırıcı, arabulucu ve hakem rollerini üstlenmiştir. Dünyanın bu rolü oynayacak ülkelere acilen ihtiyacı vardır. Donanımı Türkiye'den daha iyi olan çok az sayıda ülke vardır.

İsrail, Suriye ile gizli görüşmelere başlamak istediğinde bunu ayarlamasını Türkiye'den istedi. Irak'taki Sünniler ulusal seçimleri boykot etmeye karar verdiklerinde Türkiye bu kararı değiştirmeleri için onları ikna etti. Türk subayları Lübnan, Pakistan veya Afganistan gibi acı bir biçimde bölünmüş ülkelere ayak bastığında bütün hizipler onlarla görüşmeye istekli olur-

lar. Türkiye, İran ile Birleşik Devletler, Suriye ile Irak, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimi yumuşatmaya gayret etmektedir. Diğer hiçbir ülkenin diplomatları hem Tahran'da hem de Washington'da, hem Moskova'da hem de Tiflis'te aynı ölçüde iyi karşılanmaz. Başka hiçbir ulus Hamas, Hizbullah ve Taliban tarafından saygı görürken İsrail, Lübnan ve Afgan hükümetleriyle iyi ilişkiler kuramaz.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun, kendi deyimiyle, "stratejik derinlik" kavramı, Türkiye'yi faal bir arabulucu olarak tanımlamaktadır. Bakanın ilk projesi Türkiye'nin tüm komşularıyla olan anlaşmazlıklarını çözmektir. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Sıradaki daha da büyük arzusu, sadece "komşularla sıfır problem" değil "komşuların kendi *arasında* da sıfır problem"dir. Türkiye'nin geniş komşuluk ilişkilerindeki her sorunun barışı tehdit ettiğini ve bölgesel kalkınmayı sınırladığını, dolayısıyla da Türkiye'nin acil meseleleri olduğunu ileri sürmektedir.

Türkiye'nin modern tarihinin büyük bir bölümünde Müslüman dünya onu bir dönek olarak görmüştü. Atatürk'ün reformları Türkiye'yi İslam'ın o kadar uzağına taşımıştı ki dini meşruiyeti kaybolmuş gibi göründü. Bunun yanı sıra Washington'un uşağı gibi algılanmış ve birçok Müslümanın nefretle karşıladığı Amerikan politikalarını benimsiyor diye damgalanmıştı.

Günümüzde bu itirazlar Türkiye için geçerliliğini yitirmiştir. Dindar Müslümanlar tarafından yönetilmektedir ve kendi dış politikası vardır. Liderleri geçmişte hiç önemsenmedikleri yerlerde sıcak bir biçimde karşılanmaktadırlar.

Türkiye yeni arzusuna karşı hemen hiç direnişle karşılaşmadı. Sadece kendisinden istendiğinde müdahale ederek ve geniş yelpazedeki hükümetlerle ve hiziplerle iyi ilişkiler kurarak başka hiçbir ülkenin oynayamayacağı bir rolü oynamaktadır. Benzersiz bir güvenilirliği vardır. Türkiye çok büyüktür, yetmiş beş milyon nüfusuyla Ortadoğu'nun en büyük ekonomisidir. Osmanlı geçmişi ona büyük bir tarihi ağırlık vermektedir. Sadece göreli refahından dolayı değil ama aynı zamanda toplumun bu kadar özgür olmasından dolayı da cazip bir modeldir.

Lübnanlı araştırmacı Fares Braizat, Türkiye'yi "gelenek ile modernleşmeyi başarılı bir biçimde dengeleyen rol modeli" olarak tanımlarken Ortadoğulu birçok entelektüelin adına konuşmaktadır. Filistin lideri Mahmud Abbas, Türkiye'yi "demokrasiye giden yolda bir model" olarak takdir etmektedir. Türkiye Dışişleri Bakanlığına danışmanlık yapan Sedat Laçiner daha da ileri giderek şunları söylemektedir: "Filistin, Irak'ın işgal edilmesi, Çeçenistan, Afganistan ve Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgal edilmesi gibi problemler derin bir umutsuzluk yaratmıştır. Müslümanların büyük bir kısmı ekonomik ve sosyal problemlerinin çözülmesi konusunda kendi hükümetlerine güven duymuyorlar. Bir mucize görmeye ihtiyaçları var ve Türkiye görmek istedikleri mucizedir."

Türkiye, Amerika'nın yörüngesinden çıkmıştır. Bu iki ülke jeo-stratejistlerin deyimiyle "ayrıştı." Ama Türkiye'nin yeni rolü Birleşik Devletler'e önemli şeyler vaadediyor. Müslüman bir ülke olarak etrafındaki bölgeye yakından aşina olan Türkiye, Amerika'nın gidemediği yerlere gidip ortaklıklar kurabilir, anlaşmalar yapabilir. Kendini Birleşik Devletler'den ayırmak için yaptığı şeyler –örneğin Amerikan birliklerinin Türkiye topraklarından yola çıkarak Irak'ı işgal etmesini reddetmesi ya da İsrail'in Gazze'deki eylemlerini kınaması– diğer Müslüman ülkelerde ona iyi bir şöhret kazandırdı. Bu şöhret o ülkeleri etkileme kabiliyetini arttırmaktadır.

Türkiye'nin dış politikası bağımsız olmakla birlikte Amerika'nınkini güçlendirmektedir. İki ülkenin ana stratejik hedefleri aynıdır. İkisi de muhafazakârdır. Varolan dünya düzeni her ikisi için de iyidir. Onu radikal olarak yeniden biçimlendirmeyi değil kuvvetlendirmeyi istemektedirler.

İki ülke de barış içinde ve demokratik bir Irak, komşularını tehdit etmeyen ılımlı bir İran, sona ermiş bir İsrail-Filistin çatışması, radikal güçlerden arınmış istikrarlı bir Ortadoğu, zayıflamış bir dini köktencilik, eşgüdümlü ve global bir anti-terör stratejisi, politik ve ekonomik şantaj tehlikesi olmaksızın Batı'ya petrol ve gaz getiren bir boru şebekesi, Kıbrıs'tan Keşmir'e kadar "donmuş kalmış çatışmalar"a getirilen bir son, Af-

ganistan ve Pakistan'da istikrar ve Güney Kafkasya'da bağımsız uluslar görmek istiyorlar. Türkiye hem Amerika'nın bu hedeflerini paylaşmaktadır hem de bu hedeflere ulaşmak için konumu çok uygundur.

CIA'nın eski analisti Graham Fuller şu sonuca varmaktadır: "Türkiye'nin dış politikasında bağımsız olma arayışları Birleşik Devletler'i rahatsız edip probleme sebep olmakta ise de Türkiye'nin, Ortadoğu'nun ve hatta Batı'nın çıkarlarına çok iyi hizmet etmektedir. Müslüman dünya bir lider arıyor. Hâlihazırdaki lider eksikliği –bölgede geniş anlamda etkin olan tek bir lider yoktur– göz önüne alındığında saygı duyulan, bağımsız ve başarılı bir Müslüman temsilci olarak Türkiye'nin sözü dikkatle dinlenir oldu. Amerikalı gözlemciler, kargaşa içindeki Ortadoğu'nun istikrara kavuşması için dayanak noktası olarak güçlü ve demokratik süreçlerde kök salmış bu yeni Türkiye'nin varlığını takdirle karşılamaktadırlar."

Fuller'in bu sözleri yazdığı tarihlerde, stratejik öngörüler yapan Amerikalı George Friedman *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century* isimli bir araştırma yayınladı. Araştırmada şu sözler yer almaktadır: "Amerika'nın 2003'te Irak'ı işgalinden sonra İslam dünyasının aldığı hasara baktığımızda ve bölgede hangi ülkenin ciddiye alınması gerektiğini düşündüğümüzde bunun Türkiye olması gerektiği açıktır." Öngörülerine Ortadoğu, Kuzey Afrika ve güneydoğu Avrupa'yı içine alan, "Türk Etki Alanı 2050" başlıklı bir harita eşlik etmektedir. Harita çarpıcı bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu haritasına benzemektedir.

Başka şartlarda Mısır, Pakistan ya da Irak, Müslüman dünyaya liderlik edebilirdi. Ama onların toplumları zayıf, parçalanmış ve dağınıktır. Endonezya daha fazla ümit vaad eden bir adaydır ama liderlikte tarihi geleneği yoktur ve Müslüman krizinin merkezinden çok uzaktadır. Geriye mutlu bir tesadüf olarak bu rolü oynamaya hevesli Türkiye kalıyor.

Türkiye her ne kadar dünyanın vazgeçilmez gücü haline gelmekteyse de hâlâ aşması gereken önemli bir engel vardır. Uluslararası tüm problemlerini neredeyse çözdü. Şimdi sıra ülke-

de işleri yoluna koymaya gelmeli. Türk yasaları hâlâ konuşma özgürlüğünü sınırlıyor. Demokratik ülkelerde kabul edilemez bir şekilde ordunun hâlâ politika üzerinde etkisi var. Azınlıklar hâlâ tam anlamıyla korunmuyor. Sadece Kürtlerin değil, – Başbakan Erdoğan onların haklarını iyileştirmek adına Millet Meclisi'ni ikna etmek için konuştuğu 2009 yılından önceki on yıllar boyunca kültürleri resmen baskı altında tutulan– Hıristiyanların, ana mezhep dışındaki Müslümanların ve inançsızların da hakları korunmuyor. Türkiye'nin politik kültüründe hâlâ şoven milliyetçilik damarı mevcut... Siyasi partiler kapalı otokrasiler. Eğitim sistemi sert ve özgür düşünceyi yüreklendirmiyor. Türk demokrasisi tamamlanmadığı sürece yol göstericiliği sınırlı olacaktır.

Türkiye etkisinin önündeki engellerin bazıları ise tekniktir: örneğin diplomatları kültürlü olmakla ünlüdürler ama ancak bin kişidirler ve ülkenin mesajını dünya çapında taşımak için sayıca yetersizdirler. Diğer güçlük hasım uluslardır. Amaçlarının diğer ülkelerin amaçları ile çelişmediğini söylemek Türk liderlerin hoşuna gidiyor ama hırslı bir ülke için bu hiçbir zaman doğru değildir. Türkiye'nin Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın tam bağımsızlığını desteklemesi Moskova'yı rahatsız etmektedir. Çin'deki Müslümanların yardımına koştuğunda Beijing'e meydan okumaktadır. Etki alanı büyüdükçe Türkiye'nin bu çelişkileri yönetmeyi öğrenmesi ve çelişkilerin çatışmaya dönüşmeyeceğini garanti etmesi gerekir.

Türklerin duygusal insanlar olması da ayrı bir güçlüktür çünkü duygular sağlam bir dış politikanın düşmanıdır. Türk liderler, İsrail'e karşı davranışlarını kimi zaman duyguların etkilemesine izin verdiler. Türkiye, İsrail'in işgal ettiği topraklarda yaptığı eylemlere, özellikle 2008-9 istilasıyla Gazze'yi yıkıma uğratmasına ve takip eden cezalandırıcı ablukaya karşı anlaşılabilir bir kızgınlık içindedir. Eğer Türkiye uluslararasında bir köprü olacaksa onlardan birini dışlamak işine gelmez. Birleşik Devletler, İran'ı tecrit ederek başına bir sürü dert açmış oldu. Türkiye'nin İsrail'i reddetmesi aynı derecede mantıksız olur. İsrail birçok çevrede dışlanmış vaziyettedir ve Ortadoğu'daki gü-

venlik düzenlemelerinin dışında kalmıştır. Bu durum, tarafların hepsi için kötüdür. İsrail'i köşeye sıkıştırmak veya İsrail'in yalnız ve dostsuz olduğunu hissetmesini sağlamak barış davasına hizmet etmez. Türkiye'nin Yahudilerle ilişkide mükemmel bir geçmişi vardır. 1949'da, İran'ın arkasından, İsrail'i tanıyan ikinci Müslüman ülke oldu. Bu mirasa arkasını dönmesi arabulucu olarak giriştiği yeni diplomatik rolle çelişkili olacaktır.

Yine de bu sapma, Türkiye'yi Birleşik Devletler'in eşsiz değerde bir ortağı olmaktan çıkarmaz. Türkiye'nin Ortadoğu ve Asya'ya odaklanmasına da mani olmaz. Türkiye, siyaset alanını genişleterek jeopolitik cazibesini arttırmaktadır.

Amerikalılar, Ortadoğu'da ve çevresindeki bölgelerde hareket etmek için gerekli tarihi ve kültürel araçlara sahip olmadıklarını nihayet farkettiler. Bir yol göstericiye ihtiyaçları var. En iyi seçim Türkiye'dir. Birleşik Devletler, Müslüman ülkelere karşı politikalarını şekillendirirken ve yürütürken yanına Türkiye'yi almalıdır.

Ama bu kadar uzun süre başına buyruk davranmaya alışmış Birleşik Devletler yön gösterilmeye hazır mıdır?

Başarılı bir ortaklık için ortakların birbirini dinlemesi, birbirinin nasihatlerini kabul etmesi ve birbirinin ihtiyaçlarına uyum göstermesi gerekir. Türkler, Birleşik Devletler'le bu tarz bir ilişkiye girmeye hazır olabilirler fakat Amerika'nın başka güçleri dinleme konusunda deneyimi pek azdır. Ama 11 Eylül saldırıları, Irak işgali sonrasında gelişen kanlı olaylar, Afganistan ve Pakistan kaynaklı göz korkutan eylemler, global terör ağının ortaya çıkması da dahil olmak üzere son on yılın yıkıcı olayları Amerika'nın "her şeyi yapabilirim" iyimserliğini sarstı. Tarihlerinde ilk defa ne kadar isterlerse istesinler, ne kadar para harcarlarsa harcasınlar dünyada tek başlarına elde edemeyecekleri şeyler olduğunu gördüler. Birçok Amerikalı global krizleri anlama ve çözme konusunda yardıma muhtaç olduklarını farketti. Bu gerçek kabullenirlerse ve yardıma en fazla ihtiyaç duydukları alanın Müslüman dünya olduğu konusunda fikir birliğine varırlarsa Türkiye Amerika'nın en iyi dostu olacaktır.

Türkiye neden Avrupa ve Birleşik Devletler'i temel alan geleneksel dış politikasını değiştirip Ortadoğu ve Asya'da etkin olmaya başladı? Bir ülke olarak olgunlaştı ve artık global bir rol oynayacak özgüvene sahip. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte kendisini kısıtlayan politikalardan kurtuldu ve daha geniş çıkarların peşinde koşma imkânına kavuştu. Geniş yelpazede siyasi ve ekonomik fırsatlar görüyor ve onları yakalamak istiyor. Tüm bunların altında bir başka sebep daha var. Avrupa kapılarını Türkiye'nin yüzüne kapattı. Küçümsemelere karşı tepki gösteren gururlu bir ülke olarak Türkiye'nin cevabı kendine başka yerlerde dostlar aramak oldu.

Türkiye ile Avrupa arasında, hiçbir zaman tutkulu olmayan aşk artık soğudu. Tamamına erdirme resmi olarak sadece bir zaman sorunu. Ne kadar zaman gerektiği ise oldukça belirsiz... Avrupalı liderlerin bazıları Türkiye'nin katılımını hiçbir zaman istemediklerini ileri sürerek Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye verdiği "amacı Birliğe katılmak olan aday ülke" sözüne açıkça ters düştüler. Yeni yüzyılın ilk on yılında Avrupa acı bir şekilde fikir değiştirirken Türkiye'de de reformların temposu düştü. Bu da Avrupa'ya Türkiye'yi eleştirmek için daha fazla sebep verdi. Aşağı doğru hareket eden bu sarmal iki taraf için de zararlı oldu.

Türkiye için zararlı çünkü AB yıllardır Türkiye'nin demokrasiye giden yolda ilerleyişini tamamlayacak dış itici güç olmuştu. Azınlık haklarını genişletmek, konuşma özgürlüğü üzerindeki sınırlamaları kaldırmak ve siyasette ordunun etkisine son vermek için Türkiye'nin kendi sebepleri vardır. AB üyeliği ihtimali bunları sağlamak için güçlü bir teşvikti. Bu ihtimal solduğu için reform baskısı da azalmıştır.

Stratejik nüfuzunu arttırmak için Türkiye'nin Avrupa gücüne ihtiyacı var. Arkasına Avrupa'yı alan Türkiye dünyaya yeni bir şekil verebilir. Avrupa olmadan etkisini arttırabilir ama gücü sınırlı kalır.

Anlaşmanın bozulması Avrupa için de zararlıdır. Türkiye üye olursa Avrupa Birliği başlıca dünya gücü haline gelebilir, Türkiye olmadan şansı azdır. Türkiye, yaşlı Avrupa ülkelerinin

emeklilik fonlarını besleyen vergileri ödeyebilecek, çalışmaya istekli genç nüfusa sahip canlı bir ülkedir. Her şeyden önemlisi, Türkiye diğer bölgeler gibi Avrupa'yı de tehdit eden İslam dünyasındaki radikalizmi yatıştıracak bir umuttur. AB, Türkiye'yi kabul ederek Müslüman ülkelere açık bir mesaj gönderecektir: eğer demokratikleşirseniz dünya size kollarını açar. Türkiye'yi reddederek bu mesajın tersini yollamış olur: ne yaparsanız yapın sizi istemiyoruz.

Faslı yorumcu Abdullah Turkmani şöyle yazmaktadır: "Türkiye'nin AB'ye katılmasının tüm Müslüman dünya üzerinde, özellikle de Arap dünyasında çok derin etkisi olacaktır. Onların siyasi ve entelektüel modernleşmesine bu sürecin katkısı olur. Yakın ya da uzak gelecekte Türkiye ne yaptıysa aynısını yapmaya zorlanacaklardır."

Sadece Araplar değil dünyanın her yerindeki Müslümanlar da Türkiye-AB ilişkisine büyük bir ümitle bakıyorlar. Pakistanlı araştırmacı Resul Bakşi Rais'in yazdığına göre, "Gelenek ile modernleşmenin bir modeli olarak Türkiye, Pakistan'daki ve diğer Müslüman devletlerdeki entelektüellerin, politikacıların ve politika belirleyicilerinin dikkatini çekmektedir. Türkiye'nin Avrupa ile resmi ve kurumsal entegrasyonu, modern dünyada devletlerinin ve toplumlarının kimliğini tanımlama konusunda geleneksel İslami gruplarla mücadeleye saplanıp kalmış laik demokratik güçleri kuvvetlendirecektir."

Türkiye'yi kucaklamanın böylesine çok avantajı varken AB bu hevesinden neden büyük ölçüde vazgeçti? Cevap kısmen sıradan Avrupalının hiçbir zaman bu fikre düşkün olmamasıdır. AB her zaman elitlerin projesi oldu. Yurttaşları kararlarda söz hakkını yeni kazanmaya başladılar ve Türklerin üyeliğinden hoşnut olmadıklarını ifade ediyorlar. Birçoğu AB'de Müslüman bir ülkeye yer olmadığına inanıyor, bir kısmı Türkiye'ye yapılacak Avrupa sübvansiyonlarının maliyetinden korkuyor, bir kısmı da son yıllarda birçok ülkenin AB'ye kabul edilmesinden kaynaklanan "genişleme yorgunluğu"na yenik düştü. Bazı Avrupa ülkelerinin politikacıları Türkiye'yi AB'nin dışında tutmanın kendilerine oy kazandıracağını farkettiler. Bu durum de-

değişebilir ama bir gecede olmaz. Değişene kadar da Türkiye'nin katılım ihtimali çok düşüktür.

Bu gerçek karşısında Türkiye başka yerlere bakmaktadır. Herhalükarda ufkunu genişletme imkânları arayacaktı ama Avrupa'nın dostça olmayan tavrı Türkiye'ye bir neden daha vermiş oldu. Avrupa'nın hor görmesiyle incinmiş olan Türkiye'nin Batı'ya yönelişini değiştireceği korkusunu ortaya çıkardı.

Göreve başladığında ilk ziyaret ettiği Müslüman ülke olarak Türkiye'yi seçen Başkan Barack Obama 2009 yılında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu korkuya değindi. Türkiye'nin AB üyeliğini Amerika'nın desteklediğini kuvvetli bir biçimde yeniden ifade etti. Türkiye'nin "her zaman kararlı bir müttefik, transatlantik ve Avrupa kurumlarında sorumluluk sahibi bir ortak olduğunun" ve "Türkiye'nin üyeliğinin Avrupa'nın temelini genişletip kuvvetlendireceğinin" altını çizdi. Konuşmasına, "Türkiye'nin geleceğini tartışmak isteyenlere" hitap ederek devam etti.

Obama, "Hangi yöne doğru çekileceğinizi merak ediyorlar," dedi. "Ama şunu anlamadıklarına inanıyorum: Türkiye'nin büyüklüğü merkezi konumda olabilmesinde yatar. Bu konum Doğu ile Batı'nın bölündüğü yer değil, biraraya geldikleri yerdir."

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine giden yoluna engeller serpiştirilmiştir. Bunların bazıları Avrupa'nın dar görüşlülüğünden kaynaklamaktadır. Bazılarını ise Türkiye kendisi yaratmıştır. Büyük bir ihtimalle Türkiye egemen devlet olarak varlığının yüzüncü yılını kutlarken yani 2023 yılında üyeliğe kabul edilecek. O zaman gelene kadar Birleşik Devletler'in en acil hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olabilir. Başkan Obama, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bunlardan birine –belki de en acil olanına– değindi.

Türk evsahiplerine, "İsrail ile komşuları arasında kalıcı bir barış yapılması hedefini paylaşıyoruz," dedi. "Birleşik Devletler ile Türkiye, Filistinliler ile İsraillilere bu yolculuklarında yardımcı olabilirler."

Amerika'nın uzun dönemli stratejik çıkarları Türkiye'ninki-

lerle uyumludur. İki ülkenin de bu çıkarları sağlayacak kendi araçları mevcut. Umut vadeden bu ortaklığı kurmak için bu bile tek başına yeterli. Ama fazlası da var.

İki ülke bir başka sebepten dolayı da birbirine çok uygundur: halklar siyasete ve hayata yaklaşımlarında aynı demokratik ilkeleri paylaşmaktadırlar. İnsan hakları, serbest seçimler, insanların istedikleri gibi yaşamaları gibi Amerikalıların benimsediği demokratik değerleri Türkler içselleştirmişlerdir. Demokrasi, Türkiye'de öylesine yerleşmiştir ki askeri darbeler dahi onu sarsamamıştır. Türkler ilerlemenin modernleşme ve özgürlük fikirlerine daha da yaklaşarak mümkün olacağını anlamışlardır.

Ülkeler arasında ideal ortaklık iki temel üzerinde yükselir. Birincisi, iki ülke aynı stratejik hedefleri paylaşmalı. İkincisi, iki toplum aynı değerleri paylaşınalı çünkü yönetici elitlerin ilişkisini temel alan ortaklıklar doğal olarak istikrarsızdır. Dünyanın en sıkıntılı bu bölgesinde Türkiye, Birleşik Devletler için en iyi ortaktır.

> Dış tehlike ile karşı karşıya kalan bir devlet, ülke içinde milliyetçiliği canlandırmak için her fırsatı kullanır.
>
> – Şirin Ebadi, 2003 Nobel Barış Ödülü sahibi

Ortadoğu'yu gösteren haritalarda bir gerçek hemen göze çarpar: İran tam ortada yer alan büyük bir ülkedir. Avrupa haritasında Almanya nasıl duruyorsa aynı öyle durur.

Birçok Amerikalı İran'a, büyükbabaları Almanya'ya ne gözle baktıysa o gözle bakar: dertten başka bir şey getirmeyen kötü aktör. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında büyükbabalar Almanya yatıştırılmazsa Avrupa'nın istikrara kavuşamayacağını farkettiler. Bugün Amerikalılar aynı şeyi İran ve Ortadoğu için fark ediyorlar.

1940'ların ortalarında Müttefik liderler bir süre Almanya'yı parçalara bölerek ve fabrikalarını imha edip hayatını sadece tarımdan kazanmaya zorlayarak cezalandırınayı düşündüler. Bu plan duygular üzerine kurulmuştu: Almanya'nın dehşet saça-

rak dünyaya acı çektirmesine duyulan kızgınlık ve Almanlara acı çektirme kararlılığı. Ama serinkanlılar galip geldi ve tersine bir plan ortaya çıktı. Almanya Soğuk Savaş'la birlikte bölündü ama Batı Almanya Avrupa ailesinin bir parçası oldu. Kırk yıl sonra Almanya barışçıl bir biçimde bütünleşti. Normal bir ülke haline geldi. Savaş çıkaran değil, barışı destekleyen ülke oldu.

Almanya bugünkü İran'la tam da aynı değildi çünkü savaşta yenilmişti. Oysa İran kuvvetli ve kendine güvenlidir. Yine de aynı ikilem geçerli. Sorun çıkaran birisine yaptırım uygulamak ve cezalandırmak mı daha iyidir, yoksa normalleşmeye ikna etmek mi?

Bu sorunun altında daha da derin bir başka soru yatar. Birleşik Devletler dış politikasını duygulara göre mi şekillendiriyor yoksa çıkarlarının serinkanlı bir şekilde hesaplanmasına göre mi?

Washington'la Tahran arasındaki ilişkiyi dünyanın en uzun süredir devam eden çatışmasına dönüştüren muammanın özü budur. Etkili bazı Amerikalılar hâlâ 1979-81'in travmatik rehine krizinden ve sonraki otuz yılda İran'ın mümkün olan her yerde Birleşik Devletler'e başarıyla problem yaratmasından kaynaklanan kızgınlığın tuzağına yakalanmış durumdadırlar. Bu Amerikalılar onlarca yılı İran'ı cezalandırmaya çalışarak harcadılar. İran'la pazarlık yapmak, uzlaşmak ve ortaklık kurmak onlara bir tür kuşatılma olarak göründü. Birleşik Devletler'in Müslüman hasımlarına nasıl davranması gerektiği sorulduğunda Henry Kissinger bu görüşü net olarak ifade etti.

"Bizi küçük düşürmek istiyorlar," dedi. "Bizim onları küçük düşürmemiz lazım."

Ama diplomasinin –ya da diplomasiyi bertaraf etmenin– amacı cezalandırmak, sıkıntı yaratmak, yarar sağlamak ya da cerahat toplamış duyguları telafi etmek olmamalı. Amacı arkadaş kazanmak da olmamalı. Temel amaç yararları geliştirmektir. Amerika'nın İran'dan uzaklaşmasındaki trajedi, Amerika'nın kendi yararlarını baltalıyor olmasıdır.

İran'la pazarlık yapmak için de birçok soyut sebep var, yapmamak için de. Hiçbirisi gerçekten önemli değildir. Önemli

olan Amerika'nın Ortadoğu'daki temel hedeflerinin –Irak'ı pasifize etmek, Lübnan'ı istikrara kavuşturmak, İsrail-Filistin çıkmazını sonuçlandırmak, İslami köktenciliği zayıflatmak, El Kaide'yi yoketmek, nükleer rekabeti yatıştırmak, gelecekteki savaş tehditini azaltmak– İran'ın işbirliği olmadan gerçekleştirilemeyecek olmasıdır. Son otuz yılın tarihinin fazlasıyla ispatladığı gibi, tecrit edilmiş İran yıkıcıdır. Sakin ve refah içindeki Almanya Avrupa için istikrar ve güvenlik sağlayan bir güç, ekonomik gelişmenin motoru olmuştu. Sakin ve refah içindeki İran da Ortadoğu için aynısı olabilir.

21. yüzyılın ilk yıllarında İran Ortadoğu'da dramatik bir biçimde güçlendi. Bunun büyük ölçüde sebebi hastalıklı algılarla harekete geçen Birleşik Devletler'in kendisini İran'ın düşmanı konumuna koymasıdır. Amerika'nın felç edici yaptırımlarının hiç de öyle olmadığı ortaya çıktı. Sıradan İranlıyı yoksullaştırırken rejime bağlı kaçakçıları zenginleştirdi. İran'ın Rusya, Çin, Japonya ve Hindistan dahil olmak üzere faydacı ülkelerle yeni ekonomik bağlar kurmasına yol açtı. Daha sonra, George W. Bush'un başkanlığı sırasında, Birleşik Devletler, İran'ın can düşmanı iki komşu ülkedeki rejimleri, Irak'ta Saddam Hüseyin'i ve Afganistan'da Taliban'ı azletti. Hasımlarının gidişiyle birlikte İran hegemonyacı arzuları olan bölgesel bir güç olarak ortaya çıktı.

Saddam Hüseyin'in devrilmesi, İran'a güçlü bir düşmanın yok edilmesinden daha fazla fayda sağladı. Irak'ta Tahran'la sıcak ilişkileri olan Şiilerin hâkimiyetinde bir hükümetin kurulmasına yol açtı. İran cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, 2008'de Bağdat'ı ziyaret ettiğinde şehri üstü açık bir arabayla dolaştı, kendisini alkışlayan kalabalıklara el salladı ve bir saldırıdan korktuğu için Irak'a duyuru yapılmaksızın gizlice giren Başkan Bush'la dalga geçti. Bush'un nefret etmeye azmettiği düşmanı, Irak işgalinin en büyük kazananı oldu.

Suudi Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal, Birleşik Devletler'in Saddam'ı devirmesinin ardından hayretle şunları söyledi: "Bunu hayatta yapmayacağınızı düşünüyorduk. Tüm ülkeyi kendi ellerimizle İran'a veriyoruz!"

Amerika'nın stratejik hesap hatası kısmen cahillikten kaynaklandı. İran konusunda üç başkana danışmanlık yapan CIA'nın eski analisti Bruce Riedel'in ileri sürdüğüne göre, "Birleşik Devletler otuz yıl boyunca İranlıları neyin harekete geçirdiğini ve onlara neyin ilham verdiğini bilmeden İran'la ve onun devrimci ideolojisiyle baş etmeye çalıştı." İran'ı tecrit etmeyi amaçlayan Amerikan politikası kesinlikle ters tepti, Amerikalıları İran'la baş etmek için gerekli olan bağlantılardan ve enformasyondan tecrit etti. Dışişleri Bakanlığı eski müsteşarı Nicholas Burns, "2005'ten 2008'e kadar İran'dan sorumlu kişiydim ve hiçbir İranlı görevliyle yüzyüze gelmedim," demiştir. Duygularla kör olmuş Birleşik Devletler gönüllü bir cehalet içine batı. Hatta Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice bundan gurur duyuyor gibi bile görünmektedir.

Kendisine ilişkinin değişme ihtimali sorulduğunda, "sistemimizin içinde İran'ı bilen insanlar gerçekten yok. Orası hakkında elimizde ne hakikat ne de hissiyat düzeyinde sağlam bir veri mevcut," diye itiraf etmiştir.

Yeni başkan Amerikan dış politikasını yeniden şekillendirmenin yollarını arayınca ve İran'la ilgili, özellikle de nükleer programı ile ilgili yeni kaygılar ortaya çıkınca Birleşik Devletler, yaklaşımını tekrar değerlendirdi. Geçmişte uzlaşma yapılmasını engelleyen duygular yok olmuş değil. Ama Washington'un ilk defa Birleşik Devletler ile İran arasındaki yeni bir anlayışın ortaya çıkaracağı avantajları göz önüne aldığını gösteren işaretler var.

- Irak'ta uzun dönemli bir barış sağlamak için İran'ın yapabilecekleri, Birleşik Devletler de dahil diğer tüm ülkelerden daha fazladır.
- İran asırlardır bağlantı içinde olduğu Afganistan'ın istikrara kavuşmasına da yardımcı olabilir.
- Bir günah keçisine ihtiyacı kalmayan istikrarlı ve güvenlikli bir İran, İsrail'i tehdit etmekten vazgeçebilir.
- İran, Hamas ve Hizbullah gibi grupları yumuşatabilir. Bunun İsrail'in güvenliğine, Lübnan'ın istikrara kavuşmasına

ve İsrail ile Arap komşuları arasında barış ihtimalinin çarpıcı bir biçimde artmasına katkısı olacaktır.

- İran ile Birleşik Devletler arasındaki sağlanacak barış kesinlikle Birleşik Devletler ile Müslüman dünya arasındaki ilişkileri geliştirecektir.
- İran'ın Rusya'yı Ortadoğu'ya davet etme isteği azalacaktır ki bu davet Birleşik Devletler'in engellemeye çalıştığı bir şeydir.
- İran düşman olduğu El-Kaide'nin ezilmesi için uluslararası çabalarla işbirliği yapacaktır.
- İran dünya petrol rezervinin yüzde 7'sine ve doğal gazın yüzde 16'sına sahiptir. Eğer bunları Birleşik Devletler çıkartmazsa ve satın alınazsa Rusya ile Çin çıkartacak ve satın alacaktır. Bu durumda da onların bölgede stratejik etkileri artacaktır.
- İran'ın petrol alt yapısı acınacak haldedir ve milyarlarca dolara malolacak modernleşmeye ihtiyacı vardır. Amerikalı şirketler bu işi yapmak için mükemmel donanıma sahiptir.
- Birleşik Devletler tarafından tehdit edilmeyen bir İran nükleer konularında taviz vermeye daha fazla gönüllü olacaktır.

Bu sonuçları sağlamak için Birleşik Devletler'in ne yapması gerekiyor? Her şeyden önemlisi, İran'ı meşru güvenlik kaygıları olan önemli bir güç olarak tanıması gerekiyor. Ardarda gelen Amerikan başkanları tam da bu sebepten dolayı uzlaşma fikrine karşı çıktılar. İran'ı cezalandırmak, sınırlamak ve yalnız bırakmak istediler. Bölgesel güç statüsüne yükselterek ödüllendirmek istemediler. Böyle yapınca İran'ın onlara ihtiyaç duymadığı gerçeğine arkalarını dönmüş oldular. İran hâlihazırda bölgesel bir güçtür. Birleşik Devletler öyle olmamasını arzu eder ama kendi kendini kandırmak dış politika için sağlam olmayan bir temeldir.

Yeni yüzyılın ilk on yılında İran'ın davranışlarının hiçbiri nükleer program araştırmaları kadar can sıkıcı olmamıştır. Bir-

çok İranlı bunun en tabii hakları olduğunu düşünmektedir. Aslında ülkelerindeki nükleer program Amerika'nın desteklemesiyle şah Muhammed Rıza'nın rejimi sırasında başlamıştır.

İran'ın nükleer güç çalışmalarını gizlemesi, buna bahaneler bulması esas amacının nükleer güç değil nükleer silah olduğu konusunda haklı kuşkulara yol açmıştır. Dış dünyayı rahatsız eden de budur. İran'ın bölgesel arzularını arttırması ve İsrail'i sakınmadan tehdit etmesi de nükleer programında ilerlemesi kadar sıkıntı vericidir. İsrailli liderler bile İran'ın nükleer silahlarla saldırıya geçeceğine gerçekten inanmıyor olabilirler. Böyle bir saldırı, anında misillemeye sebep olacak ve İran'ın bir ulus olarak yok olmasını getirecektir. Bölgedeki ülkeler, nükleer silahlara sahip bir İran'ın, komşuları için tehdit oluşturacağının ve İsrail'in güvenliğini tehlikeye atacağının farkındalar. Böyle bir İran bölgede silah rekabetini başlatabilir. Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye ve muhtemelen diğer ülkeler de kendi nükleer silahlarına sahip olmak isteyebilirler. Bu rekabet İsrail'i çok ciddi olarak tehdit eder. Eğer İran nükleer silahları denemek isteyecek veya deneyecek olursa İsrail ve Suudi Arabistan, Amerika'nın izni olsun olmasın saldırıya geçecektir. Bu da bölgenin yangın yerine dönmesine yol açabilir. Dolayısıyla İran'ın nükleer programını frenlemenin yollarını aramak ya da en azından imzaladığı anlaşmaların gereği olarak İran'ı açık olmaya zorlamak dış dünya için meşru ve acil bir görevdir.

İran'a saldırmak ya da İran'ı bombalamak bu programı durdurmaz. Hatta İranlıları gelecekteki saldırıları caydırmanın tek yolunun nükleer silahlar olduğuna ikna ederek tersine bir etkisi olur. ABD savunma bakanı Robert Gates'in 2009'da altını çizdiği gibi, "zaman kazanmaktan daha fazlasını yapabilen bir askeri seçenek yoktur."

Dünya, İran'ın güvenlikten ödün vermesine ihtiyaç duyuyor. Aynı İsrail'in güvenlikten ödün vermesine ihtiyaç duyduğu gibi... Ama kendilerini güvende hissetmeyen ülkeler bu tarz tavizler vermezler. Ortadoğu'da barışın mimarlarının hedefi, hem İran'a hem de İsrail'e varlıklarının tehlike altında olmadığı

garantisini verecek olan bölgesel güvenlik anlaşmalarının tasarımını yapmak olmalı. Bu olana kadar İran nükleer silahlara ihtiyacının olduğuna inanmaya ve istikrarı bozan nükleer programını yürütmeye devam edecektir.

Pazarlıkların Ortadoğu'da yeni bir güvenlik mimarisi üretebileceğinin garantisi yoktur. Ama elinden geleni yapmamak da bölgede gerilimin yoğunlaşmasını isteyenlere yardım etmek olur. Birleşik Devletler ile İran'ın arasındaki soğukluk sürdürdükçe İran'ın nükleer tesislerinde santrifüjler dönmeye devam edecektir. Birleşik Devletler 2003'te İran'ın görüşme isteğini reddettikten sonra santrifüjlerin sayısı on kat artmıştır. Bu politik bir başarı olarak nitelendirilemez.

İran'ın nükleer programının bölgesel ve global güvenlik için artan bir tehlike olması; İran'ı tecrit etmeyi sürdürmenin değil, aksine, tam donanımlı nükleer güç haline gelmesini engellemek ümidiyle, İran'la acilen ilişki kurmanın sebebi olmalı. Tehditler, yaptırımlar ya da askeri saldırılar bunu engelleyemez. Pazarlıklar da başarısız olabilir ama menfaatler öyle yüksektir ki çabalamayı reddetmek aptallık olur.

Birleşik Devletler ile İran'ın ortaklık kurmak için bir yol bulmasından herkes memnuniyet duymayacaktır. Suudi Arabistan, istikrarlı ve refah içinde bir İran'ın Washington'un Ortadoğu'daki göz bebeği olacağından endişe edebilir. Eğer İran yaptırımlardan kurtulup eskiden olduğu gibi bölgesel ticaretin merkezi konumuna tekrar kavuşursa Dubai iş kaybedebilir. Amerika yanlısı diktatör tarafından yönetilen Azerbaycan güney sınırında yeni bir gücün ortaya çıkmasından hoşnut kalmayabilir. İsrail, İran'ın her kazancının kendisi için bir tehdit olduğundan korkabilir.

Bu korkuların hepsi mantıklıdır. Ama Birleşik Devletler ile İran arasındaki kapsamlı bir anlaşma Ortadoğu'nun güvenliğini muazzam ölçüde arttırır ve bölgedeki tüm ülkeler bundan kazançlı çıkar. Bir güvenlik sisteminin içinde yer alan ülkelerin o sistemi korumak ve kuvvetlendirmek için sebebi vardır. Dışında kalanların ise tersini yapmak için sebepleri olur. Lyndon Johnson, FBI'ın baş belası direktörü J. Edgar Hoover'i neden iş-

ten atmadığını açıklarken bu prensibi sert bir şekilde ifade etmiştir: "Dışarıda olup içeriyi pisletmesindense aramızda kalıp dışarıyı pisletmesi herhalde daha iyi olur."

Bazı diplomatik pazarlıklara yavaş yavaş başlamak, önemsiz konularda anlaşma yolları aramak ve daha önemli konulara yönelmeden önce "güven oluşturmak" en iyisidir. İran konusunda ise bu yaklaşım geçerli değildir. Tam tersinin yapılması gerekir. Birleşik Devletler'in, bir yandan önemli gördüğü tüm konularda taviz elde ederken diğer yandan da İran'ın büyüklüğünün ve gücünün gerektirdiği hakları İran'a teslim edecek global bir anlaşmayı hedeflemesi gerekir. İran tek tek konularda Birleşik Devletler'le işbirliğine girmek için istekli olmaz. Örneğin, Birleşik Devletler'in istikrarlı bir Irak'ı saldırı platformu olarak kullanacağından korkan İran neden Irak'ı istikrara kavuşturmak için yardım etsin?

Dünyanın İran hakkındaki endişesi kilitlenmiş durumda. İran'ın ise dünyadan korkusu aynı şekilde... Bunlar ancak geniş kapsamlı bir anlaşmayla çözülebilir.

11 Eylül 2001'deki terör saldırılarını izleyen aylarda Birleşik Devletler Afganistan'la pazarlık yapmak için İran'dan yardım istedi ve İran da fazlasıyla etti. Ama Bush yönetimi Saddam Hüseyin'i azletme ve ardında da muhtemelen İran'daki rejimi devirme fikriyle çok meşguldü. Bu zafer fantezileriyle hareket eden ABD hükümeti İran'ın deneme olarak uzattığı eli sıkmadı. Yakın tarihin kaçırılan fırsatları arasında en yürekler acısı olanı budur.

2009 başkanlık seçimleri sonrasındaki protestoları boğmak için İranlı liderlerin kullandığı aşırı şiddet, Washington ile Tahran arasındaki uzlaşmanın stratejik mantığını değiştirmez. Yine de, Amerikalılar, başka ülkelerle ilişkilerini acılaştıran tuzağa düşmemeleri, halkı bertaraf ederek yönetici elitlerle anlaşmalar yapmamaları gerektiğini hatırlarında tutmalılar. Birleşik Devletler, İran ile bir uzlaşma arayışı içinde stratejik çıkarlarının peşinde giderken İran'ın cesur demokratik hareketini baltalamamalı.

İran, halkının çoğunluğunun Amerika yanlısı olduğu tek

Müslüman ülkedir. İran'daki bu Amerika yanlısı duygu Birleşik Devletler için paha biçilemez değerde stratejik bir niteliktir. Ahlaki sebeplerle olduğu kadar pratik sebeplerle de Amerikalı görüşmecilerin demokratik değerleri savundukları için eziyet gören İranlıları zayıflatacak ödünler verinemeleri gerekir.

İran'daki muhalifler karşılarında iyi bir seçenek olmadığı için kendilerini zor durumda görüyorlar. Kötü seçeneklerin en iyisi, rejimin dış dünyayla entegre olması, içine düştüğü korkudan kurtulması, tartışma, muhalefet ve protestoların istikrarın sağlıklı işaretleri sayıldığı ülkelerle bağlantı kurmasıdır. İranlı demokratlar bu konuda fikirlerini değiştirip yabancı ülkelerden rejimle ilişkilerini kesmelerini isteyecek olurlarsa Birleşik Devletler'in bağlantı kurma mantığını yeniden gözden geçirmesi gerekir. O zamana kadar ilerlemeye devam etmeli.

İranlı liderlerin 2009'da seçimleri takip eden protestoları bastırırken gösterdikleri zalimlik onların kötülüğünü yansıtır. Ama protestoların ifade ettiği şey de bunun kadar önemlidir. Mısır'da seçim sonrasında hiç protesto olmaz çünkü Mısırlılar seçimlerin hileli olmasını kabullenmişlerdir. Suudi Arabistan'da da olmaz çünkü orada zaten ulusal seçim yoktur. İran'da aylarca süren protestolar İran'ın demokrasiye yüzyıllık yürüyüşünden kalan mirastır. Bugünün İranlıları oy vermeye ve seslerini yükseltmeye haklarının olduğuna inanıyorlar. Onlar, 1906'da Anayasa Devrimi'ni desteklemek için hayatını feda eden Howard Baskerville ile yaklaşık yarım yüzyıl sonra Muhammed Musaddık'ı savunanların da içinde olduğu beş kuşak özgürlük savaşçılarının varisidirler. Kendilerini feda edişleri, İran'da özgürlük meşalesinin, Türkiye'deki gibi açıkça olmasa da hâlâ yanmakta olduğunu gösterir.

Teokrasisinin sürekliliğine rağmen İran, aynen Türkiye gibi, Birleşik Devletler için potansiyel uzun-dönem ortağıdır. Bu iki ülke aynı stratejik hedefleri ve aynı demokratik değerleri paylaşırlar.

İran'ın politik gelişimi henüz sonuçlanmadı. İktidardaki rejim sonsuza kadar kalmayacak. Değiştiğinde, geliştiğinde ya da devrildiğinde İranlılar özlemini çekmekte oldukları demokra-

siyi talep edecekler. Bölgedeki diğer ülkeler için bu söylenemez çünkü onların uzun yıllara dayanan demokratik gelenekleri yoktur.

Demokrasi bir gecede ortaya çıkmaz. Yıllar, on yıllar, hatta nesiller boyu süren tecrübeden sonra çiçeklenir. İran, Ortadoğu'da bu tecrübeye sahip iki Müslüman ülkeden biridir. Kuşatılmış ama yine de canlı bir sivil topluma sahiptir ve demokratik potansiyeli yüksektir. Yarım yüzyıl boyunca süren diktatörlükten, uygun koşullarda, Türkiye'den daha demokratik bir toplum ortaya çıkabilir. Ortaya çıktığında da halk Birleşik Devletler'in hep onların arkasında durduğunu bilmeli.

İran ile Birleşik Devletler arasında diplomatik bir hamle beklentisini sadece dolaysız, çift taraflı, geniş kapsamlı ve ön koşulsuz pazarlıklar karşılayabilir. İran'ın bir anlaşma yapmak için sebebi var. Meşruiyet istiyor. Sadece Birleşik Devletler'in sağlayabileceği güvenlik ihtiyaçları var. Hükümetin halk desteği zayıf, düşük petrol fiyatları ve yüksek enflasyon yüzünden ekonomisi sendeliyor, toplum birçok sosyal rahatsızlıktan dolayı inliyor, genç nesil yabancılaşmış durumda, birçok yetenekli evladı ya göç etti ya da göç etmeyi umuyor.

İran'ın ciddi olarak pazarlık edeceğinden emin olmak için bunlar yeterli mi? İran barışçıl protestoları zalimce ezen baskıcı bir hizip tarafından yönetilirken bir hamle yapmak mümkün mü? Kimse kesin bir şey söyleyemez ama manzara pek parlak değildir. Bağlantı kurmak için Tahran'da yeni bir rejim ya da yeni bir grup lider ortaya çıkana kadar beklemek gerekebilir. Ama potansiyel faydalar o kadar çoktur ki Birleşik Devletler'in çaba göstermemesi kendi aleyhine olacaktır.

Eğer Birleşik Devletler İran'ın ilgisini çekmek için samimi bir çaba gösterir de başarısız olursa en azından İran halkına Amerikalıların onların amansız düşmanı olmadığını göstermiş olacaktır. Amerika'nın amacı her ne pahasına olursa olsun bir anlaşmaya ulaşmak olmamalı ama –hâlihazırdaki rejimle ya da başka bir rejimle– iyi bir anlaşma yapmak mümkün hale gelir gelmez bunu yapmanın Amerika'nın yararına olduğunu farketmeli. Şu anda bir anlaşma mümkün olmasa da Birleşik Devlet-

ler orta ve uzun vadede İran'ın çok değerli bir ortak olabileceğini kabul etmeli.

İran'la müzakereler hangi grupla olursa olsun çetin geçecektir. Çünkü iki ülke arasında tarih ve algı uçurumu vardır. Ayrıca psikolojik engeller ortaya çıkacak. Amerikalılar, İran'dan alacakları hayat pratiğine ilişkin ödünlerin peşinde olacaklar. İranlılar ise saygı, itibar ve kırılan gururun onarılması gibi daha girift şeylerin peşinde olacaklar. İranlılar kolektif bir şekilde yakınma, dünyanın geri kalanının asırlardır ülkelerini aşağı çekmeye çalıştığına dair şiddetli bir inanç ve direnme kültürü besleyip büyüttüler. Dini kültürlerinde olduğu kadar politik kültürlerinde de ihanet ve yoksullaştırma temaları kök salmış vaziyette.

En başarılı Amerikan diplomatlarının bir kısmının hayatta İran'la müzakerelerde ne elde edileceğini görmekten daha fazla istedikleri bir şey yoktur. Ustalıklarının yetersiz kaldığı konular için yanlarında Boston'daki Tufts Medical Center'ın Psikiyatri Departmanında ruh hali bozuklukları programının direktörü Nasır Gami gibi iki ülkeyi de iyi anlayan, psikoloji ve felsefe eğitimi almış kişileri de getirmeliler. Amerikalılar ile İranlılar arasındaki düşünce tarzı farklılıkları hakkında Nasır Gami'nin yazdıklarının bir kısmı şunlardır:

- Amerikalılar sonuç için ilkelerden ödün vermeye, İranlılar ise ilkeler uğruna sonuçlardan ödün vermeye razı olurlar.
- Amerikalılar geleceğe taparlar, İranlılar ise geçmişe... Amerika'nın tarihi, geleceğin geçmişten daha iyi olacağı inancını doğrularcasına yukarı doğru salınım yapar. İranlıların ise yarının daha iyi bir gün olacağı konusunda çok eski geçmişten bugüne kadar gelen derin şüphesi vardır.
- Amerikalılar dobralığa değer verir, İranlılar dolambaçlı konuşmalara... Kibarlık, İranlıların kültüründe her şeyin üstünde değerlidir. Bir kişi diğeri ile aynı fikirde olmazsa fikrini söylemeden önce uzun bir övgü cümlesi kurar. Kişinin kendi saiklerini samimi ve açık olarak belirtmesi nadir görülür.

- Amerikalılar bilim öğrendiler, İranlılar edebiyat... Amerikalıların düşünme tarzı pozitivisttir. Problemlerin çoğunun ikiyle ikiyi toplayarak nasıl sonuca ulaşılıyorsa o şekilde çözüleceğini düşünürler. İranlıların şairane bir duyarlılığı vardır. Somut problemleri derinden, genellikle acı çekerek algılarlar ve bunun karşısında ne yapacaklarına karar vermekte zorlanırlar.
- Eninde sonunda ortalama İranlı ile ortalama Amerikalının bazı ortak noktaları da vardır. Kültürel olarak muhtemelen birçok şey paylaşıyorlar. Ama ortak bir yere varabilmek için bazı engebeli duygu akımlarını idare etmek gerekir.

Bu "engebeli akımlar" sadece Amerikalıların bilgisizliğinin ve önyargılarının ürünü değildir. İranlıların Birleşik Devletler'e kızmak için sağlam sebepleri var ama Amerikalıların öfkesi de haklı. Tahran'daki rejim bazen korkutucu derecede açık bir biçimde kanlı suçlar işleyen gruplarla ilişki kurdu. Bu suçlar sadece düşmanlara karşı işlenmedi. Avrupa'daki bazı rejim muhalifi İranlılar katledildiler. Suçların bazıları insanlığa karşı işlendi. Seksen yedi kişinin öldüğü Arjantin'deki Yahudi topluluğunun merkezine 1994'te yapılan bombalı saldırı gibi. İran yanlısı militanlar Beyrut'taki CIA istasyon şefi William Buckley'i 1985'te işkence ederek öldürdüler. Suudi Arabistan'daki Hobar Kulelerinin bombalanmasıyla ilişkili olduklarına inanılıyor. Irak'taki terör saldırılarından sorumlu grupları İran destekledi. İran yakın tarihte Birleşik Devletler'e zarar verecek her şeyi yapmaya hevesli göründü. Ölüm saçan birçok başarısı oldu.

ABD'nin İran politikası kesin olarak öç alma arzusuyla –İran'ın 1979'da Amerikan diplomatlarını rehin almasını ve diğer zorbalıklarını cezalandırma isteği ile– şekillendi. Washington düşmanca yaklaşımına yakın zamanda üç sebep daha buldu:

- İran anlaşma şartlarını ihlal ederek gizli kapaklı bir şekilde nükleer geliştirme programı yürüttü. Bu program, zaten büyük ölçüde istikrarsız olan bölgeye yeni bir istikrar bozucu etken getirmektedir. Bölgedeki diğer ülkelerin huzu-

runu kaçırmaktadır ve felakete yol açabilecek nükleer silah yarışmasının başlaması tehlikesini getirmektedir.

- İran, yasaların güvencesi altındaki temel haklarına sahip çıkmak isteyen yurttaşlarına devletin gücünü kullanarak gaddarca davrandı. En yakın örnek 2009 seçimlerini takip eden protestoların bastırılması. Halkın yaşamında göstermelik duruşmalar, baskı altında alınan itiraflar, hapishanelerdeki işkenceler, gazetelerin kapatılması ve göstericilere dayak atmak için haydutların kullanılması olağan hale geldi.
- İranlı liderler, özellikle Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Soykırım gerçeğini alenen reddettiler ve Yahudilere nefret uyandıran iftiralar attılar. Kendi kültürlerine karşı saygı ve tarih boyunca uluslarına yapılan zorbalıkların kabul edilmesini isterken bunları Yahudilere karşı yapmayı reddettiler.

Bu rejim yanlış anlaşıldığı için uluslararası tecritin sıkıntısını çeken barışsever bir rejim değildir. Sorumsuzdur ve global politikada huzur bozucu bir etkisi vardır. Şiddet, zorbalık ve yalancılık yeteneklerini küçümsemek aptallık olur. Akıllı liderler hasımları hakkında kendilerini kandırmazlar ama aynı zamanda ulusal çıkarlarını ilgilendiren politikalara şekil verirken duygularına da teslim olmazlar.

Amerikalılar İran'ın sonsuza kadar onların düşmanı kalmasının kaderleri olmadığını fark edecek olurlarsa nasıl devam etmeliler? Öncelikle, "bütün seçenekler ortada" uyarısı gibi örtük olanlar da dahil olmak üzere aleni tehditlere ve taleplere son vermeliler. Kendi uluslarından on kat daha yaşlı olan bu ulusa karşı takındıkları havuç-sopa zihniyetini terketmeliler. Sonra da Başkan Nixon'un Çin ile diplomatik hamleyi nasıl başlattığı üzerinde durmalılar.

Çin ile ilişkilerin normalleştirilmesi sürecinde ortaya çıkan ilk doküman 1972 Şangay Bildirisi'dir. Bildiri, Çin aşırı derecede "kötü davranışlar" içerisindeyken –Kuzey Vietnam askerlerine silah tedarik etmekteyken– imzalandı. Nixon iyi davra-

nışları görüşmelerin ön koşulu haline getirmedi. Diplomasinin başka türlü işlediğinin farkındaydı. Anlaşma önce gelir, davranışlar onu takip eder.

Şangay Bildirisi, bir anlaşma değildi –anlaşma sonradan geldi– ama iki tarafın endişelerinin beyan edilmesiydi. "İki halk arasında anlayışın geliştirilmesi isteği"nin; "karşılıklı fayda ve eşitlik temelinde kurulacak ekonomik ilişkilerin iki ülke halkının da çıkarına uygun olduğu"nun; tarafların "çeşitli kanallar üzerinden ilişkide olacağı"nın ve "bu ziyaretten elde edilen kazançların iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni olasılıklara yol açması umudu"nun altını çizen bir ortak deklerasyonla sonuçlandı.

Şangay Bildirisi Birleşik Devletler ile İran arasında kurulacak ortaklığa nasıl başlanması gerektiğini işaret eder. 1975 yılında Demirperde'nin her iki yakasındaki otuzbeş ülke tarafından imzalanan Helsinki Anlaşmaları da sürecin nerede sonuçlanacağına ilişkin fikir verir. Bu anlaşmalar karmaşık ve kapsamlıdır, uzun, zahmetli pazarlıkların sonucudur. Sonuçtan Sovyetler memnuniyet duymuştur çünkü anlaşmalar onun meşruiyetini tanımış ve Batı'nın içişlerine müdahale etmesini durdurmuştur. Amerikalılar ve müttefikleri ise komünist devletlerden "insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı" vaadini aldılar. Tüm imzacılar gelecekteki anlaşmazlıkları barış içerisinde çözme sözü verdiler.

Gelecekteki İran-Amerika görüşmelerinde bir özlü söz gerekirse bu "Şangay'dan Helsinki'ye" olabilir. İlk toplantıda görüşmeciler önünde bu sözün yazılı olduğu tişörtler dağıtabilirler. Arkasına ise Shakespeare'den alıntılanacak bir söz uzlaşmayı teşvik edecektir.

Hamlet kendi kendine şöyle der:

> "Anlamıyorum neden hâlâ kendime
> Bu iş yapılmalı demekle kalıyorum hep
> Yapmak için haklı sebeplerim,
> İradem, gücüm, imkânlarım, her şeyim varken."*

(*) Sabahattin Eyüboğlu çevirisi – ç.n.

Tarihçiler, Birleşik Devletler'in Ortadoğu'yu ele alırken yaptığı hatalara baktıklarında zengin bir alan görürler. Daha önemlisi buradan yola çıkarak gelecek için yeni bir yaklaşım bulmaktır. Eski politikaların, eski ittifakların ve eski varsayımların içine hapsolmak sadece eski başarısızlıkların tekrarlanmasını sağlar. Poker masasındaki para o kadar büyümüştür ki Amerikalıların yeni bir seçenek düşünmesi gerekir. Tabii ki mevcut rejim devam ettiği sürece Birleşik Devletler'in İran'ı ortak olarak tanımasının imkânsızlığı ortaya çıkabilir. Ama Amerikalıların uygun koşullar geldiğinde bu ortaklığın kurulmasını daha zor hale getirecek şeyler yapmaktan kaçınması gerekir. Kendilerine 13. yüzyıl Pers şairi Rumi'nin sorusunu sormalılar: "Kapı ardına kadar açıkken neden hâlâ hapistesin?"

NOTLAR

GİRİŞ

Howard Baskerville: Mark F.Bernstein, "An American Hero in Iran" *Princeton Alumni Weekly*, 9 Mayıs 2007; Robert D. Burgener, "Iran's American Martyr, *The Iranian*, 31 Ağustos 1998; S.R.Shafagh, *Howard Baskerville* 1885-1909, *Fiftieth Anniversary: The Story of an American Who Died in the Cause of Iranian Freedom and Independence* (Tebriz, İran: Kayhan, 1959). Shafagh, Baskerville'in ölüm tarihini 20 Nisan değil, 19 Nisan olarak düzeltmektedir.

"sapık, namert ve ahlaksız": Morgan Shuster, *The Strangling of Persia: A Record of European Diplomacy and Oriental Intrigue* (London: T. Fisher Unwin, 1912), s.xxi.

Birçok vekil: Hamid Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Voltaire ve Tolstoy: Deane Fons Heler, *Atatürk: Hero of Modern Turkey* (New York: Julian Messner, 1972), s. 39.

"her şeyiyle kötü": Vamık D.Volkan ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayınlar, 2008.

"İlk defa": Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Sander Yayınları, 1978.

Dolaştığı bir gün: *a.g.e.*, s. 23-24.

Jön Türkler: Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

"kan dökülecek": *a.g.e.*, s.511.

"Şehrin imamları": Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.

Türklerin hayatı değişti: Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2003.

Bir Ermeni, bir Yahudi, iki Müslüman: *a.g.e. Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

1. GERÇEK HAYAT VE GÖSTERİNİN RUHU

"Bu aşamada Birleşik Devletler": Michael Axworthy, *A History of Iran: Empire of the Mind* (New York: Basic Books, 2008), s. 209.

"Hiç hayal etmemiştim": Morgan Shuster, *The Strangling of Persia: A Record of European Diplomacy and Oriental Intrigue* (Londra: T. Fisher Unwin, 1912), s. 4.

Shuster Parlamentoda: *a.g.e.*, s. 219.

Rusların ültimatomu: *a.g.e.*, s. 167.

"Hırsız hırsızlık için": Yahya Aryanpour, *Az Saba to Nima: Tarikh-e 150 Sal Adab-e Farsi [From Saba to Nima: A History of 150 Years of Persian Literature]*, cilt. 2 (Tahran: Jibi, 1350 [1971]), s. 167-68.

"Öğleden bir saat önceydi": Shuster, *Strangling of Persia*, s. 182.

"Iran'da yerine getireceğimiz vazife": *a.g.e.*, s. 226.

D'Arcy imtiyazı: Daniel Yergin, *Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009. Mostafa Elm, *Oil, Power, and Principle: Iran's Oil Nationalization and Its Aftermath* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1992), s. 6-7.

"Bu sözleşme": Firuz Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia, 1864-1914: A Study in Imperialism* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1968), s. 357-58.

"Talih bize ödül getirdi": Winston S. Churchill, *The World Crisis* (New York: Scribner, 1928), s. 134.

"Hakimiyet": *a.g.e.*, s. 136.

"Zafere doğru yol aldılar": *The Times* (Londra), 22 Kasım, 1918.

Iran'a ikibinbeşyüz asker: Mohammad Gholi Majd, *Great Britain and Reza Shah: The Plunder of Iran, 1921-1941* (Gainesville: University Press of Florida, 2001), s. 25.

"Anglo-Pers Anlaşması": *a.g.e.*, s. 37; Ervand Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009. Axworthy, *History of Iran*, s. 215-16; Cyrus Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah: From Qajar Collapse to Pahlavi Power* (Londra: I. B. Tauris, 1989), s. 44-46, 76-77, 89, 113.

Satranç hakkında Curzon: Foreign and Commonwealth Office, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, ilk seriler, cilt 4 (Londra: Government Printing Press, 1971), s. 1119-21.

"Görünen o ki farkedilmedi": Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah*, s. 95.

Rıza donuyor: *a.g.e.*, s. 162.

"Birinci sınıf bir subay": F.A.C. Forbes-Leith, *Checkmate: Fighting Tradition in Central Asia* (Londra: G.G. Harrap, 1927), s. 22.

"Gerçek hayat ve gösterinin ruhu": Karl E. Meyer ve Shareen Blair Brysac, *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East* (New York: W. W. Norton, 2008), s. 312.

"Boyu bir seksenbeşin üzerinde": Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah*, s. 147.

Bordroda yer alan Seyit Ziya: *Majd, Great Britain and Reza Shah*, s. 62.

"Rıza'yla görüştüm": *Ghani, Iran and the Rise of Reza Shah*, s. 153-54.

"Tek adam görüyorum": Edmund Ironside, *High Road to Command: The Diaries of Sir Edmund Ironside, 1920-1922* (Londra: Leo Cooper, 1972), s. 177-78.

"Sevgili yoldaşlarım!": Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah*, s. 167.

"Benim yönettiğimi düşünmeleri hoşuma gidiyor": Richard Ullman, The Anglo-Soviet Accord, vol. 3 of Anglo-Soviet Relations 1917-1921 (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1973), s. 388.

2. HAYALLERİ VE GÖLGELERİYLE GİTTİLER!

Corinne: Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Sander Yayınları, 1978. Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.

Bakışları: Gordon Taylor, *The Pasha and the Gypsy: Writings on Turkey, Kurdistan, and the Eastern Mediterranean*, 4. üncü kısım, 6 Nisan 2008, http://pashagypsy.blogspot.com/2008/04/pasha-and-gypsy-part-iv.html adresinden ulaşılabilir.

"Türk milleti Batı'nın çok gerisinde kalmıştır": Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Carmen muhteşem: Kinross, *Atatürk*,; Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

Kemal Bulgar Parlamentosunu gözlemler: Kinross, *Atatürk*

"Tutkularım var": *a.g.e.*

"Kıskanç bir âşık": *a.g.e.*

Kemal'in çocukluğu: *a.g.e.*, s. 6-10; H.C.Armstrong, *Bozkurt*. İstanbul: Nokta Yayınları, 2005. Mango, *Atatürk*,; Barbara K. Walker ve diğerleri., *To Set Them Free: The Early Years of Mustafa Kemal Atatürk* (Grantham, N.H.: Tompson & Rutter, 1981), s. 13-80.

"Kendini çok üstün ve muhteşem görme": Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

Enver, Alman zaferine inanıyor: Kinross, *Atatürk*; Mango, *Atatürk*.

Enver, Alman generali görevlendirdi: Kinross, *Atatürk*; Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

Gelibolu çıkartmasında müttefiklerin kayıpları: http://samilitaryhistory.org/vol064sm.html.

"Ben size taarruz emretmiyorum": Mango, *Atatürk*.

"Çılgın gibi dövüşüyordu": Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

"Askeri kahramanlık mertebesine yükselmesinden önce": *a.g.e.*

Ermenilerin öldürülmesi utanç vericiydi: Taner Akçam, *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility* (New York: Holt Paperbacks, 2007), s. 12.

Mondros Ateşkesi: Kinross, *Atatürk*; Mango, *Atatürk*.

"Mondros ateşkesinin şartları Kemal'i şiddetle sarstı": Alan Palmer, *Kemal Atatürk* (Londra: Sphere, 1991).

Haydarpaşa'ya varış: Sina Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to Present* (New York: New York University Press, 2007), s. 120-21; Kinross, *Atatürk*; Mango, *Atatürk*; Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*; Turkish Ministery of Press Broadcasting and Tourism, *The Life of Atatürk* (Istanbul: Dizerkonca Matbaazi, 1961), s. 48.

"Topraklarını dümdüz etmiş": Christopher Marlowe, *Tamburlaine* (Londra: Ernest Benn, 1971), s. 9.

"Büyük bir otorite elde edebilirsem": Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

"Avrupa'ya uzanan": Selected poems of Nazım Hikmet, http://www.nazimhikmet ran.com/english/pages/siirleri/ davet.shtml adresinden ulaşılabilir.

"Kanser": H. W. V. Temperley, ed., *A History of the Peace Con-ference of Paris*, cilt 4 (New York: Oxford University Press, 1969), s. 24.

"Avrupalıların askeri işgali değil": Mango, *Atatürk*.

Karabekir ve İsmet Kemal'i ziyaret eder: *a.g.e.*, s. 208-9.

"Ne muhteşem bir duygu!": Kinross, *Atatürk*.

"Bir şey yapacağım": Turkish Ministry, *Life of Atatürk*, s. 55.

"Yunan siviller": Kinross, *Atatürk*.

"Çok geç kaldınız": *a.g.e.*, s. 158.

"Kritik bir safhaya başlamakta olan Mustafa Kemal": *a.g.e.*, s. 163.

Amasya Genelgesi: *a.g.e.*, s. 171-72; Armstrong, *Bozkurt*; Mango, *Atatürk*.

"Asi, saygısız ve yasadışı": Mango, *Atatürk*.

"Bağımsızlığımıza kavuşunca": Armstrong, *Bozkurt*.

"Kutsal milli amacımıza ulaşma": Mango, *Atatürk*.

"Boyun eğmek zorunda": Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı Imparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul, E Yayınları, 2000.

"Sefiller, katiller, vatana ihanet edenler!": Mango, *Atatürk*.

"Birinci safha sona erdi": Kinross, *Atatürk*.

Harbord'la buluşma: *a.g.e.*, s. 189.

Parlamento liderlerini tutuklama: Akşin, *Turkey from Empire to Revo-lutionary Republic*, s. 149-50; Kinross, *Atatürk*.

"Bugün Türk ulusu ... davet edilmiştir": Mango, *Atatürk*.

Fetvalar: *a.g.e.*, s. 275; Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic*, s. 155.

"Meşum bir idam cezası": Mango, *Atatürk*.

Sevres Antlaşması: Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic*, s. 156-58; Deane Fons Heller, Atatürk: *Hero of Modern Turkey* (New York: Julian Messner, 1972), s. 179-81; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923* (Norman: University of Oklahoma Press, 1931), s. 242-49; Kinross, *Atatürk*; Mango, *Atatürk*.

"Budalalıkla dolu": Kinross, *Atatürk*.

"Zorbalık ederdi": *a.g.e.*, s. 237.

Orduların gücünün karşılaştırılması: Mango, *Atatürk*.

Gerekirse kaçma planı: *a.g.e.*, s. 316; Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008.

Destek talep ettiler: Zürcher, *Türkiye*; Mango, *Atatürk*.

"Yunan ordusu uzun, siyah bir ejderhaydı": Kinross, *Atatürk*.

"Kaderin en çirkin sonucu": *a.g.e.*, s. 279.

"Gelibolu'da olduğu gibi": Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

"Adamlar ve atlar hayalet gibiydi": Kinross, *Atatürk*.

"Denizin üstü bakırmış gibi parlıyordu": *a.g.e.*, s. 325.

"Yunan ordusunu Anadolu'ya çıkaran insanlar değil misiniz?": *a.g.e.*, s. 323.

"Etkili tarzıyla": *a.g.e.*, s. 329.

Lloyd George kaçmayacak: *a.g.e.*, s. 139; Mango, *Atatürk*.

"Bu Yeni Savaşı Durdurun!": *Daily Mail*. (London), 15 Eylül 1922.

"Osmanlı ailesinin .... ferdine": Kinross, *Atatürk*.

"Hakimiyet ve saltanat .... verilemez": Kinross, *Atatürk*; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

"Bazı vekiller oylama talep ettiler": Armstrong, *Bozkurt*.

"Padişahın hayaleti": Kinross, *Atatürk*.

"Hayalleri ile gittiler": Heller, *Atatürk*, s. 111.

Yeni halife: Mango, *Atatürk*.

"Mustafa Kemal Latife'yi bir birey olarak değil": Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

"Bunun bir son olduğunu .... zannediyorlar": Kinross, *Atatürk*.

3. BAŞKA ÇAREMİZ YOK YETİŞMELİYİZ

Kemal başkan seçildi: Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 1999; Sina Akşin, *Turkey from Empire to Revo-lutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to Pre-sent* (New York: New York University Press, 2007), s. 190; Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Sander Yayınları, 1978; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007; Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Anadolu'dan geçmekte olan: Hassan Arfa, *Under Five Shahs* (London: John Murray, 1964), s. 150-51.

"Medenileşmiş dünya bizim çok ilerimizde": Mango, *Atatürk*.

"Özgürlüğün sevgili yüzü": Donald N. Wilber, *Iran Past and Present* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975), s. 77.

Kemal hilafeti kaldırdı: Kinross, *Atatürk*.

"Ülkenin iyiliği için": Wilber, *Iran Past and Present*, s. 79.

"Zanzibar'dan bile daha geri": Fakhreddin Azimi, Iran. *The Crisis of Democracy* (London: I. B. Tauris, 1989), s. 65.

"Zümrütler ve inciler keten torbaların ağzından taşıyordu": Karl E. Meyer and Shareen Blair Brysac, *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East* (New York: W. W. Norton, 2008), s. 303.

Taç giyme töreni: Ali Ansari, *Modern Iran Since 1921: The Pahlavis and After* (London: Pearson, 2003), s. 41-42; Cyrus Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah: From Qajar Collapse to Pahlavi Power* (London: I. B. Tauris, 1998), s. 385-86.

Hediyeler: Wilber, *Iran and Past and Present*, s. 113.

Tahtın önünde kısa bir süre durdu: *a.g.e.*, s. 113-14; Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah*, s. 61.

"Reform istediğimin bilinmesi gerekir": Wilber, *Iran Past and Present*, s. 115.

"Pers kralımız var artık": Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah*, s. 390-91.

"Tarih yadsınamaz bir biçimde ortaya koymuştur": Mango, *Atatürk*.

"Sıradan bir insan değilim": Wilber, *Iran Past and Present*, s. 220.

Gabor: Zsa Zsa Gabor with Gerold Frank, *Zsa Zsa Gabor: My Story* (Cleveland, Ohio: World, 1960), s. 69-81; Gordon Taylor, *The Pasha and the Gypsy: Writings on Turkey, Kurdistan, and the Eastern Mediterranean*, 4.üncü kısım, 6 Nisan 2008, http://pasha-gypsy.blogspot.com/2008/04/ pasha-and-gypsy-part-ii.html adresinden ulaşılabilir.

Kemal şıktı: Mango, *Atatürk*.

Kemal için normal bir gece: Arfa, *Under Five Shahs*, s. 281; Kinross, *Atatürk*.

"Dini fanatikliğin karanlık gücü": Wilber, *Iran Past and Present*, s.180.

"Saçma teoloji İslam": Paul Fregosi, *Jihad in the West: Muslim Conquests from the 7th to the 21st Centuries* (Amherst, N.Y.: Prometheus Books, 1998), s. 407.

"Cehaletin .... amblemi": Hunt Janin, *The Pursuit of Learning in the Islamic World 610-2003* (Jefferson, N.C.: McFarland, 2005), s. 149.

"Medeni milletlerarası kıyafet": Kinross, *Atatürk*.

Kemal Atatürk soyadını aldı: Mango, *Atatürk*; Vamik D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.

"Anlaşılmaz işaretler": Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

Alfabe Reformu: Kinross, *Atatürk*; Mango, *Atatürk*.

İran'da din adamları savaşa savaşla karşılık verdi: Janet Afary, *The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911: Grassroots Democracy, Social Democracy and the Origins of Feminism* (New York: Columbia University Press, 1996), s. 148-49.

Rıza Kum'a yöneldi: Azimi, *Iran*, s. 78; Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah*, s. 63-64.

Karabekir dini fikirlere saygı istedi: Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic*, s. 199.

"Bu vatanda yaşayan her Müslüman öge": Sylvia Kedorie, ed., *Seventy-Five Years of the Turkish Republic* (London: Frank Cass, 2000), s. 11.

Şeyh Sait isyanı: David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları, 2004; Robert W. Olson ve William F. Tucker, "The Sheikh Sait Rebellion in Turkey (1925): A Study in the Consolidation of a Developed Uninstitutionalized Nationalism and the Rise of Incipient (Kurdish) Nationalism," *Die Welt des Islams 18*, no. 3-4 (1978): 195-211; Jonathan C. Randal, *After Such Knowledge, What Forgiveness?: My Encounters with Kurdistan* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1998), s. 121.

"Mübadele": Mango, *Atatürk*.

"Yaraşmıyor": Wilber, *Iran Past and Present*, s. 99.

Göçerler baskı altında: Ansari, *Modern Iran Since 1921*, s. 49-51; Azimi, *Iran*, s. 72-73; Nikki R. Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006), s. 91.

Atatürk sıkıyönetim yetkisi kullandı: Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*; Kinross, *Atatürk*.

"İnsan gerici hareketi ezmek için beklememelidir": Kinross, *Atatürk*.

Yahudiler yeni üniversite kurdu: Arnold Reisman, *Turkey's Modernization: Refugees from Nazism and Atatürk's Vision* (Washington, D.C.: New Academia, 2006), s. 19-310.

"Birdenbire": Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic*, s.216.

"Üslubundaki alçaklık": Kinross, *Atatürk*.

"Size duyuruyorum": Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996.

Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler: Soner Cağapay, "The Turkish Prime Minister Visits Israel: Whither Turkish-Israeli Relations?" Policywatch 987 (Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, 27 Nisan 2005).

Padişah nesep karalamayı reddetti: *The History of the Turkish Jews*, http://naqshbandi.org/ottomans/protectors/protectors.htm adresinden ulaşılabilir.

"Bir üniversite kurulmuş olmalıydı": Amin Banani, *The Modern-ization of Iran* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1961), s. 40.

Tahran'daki değişiklikler: Ervand Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009; Afary, *Iranian Constitutional Resolution*, s. 142.

Onsekiz kadın seçildi: Jenny White, "State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman," *NWSA Journal 15*, no. 3 (2003): 151.

Atatürk boşanıyor: Kinross, *Atatürk*.

"Evliydim": Mango, *Atatürk*.

Rıza kadınlara arka çıktı: Afary, *Iranian Constitutional Revolution*, s. 151.

"Bu ülkenin kadınları": Wilber, *Iran Past and Present*, s. 173.

"Her zaman hoşnutsuzum": *a.g.e.*., s. 136.

"Söyleyeceği her neyse doğrudan konuya girer": Meyer ve Brysac, *Kingmakers*, s.322.

"Gerilemenin gerçek sebebi": Wilber, *Iran Past and Present*, s. 85-86.

Rıza'nın Türkiye ziyareti: Afshin Marashi, "Performing the Nation: The Shah's Official Visit to Kemalist Turkey, June to July 1934," Stephanie Cronin, ed., *The Making of Modern Iran: State and Society Under Riza Shah 1921-1941* (London: RoutledgeCurzon, 2003).

Özel durum için sahneye konulan opera: Kathryn Woodard, "Music Mediating Politics in Turkey: The Case of Ahmed Adnan Saygun," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27, no. 3 (2007): 552-62.

"Platform, halkla doluydu": Arfa, *Under Five Shahs*, s. 250-51.

"Doğu Gecesi": Volkan ve Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*.

"Şahınızı o kadar beğendim ki": Arfa, *Under Five Shahs*, s. 252.

Meşhed'de yüzlerce insan öldürüldü: Abrahamian, *Modern İran Tarihi*; Wilber, *Iran Past and Present*, s. 166-67.

Rıza peçeyi yasakladı: Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*; Azimi, *Iran*.

Atatürk usulca politik hayattan çekildi: Kinross, *Atatürk*.

"Feci sıkıldım": Mango, *Atatürk*.

"Tüm enerjimi ... adadım": Wilber, *Iran Past and Present*, s. 215.

"Ölmekten korkardım": *a.g.e.*, s. 221.

"Atatürk çocukluktan ... çıktı": D. M. Birger, "The Psychoanalytic Study of Society: 'Immortal' Atatürk-Narcissism and Creativity in a Revolutionary Leader," *Psychoanalytic Quarterly* no. 53 (1984): 491.

Gunther'in yazısı: John Gunther, "King of Kings: The Shah of Iran–Which Used to Be Persia," *Harper's*, Aralık 1938, s. 60-69.

"Ben bu millete her şeyi öğrettim": Kinross, *Atatürk*.

4. TUHAF YAŞLI BÜYÜCÜ

"Rusya ... kapıları tehdit edercesine çalmakta": Samuel Loring Morison ve Norman Polmar, *The American Battleship* (Osceola, Wis.: Zenith Press, 2003), s. 134.

Stalin, birlikleri İran'dan çekti: Yonah Alexander ve Alan Nanes, eds., *The United States and Iran: A Documentary History* (Frederick, Md.: University Publications of America, 1980), s. 161-89; Ali Ansari, *Modern Iran Since 1921: The Pahlavis and After* (London: Pearson, 2003), s. 94-97; Richard W. Cottam, *Nationalism in Iran* (Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 1979), s. 118-31.

"Karakterinin kuvvetli olmasıyla tanınmıyor": Fakhreddin Azimi, *Iran: The Crisis of Democracy* (London: I. B. Tauris, 1989), s. 123.

Musaddık ... dört üyeden biriydi: Nikki R. Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006), s. 88.

"Baygın fanatik": *Newsweek*, 15 Ağustos 1953.

İran üzerinde Britanya baskısı: Mostafa Elm, Oil, *Power and Principle: Iran's Oil Nationalization and Its Aftermath* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1992), s. 146-50, 155-68, 271-72; James Goode, *The United States and Iran: In the Shadow of Mussadiq* (London: Macmillan, 1997), s. 33; Mary Ann Heiss, *Empire and Nationhood: The United States, Great Britain, and Iranian Oil, 1950-1954* (New York: Columbia University Press, 1997), s. 130; Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları, Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2004.

"Kalın kafalı Britanyalı": Henry Grady papers, box 2, 1952, Harry S. Truman Presidential Library, Independence, Missouri.

Musaddık Güvenlik Konseyine hitap etti: *New York Times*, 16 Ekim 1951.

Yılın Adamı: *Time*, 7 Ocak 1952.

"Britanyalı meslektaşlarıma ... söyledim": Kermit Roosevelt, *Countercoup: The Struggle for the Control of Iran* (New York: McGraw-Hill, 1979), s. 107.

Yönetime yeni gelen görevlilere bir temsilci yolladılar: C. M. Woodhouse, *Something Ventured* (London: Granada, 1982), s. 117-18.

"Deli Musaddık'la böyle başa çıkacağız": Roosevelt, *Countercoup*, s. 8.

Goiran darbeye karşı çıkar: Stephen Dorril, *MI6: Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service* (New York: Free Press, 2000), s. 584.

Duydukları hoşnutsuzluk hakkında Heiss: Stephen Kinzer, "Inside Iran's Fury," *Smithsonian*, Ekim 2008.

"Biliyordum!": *The Times* (London), 20 Ağustos 1953.

Temel reformlar hakkında Douglas: James A. Bill, *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1988), s. 94.

"Tüm siyasi inançlara sahip Iranlılar": *a.g.e.*, s. 5.

Türkler Kore'de: Stanley Sandler, *The Korean War: No Victors, No Vanquished* (Lexington: University Press of Kentucky, 1999), s. 163-66.

Türkler hakkında MacArthur: "The Turkish Brigade", http://www.korean-war.com/turkey.html adresinden ulaşılabilir.

Demokratlar ezici bir zafer kazandı: Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu.* İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 1999; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007; Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008.

Menderes idaresinde Türkiye: Sina Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to Present* (New York: New York University Press, 2007), s. 253-67; Andrew Mango, *Türkiye ve Türkler.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye.*İstanbul: E Yayınları, 2000, 2.nci cilt: *Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 408; Zürcher, *Türkiye.*

İşler acılaşmaya başladı: Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic,* s. 252-64; Mango, *Türkiye ve Türkler;* Zürcher, *Türkiye.*

1960 darbesi: Zürcher, *Türkiye;* Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu;* Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic,* s. 262-65.

Kıbrıs krizi ve Johnson'un mektubu: Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu;* Parker T. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War: Cyprus: A Firsthand Account of Crisis Management, 1965-1968* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1990), s. 163-66; Mango, *Türkiye ve Türkler.*

"Denizciler ... para ödememişlerdi": *Time,* 1 Mart 1971.

Solcular sertleşirken: Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu;* Mango, *Türkiye ve Türkler.*

Persepolis'de parti: "All the Grandeur of an Evening: The Persepolis Celebrations," http://www.angelfire.com/empire/imperial-iran/persepolis3.html adresinden ulaşılabilir; Michael Axworthy, *A History of Iran: Empire of the Mind* (New York: Basic Books, 2008), s. 251; Bill, *Eagle and the Lion,* s. 183-85; *New York Times,* 12, 15, 19 Ekim 1971.

"Çok tehlikeli bir megalomanyak": Oriana Fallaci, *Tarihle Söyleşiler.* İstanbul: Can Yayınları, 1987.

SAVAK: Azimi, *Iran,* s. 174-77, 190-209, 235-36, 250-57, 303-18; Bill, *Eagle and the Lion,* s. 98-99, 186-92, 210-11, 402-3; Cottam, *Nationalism in Iran,* s. 325-27; Hamid Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk.* İstanbul: Metis Yayınları, 2008; William H. Forbis, *Fall of the Peacock Throne: The Story of Iran* (New York: McGraw-Hill, 1981) s. 132-38.

"Düzmece partiler": Azimi, *Iran,* s. 163.

Şah'ın yönetiminde karışıklık: Cottam, *Nationalism in Iran,* s. 121; Goode, *United States and Iran,* s. 185-87.

"Sert ve ateşli bir halk reaksiyonu": Bill, *Eagle and the Lion,* s. 159.

"Iran halkını ... alt seviyeye indirdiler": *a.g.e.*, s. 159-60.

"Yeni bir şehitlik ruhu bahşetti": Azimi, *Iran,* s. 184.

16 milyar $ silah satışı: Bill, *Eagle and the Lion*, s. 202.

Petrol geliri artar: Ervand Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

"Şahın bizden satın aldığı bazı şeyler": Kinzer, "Inside Iran's Fury."

İran'daki Amerikan şirketleri: Bill, *Eagle and the Lion*, s. 209, 381.

İranlıların onun siyasi partisine katılmasını emretti: *a.g.e.*, s. 196.

"Önemli değişiklikler" , "tatminkar eğilim": Alexander ve Nanes, *United States and Iran*, s. 452-53.

Akademik çalışma: Mark J. Gasiorowski, U.S. *Foreign Policy and the Shah: Building a Client State in Iran* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1991), s. 156-57.

Ülke protestoların girdabında kaybolmuştu: Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*; Keddie, *Modern Iran*, s. 226.

Beyaz Saray çimenlerinde biber gazı: Bill, *Eagle and the Lion*, s. 232; Dabashi, *Iran*.

Protestocular imparatoriçenin dikkatini çekti: Patrick Tyler, *A World of Trouble: The White House and the Middle East–From the Cold War to the War on Terror* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009), s. 213.

Carter, Şah'ı över: Bill, *Eagle and the Lion*, s. 233.

İran "büyük ihtimalle istikrarlı kalmaya devam edecek": Richard W. Cottam; *Iran and the United States: A Cold War Case Study* (Pittsburgh Pa.: University of Pittsburgh Press, 1988), s. 172.

"Iki hafta 'timsah'ların arasında yaşadım ": Bill, *Eagle and the Lion*, s. 241.

Şah şiddetle sendeler: Cottam, *Iran and the United States*, s. 155-88; Gasiorowski, *U.S. Foreign Policy and the Shah*, s. 209-22.

"Hatalar... düzeltilecek": Azimi, *Iran*, s. 212-13.

"Amerikanın Şahına Ölüm!": Bill, *Eagle and the Lion*, s. 97.

Şah "aktif olarak iktidarda kalacak": *a.g.e.*, s. 258.

Carter'a kriz hakkında soru sorulur: *a.g.e.*, s. 259.

"Devrim patlak verdi": Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*.

Siyasi şiddet hergün on can alıyor: Hugh Pope ve Nicole Pope, *Çıplak Türkiye: Modern Türkiye'nin Kısa Tarihi*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

"Anarşi", "sapık ideolojiler": *a.g.e.*, s. 143; Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic*, s. 280.

5. DÜNYAYA YOZLAŞMA TOHUMLARINI SAÇANLAR

Laingen gardiyanlara bağırır: Bruce Laingen'le yazarın mülakatı, 2009.

"Bu söylediğin tarihte kaldı": American Presidency Project, "The President's News Conference of February 13, 1980," http://www.presidency.ucsbedu/ws/index.php?pid=32928# adresinden ulaşılabilir.

Şahı kabul edilmesine karşı çıkan uyarılar: James A. Bill, *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1988), s. 323-27.

"Demokrasiden bahsedenleri dinlemeyin": Jalal Matini, "Quotes from Ayatollah I Khomeini," http://www.iranheritage.org/ interestgroups/government-article2.htm adresinden ulaşılabilir.

"Sofu bir mistik": Hamid Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Saddam'ın son sözleri: *New York Times*, 31 Aralık 2006.

"Yozlaşma tohumları saçanlar": Ervand Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Rumsfeld boru hattını destekler: *New York Times*, 14 Nisan 2003.

"Umarım birbirlerini öldürürler": Dabashi, *İran*.

Persepolis konusunda tartışmalar: Abrahamian, *Modern İran Tarihi*.

İran harap oldu: *a.g.e.*, s. 171-75; Michael Axworthy, *A History of Iran: Empire of the Mind* (New York: Basic Books, 2008), s. 274.

Albright konuşması: American Presidency Project, "Secretary of State Madeleine K. Albright: Remarks before the American-Iranian Council, 17 March 2000, Washington, D.C.," http://www.fas.org/news/iran/ 2000/000317.htm adresinden ulaşılabilir.

İsrail aynı ölçüde hoşnutsuz : Sasan Fayazmanesh, *The United States and Iran: Sanctions, Wars and the Policy of Dual Containment* (London: Routledge, 2008), s. 94.

Rafsancani İranlılara... son verme zamanının geldiğini söyledi: Abrahamian, *Modern İran Tarihi*.

Birleşik Devletler İran'dan... istedi: *New York Times*, 24 Mayıs 2009; Gareth Porter, "Burnt Offering," *American Prospect*, 21 Mayıs 2006.

Leverett hatırlamaktadır: Porter, "Burnt Offering."

İran kapsamlı müzakere önerir: Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2007), s. 341-42.

İsviçre büyükelçisini azarladı: Porter, "Burnt Offering."

Özal... Türk Hava Yolları'nın başına getirdi: Cem Kozlu ile yazarın mülakatı 2009.

1980 darbesinin sonuçları: Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 1999; Sina Akşin, *Turkey from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to Present* (New York: New York University Press, 2007), s. 280-84; Andrew Mango, *Türkiye ve Türkler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006; Hugh Pope ve Nicole Pope, *Çıplak Türkiye: Modern Türkiye'nin Kısa Tarihi*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

Özal: Pope ve Pope, *Çıplak Türkiye*; Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türki-ye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008.

Bush ... kamuoyunun önünde Özal'a teşekkür etti: American Presidency Project, "The President's News Conference with Turgut Özal of Turkey, 23 March 1991," http://www.presidency.ucsb.edu/ws/ index.php?pid=19419# adresinden ulaşılabilir.

"Birçok kusuruna rağmen": *The Independent*, 19 Mayıs 1993.

"Türk vakası": M. Hakan Yavuz, ed., *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2006), s. 7, 3, 17.

"Partimiz devamlılığın ürünüdür": *a.g.e.*, s. 118.

6. KAZANDIN SENİ KEL KAFALI OROSPU ÇOCUĞU

Roosevelt İbni Suud'la buluşur: William A. Eddy, *FDR Meets Ibn Saud* (New York: American Friends of the Middle East, 1954); James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia* (New York: Facts on File, 2004), s. 197-98.

"Siz çok uzaklardasınız!": Parker T. Hart, *Saudi Arabia and the United States: Birth of a Security Partnership* (Bloomington: Indiana University Press, 1998), s. 38.

Truman & Jacobson: David McCullogh, *Truman* (New York: Simon and Schuster, 1993), s. 107-8, 145-50; Samuel A. Montague, "The Reform Jew Who Changed Truman's Mind," http://reformjudaismmag.net/ 998sam.html adresinden ulaşılabilir; Bernard Reich, *The United States and Israel: Influence in the Special Relationship* (New York: Praeger, 1984), s. 56.

"Birbuçuk milyon Yahudinin geleceği": Norman H. Finkelstein, *Friends Indeed: The Special Relationship of Israel and the United States* (Brookfield, Conn.: Millbrook Press, 1998), s. 39.

Amerika'nın gücünü sonuna kadar kullandı: Michael B. Oren, *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present* (New York: W.W. Norton, 2007), s. 490.

"Görev tamamlandı": Michael J. Cohen, *Truman and Israel* (Berkeley: University of California Press, 1990), s. 168.

"O sıralarda gördüğüm baskı ve propagandayı bir daha hiç görmedim": Dan Raviv ve Yossi Melman, *Friends in Deed: Inside the U.S.-Israel Alliance* (New York: Hyperion, 1994), s. 27.

"İsa hayattayken bunları memnun edemedi": McCullough, *Truman*, s. 599.

"Saygısız ve huysuz": Melvin Urofsky, *A Voice That Spoke for Justice: The Life and Times of Stephen S. Wise* (Albany: State University of New York Press, 1982), s. 25.

"Ne Hitler'in ne de Stalin'in": Oren, *Power, Faith and Fantasy*, s. 492.

"Bütün hayatın boyunca bir kahramanın vardı": Finkelstein, *Friends Indeed*, s. 41-42.

"Kazandın": Oren, *Power, Faith, and Fantasy*, s. 495; Montague, "Reform Jew Who Changed Truman's Mind."

Sadece Jacobson'un çabaları değil: Finkelstein, *Friends Indeed*, s. 36.

"Ben Kyros'um!": Oren, *Power, Faith, and Fantasy*, s. 501.

Bugsy Siegel: Raviv ve Melman, *Friends in Deed*, s. 41.

Sinatra parayı taşıyor: *a.g.e.*, s. 44-45.

350 milyon dolar : Tom Segev, *One Palestine, Complete: Jews and Arabs Under the British Mandate* (New York: Metropoltan Books, 2000), s. 45.

Byroade'nin söyledikleri: Reich, *United States and Israel*, s. 27.

"İşte benim korktuğum da bu": Raviv ve Melman, *Friends in Deed*, s. 72.

Dulles kariyerindeki en büyük başarıyı anlatır: *a.g.e.*, s. 66.

"Melodram okuyucuyu sürükleyip götürür": Rachel Weissbrod, "Exodus as a Zionist Melodrama," *Israel Studies* 4, no. 1 (1999): 129-52.

Ben-Hur: Oren, *Power, Faith and Fantasy*, s. 518.

Johnson'un İsrail hakkında görüşleri: *a.g.e.*, s. 522-23.

Mısır hava kuvvetinin harap edilmesi: *a.g.e.*, s. 523; Martin Gilbert, *Israel: A History* (London: Black Swan, 1999), s. 385.

"Boynumuza bağlanan kaya": Oren, *Power, Faith, and Fantasy*, s. 513.

"Savaşan İsrail solgun, sıska Yahudi klişesini kırdı": Gershom Gorenberg, *The Accidental Empire: Israel and the Birth of the Settlements, 1967-1977* (New York: Times Books, 2006), s. 48.

İkmal için hava köprüsü: Rachel Bronson, *Thicker Than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia* (New York: Oxford University Press, 2006), s.117.

Guatemala'ya silah satışı: Bishara Bahbab, *Israel and Latin America: The Military Connection* (New York: Palgrave Macmillan, 1986), s. 147; Benja-min Beit-Hallahmi, *The Israeli Connection: Who Israel Arms and Why* (New York: Pantheon Books, 1987), s. 80; Andrew Cockburn ve Leslie Cocburn, *Dangerous Liaison. The Inside Story of the U.S.-Israeli Covert Relationship* (Toronto: Stoddart, 1991), s. 218-19.

"Memnuniyetsiz olmadığımızı belirttik": Bahbah, *Israel and Latin America*, s.167.

"Uzi hafif makinalı tüfeklerini kullanmayı tercih ediyorlar": *Ha'aretz*, 25 Kasım 1985.

Danışmanlar Salvador gizli polisini eğitti: Cockburn ve Cockburn, *Dangereous Liaison*, s. 238-39; Jane Hunter, *Israeli Foreign Policy: South Africa and Central America* (Boston: South End Press, 1987), s. 99-100.

Üniversite öğrencileri dilekçe verdi: Cockburn ve Cockburn, *Dangereous Liaison*, s. 240.

Üçüncü çatışma: *a.g.e.*, s. 228-29, 257; Jack Colhoun, "Israel and the Contras," *Race & Class 28*, no. 3 (1987): 61-66; Hunter, *Israeli Foreign Policy*, s. 145-66.

Tabur: Cockburn ve Cockburn, *Dangereous Liaison*, s. 224-25.

Şaron Honduras'ı ziyaret etti: *New York Times*, 6 Aralık 1982.

"İsrailli danışmanlarımız vardı": Jon Lee Anderson, "Loose Cannons: On the Trail of Israel's Gunrunners in Central America," *New Outlook*, Şubat 1989, s. 26.

Mike Harari: Cockburn ve Cockburn, *Dangereous Liaison*, s. 244-61.

"İsrail 'pis işleri' yüklendi": Beit-Hallahmi, *Israeli Connection*, s.78.

Tüm dünyanın diktatörleri: Noam Chomsky, *Kader Üçgeni*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 1993; Cockburn ve Cockburn, *Dangereous Liaison*, s. 161.

İsrail'in Güney Afrika bağlantıları: Cockburn ve Cockburn, *Dangereous Liaison*, s. 283-87; Beit-Hallahmi, *Israeli Connection*, s. 108-74; Hunter, *Israeli Foreign Policy*, s. 19-91.

İsrail onlarca gerilla ve paramiliter kuvvetin eğitimini yaptı: Cockburn ve Cockburn, *Dangereous Liaison*, s. 121, 214-15, 232.

"İsrail'in rolü": Matti Golan, *The Road to Peace: A Biography of Shimon Peres* (New York: Warner Books, 1989), s. 119.

"Çok yakın diyalog": Cockburn ve Cockburn, *Dangereous Liaison*, s. 12.

Suudi Arabistan kontralara yardım ediyor: Patrick Tyler, *A World of Trouble: The White House and the Middle East–From the Cold War to the War on Terror* (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2009), s. 312-15; Tim Weiner, *Küllerin Mirası*. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2009.

Prens, Casey'e villa veriyor: George Crile, *Charlie Wilson's War: The Extraordinary Story of the Largest Covert Operation in History* (New York: Atlantic Monthly Press, 2003), s. 340.

"Siz yapabildiğinizi yapın": *a.g.e.*, s. 238.

Suudi istihbarat subayı Pakistan'a gitti: Steve Coll, *Hayalet Savaşları*. İstanbul: Truva Yayınları, 2005.

6 milyar dolar: Robert Baer, *Görmedim, Duymadım, Bilmiyorum: Bir CIA Ajanının Anıları*. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2006; Bronson, *Thicker Than Oil*, s. 173; Coll, *Hayalet Savaşları*.

"Biz operasyon yapmayız": Coll, *Hayalet Savaşları*.

Suudiler yüzlerce milyon gönderdi. *a.g.e.*, s. 73-81.

Sedat'a yardım gitti: Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little Brown, 1982), s. 661.

Afrika'da Suudi operasyonları: Bronson, *Thicker Than Oil*, s. 177-80; Robert Lacey, *Inside the Kingdom: Kings, Clerics, Modernists, Terrorists, and the Struggle for Saudi Arabia* (New York: Viking, 2009), s. 64-74; *New York Times*, 21 Haziran 1987, 2 Temmuz 1987.

Başkanların ... projeleri için ne zaman para istense: Lacey, *Inside the Kingdom*, s. 214-15.

Nancy Reagan için pırlantalar: Tyler, *World of Trouble*, s. 319.

Deaver'e iş: *a.g.e.*, s. 320.

"Dostlara şart ileri sürmüyoruz": Bob Woodward, *CIA - Çok Gizli 1981-1987*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991.

Suudi Arabistan'ın satın aldığı silahlar daha fazla: Bronson, *Thicker Than Oil*, s. 127.

Kongre AWACS satışını onaylıyor: Raviv ve Melman, *Friends in Deed*, s. 190-95.

"Yaptıklarımızı bilseniz": William Simpson, *The Prince: The Secret Story of the World's Most Intriguing Royal: Prince Bandar bin Sultan* (New York: Regan Books, 2006), s. 112.

New York Times manşetleri: 13 Kasım 1990 ve 29 Temmuz 2007.

Anlaşmanın özü hakkında Woolsey: "The Global Spread of Wahhabi Islam: How Great a Threat?" http://pewforum.org/events/?EventID=77 adresinden ulaşılabilir.

"Tek bir isyancı bile teslim olmadı": Lacey, *Inside the Kingdom*, s. 34.

Mescid-i Haram'da ölenler: Lawrence Wright, *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11* (New York: Knopf, 2006), s. 94.

"Ne yaptıklarını biliyorsunuz": Lacey, *Inside the Kingdom*, s. 36.

"Aşırıları öldürdük": Public Broadcasting System, *"The Arming of Saudi Arabia,"* Frontline 1112, 16 Şubat 1993.

"Bana yalan söyleme!": Tyler, *World of Trouble*, s. 283-84.

"Kasıtlı ve orantısız bir saldırı": *New York Times*, 16 Eylül 2009.

7. BÖYLESİNE SARMAŞ DOLAŞ

"En az 1,476 milyar dolar": Craig Unger, *House of Bush, House of Saud: The Secret Relationship Between the World's Two Most Powerful Dynasties* (New York: Scribner, 2004), s. 200.

"Teşvik etmekte başarısız olunca": Richard Haass, "Towards Greater Democracy in the Muslim World," Dış İlişkiler Konseyinde yapılan konuşma, 4 Aralık 2002.

Kongre Üyeleri: Rachel Bronson, *Thicker Than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia* (New York: Oxford University Press, 2006), s.256.

1956 petrol işçileri protestosu: James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia* (New York: Facts on File, 2004), s. 213.

Anayasanın kabul edilmesi: *a.g.e.*, s. 219-20; Bronson, *Thicker Than Oil*, s. 83.

"Devrimci hareket": *New York Times*, 10 Eylül 1969; Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia* (New York: New York University Press, 2000), s. 371.

Kadınlar araba kullandı: Robert Lacey, *Inside the Kingdom: Kings, Clerics, Mod-ernists, Terrorists, and the Struggle for Saudi Arabia* (New York: Viking, 2009), s. 134-40.

"Talepler mektubu": Bronson, *Thicker Than Oil*, s. 212; Wynbrandt, *Brief History of Saudi Arabia*, s. 259-60.

2000 yılından sonraki meydan okumalar: Sherifa Zuhur, "Saudi Arabia: Islamic Threat, Political Reform, and the Global War on Terror," Strategic Studies Institute, Mart 2005, http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/ pdffiles/ PUB598.pdf adresinden ulaşılabilir.

Kongre raporu: Alfred B. Prados, "Saudi Arabia: Current Issues and U.S. Relations" (Washington, D.C.: Congressional Research Service, 2003).

"Kâbus senaryosu": *Wall Street Journal*, 11 Şubat 2009.

Arap barış planı hakkında Perez ve Olmert: *Washington Post*, 2 Nisan 2007.

8. BİRLİKTE NEREDEN GELİYORLAR

"Barış ve uzlaşmanın yolu": M. Hakan Yavuz, ed., *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2006), s. 337.

"Tarihi lobotomi": Ian O. Lesser, *Beyond Suspicion: Rethinking U.S.-Turkish Relations* (Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center, 2007), s. 27.

Lübnanlı araştırmacı: Meliha Benli Altunışık, "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East," *Insight Turkey* 10, no. 2 (2008): 48.

Abbas Türkiye'yi takdir eder: Sedat Laçiner ve diğerleri., *Türkiye'li Avrupa*. Ankara: Usak Yayınları, 2004.

"Türkiye'nin dış politikasında bağımsız olma arayışları": Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Yükselen Bölgesel Aktör*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

"Hasara baktığımızda": George Friedman, *Gelecek 100 Yıl*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009.

"Türkiye'nin AB'ye katılması": (ed.) Hakan Altınay ve diğerleri., *Türkiye-AB İlişkisinin Müslüman Dünyadaki Yansımaları*. İstanbul: Açık Toplum Vakfı, 2009.

Obama'nın konuşması: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/ Remarks-By-President-Obama-To-The-Turkish-Parliament/.

"Dış tehlike ile karşı karşıya kalan bir devlet": *Time*, 8 Mayıs 2006.

"Bizi küçük düşürmek istiyorlar": Bob Woodward, *State of Denial: Bush at War*, Bölüm 3 (New York: Simon ve Schuster, 2007), s. 408.

"Bunu hayatta yapmayacağımızı düşünüyorduk": Suzanne Maloney, *Iran's Long Reach: Iran as a Pivotal State in the Muslim World* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 2008), s. 46-47.

"Otuz yıl boyunca": Bruce Riedel, "America and Iran: Flawed Analysis, Missed Opportunities, and Looming Dangers," *Brown Journal of World Affairs* 15, no. 1 (Sonbahar-Kış 2008): 101.

"Sorumlu kişiydim": Ali Gharib, "Iran: Misreading the Protests in Tehran," IPS, 25 Haziran 2009, http://ipsnews.net/news.asp?idnews=47375 adresinden ulaşılabilir.

"İnsanlar gerçekten yok": *Wall Street Journal*, 8 Haziran 2007.

"Herhalde daha iyi olur": *New York Times*, 31 Ekim 1971.

İran da fazlasıyla etti: Flynt Leverett ve Hillary Mann Leverett, "Obama's Iranian Lifeline," *Politico*, 6 Ekim 2009; Riedel, "America and Iran," s. 107.

Psikoloji ve felsefe eğitimi almış: Nasser Ghaemi, "The Psychology of Iranian-American Relations: Delving into the Psyches of Iran and America," *Psychology Today*, 2 Şubat 2009, http://www.psychologytoday.com/blog/mood-swings/200902/the-psychology-iranian-american-relations adresinden ulaşılabilir.

"Anlamıyorum neden hâlâ kendime": William Shakespeare, *Hamlet* 4.4.

"Neden hâlâ hapistesin": çev. Coleman Barks, *The Essential Rumi* (New York: Harper One, 1997), s. 3.

Albüm

İran'ın demokrasi mücadelesindeki iki Amerikalı kahraman... Nebraska doğumlu, öğretmen Howard Baskerville (solda), 1909'da kralcı karşı devrim sırasında demokratik kurallar için mücadele ederken öldürüldü. Demokrasi tekrar tesis edildiğinde Morgan Shuster (aşağıda), Pers İmparatorluğu hazine sorumlusu oldu. İran'ın Rus ve Britanyalı işgalcilere karşı direnişinin örgütlenmesine yardım etti.

© DR. THOMAS M. RICKS

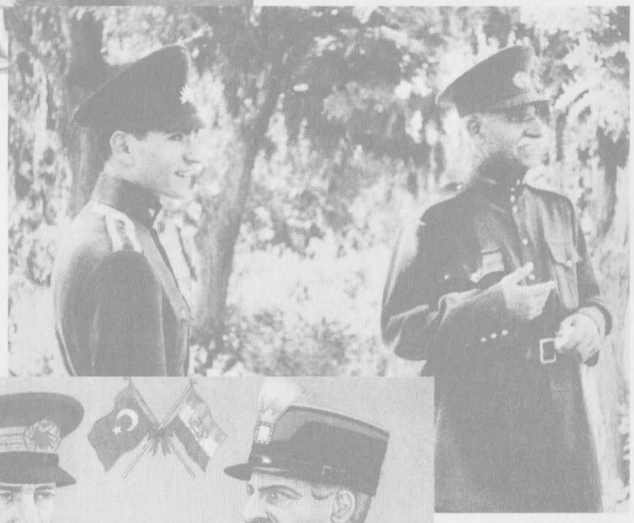

© KONGRE KİTAPLIĞI

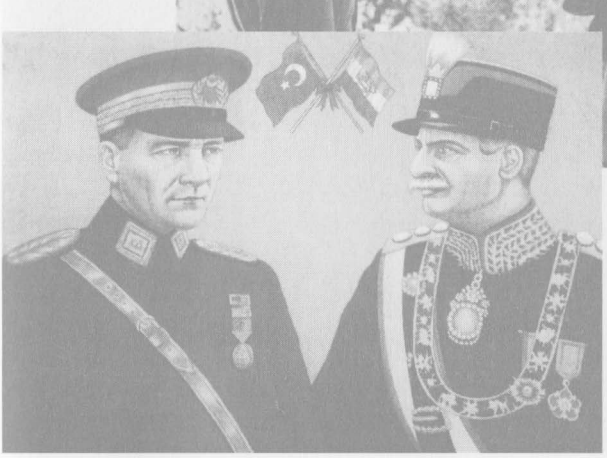

© HULTON ARŞİVİ / GETTY IMAGES

Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk (solda), ülkesini İslam dünyasının ilk laik cumhuriyetine dönüştüren ateşli bir modernleşmeciydi. Aşağıda oğlu ve varisi Muhammed Rıza ile birlikte Şah Rıza. Aynı derecede radikaldi ama bir dizi baskıcı kural koydu. 1934'te Rıza, Atatürk'le buluşmak için Türkiye'ye gitti. Poster onları ulusun gururlu mimarları olarak resmetmektedir.

© ROGER VIOLLET / ROGER VIOLLET KOLEKSİYONU / GETTY IMAGES

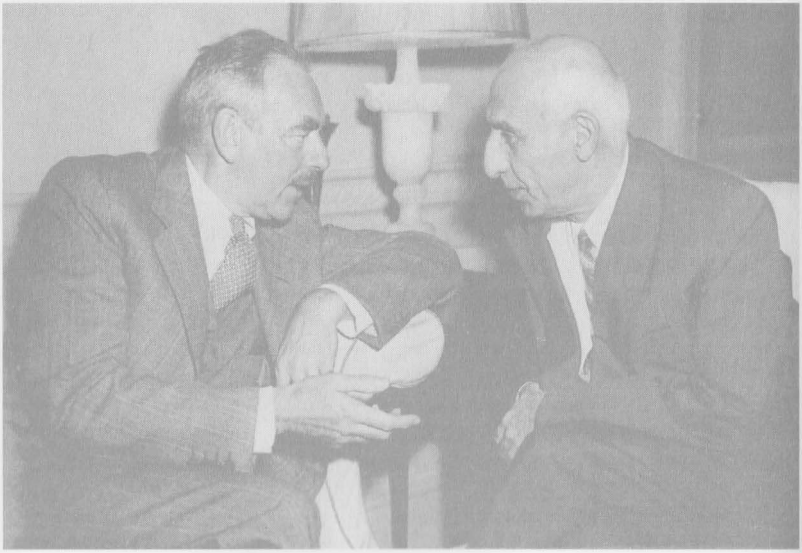

© STEPHEN KINZER ARŞİVİ

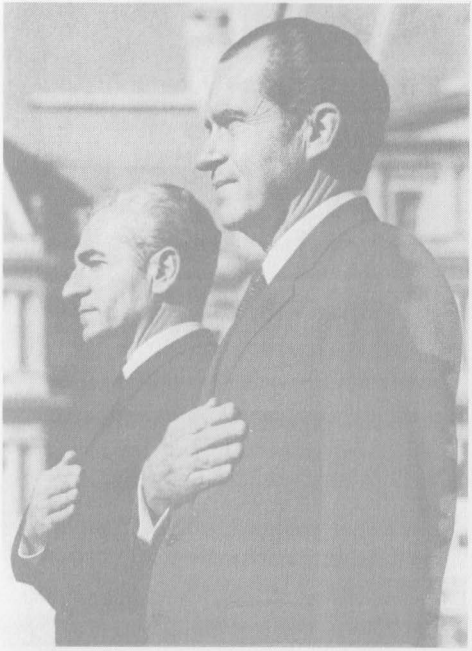

© KEYSTONE / HULTON ARŞİVİ / GETTY IMAGES

Atatürk ve Şah Rıza öldükten sonra ülkeleri daha demokratik hale geldi. Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yukarıda, 1950'de serbest seçim ilan etti ve partisi kaybedince iktidarı gönüllü olarak teslim etti. Aşağıdaki fotoğrafta Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un sağında oturan Başbakan Muhammed Musaddık İran'ın sahip olduğu en demokratik liderdi ama ülkenin petrol endüstrisini millileştirince CIA tarafından devrildi.

© DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, HARRY S. TRUMAN KİTAPLIĞI

© NIXON BAŞKANLIK KİTAPLIĞI

Başkan Richard Nixon'un solunda görünen Şah Muhammed Rıza Pehlevi çeyrek asır boyunca İran'ın diktatörü ve Birleşik Devletler'in yakın müttefiki oldu. Giderek daha baskıcı hale gelen yönetimi, İslam din adamı Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin, (aşağıda ortada) liderliği altında Amerikan karşıtı bir rejimin iktidara geldiği 1979 İslam Devrimi'ni ateşledi.

© POPPERFOTO / GETTY IMAGES

© GEORGE BUSH BAŞKANLIK KİTAPLIĞI VE MÜZESİ

Türkiye, 1920'de Atatürk'ten sonra bir kez daha yaratıldı. Başbakan (sonradan Cumhurbaşkanı) Turgut Özal Başkan George H. W. Bush ile Boğaz'da tekne gezisinde görünüyor. Özal korumacı devleti yıktı ve eski tabulara meydan okudu.

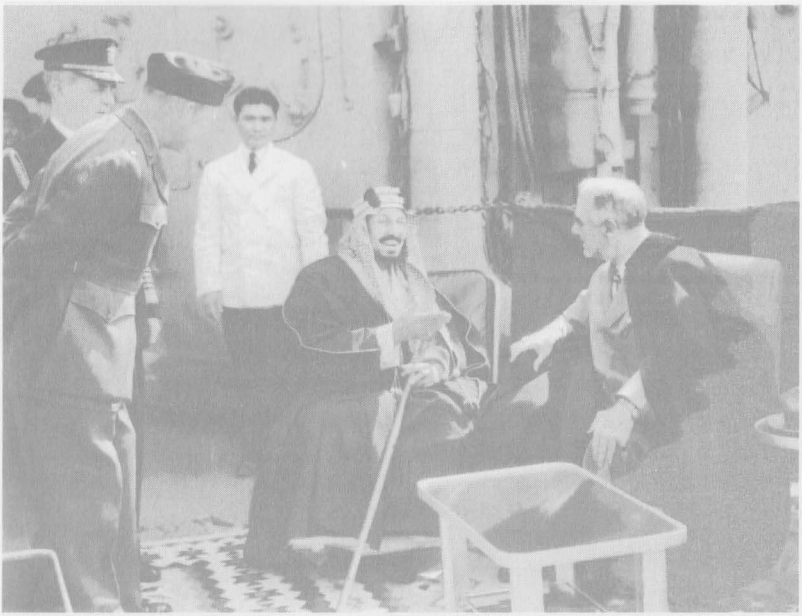

© HARRY S. TRUMAN KİTAPLIĞI

Mayıs 1948'de İsrail bağımsızlığını ilan ettikten onbir dakika sonra Başkan Harry S. Truman, İsrail'i bir devlet olarak resmen tanıdı. Onu en yakın arkadaşı Eddie Jacobson (sağda, yukarıda) ikna etti. O günden sonra Kudüs'te bir kavşaktaki yol işaretinde görüldüğü gibi İsrail ile Birleşik Devletler hep müttefik oldular.

© SETH J. FRANTZMAN

© FRANKLIN D. ROOSEVELT BAŞKANLIK KİTAPLIĞI

Amerika'nın Ortadoğu'daki diğer ana müttefiki Suudi Arabistan oldu. İki ülke arasındaki bağ 1945 Şubatında Başkan Franklin D. Roosevelt ile Suudi lider Kral Abdülaziz ibni Suud arasında yapılan gizli bir buluşmada belirlendi. Sonraki her Amerikan başkanı bu ittifakı bağrına bastı.

© ENGRAM PINN / FINANCIAL TIMES

Avrupa Birliği Türkiye'yi üyeliğe kabul etme fikrine huysuzluk etmeye başlayınca Başbakan Erdoğan ülkesinin Orta Asya ve Asya ülkeleriyle bağını güçlendirmeye başladı. Bu bağlantılar, Türkiye'ye arabulucu ve uzlaştırıcı olarak yeni bir rol verirken laik ilkelerden ve eski müttefiklerden uzaklaşacağı korkusu artmaya başladı.

© STEPHEN KINZER ARŞİVİ

2009 Haziranındaki tartışmalı başkanlık seçimlerinden sonra İranlılar dünyayı harekete geçiren protestolarla sokaklara döküldüler. Birçok İranlı büyükbabalarının Musaddık zamanında sahip olduğu demokrasinin geri dönmesini istedi. Bu göstericinin taşıdığı poster Musaddık ile reformist başkan adayı Mir Hüseyin Musavi'yi bir arada göstermekte. Posterde "Tarihin Tekerrür Etmesine İzin Vermeyeceğiz" yazılı.

KAYNAKÇA

Aarts, Paul, ve Gerd Nonneman, ed. *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs*. Londra: Hurst, 2005

Abdo, Geneive, ve Jonathan Lyons. *Answering Only to God: Faith and Freedom in Twenty-First-Century Iran*. New York: Henry Holt, 2003.

Abrahamian, Ervand. *Modern Iran Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

—. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, N.J.: Princeton Press,1982.

Abramowitz, Morton, ed. *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*. Ankara: Liberte Yayınları, 2001.

Abukhalil, As'ad. *The Battle for Saudi Arabia: Royalty, Fundamentalism, and Global Power*. New York: Seven Stories Press, 2004.

Aburish, Said K. *The Rise, Corruption and Coming Fall of the House of Saud*. New York: St.Martin's Press, 1995.

Afary, Janet. *The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911: Grassroots Democracy, Social Democracy and the Origins of Feminism*. New York: Columbia University Press, 1996.

—. *Sexual Politics in Modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2009.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 1999.

—. *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*. Boulder, Colo.: Westwiew Press, 1977.

—. *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Sander, 1971.

Akçam, Taner. *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*. New York: Holt Paperbacks, 2007.

Akşin, Sina. *Turkey From Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to Present*. New York: New York University Press, 2007.

Alexander, Yonah, ve Alan Nanes, ed. *The United States and Iran: A Documentary History*. Frederick, Md.: University Publications of America, 1980.

Allen, Harry S., ve Ivan Volgyes, ed. *Israel, the Middle East, and U.S. Interests*. New York: Praeger, 1983.

Al-Rasheed, Madawi. *A History of Saudi Arabia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Al-Saltana, Taj. *Crowning Anguish: Memoirs of a Persian Princes from the Harem to Modernity*. Washington, D.C.: Mage, 2003.

Alteras, Isaac. *Eisenhower and Israel: U.S.- Israeli Relations, 1953-1960*. Gaines-ville: University Press of Florida, 1993.

Altınay, Hakan, ve diğerleri., ed. *Türkiye-AB İlişkisinin Müslüman Dünyadaki Yansımaları*. İstanbul: Açık Toplum Vakfı, 2009.

Altunışık, Meliha Benli. "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East," *Insight Turkey* 10, no.2 (2008): 41-54

Altunışık, Meliha Benli, ve Özlem Tür Kavli. *Turkey: Challenges of Continuity and Change*. New York: RoutledgeCurzon, 2005.

Anderson, Irvine H. Aramco, *the United States, and Saudi Arabia: A Study of the Dynamics of Foreign Oil Policy, 1933-1950*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1981.

Anderson, Jon Lee. "Loose Cannons: On the Trail of Israel's Gunrunners in Central America, "*New Outlook*, February 1989.

Anderson, Perry. "After Kemal," *London Review of Books*, September 25, 2008.

Ansari, Ali M. *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Next Great Crisis in the Middle East*. London: Hurst, 2006.

—. *Modern Iran Since 1921: The Pahlavis and After*. London: Pearson, 2003.

Arakie, Margaret. *The Broken Sword of Justice: America, Israel and the Palestine Tragedy*. London: Quartet Books, 1973.

Aras, Bülent. "Turkey and the Russian Federation: An Emerging Multidimensional Partnership," *SETA Policy Brief* no. 35, August 2009.

Arfa, Hassan. *Under Five Shahs*. London: John Murray, 1964.

Arjomand, Said Amir. *The Shadow of God and the Hidden Imam*. Chicago: University of Chicago Press, 1984.

—. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. New York: Oxford University Pres, 1989.

Armstrong, H.C. *Bozkurt*. İstanbul: Nokta Yayınları, 2005.

—. *Abdülaziz bin Suud*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.

Atabaki, Touraj, ve Erik J. Zürcher, ed. *Men of Order: Authoritarian Modernization Under Atatürk and Reza Shah*. London: I. B. Tauris, 2004.

Avery, Peter. *Modern Iran*. New York: Praeger, 1965.

Axworthy, Michael. *A History of Iran: Empire of the Mind*. New York: Basic Books, 2008.

Ayoob, Mohammed ve Hasan Kösebalaban, ed. *Religion and Politics in Saudi Arabia: Wahhabism and the State*. London: Lynne Rienner, 2009.

Azimi, Fakhreddin. Iran: *The Crisis of Democracy*. London: I.B. Tauris, 1989.

—. *The Quest for Democracy in Iran: A Century of Struggle Against Authoritarian Rule*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2008.

Badeau, John S. *The American Approach to the Arab World*. New York: Harper&Row, 1968.

Baer, Robert. *Görmedim, Duymadım, Bilmiyorum Bir CIA Ajanının Anıları*. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2006.

—. *Sleeping with the Devil: How Washington Sold Our Soul for Saudi Crude*. New York: Three Rivers Press, 2003.

Bahbah, Bishara. *Israel and Latin America: The Military Connection*. New York: Palgrave Macmillan, 1986.

Bain, Kenneth R. *The March to Zion: American Policy and the Founding of Israel*. College Station: Texas A&M University Press, 1979.

Bakhash, Shaul. *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*. London: I.B. Tauris, 1985.

Ball, George W. *Error and Betrayal in Lebanon: An Analysis of Israel's Invasion of Lebanon and the Implications for U.S.-Israeli Relations*. Washington, D.C.: Foundation for Middle East Peace, 1984.

Banani, Amin. *The Modernization of Iran, 1921-1941*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1961.

Bani-Sadr, A. H. *My Turn to Speak: Iran, the Revolution & Secret Deals with the U.S*. London: Brasseys, 1991.

Bard, Mitchell Geoffrey. *The Water's Edge and Beyond: Defining the Limits to Domestic Influence on United States Middle Eastern Policy*. New Brunswick, N.J.: Transaction, 1991.

Barks, Coleman, trans. *The Essential Rumi*. New York: Harper One, 1997.

Barrett, David M. *The CIA and Congress: The Untold Story from Truman to Kennedy*. Lawrence: University Press of Kansas, 2005.

Barsamian, David. *Targeting Iran*. San Francisco: City Lights Boks, 2007.

Bass, Warren. *Support any Friend: Kennedy's Middle East and the Making of the U.S.-Israel Alliance*. New York: Oxford University Press, 2003.

Beeman, William. *The "Great Satan" vs. the "Mad Mullahs": How the United States and Iran Demonize Each Other*. Chicago: University of Chicago Press, 2008.

Beilin, Yossi. *Israel: A Concise Political History*. New York: St. Martin's Press, 1992.

Beit-Hallahmi, Benjamin. *The Israeli Connection: Who Israel Arms and Why*. New York: Pantheon Boks, 1987.

Beling, Willard A., ed. *King Faisal and the Modernisation of Saudi Arabia*. London: Croom Helm, 1980.

—. *The Middle East: Quest for an American Policy*. Albany: State University of New York Press, 1973.

Ben-Ami, Shlomo. "A War to Start All Wars: Will Israel Ever Seal the Victory of 1948?" *Foreign Affairs 87*, no. 5(September-October 2008): 148-56.

Ben-Zvi, Abraham. *Alliance Politics and the Limits of Influence: The Case of the U.S. and Israel, 1975-1983*. Tel Aviv: Jaffee Center for Strategic Studies, 1984.

Bergen, Peter L. *Holy War, Inc.: Inside the Secret World of Osama bin Laden*. New York: Free Press, 2001.

Bernstein, Mark F. "An American Hero in Iran," *Princeton Alumni Weekly*, May 9, 2007.

Bialer, Uri. *Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation, 1948-1956.* Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Bill, James A. *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations.* New Heaven, Conn.: Yale University Press, 1988.

Bill, James A., ve Carl Leiden. *Politics in the Middle East.* Boston: Little, Brown, 1979.

Bill, James A., ve William Roger Louis, ed. *Mussadiq, Iranian Nationalism and Oil.* London: I.B.Tauris, 1988.

Birand, Mehmet Ali. *Emret Komutanım.* İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.

Birger, D. M. "The Psychoanalytic Study of Society: 'Immortal' Atatürk - Narcissism and Creativity in a Revolutionary Leader," *Psychoanalytic Quarterly* no. 53 (1984): 221-55.

Bligh, Alexander. *From Prince to King: Royal Succession in the House of Saud in the 20th Century.* New York: New York University Press, 1984.

Bodurgil, Abraham. *Kemal Atatürk: A Centennial Biography.* Washington, D.C.: Library of Congress, 1984.

Bradley, John R. *Saudi Arabia Exposed: Inside a Kingdom in Crisis.* New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Brock, Ray. *Ghost on Horseback: The Incredible Atatürk:* New York: Duell, Sloan and Pearce, 1954.

Bronson, Rachel. *Thicker Than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia.* New York: Oxford University Press, 2006.

Brown, Anthony Cave. *Oil, God and Gold: The Story of Aramco and Saudi Kings.* Boston: Houghton Mifflin, 1999.

Brysac, Shareen Blair. "A Very British Coup: How Reza Shah Won and Lost His Throne," *World Policy Journal* 24, no. 2(Summer 2007): 90-103.

Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası.* İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.

Brzezinski, Zbigniew, ve diğerleri. *Iran: Time for a New Approach.* New York: Council on Foreign Relations, 2004.

Bulloch, John. *The Making of a War: The Middle East from 1967 to 1973.* London: Longman, 1974.

Bumiller, Elisabeth. *Condoleezza Rice: An American Life.* New York: Random House, 2009.

Burgener, Robert D. "Iran's American Martyr," *The Iranian,* August 31, 1998.

Çağatay, Soner. "The Turkish Prime Minister Visits Israel: Whither Turkish-Israeli Relations?" Policywatch 987. Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, April 27, 2005.

Carpenter, Ted Galen, ve Malou Innocent. "The Iraq War and Iranian Power," *Survival* 49, no. 4 (Winter 2007-8): 67-82.

Çetinsaya, Gökhan. "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations," *Middle East Review of International Affairs* 7, no. 3 (September 2003): 116-32.

—. "The New Iraq, the Middle East and Turkey: A Turkish View," SETA Report, April 2006, www.setav.org/lang_en/?option=com_content&task=view&id=15&Itemid=6.

—. "Rethinking Nationalism and Islam: Some Preliminary Notes on the Roots of 'Turkish-Islamic Synthesis' in Modern Turkish Political Thought." *The Muslim World 89,* no. 3-4 (July-October 1999): 350-76.

Champion, Daryl. *The Paradoxical Kingdom: Saudi Arabia and the Momentum of Reform.* New York: Columbia University Press, 2003.

Chomsky, Noam. *Kader Üçgeni.* İstanbul: İletişim Yayınevi, 1993.

Churchill, Winston S. *The World Crisis.* New York: Scribner, 1928.

—. *The World Crisis: The Aftermath.* London: Library of Imperial History, 1974

Citino, Nathan J. *From Arab Nationalism to OPEC: Eisenhower, King Sa'ud, and the Making of U.S.-Saudi Relations.* Bloomington: Indiana University Press, 2002.

Clarke, Richard A. *Against All Enemies: Inside America's War on Terror.* New York: Free Press, 2004.

Cockburn, Andrew, ve Leslie Cockburn. *Dangerous Liaison: The Inside Story of the U.S.-Israeli Covert Relationship.* Toronto: Stoddart, 1991.

Cohen, Michael J. *Truman and Israel.* Berkeley: University of California Press, 1990.

Cohen, Naomi W. *American Jews and the Zionist Idea.* New York: Ktav, 1975.

Cohen, Stephen P. *Beyond America's Grasp: A Century of Failed Diplomacy in the Middle East.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009.

Colhoun, Jack. "Israel and the Contras," *Race & Class 28,* no. 3 (1987): 61-66.

Coll, Steve. *Hayalet Savaşları.* İstanbul: Truva Yayınları, 2005.

Commins, David. *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia.* London: I. B. Tauris, 2006.

Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, U.S. House of Representatives. *The United States and Turkey: A Model Partnership.* Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2009.

Conant, Melvin. *The Oil Factor in U.S. Foreign Policy, 1980-1990.* Lexington, Mass.: Lexington Books, 1982.

Cordesman, Anthony H. *Saudi Arabia: Guarding the Desert Kingdom.* Boulder, Colo.: Westview Press, 1997.

Cornell, Erik. *Turkey in the 21st Century: Opportunities, Challenges, Threats.* Richmond, Surrey: Curzon, 2001.

Cottam, Richard W. *Iran and the United States: A Cold War Case Study.* Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 1988.

—. *Nationalism in Iran.* Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 1979.

Crile, George. *Charlie Wilson's War: The Extraordinary Story of the Largest Covert Operation in History.* New York: Atlantic Monthly Press, 2003.

Cronin, Stephanie, ed. *The Making of Modern Iran: State and Society Under Riza Shah 1921-1941.* London: RoutledgeCurzon, 2003.

Curzon, Lord G. N. *Persia and the Persian Question.* London: Frank Cass, 1966.

Dabashi, Hamid. *İran: Ketlenmiş Halk.* İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Davison, Roderick H. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ebabil Yayıncılık, 2004.

DeGaury, Gerald. *Faisal: King of Saudi Araia*. London: Arthur Barker, 1966.

DeLong-Bas, Natana J. *Wahhabi Islam: From Revival and Reform to Global Jihad*. New York: Oxford University Press, 2004.

Deringil, Selim. *Denge Oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Diba, Farhad. *Mohammad Mossadegh: A Political Biography*. London: Croon Helm, 1986.

Dismorr, Ann. *Turkey Decoded*. London: Saqi, 2008.

Donovan, Robert. *Conflict and Crisis: The Presidency of Harry S. Truman, 1945-1948*. Columbia: University of Missouri Press, 1996.

Dorril, Stephen. *M16: Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*. New York: Free Press, 2000.

Douglas, William O. *Strange Lands and Friendly People*. New York: Harper & Brothers, 1951.

Dowty, Alan. *Middle East Crisis: U.S. Decision-Making in 1958, 1970 and 1973*. Berkeley: University of California Press, 1984.

Draper, Theodore. *A Very Thin Line: The Iran-Contra Affairs*. New York: Hill and Wang, 1991.

Eban, Abba. *An Autobiography*. New York: Random House, 1977.

Eddy, William A. *FDR Meets Ibn Saud*. New York: American Friends of the Middle East, 1954.

Edib, Halide. *House with Wisteria: Memoirs of Turkey Old and New*. New York: Century, 1926.

Elm, Mostafa. *Oil, Power, and Principle: Iran's Oil Nationalization and Its Aftermath*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1992.

Eren, Nuri. *Turkey Today and Tomorrow: An Experiment in Modernization*. New York: Praeger, 1963.

Erlich, Reese. *The Iran Agenda: The Real Story of U.S. Policy and the Middle East Crisis*. Sausalito, Calif.: PoliPointPress, 2007.

Eveland, Wilbur Crane. *Ropes of Sand: America's Failure in the Middle East*. New York: W. W. Norton, 1980.

Ezrahi, Yaron. *Rubber Bullets: Power and Conscience in Modern Israel*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1977.

Fallaci, Oriana. *Tarihle Söyleşiler*. İstanbul: Can Yayınları, 1987.

Fandy, Mamoun. *Saudi Arabia and the Politics of Dissent*. New York: St.Mar-tin's Press, 1999.

Farman Farmaian, Sattareh, and Dona Munker. *Daughter of Persia: A Woman's Journey from Her Father's Harem Through the Islamic Revolution*. New York: Crown, 1992.

Fayazmanesh, Sasan. *The United States and Iran: Sanctions, Wars and the Policy of Dual Containment*. London: Routledge, 2008.

Feuerwerger, Marvin C. *Congress and Israel: Foreign Aid Decision-Making in the House of Representatives, 1969-1976*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1970.

Finkel, Caroline. *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Finkelstein, Norman H. *Friends Indeed: The Special Relationship of Israel and the United States*. Brookfield, Conn.: Millbrook Press, 1998.

Forbes-Leith, F. A. C. *Checkmate: Fighting Tradition in Central Asia*. London: G.G. Harap, 1927.

Forbis, William H. *Fall of the Peacock Throne: The Story of Iran*. New York: McGraw-Hill, 1981.

Foreign and Commonwealth Office. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*. First Series, vol. 4.London: Government Printing Press, 1971.

Fregosi, Paul. *Jihad in the West: Muslim Conquests from the 7th to the 21st Centuries*. Amherst, N.Y.: Prometheus Boks, 1998.

Friedman, George. *America's Secret War: Inside the Worldwide Struggle Between America and Its Enemies*. New York: Doubleday, 2004.

—. *Gelecek 100 Yıl*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009.

Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış*. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2008.

Frye, Richard N., ve Lewis V. Thomas. *The United States and Turkey and Iran*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1951.

Fuller, Graham F. *Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Yükselen Bölgesel Aktör*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

Fuller, Graham F., ve diğerleri. *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1993.

Gabor, Zsa Zsa, with Gerold Frank. *Zsa Zsa Gabor: My Story*. Cleveland, Ohio: World, 1960.

Gabriel, Richard A. *Operation Peace for Galilee: The Israeli-Plo War in Lebanon*. New York: Hill and Wang, 1984.

Ganji, Akbar. *The Road to Democracy in Iran*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2008.

Gardner, David. *Last Chance: The Middle East in the Balance*. London: I. B. Tauris, 2009.

Gardner, Lloyd C. *The Long Road to Baghdad: A History of U.S. Foreign Policy from the 1970s to the Present*. New York: The New Press, 2008.

Gasiorowski, Mark J. *Mohammad Mossadeq and the 1953 Coup in Iran*. Syracuse; N.Y.: Syracuse University Press, 2004.

—. *U.S. Foreign Policy and the Shah: Building a Client State in Iran*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1991.

Geller, Doron. "The Lavon Affair," Jewish Virtual Library, http://www.jewish virtuallibrary.org/jsource/History/lavon.html.

Ghaemi, Nasir. "The Psychology of Iranian-American Relations: Delving into the Psyches of Iran and America, "Psychology Today, February 2, 2009, accesible at http://www.psychologytoday.com/blog/mood-swings/200902/the-psychology-iranian-american-relations.

Ghani, Cyrus. *Iran and the Rise of Reza Shah: From Qajar Collapse to Pahlavi Power*. London: I. B. Tauris, 1998.

Gilbert, Martin. *Israel: A History*. London: Black Swan, 1999.

Gilboa, Eytan. *American Public Opinion Toward Israel and the Arab-Israeli Conflict*. Lexington, Mass.: D. C. Heath, 1987.

Gilboa, Eytan ve Efraim Inbar, ed. *US-Israeli Relations in a New Era: Issues and Challenges After 9/11*. London: Routledge, 2009.

Giragosian, Richard. "Redefining Turkey's Strategic Orientation," *Turkish Policy Quarterly 6*, no. 4 (Winter 2008): 33-40.

Golan, Matti. *The Road to Peace: A Biography of Shimon Peres*. New York: Warner Boks, 1989.

Goode, James. *The United States and Iran: In the Shadow of Mussadiq*. London: Macmillan, 1997.

Gorenberg, Gershom. *The Accidental Empire: Israel and the Birth of Settlements, 1967-1977*. New York: Times Boks, 2006.

Graham, Robert. *Iran: The Illusion of Power*. London: Croom Helm, 1978.

Grose, Peter. *Israel in the Mind of America*. New York: Knopf, 1983.

Güney, Nurşin Ateşoğlu. *Contentious Issues of Security and the Future of Turkey*. Burlington, Vt.: Ashgate, 2007.

Gunther, John. "King of Kings: The Shah of Iran-Which Used to Be Persia," *Harper's*, December 1938, pp. 60-69

Hale, William. *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*. Adıyaman: Hil Yayınları, 1996.

Hanioğlu, M. Şükrü. *Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press, 1995.

Hart, Parker T. *Saudi Arabia and the United States: Birth of a Security Partner-ship*. Bloomington: Indiana University Press, 1998.

—. *Two NATO Allies at the Threshold of War: Cyprus: A Firsthand Account of Crisis Management, 1965-1968*. Durham, N.C.: Duke University Press, 1990.

Hidayet, Sadık. *Kör Baykuş*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Hegghammer, Thomas. *Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism Since 1979*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Heiss, Mary Ann. *Empire and Nationhood: The United States, Great Britain, and Iranian Oil, 1950-1954*. New York: Columbia University Press, 1997.

Heller, Deane Fons. *Ataturk: Hero of Modern Turkey*. New York: Julian Messner, 1972.

Heller, Joseph. *The Stern Gang: Ideology, Politics, and Terror, 1940-1949*. London: Frank Cass, 1995.

Helms, Christine Moss. *The Cohesion of Saudi Arabia: Evolution of Political Identity*. London: Croon Helm, 1981.

Heper, Metin. *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.

Hersh, Seymour M. *Samson'un Tercihi İsrail Amerika ve Bomba*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.

Hertzberg, Arthur. *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader*. New York: Atheneum, 1973.

Holden, David ve Richard Johns. *The House of Saud: The Rise and Rule of the Most Powerful Dynasty in the Arab World*. London: Holt, Rinehart and Winston, 1981.

Housepian, Marjorie. *Smyrna 1922: The Destruction of a City*. London: Faber and Faber, 1972.

Howard, Harry N. *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923*. Norman: University of Oklahoma Press, 1931.

Howarth, David. *The Desert King: A Life of Ibn Saud*. Beirut: Librairie du Liban, 1964.

Hunter, Jane. *Israel Foreign Policy: South Africa and Central America*. Boston: South End Press, 1987.

Ide, Arthur Frederick. *Jihad, Mujahideen, Taliban, George W. Bush & Oil: A Study in the Evolution of Terrorism and Islam*. Garland, Tex.: Tanglewild Press, 2002.

Ikbal, Sirdar Ali Shah. *The Controlling Minds of Asia*. London: H. Jenkins, 1937.

International Crisis Group. *"Saudi Arabia Backgrounder: Who Are the Islamists?" ICG Middle East Report*, no.31, September21, 2004.

Ironside, Edmund. *High Road to Command: The Diaries of Sir Edmund Ironside, 1920-1922*. London: Leo Cooper, 1972.

Janin, Hunt. *The Pursuit of Learning in the Islamic World, 610-2003*. Jefferson, N.C.: McFarland, 2005.

Jung, Dietrich. "The Sevres Syndrome: Turkish Foreign Policy and Its Historical Legacies," www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2003_07-09/jung_sevres/jung_sevres.html, January 5, 2009.

Katouzian, Homa. *Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Society*. London: Routledge, 2007.

—. *Mussadiq and the Struggle for Power in Iran*. London: I. B. Tauris, 1990.

—. *Sadeq Hedayat: The Life and Literature of an Iranian Writer*. London: I. B. Tauris, 1991.

Kazemzadeh, Firuz. *Russia and Britain in Persia, 1864-1914: A Study in Imperialism*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1968.

Keddie, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006.

—. *Qajar Iran: The Rise of Reza Khan, 1796-1925*. London: I. B. Tauris, 1999.

—. *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1981.

Kedourie, Sylvia, ed. *Seventy-Five Years of the Turkish Republic*. London: Frank Cass, 2000.

Kenen, L. L. *Israel's Defense Line: Her Friends and Foes in Washington*. Buffalo, N.Y.: Prometheus Boks, 1981.

Khalidi, Rashid. *Sowing Crisis: The Cold War and the American Search for Dominance in the Middle East*. Boston: Beacon Press, 2009.

Khouri, Fred J. *The Arab-Israeli Dilemma*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1968.

Kinross, Lord. *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Sander Yayınları, 1978.

Kinzer, Stephen. *Şah'ın Bütün Adamları, Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2004.

—. "Inside Iran's Fury," *Smithsonian*, October 2008.

Kissinger, Henry. *The White House Years*. Boston: Little, Brown, 1979.

—. *Years of Upheaval*. Boston: Little Brown, 1982.

Kramer, Gudrun. *A History of Palestine: From the Otoman Conquest to the Founding of the State of Israel*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2008.

Kramer, Heinz. *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.

Kuniholm, Bruce. *The Origins of the Cold War an the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980.

Lacey, Robert. *Inside the Kingdom: Kings, Clerics, Modernists, Terrorists, and the Struggle for Saudi Arabia*. New York: Viking, 2009.

Laçiner, Sedat, ve diğerleri. *Türkiye'li Avrupa*. Ankara: Usak Yayınları, 2004.

Landau, Jacob M., ed. *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

Lengyel, Emil. *They Called Him Atatürk: The Life Story of the Hero of the Mid-dle East*. New York: John Day, 1962.

Lesch, David W., ed. *The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment*. Boulder, Colo.: Westview Press, 2003.

Lesser, Ian O. *Beyond Suspicion: Rethinking U.S.-Turkish Relations*. Washing-ton, D.C.: Woodrow Wilson Center, 2007.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

—. *İslam Dünyasında Yahudiler*. Ankara: Imge Kitabevi Yayınları, 1996.

Limbert, John W. *Iran: At War with History*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1987.

—. *Negotiating with Iran: Wrestling the Ghosts of History*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 2009.

Lippman, Thomas W. *Inside the Mirage: America's Fragile Partnership with Saudi Arabia*. Boulder, Colo.: Westview Press, 2004.

Long, David E. *The United States in Saudi Arabia: Ambivalent Allies*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1985.

—. "Us-Saudi Relations: Evolution, Current Conditions, and Future Pros-pects," *Mediterranean Quarterly* 15, no. 3 (Summer 2004): 24-37.

Lorentz, John H. *Historical Dictionary of Iran*. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2007.

Lytle, Mark. *The Origins of the Iranian-American Alliance, 1941-1953*. New York: Holmes & Meier, 1987.

MacFarquhar, Neil. *The Media Relations Department of Hizbollah Wishes You a Happy Birthday: Unexpected Encounters in the Changing Middle East*. New York: Public Affairs, 2009.

Mackey, Sandra. *The Iranians: Persia, Islam, and the Soul of a Nation*. New York: Dutton, 1996.

—. *The Saudis: Inside the Desert Kingdom*. Boston: Houghton Mifflin, 1987.

Majd, Mohammad Gholi. *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran, 1921-1941*. Gainesville: University Press of Florida, 2001.

—. *The Great Famine and Genocide in Persia, 1917-1919*. Lanham, Md.: University Press of America, 2003.

Maloney, Suzanne. *Iran's Long Reach: Iran as a Pivotal State in the Muslim World.* Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 2008.

Mango, Andrew. *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

—. *Türkiye'nin Yeni Rolü.* Adana: Ümit Yayıncılık, 1995.

—. *Türkiye ve Türkler.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

Mangold, Peter. *Superpower Intervention in the Middle East.* New York: St. Martin's Press, 1978.

Mansel, Philip. *Konstantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924.* İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

Mansfield, Peter. *A History of the Middle East.* London: Penguin, 1991.

Marlowe, Chistopher. *Tamburlaine.* London: Ernest Benn, 1971.

McAlister, Melani. *Epic Encounters: Culture, Media, and U.S. Interests in the Middle East, 1945-2000.* Berkeley. University of California Press, 2001.

McCullough, David. *Truman.* New York: Simon and Schuster, 1992.

McDowall, David. *Modern Kürt Tarihi.* İstanbul: Doruk Yayınları, 2004.

Menorét, Pascal. *The Saudi Enigma: A History.* London: Zed Books, 2005.

Meyer, Karl E., ve Shareen Blair Brysac. *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East.* New York: W. W. Norton, 2009.

Middle East Institute. *The Iranian Revolution at 30.* Washington, D.C.: Middle East Institute, 2009.

—. *The Seizure of the Grand Mosque.* Washington, D.C.: Middle East Institute, 2009.

Milani, Abbas. *The Persian Sphinx: Amir Abbas Hoveyda and the Riddle of the Iranian Revolution.* Washington, D.C.: Mage, 2001.

Millspaugh, Arthur C. *American in Persia.* Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1946.

Montagu, Mary Wortley. *Doğu Mektupları.* İstanbul: Yalçın Yayınları, 1996.

Morison, Samuel Loring, ve Norman Polmar. *The American Battleship.* Osceola, Wis.: Zenith Press, 2003.

Morris, Chris. *The New Turkey: The Quiet Revolution on the Edge of Europe.* London: Granta, 2005.

Mottahedeh, Roy. *Peygamberin Hırkası: İran'da Din ve Politika, Bilgi ve Güç.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Neff, Donald. *Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East.* New York: Linden Press, 1981.

—. *Warriors for Jerusalem: The Six Days That Changed the Middle East.* New York: Simon and Schuster, 1984.

New York University Center for Dialogues. "Iran-U.S. Relations: Imagining a New Paradigm," March 2009, accesible at http://islamuswest.org/events_Islam_and_the_West/Iran-US-relations/IranUSRelations.pdf.

Niblock, Tim. *Saudi Arabia: Power, Legitimacy, and Survival.* London: Routledge, 2006.

Ojanen, Hanna, ve Igor Torbakov. "Turkey: Looking for a New Strategic Identity," *Europe's World*, May 12, 2009, accesible at http://www.europesworld.org/NewEnglish/Home_old/CommunityPosts/tabid/809postID/396/Default.aspx.

Olson, Robert W., ve William F. Tucker. "The Sheik Sait Rebellion in Turkey (1925): A Study of the Consolidation of a Developed Uninstitutionalized Nationalism and the Rise of Incipient (Kurdish) Nationalism," *Die Welt des Islams* 18, no. 3-4 (1978): 195-211.

Öniş, Ziya. "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP era," *Turkish Studies* 10, no. 1 (2009): 7-24

—. "Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Develop_

ment Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey," *Mediterranean Politics* 14, no. 1 (March 2009): 21-40.

Oren, Michael B. *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present*. New York: W. W. Norton, 2007.

Ottaway, David. The King's Messenger: *Prince Bandar bin Sultan and America's Tangled Relationship with Saudi Arabia*. New York: Walker, 2008.

Özel, Soli. "The Back and Forth of Turkey's 'Westernness,' " *On Turkey*, January 29, 2009, accesible at http://www.gmfus.org//oc/Soli_Analysis_Turkey_2009_Final.pdf.

—. "Committed to Change, or Changing Commitments? Turkish-American Relations Under a New U.S. President," *On Turkey*, November 17, 2008, accesible at http://www.gmfus.org/temlate/bio_pubs.cfm?id=5009.

—. "Divining Davutoğlu: Turkey's Foreign Policy Under New Leadership," *On Turkey*, June 4, 2009, accesible at http://www.gmfus.org//doc/Soli_Analysis_Turkey_0609_Final_new.pdf.

Özel, Soli, ve Şuhnaz Yılmaz. *Rebuilding a Partnership: Turkish-American Relations for a new Era: A Turkish Perspective*. İstanbul: Tusiad, 2009.

Pahlavi, Mohammad Reza. *Answer to History*. New York: Stein and Day, 1980.

—. *Mission for My Country*. London: Hutchinson, 1961.

Palmer, Alan. *Kemal Atatürk*. London: Sphere, 1991.

Parsi, Trita. *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the U.S.* New Haven, Conn.: Yale University Press, 2007.

Parsons, Anthony. *The Pride and the Fall: Iran, 1974-1979*. London: J. Cape, 1984.

Perlmutter, Amos. *Israil'de Ordu ve Politika*. İstanbul: Akademi Yayınları, 1991.

Peters, Joan. *From Time Immemorial: The Origins of the Arab-Jewish Conflict over Palestine*. New York: Harper & Row, 1984.

Petras, James. *The Power of Israel in the United States*. Atlanta, Ga.: Clarity Press, 2006.

Philby, St. John. *Arabia of the Wahhabis*. London: Constable, 1928.

—. *Saudi Arabia*. New York: Praeger, 1955.

Polk, William R. *The Elusive Peace: The Middle East in the Twentieth Century*. London: Croom and Helm, 1979.

—. *Understanding Iran: Everything You Need to Know, from Persia to the Islamic Republic, from Cyrus to Ahmadinejad*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Pollack, Kenneth M. *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*. New York: Random House, 2004.

Pollock, David. *The Politics of Pressure: American Arms and Israeli Policy Since the Six Day War*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982.

Pollock, David, ve diğerleri. *Which Path to Persia? Options for a New American Strategy Toward Iran*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2009.

Pope, Hugh. *Sons of the Conquerors: The Rise of the Turkic World*. New York: Overlook Duckworth, 2005.

Pope, Hugh, ve Nicole Pope. *Çıplak Türkiye: Modern Türkiye'nin Kısa Tarihi*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

Porter, Gareth, "Burnt Offering," *The American Prospect*, May 21, 2006.

Posner, Gerald. *Secrets of the Kingdom: The Inside Story of the Saudi-U.S. Con-nection*. New York: Random House, 2005.

Poulton, Hugh. *Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal, Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

Prados, Alfred B. "Saudi Arabia: Current Issues and U.S.Relations." Washington, D.C.: Congressional Research Service, 2003.

Public Broadcasting System. "The Arming of Saudi Arabia." *Frontline 1112*, February 16, 1993.

Pushel, Karen L. *US-Israeli Strategic Cooperation in the Post-Cold War Era: An American Perspective*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1993.

Quandt, William B. *Decade of Decisions: American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976*. Berkeley: University of California Press, 1977.

Rabin, Yitzhak. *The Rabin Memoirs*. Berkeley: University of California Press, 1996.

Radosh, Allis, ve Ronald Radosh. *A Safe Haven: Harry S. Truman and the Foundation of Israel*. New York: HarperCollins, 2009.

Randal, Jonathan C. *After Such Knowledge, What Forgiveness?: My Encounters with Kurdistan*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1998.

Rashid, Nasser Ibrahim. *Saudi Arabia and the Gulf War*. Joplin, Mo.: International Institute of Technology, 1992.

Raviv, Dan, ve Yossi Melman. *Friends in Deed: Inside the U.S.-Israel Alliance*. New York: Hyperion, 1994.

Ray, James Lee. *The Future of American-Israeli Relations: A Parting of the Ways?* Lexington: University of Kentucky Press, 1985.

Reich, Bernard. *Quest for Peace: United States-Israel Relations and the Arab-Israeli Conflict*. New Brunswick, N.J.: Transaction, 1977.

—. *Securing the Covenant: United States-Israel Relations After the Cold War*. Westport, Conn.: Praeger, 1995.

—. *The United States and Israel: Influence in the Special Relationship*. New York: Praeger, 1984.

Reisman, Arnold. *Turkey's Modernization: Refugees from Nazism and Ataturk's Vision*. Washington, D.C.: New Academia, 2006.

Rentz, George S. *The Birth of the Islamic Reform Movement in Saudi Arabia: Muhammad Ibn Abd al-Wahhab (1703/4-1792) and the Beginnings of Unitarian Empire in Arabia*. London: Arabian, 2004.

Rezun, Miron. *The Soviet Union and Iran.* Boulder, Colo.: Westview Pree, 1988.

Riedel, Bruce. "America and Iran: Flawed Analysis, Missed Opportunities, and Looming Dangers," *Brown Journal of World Affairs* 15, no. 1 (Fall-Winter 2008): 101-11.

Roberts, Samuel J. *Survival of Hegemony? The Foundation of Israeli Foreign Policy.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 973.

Robins, Philip J. *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War.* Seattle: University of Washington Press, 2003.

Roosevelt, Kermit. *Arabs, Oil and History.* New York: Harper & Bothers, 1949.

—. *Karşı Darbe CIA Iran'da.* Istanbul: Timaş Yayınları, 2007.

Rubenberg, Cheryl. *Israel and the American Nation Interest: A Critical Examination.* Urbana: University of Illinois Press, 1986.

Rubin, Barry. *The Arab States and the Palestinian Conflict.* Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1981.

—. *Paved with Good Intentions:* The American Experience and Iran. New York: Oxford University Press, 1980.

Sachar, Howard M. *A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time.* New York: Knopf, 1976.

Safran, Nadav. *Israel, the Embattled Ally.* Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1978.

—. *Saudi Arabia: The Ceaseless Search for Security.* Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1985.

Sandler, Stanley. *The Korean War: No Visitors, No Vanquished.* Lexington: University Press of Kentucky, 1999.

Schoenbaum, David. *The United States and the State of Israel.* New York: Oxford University Press, 1983.

Schwartz, Stephen. *The Two Faces of Islam: The House of Sa'ud from Tradition to Terror.* New York: Anchor, 2003.

Sciolino, Elaine. *Persian Mirrors: The Elusive Face of Iran.* New York: Free Press, 2000.

Segev, Tom. *One Palestine, Complete: Jews and Arabs Under the British Man-date.* New York: Metropolitan Boks, 2000.

Shadid, Mohammad K. *The United States and the Palestinians.* London: Croom and Helm, 1981.

Shafagh, S. R. *Howard Baskerville 1885-1909, Fiftieth Anniversary: The Story of an American Who Died in the Cause of Iranian Freedom and Independence.* Tabriz, Iran: Keyhan, 1959.

Shaw, Stanford J., ve Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye.* Istanbul: E Yayınları, 2000.

Shawcross, William. *The Shah's Last Ride: The Fate of an Ally.* New York: Simon and Schuster, 1988.

Shlaim, Avi. *The Iron Wall: Israel and the Arab World.* New York: W. W. Norton, 2001.

Shulman, David. *Dark Hope: Working for Peace in Israel and Palestine.* Chicago: University of Chicago Press, 2007.

Shultz, George. *Turmoil and Triumph: Diplomacy, Power and the Victory of the American Ideal.* New York: Scribner, 1995.

Shuster, Morgan. *The Strangling of Persia: A Record of European Diplomacy and Oriental Intrigue.* London: T. Fisher Unwin, 1912.

Sicherman, Harvey. *Broker or Advocate? The U.S. Role in the Arab-Israeli Dis-pute, 1973-1978.* Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 1978.

Sick, Gary. *All Fall Down: America's Tragic Encounter with Iran.* New York: random House, 1985.

—. "The Republic and the Rahbar," The National Interest Online, www.nationalinterest.org/PrinterFriendly.aspx?id=20482, January 6, 2009.

Sicker, Martin. *The Bear and the Lion: Soviet Imperialism and Iran.* New York: Praeger, 1988.

Simpson, William. *The Prince: The Secret Story of the World's Most Intriguing Royal, Prince Bandar bin Sultan.* New York: Regan Boks, 2006.

Slavin, Barbara. *Bitter Friends, Bosom Enemies: Iran, the U.S., and the Twisted Path to Confrontation.* New York: St. Martin's Press, 2007.

Smith, Dan. *The State of the Middle East: An Atlas of Conflict Resolution.* Berkeley: University of California Press, 2008.

Snetsinger, John. *Truman, the Jewish Vote, and the Creation of Israel.* Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1974.

Spiegel, Steven L. *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy from Truman to Reagan.* Chicago: University of Chicago Press, 1985.

Stookey, Robert W. *America and the Arab States: An Uneasy Encounter.* New York: Wiley, 1975.

Taheri, Amir. *Nest of Spies: America's Journey to Disaster in Iran.* New York: Pantheon Boks, 1988.

Takeyh, Ray. *Gizli İran İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradox.* İstanbul: Ekva-tor Yayıncılık, 2007.

Taylor, Gordon. The Pahsa and the Gypsy: Writings on Turkey, Kurdistan, and the Eastern Mediterranean, part 4, April 6, 2008, accesible at http//pahsa-gypsy.blogspot.com/2008/04/pahsa-and-gypsy-part-iv.html.

Teicher, Howard, ve Gayle Radley Teicher. *Twin Pillars to Desert Storm: America's Flawed Vision in the Middle East from Nixon to Bush.* New York: William Morrow, 1993.

Telhami, Shibley. *The Stakes: America in the Middle East: The Consequences of Power and the Choice for Peace.* Boulder, Colo.: Westview Press, 2002.

Temperley, H. W. V., ed. *A History of the Peace Conference of Paris,* vol. 4. New York: Oxford University Press, 1969.

Tezel, Yahya Sezai. *Transformation of State and Society in Turkey: From the Otoman Empire to the Turkish Republic.* Ankara, Turkey: Roma, 2005.

Tillman, Seth P. *The United States in the Middle East: Interests and Obstacles.* Bloomington: Indiana University Press, 1982.

Tirnan, John. *A New Approach to Iran: A Need for Transformative Diplomacy.* Cambridge, Mass.: MIT Center for International Studies, 2009.

Toktaş, Şule, ve Ümit, Kurt. "The Impact of EU Reform Process on Civil-Military Relations in Turkey," *SETA Policy Brief*, www.setav.org/document/Policy_Brief_No_26_Sule_Toktas_Umit_Kurt.pfd, no. 26, November 2008.

Touval, Saadia. *The Peace Brokers: Mediators in the Arab-Israeli Conflict*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1982.

Troeller, Gary. *The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Rise of the House of Sa'ud*. London: Frank Cass, 1976.

Turkish Ministry of Press Broadcasting and Tourism. *The Life of Atatürk*. İstanbul: Dizerkonca Matbaazi, 1961.

Tyler, Patrick. *A World of Trouble: The White House and the Middle East-From the Cold War to the War on Terror*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009.

Ullman, Richard. *The Anglo-Soviet Accord, vol. 3 of Anglo-Soviet Relations 1917-1921*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1973.

Unger, Craig. *House of Bush, House of Saud: The Secret Relationship Between the World's Two Most Powerful Dynasties*. New York: Scribner, 2004.

Urofsky, Melvin. *A Voice That Spoke for Justice: The Life and Times of Stephen S. Wise*. Albany: State University of New York Press, 1982.

Vassiliev, Alexei. *The History of Saudi Arabia*. New York: New York University Press, 2000.

Vitalis, Robert. *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2007.

Volkan, Vamık D., ve Norman Itzkowitz. *Ölümsüz Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.

Walker, Barbara K., et al. *To Set Them Free: The Early Years of Mustafa Kemal Atatürk*. Grantham, N.H.: Tompson & Rutter, 1981.

Washington Institute for Near East Policy. *Enduring Partnership: Report of the Commission on U.S.-Israel Relations*. Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, 1993.

Wehrey, Frederic, ve diğerleri. *Dangerous But Not Omnipotent: Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East*. Santa Monica, Calif.: Rand, 2009.

Weiker, Walter F. *The Modernization of Turkey: From Atatürk to the Present Day*. New York: Holmes & Meier, 1981.

Weiner, Tim. *Küllerin Mirası*. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2009.

Weissbrod, Rachel. "Exodus as a Zionist Melodrama," *Israel Studies* 4, no. 1 (1999): 129-52.

White, Jenny. *Türkiye'de İslamcı Kitle Seferberliği: Yerli Siyaset Üzerine bir Araştırma*. İstanbul: Oğlak, 2007.

—. "State Feminism, Modernization and the Turkish Republican Woman," *NWSA Journal* 15, no. 3 (2003): 149-59.

Wilber, Donald N. *Iran Past and Present*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975.

—. *Reza Shah Pahlavi: The Resurrection and Reconstruction of Iran*. Hicksville, N.Y.: Exposition Press, 1975.

Wilson, Evan M. *Decision on Palestine: How the U.S. Came to Recognize Israel.* Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1979.

Woodard, Kathryn. "Music Mediating Politics in Turkey: The Case of Ahmed Adnan Saygun, "*Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27, no. 3 (2007): 552-62.

Woodhouse, C. M. *Something Ventured.* London: Granada, 1982.

Woodward, Bob. *Bush Savaşta.* Ankara: Arkadaş Yayınları, 2005.

—. *The Commanders.* New York: Simon and Schuster, 1991.

—. *State of Denial: Bush at War,* part 3. New York: Simon and Schuster, 2007.

—. *CIA - Çok Gizli 1981-1987.* İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991.

Wortham, H. E. *Mustafa Kemal of Turkey.* Boston: Little, Brown, 1931.

Wright, Lawrence. *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11.* New York: Knopf, 2006.

Wynbrandt, James. *A Brief History of Saudi Arabia.* New York: Facts on File, 2004.

Yavuz, M. Hakan, ed. *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party.* Salt Lake City: University of Utah Press, 2006.

Yergin, Daniel. *Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Zaman, Amberin. "Turkey and Obama: A Golden Age in Turkey-U.S. Ties? *On Turkey,* March 20, 2009, accesible at http://www.gmfus.org//doc/Amberin_Analysis_Turkey031909.pdf.

—. "Turkey and the United States Under Barack Obama: Yes They Can," *On Turkey,* November 13, 2008, accesible at http://www.gmfus.org//doc/Amberin_Analysis_Turkey_US1108_FINAL.pdf.

Zonis, Marvin. *Majestic Failure: The Fall of the Shah.* Chicago: University of Chicago Press, 1991.

Zuhur, Sherifa. "Saudi Arabia: Islamic Threat, Political Reform, and the Global War on Terror," Strategic Studies Institute, March 2005, accesible at http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB598.pdf.

Zürcher, Erik J. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008.

DİZİN

İtalik karakterlerle yazılanlar haritalarla ilgilidir.

I. Dünya Savaşı 36, 45, 47, 62, 76, 86, 94, 95, 168
II. Dünya Savaşı 93, 101, 103, 106, 115, 155, 161, 167, 181, 186, 225
II. Nikola, Rusya Çarı 13, 3211 Eylül 2001 25, 140, 141, 190, 196, 221, 232
1876 Osmanlı Anayasası 17, 19, 38
1876 Osmanlı Anayasası 1909 eki 21
1908 seçimleri 20
1935 Meşhed protestosu 91
1972 Münih Olimpiyatı 180
1973-74 petrol krizi 123
316. Tabur 180

Abadan rafinerisi 108, 135, 138
Abbas, Mahmud 218
Abdullah, Suudi Arabistan Kralı 195, 198, 204
Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu Padişahı 17, 19-21, 54
Abdülmecit, Osmanlı İmparatorluğu Padişahı 17, 67, 68, 72, 84
Abrahamian, Ervand 129
Adıvar, Halide Edip 20, 60, 62, 64, 81
Afganistan 23, 25, 130, 141, 182, 183186, 216, 218, 221, 227, 228, 232
Agamemnon, HMS (Britanya gemisi) 48
Agnew, Spiro 119
Ahmedinecat, Mahmud 227, 237
Ahmet Kaçar, Pers Şahı 12, 13, 73, 74, 85, 105
Ajax Operasyonu 111
AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) 149, 150, 154
Albright, Madeleine 138, 139
Aleviler 151
Alfabe Reformu 79
Ali (Şiilerin kutsal şahsiyeti)140
Ali Fuat (Cebesoy) 54, 80
Almanya 73, 83, 85, 93, 140, 225-227
Alternatif enerji 200
Altı Gün Savaşı 176, 203
Amasya Genelgesi 54, 55, 80
American Iranian Council 138
American Israel Public Affairs Committee 139 (*daha önce* American Zionist Council, AIPAC) 172

Anadolu, parçalanması, İstiklal Savaşı 69, 71, 80, 81, 95, 115, 116
Anavatan Partisi (Türkiye) 144
Anglo-Iranian Oil Company 107 (*daha önce* Anglo-Persian Oil Company) 36
Anglo-Pers Anlaşması (1918) 36, 37, 39
Anglo-Rus Anlaşması (1907) 14
Angola 25, 181
Annapolis Barış Konferansı 191
anti Komünizm 25, 146, 166, 177, 182
Arafat, Yaser 191
Aramco 107
Arap Ligi 204
Arapça el yazısı 79
Arava uçakları 178
Arjantin Yahudi topluluğu merkezinin bombalanması 236
Armstrong, H. C. 94
Arnavutluk 43
Atatürk, Mustafa Kemal
"Gazi Paşa" adının verilmesi 63
Atatürk soyadını alışı 79
evliliği ve boşanması 68, 87
hastalığı ve ölümü 81, 93
I. Dünya Savaşı 36, 45, 47, 62, 76, 86, 94, 95, 168
mirası 156
modernleşme ve reformlar 68, 77, 95
Müttefiklere karşı ayaklanması ve İstiklal Savaşı 69, 71, 80, 81, 95, 115, 116
padişahlığın ve hilafetin kaldırılması 73
tek partili sisteme karşı çok partili sistem 115, 116
Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmesi 71, 77
Avrupa Birliği 151, 152, 222-224
AWACS gözetleme uçakları 126, 185
Azerbaycan 103, 217, 220, 231
Bağdat Paktı 120
Bahamalar 133
Balkan Savaşı 43
Bandırma (Osmanlı şilebi) 53, 56
Barış Gönüllüleri 125
barışa karşı toprak 203, 206
basın özgürlüğü 13
Baskerville, Howard 11-16, 22, 31, 112, 233
Batarfi, Halit 193, 202
Batı Şeria 191, 204
Bechtel şirketi 136
Begin, Menahem 190, 191
Bele, Refet 54, 65, 80
Bell helikopteri 124
Belucistan 37
Bender bin Sultan, Suudi Arabistan Prensi 182
Ben-Gurion, David 207
Ben-Hur (film) 175
Berlin 77, 84, 111
Beyrut'un bombalanması 190
Bill, James 113, 127
Birleşmiş Milletler 104, 108, 109, 137, 167, 168, 171, 172, 176, 178, 191, 205, 207
Bismarck, Otto von 73
Boer savaşı 13
Bolivya 180
Boone, Pat 175
Bosna 186
Bosna-Hersek 19
Braizat, Fares 218
Brejnev, Leonid 121
Brezilya 196
Britanya Gizli İstihbarat Servisi 110
Britanya petrol şirketleri 110
Britanya Savaş Konseyi 45
Buckley, William 236
Bulgaristan 19, 43, 102
Burma 180
Burns, Nicholas 228
Bush, George H. W. 146, 189
Bush, George W. 141, 142, 146, 147, 187, 195, 227, 232
Büyük Britanya 36

Büyük İskender 119
Byroade, Henry 173

Camp David Anlaşması 147, 191
Carmen (opera) 43
Carter, Jimmy 126, 128, 132-134, 179, 184, 187
Caruso, Enrico 35
Casey, William 183
Cavour, Camillo Benso, Kont 73
Central Intelligence Agency (CIA) 109-113, 120, 127, 128, 133, 141, 173, 180, 182, 183, 187, 219, 228, 236
Central Treaty Organization (CENTO) 120
Cevat Paşa 52
Cezalandırma Komitesi (İran) 37
Churchill, Winston 36, 39, 45, 46, 60, 102, 107, 109, 161
Cidde 162, 193, 198, 201
Clinton, Bill 138, 139, 140
Cohen, Mickey 171
Cole, USS (destroyer) 190
Coolidge, Calvin 75
Cumhuriyet Halk Partisi (Türkiye) 72, 115
Cumhuriyetçi Parti (ABD) 110
Curzon, Lord 36, 68, 89

Çanakkale Boğazı 45
Çeçenistan 186, 218
Çekoslovakya 179
çifte tecrit 137
Çin 111, 220, 227, 229, 237

D'Arcy, William Knox 34-36
Dahran hava üssü 197
Dalitz, Moe 171
Danimarka 119
Darius I, Pers Kralı 13, 119, 120
Davutoğlu, Ahmet 217
Deaver, Michael 184
Defense Intelligence Agency 128
demokrasi ve demokratikleşme 11, 14, 16, 31, 120
demokratik istisna 196
Dışişleri Bakanlığı 36, 40, 111, 123, 127, 134, 141, 178, 179, 218, 228
dini özgürlük 148
Dominik Cumhuriyeti 180
Doty, Edward 14, 15
Douglas, William O. 101, 113
Dubai 231
Dulles, Allen 110
Dulles, John Foster 110, 111, 173, 174, 176
Dumlupınar Savaşı 63
Dünya Bankası 143, 144
Dünya Ticaret Örgütü 197

Ebadi, Şirin 225
Eban, Abba 172, 173
Ebert, Carl 84
Eddy, William 162-164, 166
Edward VIII, İngiltere Kralı 97
Eisenhower, Dwight 110, 111, 120, 139, 172-174
El Salvador 179
El-Kaide 23, 141, 190, 229
el-Suud ailesi 166, 186-190, 194, 197, 198, 201, 202
el-Uteybi Cuheymen 187
Emir Mansur, Suudi Arabistan Prensi 164
Emir Muhammed, Suudi Arabistan Prensi 163, 164
Endonezya 180, 219
Enver Paşa 43
Erbakan, Necmettin 148, 149
Erdoğan, Recep Tayyip 148-154, 215, 220
Ermeniler 47, 61, 64, 87, 148, 156, 218
Ermenistan 217, 220
Ertegün, Münir 101, 102
Erzurum Kongresi 55
etnik temizlik 82
Exodus (Uris) 174, 175, 191

Fahd, Suudi Arabistan Kralı 183, 189
Fallaci, Oriana 120

Fas 133, 184, 223
Federal Bureau of Investigation (FBI) 172, 231
Ferdinand ve Isabella, İspanya Kralı ve Kraliçesi 84, 119
Ferdinand, Bulgaristan Kralı 44
Fethi Bey 43
Fighting Lady, (film) 163
Filipinler 30, 31, 111, 180, 181
Filistin 24, 54, 165, 167-172, 191, 202-210, 218, 227
Filistinliler 24, 179, 191, 202, 204-211, 224
Filtreli Çaydanlık Operasyonu 179
Forrestal, James 170
Forrestal, USS (uçak gemisi) 118
Francis, Connie 175
Franco, Francisco 76
Fransa 50, 52, 65, 77, 111, 174
Franz Ferdinand, Avusturya Arşidükü 44
Friedman, George 219
Fuller, Graham 219

Gabor, Zsa Zsa 77
Gami, Nasır 235
Gates, Robert 230
Gazze 191, 204, 218, 220
Gelibolu seferberliği 46
General Electric 124
Gerges, Fawaz 138
Girit 19
Goiran, Roger 111
Goldman, Frank 169, 170
göçer kabileler 82
Grace, Monako Prensesi 119
Grey, Sir Edward 14
Grumman Aerospace 124
Guatemala 177-179
Gunther, John 96
Gül, Abdullah 153
Güney Afrika 13, 94, 134, 181
Güney Kore 196
güneydoğu Avrupa 219
Gürcistan 220

Ha'aretz 178
Haass, Richard 196
Habib, Philip 190
Haile Selasiye, Etyopya İmparatoru 119
Hamaney, Ayetullah Ali 140
Hamas 142, 204, 217, 228
Han, Mirza Ali Kuli 30
Harari, Mike 180
Harbord, Gen. J. G. 56
Harper's 96
Hatemi, Muhammed 140
Heiss, Mary Ann 111
Helsinki Anlaşması (1975) 238
Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık 49, 51, 55, 175, 186, 220
Hindistan 36, 37, 88, 107, 227
Hitler, Adolf 76, 83-85, 169
Hizbullah 142, 217, 228
Hobar Kulelerinin bombalanması 189, 236
Honduras 179, 180
Hoover, J. Edgar 231
House of Bush, House of Saud (Unger) 195
Humeyni, Ayetullah Ruhullah 121, 122, 126, 128, 129, 132, 134, 135, 137, 140
Hüseyin, Saddam 135, 139, 189, 227, 232
Hüseyin, Ürdün Kralı 119

Imperial Bank of Persia 88
Independent 147
Irak, 2003 Savaşı 219
Ironside, Edmund 39, 40

İbni Suud, Abdülaziz ibni Abdülrahman, Suudi Arabistan Kralı 161-166, 186, 194, 195, 201
İncirlik hava üssü 146
İnönü, İsmet (İsmet Paşa) 51, 62, 68, 90, 92, 102, 103, 115, 116
insan hakları 20, 125, 131, 138, 155, 198, 225, 238

İnsan Hakları Avrupa Konvansiyonu 150
intifada 191
İran
1906 Anayasa Devrimi 233
1953 ve 98-99 darbesi 111, 113, 123, 128, 129, 131-133, 138, 139
1979 İslam Devrimi ve dini diktatörlük 129, 132-135, 157, 166187-189
2009 seçim protestoları 23, 157, 233, 237
Amerikalı rehineler krizi ve 129, 132-135, 180, 226
Anglo-Rus anlaşması ve etki alanları 14
anti-Amerikancılık 113, 118
günümüzdeki tecriti 220, 227, 228, 231, 237
hilafetin kaldırılması ve 73
nükleer silahlar ve 230, 231
İran Parlamentosu Petrol Komitesi 107
İran Ulusal Bankası 88
İran-Irak Savaşı (1980-88) 135-137
İslami Cihad 142
İslami köktenciler 140
İsmet Paşa. *Bkz.* İnönü, İsmet
İspanya 75, 111
İsrail Meclisi 180
İsrail Savunma Gücü 174
İsrail
Altı Gün Savaşı ve 176, 203
ilişkinin yeniden şekillenmesi gerekliliği 192
kurulması 174, 205
Yom Kippur Savaşı ve 177, 203
İsrail-Filistin çatışması 218
İstanbul 9, 18, 20, 41-59, 65-67, 69, 72, 76, 84, 90, 93, 94, 101-103, 118, 143, 145, 148, 149, 157
İstanbul Üniversitesi 84, 85
İsveç 119
işçi sendikaları 117
İtalya 50, 73, 74, 111
İthal ikamesi modeli 146
İttihat ve Terakki Cemiyeti (*Ayrıca bkz.* Jön Türkler) 19
İzmir 52, 58, 63-65, 68, 83, 94, 116

Jacobson, Eddie 167-171
Japonya 13, 73, 101, 227
Jerusalem Post 139
John F. Kennedy Sahne Sanatları Merkezi 184
John, İngiltere Kralı 13
Johnson, Lyndon B. 118, 121, 175, 176, 231
Jön Türkler 43, 48, 152

Kaddafi, Muammer 181
kadın hakları 31, 80, 86, 95, 121
Kadının Yükseltilmesi Cemiyeti 20
Kafkaslar 216
Karabağ 218
Karabekir, Kazım 51, 54, 61, 68, 80, 81
Kars 51, 61, 102
Karzai, Hamid 141
Kavam, Ahmet 104
Kazak Tugayı 38, 40
Kazvini, Arif 32
Kemal, Mustafa. *Bkz.* Atatürk, Mustafa Kemal
Kemalizm 115
Kennan, George 103
Kennedy, John F. 120, 175, 184
Kenya, ABD büyükelçiliğinin bombalanması 190
Kıbrıs 118, 218
Kıbrıslı Türkler 118
kıyafet kanunu 91
Kızıl Ordu 102, 104, 130, 182
Kibya katliamı 173
Kimche, David 182
kimyasal silahlar 138
Kinross, Lord 52, 54, 65
Kissinger, Henry 123, 133, 137, 184, 226
Kollek,Teddy 172
Kolombiya 181

Komünizm (*Ayrıca bkz.* anti-Komünizm; soğuk savaş; Sovyetler Birliği) 112, 121
Konstantin, Yunan Kralı 61
Kontralar 179, 182
konuşma özgürlüğü 13, 115, 126, 144, 151, 193, 194, 220, 222
Kore Savaşı 115
korumacılık 143
Körfez Savaşı (1990) 146, 147, 189
Kraliyet donanması 88
Kruşçev,Nikita 173
Kserkses, Pers Kralı 13, 55, 119, 120
Kudüs 19, 85, 140, 172, 176, 204
Kum 80, 121, 134
Kuveyt 146, 189, 198, 205
kuvvetler statüsü anlaşması 121
Kuzey Afrika 216, 219
Kuzey İttifakı 141
Kuzey Kore, 114, 142
Kuzey Vietnam 237
Küba 30, 31, 111
Kürtler 59, 81, 82, 146, 151, 220
Kyros, Pers Kralı 13, 85, 171

Lacey, Robert 188
Laçiner, Sedat 218
Laden, Usame bin 189
Laingen, Bruce 131, 132, 134
Lansky, Meyer 171
Latin harflerine geçiş 70
Lenin, V. I. 76
Leverett, Flynt 141
Libya 43, 117, 181
Lloyd George, David 50, 65
Lockheed 124
Londra *Daily Mail* 65
Lopez, Walter 180
Loraine, Lady 74
Loraine, Sir Percy 75, 88
Lozan Antlaşması (1923) 68
Ludwig X, Bavyera Kralı 84
Lübnan 137, 138, 172, 190, 199, 205, 216-218, 227, 228
Lütfü, Corinne 41, 65

MacArthur, Douglas 114
MacFarlane, Robert 182
Madrid Konferansı 191
Magna Carta 13, 154
Makedonya 43
Malaya, HMS (savaş gemisi) 67
Marcos, Ferdinand 181
Marcos, İmelda 119
Marlowe, Christopher 49
Marshall, George 171
McCarthy, Joseph 111
McDonnell, Douglas 124
McPherson, Harry 176
Mehmet VI Vahdettin, Osmanlı İmparatorluğu Padişahı 48, 49, 65
Mein Kampf (Hitler) 84
Meksika 133
Menderes, Adnan 116, 117, 146, 156
Mescid-i Süleyman'da petrol bulunması 35, 36
Mısır 94, 117, 133, 172, 174-177, 199, 203, 219, 230, 233
Milletlerarası Mahkeme 108
Milli Güvenlik Konseyi 144, 151
milliyetçilik 88, 110, 115, 123, 134, 220, 225
Missouri, USS (savaş gemisi) 101-103, 114, 118
Mobutu Sese, Seko 184
Moğollar 132
Mondros ateşkesi (1918) 48
Mossad (İsrail istihbarat servisi) 120, 180
Muhammed Ali Kaçar, Pers Şahı 13, 16
Muhammed Rıza Pehlevi, İran Şahı 75, 91, 96, 128, 155
Muhammed, Peygamber 186
Murphy, USS (destroyer) 162, 164
Musaddık, Muhammed 74, 105-114, 129, 131, 138, 139, 156, 233
Mussolini, Benito 76
Muzaffereddin Kaçar, Pers Şahı 13, 35

Nasır, Cemal Abdûl, 174, 176, 235
Nasreddin Kaçar, Pers Şahı 12, 13, 73, 74, 85, 105
Naziler 85, 175, 181
Netanyahu, Benjamin 204
New York Times 184, 185, 197
Newman, Paul 175
Newsweek 106
Next 100 Years, The (Friedman) 219
Nicolson, Sir Harold 74
Nightline (TV programı) 132
Nikaragua 25, 179, 182
Nixon, Richard 122, 177, 237
Noriega, Manuel Antonio 180
North Atlantic Treaty Organization (NATO) 22, 115, 118, 1 49, 166, 167
North, Oliver 179
Northrop 124
Norveç 119
nükleer silahlar 181, 185, 230, 231, 237

Obama, Barack 224
Olmert, Ehud 204
Orbay, Rauf 54, 80
Oren, Michael 175
Orta Amerika 179, 180
Orta Asya 47, 81, 130, 137
Oslo İlerlemesi 191
Osmanlı ordusu 41, 43, 45, 48
Osmanlı Parlamentosu 57

Özal, Turgut 143-148, 150-152
Özsoy (opera) 89

Pakistan 23, 183, 216, 219, 221, 223
Panama 92, 180
Papulas, Anastasios 62
Paul, Aziz 19
Pehlevi Hanedanı 75, 91, 96, 128, 155
Peled, Mitityahu 180
Perez, Şimon 181, 204, 215
Pers İmparatorluğu (*Ayrıca bkz.* İran) 85
Persepolis 119, 120, 122, 137
petrol boru hatları 136
Point Four programı 172
Polonya 173, 174, 179, 196
Porto Riko 111
Precht, Henry 123
Preminger, Otto 175

Quincy, USS (kruvazör) 164, 186, 194

Rabin, İzhak 181, 191
Rafsancani, Ali Ekber Haşemi 140
Rainer, Monako Prensi 119
Rais, Resul Bakşi 223
Ran, Nazım Hikmet 50
Raytheon 124
Reagan, Nancy 184
Reagan, Ronald 136, 137, 178, 179, 181, 182, 185, 190
Reuter, Ernst 84
Rice, Condoleezza 228
Riedel, Bruce 228
Riyad kadınlar kervanı 197
Rockefeller, David 133
Roosevelt, Franklin D. 95, 161, 162, 164-167, 186, 194, 195
Roosevelt, Kermit 110-112
Roosevelt, Theodore 111
Rumbold, Sir Horace 67
Rumi 239
Rumsfeld, Donald 136
Rusya (*Ayrıca bkz.* Sovyetler Birliği) 13, 14, 23, 29-32, 36, 38, 45, 47, 75, 85, 102, 103, 113, 227, 229
Rusya-Japonya Savaşı 13

Sabra ve Şatila mülteci kampları 191
Sackville-West, Vita 74, 75
Sadece Hayır De kampanyası 184
Said, Şeyh 81
Saint, Eva Marie 175
Sakarya Savaşı 61, 62, 63, 92
Salazar, Antonio de Oliveira 76
Sandinistalar 179
sansür 116, 137
Sarafatti, Haham İsaac 84

SAVAK (İran güvenlik ajansı) 120, 125, 127
savaş karşıtı protestolar 179
Scott, Sir Walter 12
Sedat, Enver 184, 191
Selanik başkaldırısı 19
serbest piyasa ideolojisi 145
Sevr Antlaşması 58-60, 68
Shultz, George 136
Shuster, Morgan 29-34, 112
Sırplar 43
Siegel, Bugsy 171
silah satışı ve askeri yardım 178, 179, 197
Sina Yarımadası 191, 207
Sinatra, Frank 171, 172
Sivas Kongresi 56
siyasi partiler 21, 117, 119, 129, 144, 220
Siyonistler 168-172, 174, 175
soğuk savaş 23, 25, 103, 110, 111, 113, 115, 167, 174, 177, 182, 191, 194-196, 199, 201, 202, 209, 215, 216, 222, 226
Somali 184
Sovyetler Birliği (*Ayrıca bkz.* Rusya) 61, 88, 102, 111, 123, 147, 184, 196
Soykırım 167, 170, 181, 237
Stalin, Joseph 76, 102-104, 161, 169, 173
Stinger uçaksavar füzesi 185
stratejik derinlik kavramı 217
Suriye 117, 172, 176, 177, 205, 216, 217
Suud el Faysal, Suudi Arabistan Prensi 227
Süveyş krizi 174
Süveyş krizi 174

Şangay Bildirisi 237, 238
Şapka Reformu (Türkiye, 1925) 79
Şaron, Ariel 180
Şattülarap ırmağı 135
Şerifzade, Hüseyin 14
Şeyhülislam 57
Şili 180

Taba barış konferansı (2000) 203
Tabatabay, Seyid Ziya 39
Taft, William Howard 30
Tahran Üniversitesi 85, 127
Takizade, Seyyid Hasan 16
Taliban 23, 141, 217, 227
Tanzanya 190
tarikatlar 78
Tatarlar 132
Tebriz 11, 12, 14-16, 22, 39
terörizm 139, 199, 200
Teymurtaş, Abdül Hüseyin 74, 75, 92
Thatcher, Margaret 145
Time 109, 118
Tito, Mareşal 119
Tolstoy, Leo 17
toprak reformu 121
Truman, Harry S. 101-103, 108-110, 167-171
Türk Hava Yolları 143, 157
Türki el Faysal, Suudi Arabistan Prensi 183
Türkiye Büyük Millet Meclisi 57, 58, 62, 66, 71, 74, 79, 83, 86, 93, 144, 150, 151, 154, 215, 224
Türkmani, Abdullah 223

Uluslararası Af Örgütü 125
Unger, Craig 195
Uris, Leon 174, 175
Uşşakī, Latife 65
uyuşturucu trafiği 180, 181

Ülker şirketi 148
Ürdün 119, 136, 172, 173, 199, 205

Vahabiler 25, 162, 186, 187, 189, 190, 194, 197
Vahdettin, Sultan. *Bkz.* Mehmet VI Vahdettin
Vatan (gizli örgüt) 19
Vietnam Savaşı 118
Voltaire 17
Vorster, John 181

Weigert, Edith 84
Weinberger, Caspar 136
Weissbrod, Rachel 175
Weizmann, Chaim 169
Westinghouse 124
Williams, Andy 175
Wilson, Annie 15
Wilson, Rev. Samuel 15
Wilson, Woodrow 12
Winston, Harry 184
Woolsey, James 187
Wye River Bildirisi 191

yabancı işçiler 148
Yahudi Teolojisi Semineri 171
Yahudiler 83-85, 148, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 175, 177, 186, 208, 221, 237
Yalta konferansı 161
Yavuz, Hakan 154
Yemen 184, 190
Yom Kippur Savaşı 177, 203
Yunanistan 18, 58, 63, 64, 81, 102, 118, 119
Yunanlılar 17, 43, 61-64, 87, 94, 118, 132

Zaire 184
Zerdüşt 12
Ziya ül Hak, Muhammed 183

İLETİŞİM
Bugünün Kitapları

Türkiye ve Ortadoğu üzerine önemli çalışmalarıyla tanınan usta gazeteci Stephen Kinzer, *Ezber Bozmak*'ta ABD'nin Ortadoğu politikasına dair bir tartışma açıyor. Öncelikle Amerikan "ezberini" hatırlatan Kinzer, Amerika'nın Ortadoğu siyasetinin Soğuk Savaş'tan bu yana değişmediğini, Suudiler ve İsrail'le uyumlu bir biçimde geliştiğini anlatıyor. Daha sonra ise ABD'nin mevcut siyasetini farklılaştıracak yeni bir güzergâh ve işbirliği haritası çiziyor. İran ve Türkiye'nin 20. yüzyıl tarihlerini yeniden ele alarak, bu iki ülkenin söz konusu yeni yapılanma içinde anahtar rolleri olduğunu ileri sürüyor.

ABD'nin Ortadoğu politikasını İran ve Türkiye merkezli düşünmesi gerektiğinin altını çizen Kinzer, geçmişteki hatalı politikaları, süregiden tutumları ve kendini tekrar eden söylemleri başkalaştıracak, ezber bozacak, sil baştan yapacak bir işbirliği politikası hakkındaki tasarımlarını aktarıyor. Türkiye tarihinin "dışarıdan", Amerika'dan nasıl göründüğüne dair bir yorum olmasının ötesinde Kinzer'in kitabı, Türkiye'nin bölgesinde bir aktör olarak nasıl anlaşıldığını da gösteriyor. Zaten hemfikir olup olmamak bakımından değil, Türkiye'nin nasıl göründüğünü, nasıl yorumlandığını öğrenmek bakımından önemli, bu kitap.

Ezber Bozmak, Ortadoğu barışı ve geleceği hakkında İran ve Türkiye'yi önemseyerek yapılmış bir siyaset revizyonu önerisi. Obama sonrası Amerika imgesinin bir örneği... Dikkat çekici ve tartışmacı bir "global siyaset" kitabı.

İLETİŞİM 1568
BUGÜNÜN KİTAPLARI 125

ISBN-13: 978-975-05-0862-2
9 789750 508622